

UTI TÁRCZA.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

HAT FÜZETBEN.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1844.

UTI TÁRCZA.

ELSŐ FÜZET:

DÉLI NÉMETFÖLDÖN.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1844.

121758

MÉLTÓSÁGOS GRÓF
NÁDASDI LEOPOLDNÉ

SZÜLETETT

F O R R A Y J Ú L I A B Á R Ó N É
Ő MÉLTÓSÁGÁNAK

A' MAGYAR HÖLGYKOSZORU'
EGYIK LEGNEMESB GYÖNGYÉNEK
MÉLY TISZTELET' HÓDOLATÁVAL.

E L Ő S Z Ó.

Egyszerű utiképeim' közrebocsájtásában — ismérve tehetségem' parányiságát — nem czélom mélyebb political 's nemzetgazdasági combinatiók által lenni épületes, vagy lángoló költői ecsettel festeni a' természet' és civilizatio' csodáit; egyedüli feladásom, melyet magamnak kitűztem, fiatal honfitársaimban, kik közül eddig olly kevés szánta el magát utazásra, kedvet ébresztetni, őket némi hasznosra 's szépre figyelmeztetni, 's kezeikbe használható vezérkönyvet adni. Hogy azonban a' szerény leírás' unalmait kiállhatlanok ne legyenek, nem fog hiányozni itt ott egy szelid hang a' kedélyhez, egy átreszketése költői örömnél 's fájdalomnak, 's igen gyakori vissza pillantás a' szent hazára, melyet annál hűbben tanul szeretni a' kebel, minél távolabb hagyja el; végre egy egy rövidke 's piperétlen rege az emlékezések' aranyvilágából. —

Ifjaink, ha tudnák, melly kevés költséggel lehet tanúságosan 's illedelmesen utazni, ha rémképeket nem alkotnának magoknak az ismeretlen távolról, kétségkívül nagyobb számmal engednének a' természetes tudvágnak, melly minden jó alkotású ifju kebelben él, 's többen szereznék meg külföldi utazás által otthoni félműveltségöknek azon utolsó, hogy úgy mondjam, zamatot 's kenetet, felületes nézeteiknek azon tisztaságot 's világosságot, melyet főképpen a' külföldi állapotok' szemlélése adhat. —

A' melly út' bevégzésére a' közlekedési eszközök' eddigi fejletlensége mellett évek kívántattak, most ugyanazt gözerő' segítségével hónapok alatt lehet megfutni. Utamban mintegy 90 indulás közt egy

helyről más helyre, az indulás mintegy 30-szor történt vasuton és 24 szer gőzhajón, összesen tehát 54-er gőzerővel, 's csak 36-szor tengelyen és lovakkal. Hátha még egész Németföld 's Franciaország is be lesz hálózva vasutakkal, mint Belgium és Anglia!

Czélomhoz képeest, hogy t. i. használható uti könyvet adjak, füzetekre osztám uti tárczámat, miszerint azok, kik csak egyik vagy másik országba, p. o. Schweiczba vagy a' Rajnára utaznak, egyes füzeteket is megszerezhessenek; 's minden füzet' végére gyakorlati jegyzeteket ragasztottam.

Czélom nem vala ragyogás, hanem használás; 's jutalmam sem leend írói dicsőség, mint Raumeré 's Szemerénkké, hanem szives hazafiui öröm, ha tapasztalandom, hogy ez igénytelen munka ifjú hazámfiaink közöl egynémellyiket az ázsiai heverés' párnáiról felragadva reá beszélt, hogy külföldön szerezzen tapasztalás' 's tudás' kincseit, mellyeket egykor az imádott haza oltárára' rakjon le hálás szívvvel.

Még egy szót, egy szavát a' meleg hálának kedves uti társam 's barátomhoz, kinek kedélyes 's lelkes társaságában ez útat megfutottam. — Azon ifjú hazámfia, ki sikerrel 's tanúsággal akar utazni, ki a' honvágy' édes epedései közt, mellyek az idegen távolban, nem lehet, hogy meg ne látogassák az érző lelket, egy hűn 's nemesen dobogó társkebelbe akarja kiönteni gondolatait 's érzelmeit, igyekezzék magának olly utitársat találni, mint kinek társasága az én utamat tette rózsássá — olyat, mint G o r o v é I s t v á n, kinek „Nyugat“ a' gazdag ismeretkincseivel, kipótolja igénytelen Tárczám' e' részbeli hiányait. —

DÉLI NÉMETFÖLDÖN.

I.

LINZ, GMUNDEN, ISCHL, SALZBURG.

A' Linz felé naponkint egyszer induló gyorskocsival hagytuk el ezen, lakosai által „egyetlenegynek“ énekelt, engem pedig, életörömei egész seregével is melegebben érdekelni soha nem tudott császárvárost. Egyéb benyomásokhoz járult a' vámtisztek 's a' zabolázhatlan bérkocsisok gorombasága, kikkel e' részben csak érdemes pesti collegáik vetélkednek; 's némelly szivemelő látványok, p. o. hogy az öreg, nagyszerű szent István' gyonó székeiben pohos bécsiek szundikálnak, és mig én álmodom a' multkor' mindenható hitéről 's dicsőségéről, 's tisztelve bámulom Volkner Octavián és Venczel mester' óriásművét, melly mintha nem emberi kezekkel lenne építve, hanem az anyaföldnek szikla-kinövése volna: ők álmodnak hihetőleg azon rántott csirkéről, melyet estvére, fejes salátával, megemésztendők lesznek valamellyik serház' dohányfellegei közt.

Bécsből, mielőtt azt más fővárosokkal hasonlíthatni alkalmunk lenne, csak pár emlékezésről adok

számot: Először: az urak' utczáján fekvő uj ország-
ház, azon austriai rendek gyűlhelye, kik alkotmányos
jogokat nem gyakorolnak 's csupán azért jönnek össze,
hogy ő felségének adó iránti kívánságát meghallván
's magokat meghajtván, ujlag otthoni tüzhelyeik
jámbor melegéhez visszavonuljanak, szépsége 's
disze által eszembe juttatá, hogy alkotmányos ha-
zánk' országgyűlése, melly az angol, francia és
spanyol képviselő testületek után, legalább tagjai szá-
mára, és lármájára nézve, kétségkívül legfigyelmet-
érdemlőbb Európában, nyomorú posonyi fészkeben
szorong, 's a' szent szózatok, mellyek Deákunk'
ajkirúl zengenek, ez izetlen falak' pókhálóit lengetik.
Mindig pirultam, midőn országházunkba idegent kelle
vezetnem, mig a' francia büszkén mutogatja Bour-
bonpalota' görög szépségü homlokát, 's a' britt ra-
gyogó szemekkel vezet a' Themse' habjaiban tükröző
parlamentház' nagyszerűn emelkedő falaihoz, mig
a' kis belga, bádeni 's a' t. gyűléseknek is megvan-
nak saját csinos palotáik. Ugyan mikor fogja már a'
magyar capitól' márvány oszlopfejeit ősi Rákos'
szele csókolni?! Másodszor: Látván Bécsben a' né-
met 's részint magyarnémet aristocratia nemes, szilárd
és tágas lakhelyeit, a' Lichtenstein, Koburg 's a' t.
palotákat: lehetett e' eszembe nem jutni, hogy Pesten,
h. Gr. K. Györgyét kivesszük, csak egy nagyunknak
sincs szótérdemlő lakhelye? Hol van az Eszterházy
palota, hol a' Kóburg-kastély a' haza szívében? —
nincs nyoma! de Bécsben, a' Belvedere mellett fő-
löselegesen, ott hever a' szép és gazdag Eszterházy

képtár, melly után a' haza- szomjasan sovárog szegény és üres muzeumával; a' Weiburg- utca végén ott emelkedik a' költséges Kóburg-palota, mellyet noha az elméskedő bécsiek, igen karcsu oszlopai miatt „Spargelburgnak“ neveztek is el, én igen örömet látnék a' pesti vagy budai parton. Ugyan mikor fognak a' hazának legáldottabb fiai a' haza fővárosában lakni? majd ha a' magyarok istene szerződésre lép velünk, hogy éjenkint éppen annyi esőt hullat, melly elég a' por elverésére, de nem annyi, hogy sárt csináljon; 's ha ugyanazon jó isten tűzoszlopát megujítja 's a' pesti utczák világosítására fordítja? én ugy találtam, hogy a' legcivilizáltabb világ kellő közepén is van por, ha nem öntözik, 's van sötétség, ag ázh nem lobog, és van rög, ha asfalt-, vagy fa-, vagy köjárdák nem készítettnek! de öntözésre, világosításra, kövezésre sok pénz kell, mellyet egyesült erő 's a' gazdag aristocratia' részvéte adhat csak! — jertek ide, lakjatok itt, költsétek itt pénzeteket, 's fizessetek aránylag a' közszükségekre, és Budapestből egy évtized alatt paradicsomot csinálhattok, mellyet bámulva fog szemlélni a' külföldi, mint most is meglepetve látja már a' város' királyi fekvését, 's a' pesti part tisztán szép házsorát a' Duna' habjaival kaczerkódva, mellyhez hasonlót nem könnyen talál Regentsparkig, — 's a' hollandi kéjkertekké varázsolt rákosi homok nem küldi többé a' város utczáira porfellegeit, 's az országut, és váczi ut, árnyas fasorral beültetve, ragyogó boltokkal büszkélkedve, a' parisi Boulevardokra fog

emlékeztetni. — De józanodjunk, egy kicsit messze álmodánk. Harmadszor: Azon tapasztalás, hogy sok szép, ó barna épületet látok, kiujítás alkalmával, izetlenül bemeszeltetni, aggodalmat gerjeszte bennem, hogy a' kijavítás alatt levő goth óriás' négy-szegköveinek tiszteletes barnaságán is hasonló kíséreltet vihetnének véghez, mi Venczel mester' nyugvó szellemét bizonyosan felidézné sirjából, hogy kalapácsával a' divatkóros vandálok' fejét meglapította. Bár mindenütt tenné, hol akad izléstelen 's vakmerő ember a' századok' tisztes hagyományait megfer-tőztetni.

Bucsútvéve a' most kimeszelt 's gonoszul modernizált Augustiniánus-egyház' hamuszinű márvány- emlékétől, melyet, mert a' sirt körüllegő szelid bánat' szelleme enyhítve 's emelve hat reám, sohasem hagyok látogatlanul, 's a' siró öregtől, mely a' csoportozat legremekebb darabja, az elkeseredett jó-szivű oroszlánytól, melyet egy szőke kis leány annyira szeretett volna megczirógatni, ha dajkája engedé: déli 12 órakor kirobogtunk a' kapun, 's a' schönbrunni vonalon, eddig nem látott vidékekre.

A' gyorskocsi-utazás legkevesbé alkalmas azon célra, hogy a' vidéket megismerjük: kalitkába szorítja az utas' testét lelkét 's alig enged egyegy pillantást széttekintésre, míg a' postakocsisok káromkodásai közt, nagy robajjal postalovak váltatnak. Penzing, Purkersdorf falukon, a' Wienervald erdős hegylánczon, Sighardtskirchen 's Perschlingen át értünk estalkonyatra St. Pöltenbe. Csinos városka,

hol már észrehevém első nyomait a' felső austriai nőnem, ezen szöke, gyöngéd, karcsú 's még is bújá és teljes alakok' kitünő szépségének. A' fogadókban e' vidéken, mint Németországon többnyire minde-
nütt, csinos leánykák szolgálnak, 's a' nagyobb vendéglőkben illy fiatal hébék olly nagy serege lengi vagy illetőleg döczőgi a' fáradt vándort körül, hogy magát egy kis muzulmán paradicsomban képze-
li.

Az éj reánk borulván, csak az ezüst hold' tiszta sugárinál pillanthatám meg a' nagyszerű, gazdag mölki apátságot. Egész austria hazája a' dús középkori zárdáknak, millyek Klosterneuburg, Kremsmünster, Mölk, Lambach 's a' t. 's mindezek igen szép helyeken fekszenek, valódi fejedelmi lakok, tömérdek gazdagsággal, igen nagy könyv- 's egyéb gyűjteményekkel, fényes teremekkel 's oltárokkal. A' hallgató vidék 's tornyos zárdák fölött néma, kísértetes merengésben úszott a' hold; mint úszott századok előtt, midőn a' hatalom még egészen más társasági elemekkel volt összeolvadva, midőn egy ábrándos remete a' kereszt' mindenható jelét villogtatva nyírt fejbubja fölött, népeket tudott elvezetni hazájokból oda, hol ködös lelkeikre ugytetsző enyhülést pislogott ugyan a' szent mécsek' olaja, de szomjukat nem enyhíté hűs vízhullám a' saracén fogságban, 's kiégett csatamezők' sivatag homoktengerén, férjeket kiragadni szerető hölgyek, atyákat mosolygó gyermekek, szerelmes vőlegényeket sáppadozó arák karjai közöl. A' hold és mély hallgatagság, melly hideg fényű szemgolyója alatt ünnepelt, megnépesíté az

az éber álmok' országát. Csikorgó ruhájú, ősz szakállas, zörgő csontu boszorkányok nyargaltak a' Wienerwaldban tépett 's pokol tüzénél megszáritott vesszőkön, letelepedtek a' zárda' holdfényben fürdő tornyaira, 's visitó lélekharang kongására vad tánczot kezdtek a' zárda alatti temetőhely' fellármázott lakosival, kik kövér-pohosan emelkedtek-ki nyughelyeikből, hosszú szilaj táncz után nem valának többé megismerhetők, 's az átlátszó bőrön át, a' gerinczek vonalai közt, tisztán lehete olvasni a' veséknek gonosz gondolatait. 'S még többet és rémesbeket is láttam volna, ha a' toronyóra egyet nem üt, 's a' mellettem ülő, szenvedhetlen franczia vén asszony nagyot nem sikolyt, édes álmában a' nyitott ablakon besuhant szellő által háborgattatva. Sárga pergamenből összeférczelt könyv vala ez, hosszú számadókönyv-kiadásban, mellyben meg volt írva a' sava-nyú affectatió mestersége. 'S a' mint bűvös holdfény-nél pislá-zöld szemeibe, 's roszakaratu, befellegzett homloka' szennyes redőire tekinték, mik körül az éjféli szél néhány szál, a' pomádé által eredeti színéből kivetkeztetett 's megzománczozott hajat lengetett, rögtön azt hívém, a' torony' tánczosnői közül telepedett egyik szomszédságomba, hogy szegény lelkemet olly tánczra vigye, millyet Szöllősy nem tanit. Megnyiltak fonnyadt ajkai, 's kitört a' „nem földi zengemény“ — 's az, nagy multságomra és teljes kijózanulásomra, frankfurti fiatal uti társamat illeté, ki hogy az avas pomádé-illat' árjongásai közt szörnyet ne haljunk, kinyitotta, 's ha a' franczia

lant bezárá, ismét és ismét kinyitotta a' kocsí ablakot. — A' frankfurti kereskedő rendíthetlen lovagi-atlansága, melyet azonban az ön megtartási szent kötelesség igazolhat, 's a' vándor hölgynek folytonos és folyvást sikertelen hivatkozása azon lovagi gyöngédségre, mely a' franczia kályhafűtőben is (mint állítá) nagyobb mértékben van, mint a' „legnemesebb német medvében“, szerfölött mulattata az éjben, melyet álmatlanul huztam ki.

Kemmelbach 's Amstetten állomásokat átperelve, Sternbergben lőn némi nyugalom. Innét az öreg épületeivel csodálatos Enns városkán ált, 's Ebelsbergen keresztül, hol 1809-iki május 3-ikán Hiller keményen megütközött a' franczia kakasokkal, 11 óra után megérkeztünk a' csinos Linzbe, mintegy 23 óra alatt futván meg a' 25½ mérföldnyi utat Bécsből Linzig.

Alig maradt idő átfutni a' város, alsó Austria főhelyének szebb részeit, megpillantani a' csinos, hosszukás négyszegű tér ósdi magas épületeit, a' sétányt, melyen csekély vala az elevenség 's csak egy pár színes hajtókás pislogott fel az ablakokból kikandikáló gömbölyű szőke fejekre, mielőtt meglátogathattuk a' tisztes Bacsányit, ki mai napig hazáján kívül lakik, már indulnunk kelle a' gmundeni vasúthoz, melyen a' kamarabirtok (Kammergut) festői vidékei felé azonnal elügeténk. Linzből két vasút ágazik, de mindenik gözerő nélkül, egyik éjszaka-nak Budweis felé, másik délnek Gmundenbe, hova — 8 óra alatt érni. E' vasutak főképp sószállítás

végett alkottattak, 's az ember a' sódöbönyök mellett csak függelék. Piros és nyájas vászon cselédekkel rakott szekerünket a' befogott két ló hét óra alatt voná Gmundenbe, melly a' sókamrai jószág' fővároskája a' gyönyörű Trauntó partján. Útban esnek 's lóváltási helyekül szolgálnak az öreg Wels, a' rómaiak Ovilábisa, hol hetyke magyar huszárok ugrattak a' széles utcán 's eszembe juttaták az ismerős pajkos danát:

Bald kam das Dörfchen ein Reiter herab,

So schön wie ein Hofcavalier;

Das Weibchen am Fenster ein Zeichen ihm gab — — —

mi elég anyagot adott kedélyes kötődésre piros uti társnőinkkel; továbbá Lambach, nagy bencze- klostorával, melly a' városnak földesura is. Lambachot elhagyván közelit a' már régolta látszó 's egész felső Austriának büszkén mutatkozó, hanyatfekvő emberarczot, sőt, mint francziák állítják, XVIik Lajos francia király arczképét viselő, a' tengerszin felett 5248, a' Trauntó felett pedig 3960 lábnyi magas Traunstein' kopaszsziklafeje, melly alatt a' regényes Trauntó' smaragdzöld hullámi játszadoznak, 's ennek partján, bájoló helyzetben, Gmunden, a' fő sőtiszt-ség' székhelye, mintegy negyedfél ezer lakossal, csak akkor tűnve fel, ha már szinte benne vagyunk. A' vidék minden lépéssel szépül, 's az utas' ajkiról, ha történetesen nem szendereg, mint a' lambachi álmáson bevett sör' nemtelem álmaiba fuladt szomszéd,

csodálat és elragadtatás' hangjai törnek elő. A' nyugvó nap' aránsugárban kéjelgve fürdött a' bájos kertvidék; leirhatlan kedves pillantás esik a' Trauntó' nyájas tükrére; gazdag, balzamos illatárt öntő rétek hullámszánk a' fris esti szél lehelletétől remegve a' virányos hegyoldalakon; amott dús erdők hős árnyai, 's túl rajtok kopasz, meredek sziklaormok, mik alatt az emberek lakai olly kicsinyek 's jelentéstelenek. Az ünnepi csendet pásztori furulyahang 's hazatérő csordák 's nyájak idylli csöngetyűi zengik csak keresztül. Távolban a' Traunsteinnál is magasb, 6—7000 lábnyi Kogelek' ormai! —

Gmundenben, a' tóparton, a' szép leányiról híres „aranyhajó“ fogadóba szállánk, melyet nem egy utazó látogat meg csak azért, hogy Raymund' franczia lovagjaként vizsgálja 's bámulja a' szép természetet. 'S illynemű kísérletekre valóban bő és gazdag az alkalom ezen nevét méltán viselő aranyhajóban. Az aranyhajónak 1811ben megnyitott vendégekönyvében sok érdekes név van. Látogatott helyeken e' vendégekönyvek igen jó mulatságot adnak; ismerőseire talál ott a' kedély, 's a' mult visszazeng édes hangokban, távol kedvesekkel társalkodunk, kiknek jól ismert kézvonása előttünk fekszik 's gyakran kevés jellemző sorokban híven tükrözi vissza a' pillanat' lélek-állapotát. Szebbenél szebb pinczérnőknek egész serege fogott körül, mint ördög Robertet anyja' sirjánál, kik fekete és kék, de mindig mosolygó szemeikkel 's kellemes módjuk bűbájával az asztalra tett lazacokat felejtetik, 's azt okozzák,

hogy az ember bibliai vágyat érez néhány napra itt ütni fel sátorát. —

De ezen sovárgó vágy az ismeretlen távolba, túl kék bérceken, hol a' lenge ködök megett képzelet' édene nyílik, boldogabb vidék terjeng, nemezebb emberfaj mozog, 's mosolygóbb föld felett szelidebb ég derül, hol a' gazdag virányokon szabad és fényölelt országok' élete integet, miga' valóság mind-ezen ragyogó képeket egy kicsit el nem halaványítja, nem engede több napra ütni sátort kedélyes Netti' kis kezének ápoló motozásai alatt. Másnap délben, Sófia gözőssel elindulánk a' zöld Trauntó habjain Langbath, vagy Ebensee felé, melylyel a' három órányi hosszú tavat egy óra alatt repültük át. Gmunden mellett jobb felé, a' parttal fahíd által összekötve igen festői alakban tűnik elő Orth kastély és templom, a' tó vizébe, karókra építve; balra a' Traunstein meredez kopasz csúcsaival. Minél tovább haladánk a' legszebb zöld és mély tó felett (melly a' Traunstein és jobb parti Traunkirch közt 70 öl mélységű) annál vadabb csoportokban léptek elő a' parti sziklák. Mielőtt a' gőzhajó elkészült, vidám csolnakosak szokták az utazókat áthordani Gmundenből, kik sok szépet danoltak 's regéltek a' parti eseményekről; elmondták Traunkirchnél a' Hero és Leander mythusához hasonló érzékeny regét, mikint t.i. azon mondhatlanul festői egyház, mely a' szikla felett, sűrű bokroktól árnyazva, a' habok' kristályában tükrözi kormos falait, egykor apáczáké volt, 's a' mellékelt zárda' lakosi közül egy szép fiatal apácza sze-

relmével boldogítja a' tulsó parton bércki várban fenlakozó ifju Traun lovagot. A' fiatal szerelmes át szokott uszni kedveséhez langyos nyári éjeken 's e' merész válalat fáradalmi után annál édesebben élvezni tiltott szerelme' gyönyöreit. De egykor rögtön szélvész érte a' ringató hullámok felett, 's a' szép fiatal apácza kedvese' hideg holttestét lelé a' nedves parton. Szive' képtelen fájdalmában leugorván a' meredekről, szinte hűs hullámsírba temetkezett, melly fölött most is lengedez apáczafátyola holdas éjek' szellőiben. — 'S midőn a' jámbor csolnakosok illy szép és érzékeny regéket danolának, a' parti virág részvevőleg hajtá a' habokra elbusult fejét, az emlények kék szemei harmatkönyet hullattak, a' zöld habokból zöldhajú tóleányok buktak fel 's kandiság epe-désével kísérek a' hintázó csolnakot. — A' gőzhajó materialismusa megölé e' költészetet.

Minél inkább közelitünk Ebenseehez, annál vadabb sziklák közé szorul a' smaragdtükör; még egy festőileg felállított parti kereszt, szenvedett csolnak-törés 's emberhalál' emléke mellett haladunk el, 's Ebenseeben vagyunk, hol a' sókamrai jószág legnagyobb 's legnevezetesebb sófőző katlana (Sudhaus) végképp elsózza a' poézist. Ebenseeben készen várnak a' gőzhajó utasait Ischlbe czipelendő szekerek, mi onnét három órányi távolság. Folyvást a' tisztazöld, kigyózó Traun' partján, szűk völgyben vezet a' kellemes út. Egész vidék a' sókezelés céljaira van elkészítve, 's a' természet minden eleme az egy célra hódoltatva meg, mellynek első nyomai már 1192ben

találtatnak. A' hegyekben csatornák, mellyeken a' sóval megterhelt víz (Soole) katlanokba foly, hol a' só belőle kifőzetik 's idegenszerű elemektől elválasztatik; a' vizen folytonos rekeszek 's gereblyék, mik a' belehányt és sófőzésre fordítandó fát felfogják. Csodálva hallottam e' sós vidéken uti társaimtól néhány sótalan elmésséget.

Csak hamar előtűnt a' sósfürdő Ischl, többek közt magyar főrendeinknek is kedves mutató 's pénz-költő helye. Egészen új fürdő, csak 1822. óta kezdett elhíresedni 's főkép Wierer tanárnak, Rudolf főherczeg 's olmüci érsek udvari orvosának, Ischl' fél-istenének teremtménye, kinek még életében felállított emléke egy nyílt kerben áll, a' Wierer utcán. Másik nyílt kertben Rudolf főherczeg' emléke mered, ki itt igen szeretett időzni. — 1823-ban csak 80 fürdő vendég volt még, 1827-ben már 360, most ezerekre megy azok száma, kik vagy e' bájvidéken gyönyört, vagy a' tengerfürdőt pótló sós vízben és gőzfürdőben köszvényöktől menekvést keresnek. A' fából, de igen csinosan épített fürdőház, oszlop tornácczal kerítve, e' silányka szójátékot viseli homlokán: „In sale et in sole omnia consistunt“, — sós víz-fürdői száma 25; szomszédjában nyílt oszlopos terem van, esős időbeni sétára, 's háta mögett az uribb társasági osztályoknak csekély fizetésért kínákozó casino, mellyben egyegy angol 's francia lapot is olvashatni. Hol kevés évvel ezelőtt csak völgylakosok' rejtett szénakazlai állottak, most szép postaházban veszi át fontos leveleit a' mulató diplomatia,

's a' szerelmes bécsi leány, 's a' színházban Maria Luiza főherczeg asszony, Napoleon' neje, e' nő, ki-nek lelke előtt a' világtörténet' legnagyobb tragoe-diái lebegnek el, ki Napoleont túlélte, és szép fiának a' reichstadti herczegnek sirjára virágokat hintett, nagy és bús emlékezési közt, a' bécsi bohózatok' si-lány elmésségein keres felderülést. Egykori pené-szes fabódék helyén csinos kávéházakból gőzölög a' keleti ital' fűszeres illata; az igénytelen rétvirány, melyet előbb csak aratás idején tapodtak az izmos hegyi lányok' lábai, kerteket 's templomokat visel, a' társas műveltség' elmésségeit és selyem-susogásait hallgatja, míg kis selyem topánkák könnyeden érin-tik zöld pamlagát. A' lármátlan magány fényes élet zajának engedett helyet, hol rókák 'snyulak iromlot-tak, hol a' bokorban félénk trücsök danolgatott, 's erdei madarak énekeltek önmagoknak természetes éneket, most quadrill 's legujabb daljátékok' áriái, 's lovagló dandy, csintalan szobaleány, 's kikről a' falusi gyermek csak anyja meséiben hallott, divatos szerecsenyapród! Fog-e e' sós civilizatio a' lakosok szivére 's kedélyére olly jóltevőleg hatni, mint er-szényére?

A' casino épület' szomszédai a' hivatalos arczu, ronda kamrai épületek, hol a' sófőző katlanok egyi-kének gőze 10 gőzfürdőre használtatik. Egy jámbor, sovány, sóba főtt és valóban besózott heringre élén-ken emlékeztető kalaúz közlé velünk a' sófőzés' ada-tait 's titkait. Óh tisztelt olvasóim egy része! ti, kik elég keresztyéntelenek vagytok tölem e' nemü tár-

gyakban tanuságot, és statistikai adatokat és száraz-
 okos számokat követelni, ha tudnátok, milly nyomasztó
 érzés nekem meggyőződve lennem, hogy illy utleírás
 valódi zsibáros-bolt, hol minden ember megakarja lel-
 ni a' magáét; egyik nemzeti gazdaságot és répaczukrot
 és lóherét, másik érdekes férfiak' arczképeit, harmadik
 regéket és legendákat, és piquant anecdotákat 's a' t.
 's a' t. Milly nyomasztó ez nekem, ki mai napig sem
 tudom a' Grangé- ekét a' közönségestől, a' magas
 nyomásu gőzmozgonyt az alacsony nyomásutól meg-
 különböztetni 's a' természethisioriaában a' dolgokat
 Heinekint leginkább csak két osztályba sorozom:
 mit t. i. megehetik 's mit meg nem ehetik az ember.
 Az egész sókamrai jószágban, ugymint az eben-
 seei, ischli és hallstadti sófőzésekben mintegy 620
 ezer mázsa só készül, 300 ezer Ebenseeiben, 240
 ezer Ischlben, és 80 ezer Hallstadtban. A' rakhely-
 ben most is mintegy 25 ezer mázsa várt elszállításra
 Ebensee felé; itt hajókra rakatván Gmundenbe 's in-
 nét a' vasuton Linzbe vitetik, hol középpontja van
 az 'austriai sókezelésnek, 's honnét kapja savát a'
 felső vasuton Budweis és csak nem egész Csehör-
 szág. A' sóshegyekben gödrök ásatnak, vízzel tele-
 töltetnek, 's e' viz, miután hosszabb ideig a' sósföl-
 dön állott, az e' végre készített csatornákon lebocsá-
 tatik a' főző katlanokba, hol kifőzetvén, a' vízrészek
 elszállanak, az idegenszerű elemek leülepednek, 's
 a' tiszta só formaedényekbe dögönyöztetvén, 30 — 40
 fontos darabokban száraztató szobákba jő, 's kiszárad-
 ván, elvitetik rendeltetése' helyére. Sókövek vannak

ugyan e' vidéken is, de igen szennyesek, csak marhák által használhatók, 's nem is hasonlíthatók gazdag hazánk' mármarosi kristály-tiszta sóköveihez. 1562. óta áll már nyitva a' sóbánya, hova Ischlből Reiterndorf és Perneck apró falukon keresztül vezet az ut, 's mellynek a' Mária Ludovica öbölhöz vezető bejárását két gránit pyramis ékesíti, igen silány hódoló versekkel. A' sófőző házakban éjjel nappal iz-zadnak, egyegy napszámos egy folytában hat óráig 's egy egy nap alatt négyszer változva; a' katlanoknál két óránként cseréltetnek; – Ischl mintegy hetvennek ad kenyeret, egy nap alatt 23 ölfá ég el a' katlanokban, 's így óránként közel egy öl. Dixi et salvavi — — —

De engem Ischlben nem a' sósvizek, nem a' katlanok érdekeltek, hanem a' gyönyörű völgy, mellyet Traun' habjai szegnek ketté, apró hídaikkal, padlóikkal, 's fogas gereblyéikkel, 's a' bájos hegyi séták 's andalgások. A' szűk völgy, mellyben Ischl, magas hegyektől beszorítva fekszik, mindenfelé virágzó kertté alakult; a' legszebb pontokon mindenütt nyugpadok, mulatóházak, apró templek, mellyek közül egynémely Batthyány és Viczay grófnők' emlékezetét ujitja meg. Leglátogatottabb ezek közt az eleven gyeptársonyos domboldalban fekvő Schmaller-kávéház, elragadó kilátással az ischli völgy egész hosszára; a' kalvária templom, a' Postbüchel nevű pont, a' Wierershain, honnét a' Hallstadt felé vezető völgybe, 's Friderika' nyughelye, honnét egész Ischl felett nyerni kilátást; a' Dänenweg, a' záporok

után hatalmas vizsugárral rohanó, de most igen sovány és szerényen csörgedező hohenzolli zuhatag, mely 20—25 ölnyi magas sziklafalra van függesztve, 's e' zuhatag mellett zöld fűszönyeges halom' lejtőjén, azon egyszerű fatempelke, mellynél az ismért magyar felírás olvasható, dagályos, de szent érzelmeket pattogó verseivel:

Mikor illy gyönyörökbe merülsz, és tiszta fogékony
Szived erősb dobogása magas tüneményeket hirdet,
Ekkor a' szép kies honrol, hű fia, meg ne felejtkezz'
Drágának ne felejts őszinte fohással adózni.

Ti, kik nyakig vagytok a' magyar hazában, kik orraitokat még soha ki nem ütöttétek a' zsiros alföldi bunda alul, alig képzelhetitek a' jótékony, édesmeleg hatást, mely a' hazánkivüli vándort, magyar szavak' hallása 's bármi kis magyar emlék' látására megragadja; a' kar önkénytelen ölelésre nyílik, a' száj baráti üdvözlést rebeg, a' szembe érzés' könnyüje tolúl, 's ki e' felett nevetni tud, maradjon örökre a' bunda alatt. Annál kellemesb e' benyomás a' honszerető utas kebelére, minél ritkábban kerül elő, minél inkább igaz, hogy a' haza' szívében is csaknem mai napig örülnünk kell, ha magyar felírást látunk, minél gyakoribb a' tapasztalás, hogy az önfiaitól megvetett árva hazának utazni leginkább szokott, mert legtehetősb osztálya, Árpád' diadalmas társainak 's a' hét magyar' utódinak ösifényű 's keleti zengésű neveit, szégyenli azon nyelven írni az uti emlékköny-

vekbe, mellyen a' győzelemdalok harsogtak, 's inkább választja azon nyelvet, mellyen a' győztek kegyelmért esdekeltek. Ezt nem teszik Britannia' önző ('s áldottak legyenek, hogy e' tekintetben önzők!) fiai, ők otthon 's külföldön brittek maradnak és Britlannia uralkodik! ezt nem teszia' nemesen büszke franczia, de nem teszi egy nemzet sem, melly okosabb mintsem öngyilkos legyen. A' táblát, mellyen a' jó akaratú versek írva vannak, nyeléről a' szélvész által leszaggatva találtuk, 's bús viszszapillantásba merült lelkünk' egész szerelme kelet felé, ama' kék hegyeken túl, a' megszaggatott, véstépett kebelü hon felé, mellynék a' sors „szentelt fájdalmat“ ada kincsül. Féltünk, hogy végkép elfog pusztulni az egyetlen magyar emlék Ischlben, felhivtunk hát a' völgyfenékről egy ősz, remegő térdü patriarchát, ki fényes borra valóért erősen régi helyére szegezé, 's munka közben, kimeríthetlen és mesés magasztalásokat ömledezett a' dicső magyar hazáról, mellynék olly olcsó kenyere és bora, mit szomszédjától hallott, ki dragonyos volt magyar földön. Kenyér és bor csak volna, de nem csak ezzel él az ember, hanem isten igéjével is!

Ischlből, mint a' sókamrai jószág középpontjából sok felé tehetni kellemes kirándulásokat. Ezen sókamrai uradalom, melly 12 négyszeg mértföldnyi területén 16 ezer lakost táplál, egy a' föld' legregegyesb szögletei közül 's méltán neveztetik austriai Schweicznak. A' hatalmas Attersee, a' nyájas St. wolfgangi 's a' szarvas Mondsee, magas bércektől

övedzve nyugszanak ott ezüsttükreik' pompájában, 's a' 9331 láb magas Dachstein körül tiszteletgerjesztő hegycsucok csoportoznak, zuhatagok' dalától zengő völgyek felett; a' hegyi legelőkön szép fehér teheneket őrző pásztorleány ékesíti tarka szalagokkal s' hamis arannyal kedvencz üszője' szarvait, 's bércki virágokból font koszorúval a' legidősb, legérdemesb tehénanya' tiszta nyakát. Honfaimnak, kik Schweiczba nem mehetnek, 's a' Karpátokat már megjárták, semmit nem ajánlhatok jobban, mint hogy e' közel fekvő 's kevés költséget kívánó bájvidéket látogassák meg, melyet Humphry Davis angol természetbuvár még Schweicz elébe is tesz. Ha ez nem épen igaz is, de meg kell vallani, hogy e' festői kilátásokat, illy tiszta tavakat ennyi bőségben 's illy nagy terjedelemben, folyók, 's tavaknak e' smaragdtükrét 's kristály-tiszta ragyogását, mosolygó völgyek' 's kopasz magasságok' illy érdekes panorámját nem könnyen találni egy rakáson. 'S a' lakosok' nyíltsága's jószívűsége, de főleg a' szépnemnek itt nevének valóban megfelelő csinossága nevelik a' természet' kellemeinek enyhítő hatását. Vidám, dalos és tánczos nép; a' férfiak munkások, jó lövők, bátor hegymászók, a' fehér nép nyájas, enyelgő, de kivéven talán a' civilizatio' titkaiba bécsi vendégek által mármár beavattatni kezdő Ischlt, igen erényes és szemérmes. Az egész vidéken, 's lakosain, igen sok költőiség. Gmundenben bájló énekhang költött fel álmamból, melly a' szép holdas éjet vidámon 's kedvesen zengé keresztül. Felránt-

ván az ablakot, Endymiont láttam a' tó tükrén, magános csolnakán, szállongani, és dalt hozni Lúnának vagy álmadozó kedvesének, „s az istenasszony érzé fátyolának szélén, mint leng a' sohajtás' szele.“ Szokásban itt is a' természethez közelebb álló hegyi népeknél csaknem általánosan divatozó éjjeli látogatás a' kedves ablaka alatt. Midőn a' nap' kemény munkája álmott hozott a' szigoru szülők' szempilláira, a' legény édestitkosan kedvese ablaka alá lopózik, lassudan elénekli a' tudva levő varázsszavakat, miknek neve itt „Angassel“ 's a' kedélyes leány megnyitja az ablakot. Szerelem és táncz a' hegy lakosok életének fűszere. Természetes nyílt szívűséggel, tétova és tettezés nélkül borul a' leány havasi tánczosa' keblére, kinek a' szokásos stájer táncz annyi alkalmat ad nyájas ölelésre 's csintalan csóklopásra. Az illedelem' zsarnok szabályait nem ismerve, szabadon hódolnak a' természetes benyomásoknak. És ez egyszerű örömek' vágya 's emlékezete olly mélyen beszövődik a' hegylakos életébe, hogy magát legszerencsétlenebbnek érzi, ha szülő völgyétől eltávolíttatik. Ezért iszonyodik a' katonaságtól, 's égető honvágya gyakran arra veszi, hogy önteste' épségét megsérti, hogy magát közlegényé degradáltatja, csak hogy gyakrabban mehessen szabadsággal hazájába.

Az Ischl és Salzburg közti hét mérföldnyi távosságot, phlegmásan döcögő 's hegyre másztában gyakori kiszálást igénylő 's azért (mert mindennek van jó oldala) vidékvizsgálásra igen alkalmas bérkocsin, kétszer ugymint St. Gilgenben és Hofban pi-

henve, végeztük. Az ut igen nyájas; a' kék tükörű St. wolfgangitó (Abersee) 3 mértföldnyi hosszúságban mosolyg az utasra 's tulsó partján St. Wolfgang' helysége látszik ó egyházával, hova Leopold császár futott az 1683-ki bécsi ostrom' alkalmával. Ugyan e' tó' partjára nyulik az 4628 láb magos Schaaßberg, a' sókamrai jószág' Rigije 's gyakori kirándulások czélja Ischlből. A' tó' nyugati végén fekszik St. Gilgen, izes pizstrángjaival, miket e' tavas és patakos vidék rendkívüli bőségben ad. A' St. Gilgenen túl eső domb' hátáról, a' különféle fordulatoknál, felséges panorámák nyílnak a' wolfgangi tóra visszatekintő előtt, mig végre a' völgybe szálló szemei elől leletűnnek. E' tó' vidéke még változatosb, mint a' Trauné. Nem sokára a' Fuschl tót láthatni meg, 's Hófot elhagyva felnyilik a' szem előtt a' salzburgi kertvidék, a' Salza' ezüst szalagjával átszegve.

Leérkezvén a' kies völgybe, a' legmiveltebb környezet, mosolygó kertek 's legszínesebb természetképei közt jöttünk Salzburg' bástyáihoz, 's a' linzi utczán végig, a' Salza' hidján át, a' residentia-térre néző aranyhajóba, mellynek ablakiból a' szép barna domot 's a' fris szökőkut' ragyogó vizsugárit láthatni. A' világ városai közül kevésnek jutott szerencse illy szépen feküdni mint e' 14 ezer lakosos kis Salzburg. Ha azonban a' magas szilárd házaknak e' tömegét, a' huszonöt, részint ó gothives, részint olasz izletű egyház' számos tornyait, a' még Nagy Károly által 798-ban alapított és az Agilolf-ház' javaival megajándékozott, hajdan uralkodó

salzburgi érsekség' hatalmára 's fényére élénken emlékeztető palotákat látja az ember: nagy udvarvárosban képzei magát. A' lapos háztetők, szelid ég, a' szökőkutak' hullámai, és ismét a' számos egyháztornyok pedig olaszföldi sejtelmeket ébresztenek.

Ki indulva az öreg fogadóház' tömkelegszerű folyosóiról, 's átmenve a' Salza' hidján, melly a' várost két részre szakasztja 's az egyik rész 4-5 emeletes házainak falait halk ostrommal locsolja, a' Kapucinushegy alatt, fürdőkkel teljes utcán, kísétáltunk a' római régiségeiről híres Birgelstein-kertbe, melly az érseki vár Aigen felé vezető uton, Stein külvárosban esik. A' kertben részint elszórva heverő részint egy szobában értelmesen rendezett régiségeknél inkább érdekelt a' kert' magasb pontjairól eső kilátás az ezüst Salzára 's annak tulsó partján a' magas fellegvárra, pompás tornyokra 's távol havasok' ormaira; 's a' helyzet' érdekét növelék a' megzendülő harangjáték' szellemhangjai, mellyek a' rózsás alkonyat' bájos ege alatt, mint szétfolyó ezüsthabok, mint zengő sugarak vagy sugárzó zengedelmek ömlednek a' bájos nyárest' illatozva lengő szellőszárnyain 's előcsalván a' szelid fényű holdat, átrezgetik a' lelket szép álmok' honába.

De még szebb kilátással csalogat a' Mönchsberg' legmagasb csucsán fekvő 's a' város és vidék felett fejedelmileg uralkodó, büszke Hohensalza-vár, hova a' parancsnok' bebocsátó jegyével ellátva léphetni be, mellyet azonban a' fogadói szolga minden nehézség nélkül szerez. Megnyílnak itt az örkáplár',

kulcsa előtt a' még épségben tartott régi teremek, mellyeket Keitschach Leonárd érsek 1501-ben készítettett; a' börtönök' sötét lyukai, a' vallató torony, hol a' régi állapotban meghagyott kinzó szerek hideg borzadással hatnak a' szelidebb jelen' gyermekére. Ott vannak a' dorongok és kötelek mellyek a' nyomorult áldozat' kezeit lábait széljel feszíték 's hosszúra nyújtották, a' 150 fontos ködarab, melly lábaira akasztatott miután testét a' levegőbe felvonták, egy felül azon titkos-rémes mélység' helye tátong, hova éles kaszák közé löketett le az elítélt, más felül az, hol az úgy nevezett „vasszüz“ fogadta a' nyomorultat halálra roncsoló hideg karjai közé. Mi jól esett e' hüs, homályos, szomorú boltozatokból felmászni isten' jóltevő nyájas napvilágára. 'Smilly feltűnő különbség az élet' és halál' uradalmi közt! ott a' véres középszázadok' kinos emlékezései 's halovány árnyai lengenek; itt a' fényes nap a' tizenkilencedik század' művelt telkeit hinti áldó csókjaival 's mindenfelé zöld tavasz, aránysugár, ünneplő vidék, mosolygó természet! A' Salza ott csergedez, kristály tisztán, mintha soha vér sem vegyült volna habjai közé; az ég nevető kék 's derült, mintha soha haldoklók' jajai 's ártatlan szenvedők' átkai nem hasgatták volna tündöklő kárpitát. És e' nap akkor is nyájasan és szelid békésen világított, e' völgy akkor is zöld szint viselt, e' madarak akkor is vígan csiripeltek, a' csermelyekkel szintugy játszott a' hajnal' sugára, a' mező úgy megtermé virágait, midőn Hohensalz' börtöneiben százakat nyomorgatott a' zsarnoki önkény, midőn a'

vasszüz' hideg érczőlelésében a' legjobb hazafiak, hü férjek 's családokat tápláló apák' szent kebele zuzott össze, 's a' gyűlöletes, érzéketlen gép talán ártatlan leányok' 's gyermekek' márványtiszta tetemeit szaggatá. Igen! a' természet csak folytatja örök, szelid, nyugalmas utait, 's az örült emberek dühöngve marakodnak szentegyházában!

A' torony e' célra elkészített tetejéről messze-kilátás van a' kedves városka' egész környezetére. Ott a' tyroli havasok' fénylő csúcsai emelkednek; itt a' kapucinushegy' regényes kerítései 's tornyai, ott látszik Aigen és Hellbrun, kastélyával 's kertjével, emitt Leopoldskrone kastély, tavával, 's kis tószigetével, ott ismét a' bajor határ' hullámos rónája, 's helységek' tornyai. Legközelb pedig a' fellegrvár alatt a' tündérszép Salzburg, egyházai, palotái 's ugrókutaival, mellynek legszebb helye a' Residentiatér a' váczi cathedráléra emlékeztető barna dommal, melly 1614-től 1668-ig épült 's e' dom' oldalon két szökőkúttal, mellyek egyikét Leopold, másikat, 45 láb magosságban, Gvidobald érsek építé 1668-ban, egészen fehérmárványból. A' Salza' másik partján fekszik Mirabel, egykor, midőn Salzburg még bajor uraság alatt volt, a' bajor udvar' lakhelye, mellyben Ottó görög király született 1815-ben. Most kihalt és pusztá, mint az özvegység, mellynek birtoka. A' Mönchsberg' oldalában feltünő a' sziklába vágott, amphitheatrál alaku lovag iskola, melly 1693-ban készült, körüle magyar huszárok' tanyái 's istállóival. Mellette van a' Mönchsberg alatt 1767-ben nyitott,

415 láb hosszú, 22 láb széles, 39 láb magas Zsigmondkapu, 's rajta az építtető érsek' képe alatt e' felírás: „Te saxa loquuntur.“ Szép és merész mű, ha angol tunnelekkel nem hasonlítottatják. Meg kell itt emlékezni, hogy e' hegykapu elítelt bűnösök által nyitattott, kiknek a' merész munka' sikerülte esetére szabadság lőn ígérve. A' kö' sajátságos természete nem engedé, hogy löporral lehessen működni, 's csak kalapáccsal és vésővel dolgozó emberi kezek végezheték a' nagy művet. De a' veszélyes munkára senki sem akarta magát elszánni. Végre Heyman építőmester jött a' mondott eszmére. A' rabok két osztályban kezdtek dolgozni, a' szikla két felén, 's megígértetett: hogy a' mellyik osztály előbb ér a' szikla' közepére munkájával, szabadságát visszanyerendi. E' lelkesítő remény annyira izgatá a' rab tömegeket, hogy haláltóli félelem 's a' szabadság' édes képei közt legnagyobb szorgalommal dolgoztak hét évig 's egyazon napon érték el a' szikla közepét. Mind két osztály visszanyeré szabadságát.

Sajátságos melancholicus tanyák Salzburgban a' temetők vagy sirudvarok, hol az emlékezet „mohos sirkövekre dől 's édesen elsírja bús elegiáját.“ Szent Péter és Sebestyén egyházak oszloptornáczaín ugyanis 's az ezekkel körülvelt udvarokon a' salzburgi nevezeteseb családoknak egyenkint saját 's elkülönzött temetőhelyeik vannak, képekkel, faragványokkal 's ittott a' hervadhatlan kegyesség' híven öntözött virágival ékesítve. Szent Péter' siremlékei részint igen régiek 's érdekesek; udvara kö-

zépén áll a' hagyomány szerint 1400 éves Szent Margit- kápolna sötét góth iveivel; a' hegy oldalában pedig Szent Rupert azon helyen, honnét az első salzburgi keresztyének, számszerint ötvenen, letaszítván martyrhalált szenvedtek. Szent Sebestyén-nél van Theophrastus Paracelsus' emléke és sirja, ki itt 1541. sept. 24kén halt meg, 's kinek lakháza áll: am Plätzl 397-ik szám alatt. Ugyanitt nyugszik Petro Castello, a' dom' építőmestere, és Mozart' özvegye.

'S e' névre: „Mozárt“ nem zengenek e' lelke-
iteken mindazonszent, mély, halhatatlan hangok, él-
vet adva, keresztül, mikkel Salzburnak e' nagy
fia, a' megrázott's megnyitott eget verdesé? uj em-
léke, mellynek hatását a' környező nagy épületek
's a' hatalmas szökőkut' közelsége igen rongálja,
érezöntetű szobrával, 's szép domboröntvényeivel
csak ez évben állítatott fel, 's nemes egyszerűségé-
ben csak visszautazásom közben gyönyörködhetém.
De meg néztem a' házat, hol Mozart született 's
mellynek száma: 225, a' kis dolgozó szobát, hova
elvonulni szokott magát lánglelké' szárnyalásainak
átadni. A' házra rá van írva: „Mozárt' születéshe-
lye“ egyébiránt semmisem emlékeztet benne a' nagy
zenészre. Most egy kalmárcsalád' birtokában van,
mellynek a' pénzpengés hihetőleg kellemesb zene,
mint a' tündérfuvolya' bájhangjai. De a' szöke le-
ány, ki a' zenészet' szentek szentét felnyitá előttünk,
érdekekkel emlékezett a' hangok' nagy mesteréről, 's
némi pietással látszott törölgetni a' kis dolgozó szoba'
porlepte butorait. 'S mi, kiknek előbb az „in diesen

heiligen Hallen“ mély és szent hangjai zengtek füleinkbe, midőn a' szűk szoba' magányában merengve eszméltünk; a' seprővel fegyverzett mosolygó fiatal leány' láttára egy rakás apró, fürge, tánczoló Papagenot 's Papagenát kezdtünk sejteni a' szögletekben.

II.

MÜNCHEN.

Átjövén felső Austriából a' bajor határra, eltűnik a' salzburgi bájos szépségek' tündérvilága 's prózai ország áll előttünk, hullámos, közepszerűen művelt, nem igen népes 's elég untató lapályával, és sergőz-terhelte léggel, a' serbe, ezen ötödik bajor elembe, fuldokló nép fölött. Sehol sem látszanak nagy gazdasági udvarok, majorok, urasági kastélyok 's épületek (földbirtokos aristocratia Bajorországban aligalig létező); és éppen ez teszi az utat nagy mértékben unalmassá. Altató egyformaságban, mellyet csupán a' wagingi tó vált fel, olykor kerítések, majd erdők közt, de legtöbbször homokos sivatagon vezet a' keskeny (sok helyt alig 4. ölnyi széles) országut. De unalmas és rögzös úton jutni a' paradicsomba! 's mi azon Münchenbe jutánk.

München' vidéke róna, fátlan és vizetlen és csüggesztőleg szomorú, mint Fehérvaré 's Debreczené, a' puszták' fővárosáé. Magyar embernek ugyan nincs joga magát e' helyen rosszul érezni, de

tőlem, ki egyenesen a' salzburgi bájvidékről jöttem, kiben ott a' sok elevenzöld kert, a' szökőkutak' fris hullámai, az isten' legmosolygóbb kegyesókjaival elhintett környezet olaszországi kéjérzelmeket ébresztenek, nem lehet rossz neven venni, ha egy kicsit elszörnyedtem. Az újabb városok' építőit gonoszul jellemzi ezen eszméletlenség, ezen, — bocsánat a' kemény szóért — butaság a' helyek' kikeresésében, melly annyira elűt a' régiek' e' részbeni bölcseségétől, kik városaikat élethehető nagy vizek' partjain 's a' lehető legkellemesb helyzetben építék. Ki Berlinre és Münchenre és számos ársaikra gondol, nem fogja e' kifejezést tulságosnak találni.

Már az Au külvároson vagy, már elvették utleveledet, 's az utczán legelő malaczok és kacsák, a' kiterigetett szennyes ruhák és ronda házak éppen semmi fővárosi sejtelmeket nem ébresztenek benned. Első, mi kedvesen lep meg, az Izarkapu, frescófestvényeivel, mellyek Bajor Lajosnak, az amphinogeni győzőnek, diadalmi menetét ábrázolják 's Neher Bernard' művei. Beérvén a' városba, itt már magas házakat látsz, de nem szépeket, az utczákon kevés életet, mert nincs kereskedés. A' kövezet' mozaikja valódi pokol a' tyukszemeknek 's ollykor azt kívánhatja az alföldi sárban puhább utakhoz szokott magyarral: bár Lajos király e' célra költené a' képek és szobrokra szánt milliók' egy részét. De e' köznap kivánság csak addig tart, mig a' talpfájós ember valamellyik művészeti templomba belépett. Az ó város' legszebb tére 's legnépesebb és élénkebb

része a' Schranneplatz, mellyből a' Wein- és Theatiner utca egyenesen bele vezet az új Münchenbe. 'S csak ezen új München, Lajos király' rögtönzött teremtménye, az, minek kedvéért az idegenek ez unalmas környezetű Münchent olly nagy számmal 's élénk vágygyal látogatják.

Legelőször az udvari kert' folyosóiba (arcad) léptem, mellyek mindenkor 's mindenkinek nyitva vannak. A' királyi palota' új szárnyát (Neu- vagy Festsaalbau) nagy balkon 's tíz joniai oszlop ékesíti, mellyek felett két oroszlán 's nyolcz allegorai szobor áll Schwanthalertől, Bajorország nyolcz kerületét képező. Az egyenes fasorokból álló francia kert a' királyi palota' éjszaki oldalát árnyékolja, a' kerítő folyosók fresco festvényekkel borítvák, mellyek egy része bajor történeti, más része olasz tájkép. A' történeti frescók Bajorország' évrázzaiból ábrázolják a' legnevezetesebb eseményeket 's a' bajor hazafiságra ha ez talán léteznék 's chimera nem volna a' megszaggatott, feldarabolt Németországban, igen lelkesítő hatással lehetnek. Mindenik történeti képpel egy allegorai kisebb kép áll szemközt, amarra vonatkozólag, például, ha a' történeti képben vitézség' vagy bölcsesség vagy hűség' erénye van kiemelve, szemközt áll vele a' vitézség' 's a' t. képe. Az egész, nagy jelentésű nemes compositio. A' történeti frescók Zimmermann, Röckel, Förster, Hermann, Stülke, Hiltensperger, Lindenschmitt, Schilgen, Eberle, Stürmer, Foltz és Monten festőktől vannak; az olasz tájképek, mellyekhez maga a' király irt

magyarázó verseket, Rottmanntól. E' frescók csak addig tetszhetének, míg a' müncheni új egyházak' 's képtári folyosó' szebb frescóit nem láttam; de azt első látáskor is érezém, hogy hatásukat kellemetlenül rongálják 's elkeserítik az alájok irt rossz versek. Ezen erőltetett költői dicsőség, legalább is helyén kívüli.

A' királyi palota három részből áll 's ezek: a' régi palota; az úgy nevezett „Königsbau“ melly Max József' szép terére néz, 's a' Festsaalbau, melly a' kertre tekint. A' gyönyörű Königsbaut 1826-iktól 1835-ig építé Klenze 's külső alakjára a' florenczi Pitti palotához hasonlít. Ebben van a' király 's királynő' mostani lakása, nagyszerű művészeti kincsekkel ékesítve. Ki e' gazdag palota' termeit, gyűjteményeit, az ottani régi 's új kápolna' kincseit, a' kincstár czifraságait látni óhajtja, Fischer felügyelőhöz forduljon (28 Residenzstrasse). A' király' laka görög, a' királynée pedig német költőkből kiszemelt tárgyu képekkel van ruházva. A' második emeletben mulató, társalgó és tánczteremek vannak ragyogó frescókkal; a' földszinti szobákban pedig Schnorr' festvényei a' Niebelungenliedből. Az új vagy Festsaalbau' trónteremébe jő azon tizenkét érczszobor, a' vittelsbachi ház' fejedelmei, mellyek közül hatot Stieglmayer' műhelyében látánk. A' szomszéd teremetek nagy Károly' és Habsburgi Rudolf' életéből vett frescók díszesítik Schnorr' ecsetjétől, mellyek mind rajzolásra, mind bájló színezésekre nézve a' legszebb ismert frescókhoz tartoznak.

A' kis József-Max tér, mellyre a' Königsbau néz, meglepő szépségü. Éjszakrafelül az egyszerű nemes királyi palota hármaskapujával; vele szemközt az új postaépület veresmezejü oszlop-tornáczával's fresco festvényeivel; harmadik oldalra a' szép-játékszin, melly az 1823ki tűz után, 1825ben Fischer' terve szerint építetett újra, nyolcz oszlopu tornáczával 's kettős homlokfalával, mellyek közül a' kék alapszinü alsón a' kilencz kegyistennétől körülvengett Apollo, a' sárga mezejü felsőn pedig Pegazus szárnyasló, a' Hóraktól körüllebegve. A' tér negyedik oldala, a' színházzal szemközt, még nyomorú régi házakból áll. Középen van Max József királynak a' mostani király által emeltetett érczemléke, hol a' jó öreg, de nem nagy király, oroszán fejektől tartott thrónon ülve, görög öltözetben állitatik elő; a' terv Rauché Berlinből, az öntés Stieglmayer' műhelyéből. Féldomború ábrázolatok a' király' életének legnevezetesebb eseményeit mutatják. Ez vala az első mű, melly Stieglmayer' hirét, 's polgártársainak iránta érzett tiszteletét megalapítá. A' nehéz mű' szerencsés végrehajtása után közvendégség adatotta a' művész' tiszteletére, ki nem csak ihletett, hanem valódi hős- művész volt vészteljes szakmájában. Ugyanez időben önté az orosz háboruban elesett bajor katonák' ércz emléke- obeliszkját, melly a' Carolina- téren van felállitva. Ennek öntése' alkalmával némi tévedésből, a' forró ércz, rendeltetése' helyét elhagyva, kiöntött 's a' munkások és összecsoportozot nézők közt páni ret-

tenést okozott, kik sikoltva szaladtak szét; de a' művész hideg nyugalommal 's hősi lélek-jelenléttel állott a' kicsapongó érczhullám közelében, mert számításába bizakodva, 's az olvasztott ércz' mennyiségét ismerve, tudta, hogy a' kiömlés nem fog olly sokáig tartani. És számítása nem csalá, az ércz visszatért csatornáiba, 's a' ház megrendült ugyan, és a' padlatot feldulá a' kitört érczerő, de nagyobb veszedelem nem származott, 's az obeliszk egyik diszelen München' téreinek. Nem hallgathatok el még e' helyen egy a' művészvilágban keringő anecdotont Stieglmajerről. Midőn Rómában az érczöntés nehéz mesterségével első kísérleteket tett, több roszul sikerült kísérlet után, bajor Lajos' mellszobrát önté Thorwaldsen' mintája után. Az öntet' köpönyegét széljelzuzván, örömmel látta, hogy a' mű sikerült. Először is a' szobor' ajkai tűntek elő, 's a' művész, ujongó örömében, egy az ajkakra nyomott csók által akarta elragadtatását kifejezni, de az öntvény még forró lévén, megégetett szájjal lépett vissza. —

Legfőbb ékei Münchennek a' gyönyörű művészeti templomok, a' képtár és szobortár (Pynako- és Glyptothek). — München' intézeteit általában teljes nyilvánosság és haszonvehetőség ajánlják; és ez igen jó. Mert ha tekintetbe nem vesszük is, hogy a' népnek teljes joga van bejárni ezen intézetekbe, melyek sajátképp az ő pénzén épültek, józan politika kívánja, hogy az ilyenekbe járhatás annyira könnyítették, mennyire csak a' művek' épen tartása engedi, mit ismét czélszerű intézkedések által kön-

nyü eszközölni. A' nemes művek, építészeti, szobrászati 's festészeti remekek' tekintete mély erkölcsi hatással van a' népre; ki néhány órát e' művek előtt tölt, bizonyosan jobb ember lesz, mint azelőtt, gondolatai magasb irányt vesznek, lelke emelkedik, 's tisztul földi, anyagi salakjaiból. Vagy ha illy positiv hatást a' durva népre, legalább egyszerre 's azonnal nem várhatunk is, annyi tagadhatlan, hogy aljas, lealacsonyító mulatságvadászattól azon időre, melyet itt tölt, elvonatik, pedig e' nemtelen gyönyörvadászat a' nép' bajainak egyik főforrása. Nyissátok tehát meg a' népnek ingyen és minden nehézség nélkül a' mű-gyűjteményeket, 's a' bennök eltanúlt izlés át-szivárog a' nagy tömegre is. Láttam magánosok' házait a' király által meghonosított formák után építve és diszesítve; csekély vagyonu egyesek' lak- 's író-szobáiban gipszminták 's festvényeket, a' vendéglők éttermeiben pedig csaknem mindenütt csinos frescókat. Mert a' művészet fejedelmi, sőt talán tulságosan is bőkezű pártolása, ezen művészekre nézve olly szegény században, egész csoport művészt teremtett Münchenben, 's tehetségek' tömegét fejtette ki, mellyek különben talán örökre észre nem vétetve maradtak volna. Schwanthaler, Stieglmajer, Cornélius és Hess és a' többi híres mesterek körött egész legio fiatal művészke foglalkodik, 's képzi magát, mint a' közép századok' óriásinak napkörében. 'S azt ellenségnek is meg kell vallani, hogy Lajos király jó izlésű ember, és igen sokat tett München' szépitésére. Ezt még annak is meg kell vallani, ki az

augsburgi esti lapot olvasta, 's benne egy adatot, melly a' művészkirály' némi rendszabályai iránt, aligha ébreszt sympathiát. Müncheneri alattvalóinak igen sok hasznot szerzett a' király ezen vállalatai által, mert sok idegent csalt ezen élettelen, elhagyatott város' kebelébe, melly e' század' elején még mit sem jelentett. Azóta az Izar' unalmas partján új városrészek 's külvárosok keletkeztek, a' népesség kettősödött, a' lakosság gazdagodott. Tanulság nekünk is, ha úgy tetszik.

A' képtár a' Teréz és Kaszárnya-utszákra fekszik és naponkint reggeli 9 órától délutáni 2 óráig nyitva áll a' nagy közönségnek. Láttam tisztos bajor parasztokat Rubens' művei előtt tátott szájjal bámulni, 's kontyos fiatal parasztleányokat Teniers' csintalan genreképeire mosolyogni. A' palotát Klenze bajor kir. építésigazgató emelé Dillis' fő képtárigazgató befolyása- 's tanácsával élve, hogy így az elrendezés minél czélszerűbb legyen. 1826ik april 7én Raphael' neve-napján tétetett le az alapkő, 's az épület 1836ki october 16ikán nyitvatott meg. Hossza 530, szélessége 92 láb. Négy utca közepében, nagy nyílt téren, gyepes és fővényes udvarral körülvéve, 's vas rostéllyal bekerítve, és mindez, mind szilárd építésmódja által tűzvész ellen biztosítva fekszik. A' benne felállított műkincseket már Lajos' atyja Max kezdé gyűjteni, Lajos király pedig a' gyűjtést csaknem tulságos szerelemmel folytatá. Bejárás az épület keleti oldalán van; itt az előteremből, mellyet négy jóniai márványoszlop tart, két hamuszín-márvány

lépcső vezet föl, melly fele részén túl egyé olvad. Innét egyik ajtó délfelé a' szép boltozatos folyosóra vezet, melly a' teremek' folytában fut, 25 szakaszra (logies) van osztályozva, 's dicső frescókkal diszítve, mik Cornélius' magas gondolatai szerint a' fesztészet' történetét ábrázolják. Talán itt mutatkozik Corne-lius' gazdag ereje legdúsabb ömlésében 's e' helyen bebizonyítja, hogy nem csak a' nagyszerűt vadássza egyoldalulag, hanem az idylli, 's kedélyes tárgyakat is művészileg tudja felfogni 's életbe hozni; terve után Zimmermann, Gassen, 's egyebek működének. Kétség kívül egy a' világ' legérdekesebb folyosói kö-zöl. Az első 13 tető- lunett az olasz festészet', a' többi 12 a' szélesb értelemben vett német művészet' kifejlését tárgyazza. Mint minden művészi törekvés' legmagasb foka, Raphael van felállítva a' 13ik osztályban.

Másik ajtó a' gazdagon ékesített 's Münchenben készült veres selyem szőnyegekkel bevont előterembe visz (Alapítók' terme), hol bajor fejedelmek, János Vilmos, Max Manó, 1ső Max, Károly Tivadar, 1ső Max József, és Lajos' életnagyságu arczképei függenek, 7' 7" magasak, 5' 6" szélesek. A' falak domborművekkel vannak ékesítve, mellyek a' bajor uralkodóház' legnevezetesebb időszakait tün-tetik elő, az irott törvények' behozatalától 's magyar háborútól kezdve egész Valhalla' megalapí-tásaig. — Az előterembe nyílik a' 9 terem' sora 's ezek mellett 33 kisebb szoba (cabinet). A' tere-mek, ha bennök képek nem függenének is, már iz-

letes és gazdag ékesítésöknél fogva csodálatot érdemelnek. A' világítás felülről jön, 's ennek igen jó hatása van. A' képek symmetriás rendben helyezvék el a' falakon, 's úgy vannak iskolák és teremek szerint osztályozva, hogy itt a' tanuló a' festői művészet' kezdetének, haladásának és kifejlődésének egész menetét követheti. Mit máshol szétszórva talál, itt rendezve 's rendszeresítve bámulhatja. Képek' száma a' kilencz teremben 596, a' 33 szobában 673, összesen 1269.

Az első teremben az olajfestést megalapító német (oberdeutsch) iskola' művei vannak a' XV, 's XVIik századból, összesen 76. Ezen iskola' feje 's disze: Dürer Albert. Művei közül a' legszebbeket Nürnberg' városa 1612ben adta 1ső Max bajor királynak 's e' képeket maga Dürer ajándékozta szülő városának Nürnbergnek, hol 1471-ben született, 1528ban halt meg. — A' második teremben a' későbbi fel- és alnémet iskola' művei függenek (101 darab); rajtok még ugyan azon typus mint az első teremben, de már némi befolyása olaszországi tanulmányoknak 's azon hatásnak, mellyel a' római, florenczi, velencei iskolák' lángecsetei voltak az olaszföldön utazott német művészekre. A' harmadik teremben, melly a' XVIik 's XVIIik századi németalföldi iskolát foglalja magában, magasra növekszik az érdek. 70 darab van itt az új életre kelt német művészi iskolától, mellynek főhelye Antwerpen, istene Rubens. Rubensnek azonban külön tereme van, a' negyedik; a' harmadik és az ötödik foglalja

magában ezen iskolá többi jelességeit; a' fővezérek nevei 's arczképei a' fedélfalat diszesítik, u. m. van Dyk, Snyders, Terburg Gerard, Rembrand Pál, Wouwermans Fülöp, van der Werff Adrián, Breughel János. Van Dyktől 14 mű, Rembrandtól 2. — A' negyedik (Rubensről nevezett) teremben nyílik fel a' német művészet' gazdag menyországa; e' teremben semmi egyéb mint csupa drága kincs, Rubens' óriási képzeletének 's csaknem több mint emberi művész erejének teremtményei. 48 kép csupa Rubens, sőt a' szomszéd cabinetet is ide számítva, 95 kép egy rakáson, mellyek mind Rubens, a' németalföldi iskola' királyának mindenható ecsetéből folytak, nagyobb részint sajátkezüleg, tanítványi' segélye nélkül festve 's olly roppant gazdagsággal, melly szinte nyomasztó. A' képek e' közép és legszebb teremben vannak veres szőnyegekre felfüggesztve; hogy hatásuk az által is neveltessék. Történeti képekben, a' képzőerő nagyszerű teremtményeiben, arcztáj-állat-virág's gyümölcsképekben egyiránt nagy; lángszelleme a' festészet' minden ágát óriási karokkal öleli át, műveiben olly gazdag erő 's eszmekincs mutatkozik, hogy mint Shakspearről, úgy róla is elmondhatni: „Isten után legtöbbet teremtett.“ Azt vetik ellene, hogy antikok' tanulmányára nem fordított elég időt, 's alakjai legtöbbnyire nem igen nemesek és józanok. Épen mint Shakspearenak. 'S ez igaz lehet, de azért ki e' műveket tekinti, bámul és „szája csekély a' bámulásnak.“ Én legalább szent és szentségtelen borzadások, fázás és forró láz, kéj,

és kín' minden fokozatán mentem keresztül megállva e' 263. szám alatti „nagy utolsó ítélet“ előtt, melly Rubens' minden művei közt legnagyobb 18' 9" magas 14' 1' széles; — e' 256 alatti, „Elkárhozás“ 259 Latona 's gyermekei, 276 a. betlehemi gyermekgyilkolás. 288 a. Sennacherib' seregének eltöröltetése; 293 a. Amazon-ütközet, 298 a. Sz. Lőrincz halála 's a' t. előtt; hajamszáloi felmeredtek, mint midőn Macbethet és Leart olvasám. — És ismét, milly kedves szendeséget önte a' szerelem által vezetett művészi kész szép neje Forman Helen' arczképeire! e' második nejét mondhatlanúl kellett szeretni a' művésznak, csak itt három arczképe van, különösen szép a' 285 szám alatti, kis fiával ölében, hajai szöke gazdagságában, szemei' kék egével. — Máriái 's pásztornői is mindenkor 's örökké e' gazdag kecsü, szöke Heléna' másolatai, itt és mindenütt. — 'S ujjolag, milly játszi és csintalan phantasia enyeleg némelly képein, miket rózsás szeszélylyel teremtett a' vászonra; e' nyugvó nymphák, szilaj erdei istenektől meglesetve, e' részeg sylván, sőt még komoly művein is p. o. hol a' barát Krisztus előtt számadásra vonatik.

A' hatodik teremben spanyol és franczia képek vannak, 70 számmal, Murillo 's Velasques, Poussin és Claude Lorrain. — A' hetedik, nyolczadik 's kilencedik terem olasz iskola, melly a' szépet a' jellemzővel, az antik 's classicum' tanulmányát a' legmelegebb 's tündöklőbb színezéssel, a' szorosan művészt az ingerlővel bájos öszhangzásba olvasztja —

lángoló oltára a' legnemesebb művészetnek 's Rubens' teremével együtt legfőbb disze a' képtárnak. Itt már nehéz a' sok kitünő közül választani. Óriásai: Raphael, Angelo, da Vinci, Titian, Correggio, 's a' t. Raphaelben a' classicus tisztaságot 's jellemző kifejezést, Angelo 's da Vinciben a' tudományost és fölségest, Titiánnál a' tündöklő égő színezést, Correggiónál a' kellemet csodálja a' világ főképén. Engem egyéniségemben, senki nem tud annyira elbájoslni, mind Gvido Reni 's Carlo Dolce, édes nőképeivel, ezeket imádni 's napokig nézni tudnám, és soha el nem unni. — A' 7ik teremben 53, a' nyolczadikban 47, kilenczedikben 49 kép van, 's az utóbbiban rakattak le az olasz iskola' legszebb remekei, mint gyermek utoljára tartogatja legjobb falatját. Ennyi bájosló Mária, a' kevésbé Mária-imádót is megtérítené, mint magam vagyok. Olly enyhítő, emelő, nemesítő érzelem e' tiszta, szelid, nemes arczokon megpihenni! semmi testiség, semmi érzékiség az élvezetben, mit Rubens' buja, kövér, ingerlő szöke alakjai előtt nem mondhatni.

A' teremekkel, éjszakra, 23 kisebb szoba van összekötve, hol ismét a' festői idöszakok 's iskolák szerint, 673 kép van felállítva. A' hat első kabinetben többnyire ó alrajnai mesterek művei vannak, byzantielőképek' utánzásai, sovány szent képek fára 's aranymezőre' festve, idealizált, kifejezéstelen, typicus arczokkal, gazdag, terhelt byzantini ruhákban. E' szobák kiegészítésére Boisserée' híres gyűjteményét vásárolta meg Lajos király. Látszik a' követ-

kezetesen összerakott 's elrendezett képeken, mint rázza le az eredeti német iskola a' byzanti majmolás' lánczait, 's mint éri, természeti uton, jelessége' felső fokát. Van Dyck, Hemling, Schoorel 's a' t. alatt. A' hetedik 's nyolczadik szoba Dürer Albert' 's társainak remekeit mutatja, Dürertől 9 többnyire arczkép. A' 9ik szobában elkezdődik az uj németalföldi iskola, mulatságos de kicsinyes genreképek' tömege, a' 17ik szobáig; a' 12ik szoba, melly a' Rubens-terembe nyílik, csupa Rubensmű. — E' szobákban igen jól fog mulatni, ki magas teremő lelkesülést 's a' művészetben istenit nem keres, ki megelégszik a' családi csöndélet' apró jeleneteire, 's a' természet táj- és állatképekbeni hiv utánzására fordított tehetségekkel. — A' 19ik szobával nyílik meg az olasz iskola, kifejezése azon szabadon mozgó, lelkesült életnek, melly a' középszázadi Olaszország' respublikáiban, csaknem a' görög világra emlékeztetve, mutatkozik, 's a' nemes, szabad, magas helyzetnek, mellyben ezen századok' művésze, fejdelmekkel vetélkedve, részesül. — Előbb még látszanak a' byzanti befolyások, azután a' természet' tanulmánya folyvást 's léptenként nemesbülő alakokat teremt, míg Raphael' Madonnáiban, mellyek előtt minden nemzet hódolva térdepel, 's mellyek az isteni szentség' és szerelem' eszméjének megtestesülései, a' tökély' főpontját éri. — Az utolsó szobákban már ismét látszik a' hanyatlás és elkorcsulás. — Mindent láttunk, de ismét szeretnők előkezdeni 's megnyitni az élvet, mellyet e' jólrendezett gazdag gyűjtemény nem csak

művésznek nyújt, hanem minden gondolkodó embernek, ki ez iskolákban a' különböző időszaokok 's nemzetek' életének 's uralkodó eszméinek kifejezéseit látja. Olly nehéz megválni ennyi léleklánczoló kincstől, illy gyönyörű Madonnák, Magdalénák, Sz. Agneszek, 's Ceciliák, Cleopatrák 's Ariadnék' büvös szemeitől, 's a' hamuszin márványlépcsőkön le, és a' fekvő oroszlánok közt kilépni az udvarra, hol az épület' homlokán felállított 23 leghiresb festő szobra néz rád, Schwanthaler' művei.

A' szobortár (Glyptothék), igazgatói jegy mellett mindenkor, különben csak pénteken délelőtt van nyitva. A' Klenze által 1826 — 30ig épített szép görög épület' szobrászi kincsei 12 teremben úgy vannak elrendezve, hogy mindenik terem bizonyos művészi időszakot mutasson. A' régi remekművek többnyire hiányosak 's töredezetek levén, Schwanthaler által egészítettek ki, mi nem olly dicsőséges, de talán még fárasztóbb 's nehezebb munka, mint maga a' szabad teremtés. A' felségesen diszitett, zengő, hűs, nemes teremeken görög szellem leng keresztül, a' szépség istennője' kegyenczeinek, a' természet' boldog „vásárnapi gyermekeinek“ ezen vidám szabad, nyílt, lelkes, nemes görög világnak szelleme. Az első teremben aegyptusi művek vannak, szigoru hideg alakok, folytonosan emlékeztetők a' halálra, 's halálutáni állapotra, mik közül jól esik kilépni a' görög teremekbe — legalább jól esik a' gyűjteményekben csak nyájas élvét 's nem antiquariusi tudományt kereső dilettánsnak, ki a' hyeroglyphék' holt betűivel vesződni nem akar. A' második

teremben a' legrégibb görög plastica' kísérletei állanak, harmadik teremben (aegineta-terem) Zeus Panhellenios' elpusztult templomsboli faragványok Aegina szigetéről; Laomedon' és Patroclos' holttesteérti harcz, mint azt Homér leírja. A' hiányzót Thorwaldsen egészíté ki; még itt durvább véső látszik. A' negyedik terem Apollórol neveztetik; ebben áll azon szép Apolló, melly Barberini Muzageta név alatt ismeretes. Az ötödik Bachus-teremben egy alvó satyr Praxitelestől, Juno és Bachus; egy nevető satyr, Neptun és Amphitrite. A' hatodik Niobida-teremben, melly legnagyobb becsü, Ilioneus áll kar és fej nélkül, illy csonka állapotban is az egész gyűjtemény' főkincse 's kijavithatlan; továbbá egy haldokló Niobida, egy igen szép meduza- fő (Medusa Rondanini). A' hetedik vagy istenek teremében és a' nyolczadik szamu trójai teremben a' hires frescóképek vannak Corneliustól, mellyek Homer' époszainak főhelyeit képezik, 's a' művész' szellemének eposi irányát egész dicsőségében 's nagyságában tüntetik elő. Bár milly nemesek azonban e' compositiók, tagadhatlan, hogy a' szinezés, az olajfestés' tűzével, sőt az újabb frescofestők, p. o. Schnorr' ecsetjével hasonlítva, holt és halavány. Heine' elmés hasonlítása jutott eszembe, ki egy helyt azt mondja, hogy Cornelius' képein úgy tetszenek neki az alakok, mintha vérhiányban kellett volna meghalniok, 's haláluk előtt harmadnappal másoltattak volna le; míg ellenben Rubens' alakjainak vérbőségben kelle meghalni. — 'S a' hasonlat mellett, melly Rubens és Cornelius közt

a' teremtő erő' gazdaságára nézve elismertetik, az a' különbség e' kettő közt, hogy Rubens a' dús phycumban szeret mintegy bujálkodni 's kéjelegni, a' komolyabb német Cornelius pedig inkább az eszményt 's psychicumet keresi. A' kilenczedik számu hősök' teremében: bocskorát fűző harczos, (Jazon) Nagy Sándor, Neró. A' tizedik római terem legpompásabb ékesítésű, mert a' római művészet' hiányait külső fénnnyel akarja pótolni. A' szabad reptű, vidám, könnyű görög művészet, a' fiatalkoru emberiség' szellemének nemes, ifju, álomszerű kivirágzása eltűnt, helyébe a' rómaiak' durva férfiusága 's nehézkes komolyságakövetkezik. Római császárok' arczképei, koporsók és candelábreok. A' tizedik teremben még feltűnőbb a' hanyatlás, Céres' fehér testére fekete öltöny van adva 's modoros, természet elleni ut' bántalmak elkezdenek kísértetni. — A' tizenkettedik teremben újabb szobrászok' művei vannak, 's itt legtöbb örömet találánd, ki még izlést nem nyert görög antikokhoz. Itt állanak Venus és Paris az ajtó mellett, egymással szemközt, Canovától; Adonis Thorwaldsentől; a' sandálfűző-nő Schadow Rudolftól; Amor és Muza Eberbardtól; Lajos király' szobra Thorwaldsentől.

A' szobortárt sokkal kevesebben látogatják, mint az élettől jobban összefüggő, több nemű hason-szenveket ébresztő 's többek által értett 's ezért szeretett képtárt. A' szobrok' márvány hidegségében van valami kísértetes és az, mit a' német „unheimlich“-nak mond, 's mire jó magyar szavak nem tu-

dok; ezen néma, mégis olly szózatos, üres szem-
üregü mégis olly jelentőleg reánk meredő, mozdu-
latlan 's mégis élő alakok közt nehéz a' borzadály-
nak egy nemétől menten maradni. Mintha azon nép-
babona ragadná meg az embert, miszerint ó görög
's római szobrokban a' régi istenségek' szelleme la-
kozik. De az értő sokkal magasb élvezet talál itt, mint
a' képtár' szingazdasága közt; ki szép szobrot nem lá-
tott (pedig hány hazámfia nem látott illyet), annak
nem lehet fogalma, melly hatást gyakorol a' szobrá-
szat minden érző emberre, 's mennyi életet lehet a'
hideg kőben kifejteni. Úgy tetszik a' nemes szobrok,
mellyeknek tökéletes idomait tisztaszép vonásokban,
összeolvadt báj 's erő folyja körül, hol a' hibátlan,
arányos tagokon bájló nyugalom' classicus szelleme
van előntve, valóban élnek előttünk; szemeik jelent-
ve néznek reánk, márvány ajkaikról mintegy édes
hangok' melodiái zengenek felénk, ereikben, ha nem
piros vér, de valamelly tisztult és salaktalan aetheri
folyam csörgedez. Akaratlanul közeledik az ember, 's
a' szoborra teszi szenségtelen kezét, megtudni, ha-
nem dobog-e benne sziv? kebelét mogreszketteti a'
virágzó dús életöröm, melly e' Venusok 's Psychék'
tökéletes tagjain végig foly, 's fehér márvány sze-
meikből édes buján int, e' hideg márvány testekben
melegebb életet sejt lakozni, mint az élő szüzek' pi-
ros arczain 's rózsás testvirányán. Mint megérthetni
e' szobrok előtt Pygmalion' örültségét! Én e' már-
ványistennőkbe dühösen szerelmes vagyok. A' szob-
rászat' e' hatalmát Napoleon, a' nagy hódító is elis-

meré, azt mondván Canovához: „ön vésője hódolatra hajtja a' hideg márványt 's diadalma erősb, mint az enyim.“ — „És tartósabb is, sire“ felelé Canova.

A' kép és szobortár' palotái közt 's így legszembe-tünőbb helyen, a' Carolinatéren, áll azon ércz-obeliszk, mellyet Lajos király 1823-ban oct. 8-án az orosz-háborúban elesett 30 ezer bajor' emlékének szentelt. Száz lábnyi magos, 's igen egy szerű, 61,874 font teherrel. A' tér körötte kerek, utczákkal egyenlően átszegve. München' ezen uj részét átalában sok élőfa, kedves zöldszin teszi derültté; a' házak apró kertekkel kerítvék, 's igen nyájas tekintetűek, az ablakokbul elevenszinű ablakszönyegek közöl, gondosan ápolt virágok mosolygnak: itt ott byzanti, olasz, vagy ó német izlésű épületek, jelül, hogy az ezek iránti izlés terjedez. Különösen szép a' Max külváros, az ezt a' belvárostól elválasztó Max- és Károlytér, a' szép Károly utca 's a' t. De mind ennél szebb a' gyönyörű uj Lajos utca, mellynek tisztasága 's ujdonszennytelen fénye, egyenessége és szélessége jogot adnak a' világ legszebb utcáival vetélkedni. Rajta nagy számu, többnyire byzanti izlésű 's eleven színű, simitott téglákkal ragyogó középület áll, ezek közt a' Lajos templom, hrg. Max' palotája, a' hadi minisiter-ség, só- és bányatisztsá' épületei, a' kir. könyvtár melly hétfőn, szerdán 's pénteken áll nyitva 8-tól 10-ig, 800 ezer kötet könyvvvel, 's 1600 kézirattal bir; nemes kisasszonyok' nevelő intézete 's végén az egyetem, melly 1826-ban tétetett Landshutból Münchenbe, 's azért építettett a' város' ezen szélére

hogy a' szép de élettelen városrésznek elevenséget szerezni segítsen.

München' új egyházai: Sz. Lajos, Bonifác, az Au-külvárosi plebánia, 's az udvari új kápolna, Lajos király' művészi szenvedélyének egyenként fényes teremtményei, ki sympathiáit az egyházakra is kiterjeszti, 's ezek építésénél nem marad csak egy alak' hive, hanem utánozza a' legrégibb keresztyén egyház' bazilikáit, a' byzanti építesmódot, 's régi német domok' góthnak nevezett iveit. A' királyi palota nyugati szélén van az új udvari kápolna byzanti izlésben márvánnyal, arannyal 's Hess' gyönyörű frescóival újdonságban ragyogva. Minden a' leggyönyörűbb arány 's összehangzásban; a' falak legszebb színes márványból 's aranymezőre festett ó és új testamentomi képekkel ékesítve; a' három szakaszra osztott földélfalon az atya fiu és sz. lélek. 'S minő frescók! mint él és domborodik elő minden tárgy! milly égő ragyogó színezet! alig birtam megválni e' kis pompás földi mennyországtól. — Az au-külvárosi plebániát 1830-ban építette Oehl Müller ó német (góthnak mondatni szokott) izlésben; góth épület illy vidám, közép nagyságu épület illy nagyszerű benyomást alig tesz valahol. Tornya 270 láb magas, a' falak veres és hamuszínű kövekből vannak építve, melly vegyíték igen jó hatásu. Szabad téren áll; teteje tarka símitott, mozaikképen összerakott téglákból távolról ékes szőnyeghez hasonlít. Az egészben léleknyugtató összhangzás. Legnevezetesebbek mégis ezen egyházban az üvegfestvények,

mellyek 133 ezer forintba kerültek. Szép üvegfestést leírni nem lehet, csak látva érezni hatását. — Lajos' temploma a' Lajosutczán, olasz-byzanti izlésben, Gaertner által építetett, 228 láb magas két, 's egymástól igen széteső toronnyal. Belső ékesítése még nem vala egészen kész (az óta már elkészült), de a' fényes freskók' egy része Cornéliustól már látható, az ablakok gazdag szinezetűek, magas tőkélyre vitt üveg festvényekkel. Hess' és Cornelius' frescóira nézve csaknem általános vélemény, hogy Hess jobb 's gondosabb a' kivitelben, Corneliusban pedig a' teremő erő' és képzelet' mindenhatósága bámulatosb, mi kétség kívül istenibb tulajdon. Ha Hess és Schnorr talán erősbek is a' szinezés' elevenségében, Cornelius egyedül áll a' compositioban. Szelleme nem a' szelid lyra' csekélyded körében forog, az egy nagy szerű epicus és drámai szellem, rokon Rubenssel, Homérral és Shakespearrel. E' szellem tükrözi magát műveiben mutatkozó előszeretetében Homér és Danté' époszai, Shakespeare' drámái, Göthe' Faustja, a' biblia 's Nibelungen-ének iránt. 'S minthogy e' szeretet a' nagyszerű iránt a' divatban levő festészeti módok' szegény eszközeivel meg nem elégedhetett, 's magának nagyobb tért keresett, mellyen ecsetjét merészebben mozgathassa, Cornelius újra felkölté az elfelejtett fresco-festést sirjából, gyakorlatba vevé azt, irányt adott az új német iskolának 's teremő erejének, buzdításainak, példájának köszöni létét a' müncheni művészvilág, teremtményei a' Stielkék, Stürmerek, Hermannok, Kaulbachok, 's a' t. Cornelius,

ki 1787-ben a' Rajnánál, festőapától született, jelenleg megunva a' müncheni viszonyokat, hol újabb tehetségek nyakára nőttek, 's hatásköre szűkebbre szorult mint nagy lelke' követelései szerették, a' hegelizáló, pedans, unalmas Berlinben lakik, de szelleme halhatatlanul él Münchenben az egyházak' 's műpaloták' falain. Lajos egyháza' szobrászi ékesítése Schwanthalertől van; alapja 1829-ben tétetett le, fejr mészkö- négy szögekből épült, melyeket idővel fekete vonalak futnak-át. A' közép-hajó' belső magassága 90 láb. A' még szét nem szedett faállások zavarták ugyan az egésznek benyomását, de annyit hagyának sejteni, hogy ha elkészül, a' belépő keleti tündérpalotába fogja magát álmodni illy szingazdaság, ennyi arany-disz 's fénylő arabeskek közt, hol Cornelius' legóriásibb frescoképe, az utolsó ítélet, csaknem elveszti hatását a' szinpompában elvakult, meg-részegült szem előtt. A' boltozatok telvék szent alakok' roppant gazdagságával, kikre a' szent lélek' középített fénylő jelképe árasztja sugárait. Az egész igen mély 's nagy műcsoportozat, mellyben a' kereszténység' alapeszméi tömérdek erővel 's lángoló képzelettel vannak ábrázolva. Az utolsó ítélet Cornelius' saját kivitele, a' többi képet, az ő eszméi után, tanítványai festék. — Szent Bonifác' még épülésben lévő byzanti izlésű nagy bazilicája a' Károly-utczán van. 72 oszlopa egyenkint tyroli hamuszin márvány monolythok, fehérmárvány talappal 's oszlop- fővel; a' fedél byzanti módra, kékfestékű fa, aranycsillagokkal elhintve. E' bazilicában vannak jelenleg

's lesznek még nagyobb bőségben München' leg-szebb frescó-festvényei Hesstől, költői eszmélettel válogatott legendák bajor szentek' életéből. Az egyház háta mögött zárda épül barátok számára 's mellette iparműkiállítási palota; anachoretai mélézés' lakhelye mellé ipar' és élet' tűzhelye. Lajos király' genialitásai közt nem utólsó, hogy a' XIX-dik század' közepén sötét cellákat épített, midőnmásuttazok' eltörléséről gondolkoznak.

Van még a' művészetek' ez uj városának sok nevezetessége: a' körtvélyalaku sisakfedelekkkel elrutított 333 lábnyi magos két tornyu, egyébiránt szép góth érseki egyház, a' Theatiner, és Sz. Mihály-egyházak' emlékei, Leuchtenberg herczeg' palotájának becses mütára; az Odeon, Klenze' építménye, de főképen Schwanthaler, a' képző, és Stieglmajer *) az érczöntő művészek' műhelyei, kiknek teremtményeit München 's egész Németország száz helyen dicsekedve mutatja; amabban a' Valhalla' homlokzatát ékesítő szoborművek' mintái, és még számos tudós, művész, csinos istennő s karcsu nympa' alakjai, itt a' nagy öntökemencze 's mik annak teremő gyomrából fényre keltek, a' legujabban készült collossalis nagyságu ércz fejedelemszobrok, a' trónteremet ékesítendők; 's az oriási nagyságu Bavaria, iszonyu mértékben készült allegorikai mű, szüzleány orosz-

*) Stieglmajer azolta meghalt 1844. mart. 2-kán, épen midőn Göthe szobrát elkészíté Frankfurt számára. Szül. 1791. oct. 18. egy kis faluban München mellett, szegény kovács-szüléktől.

lánnyal, melly valamelly nyílt téren fog felállíttatni: első Max Vilmosnak a' harmincz-éves háborukori cath. liga' alkotójának 18 lábnyi magas lovagszobra a' Vittelsbach-téren 's a' t. De félek, már ekkorig is sokra terjedtem. Azért még csak néhány szót, a' művészeti édes részegségből föleszmélt hideg ész' néhány vizsgáló szavát.

Minden, mit láttam 's mit leírtam, igen szép, büvös szép! 's mit Lajos király kevés idő alatt teremtet, sok, igen sok, olly tömérdek sok, hogy a' nagy tömeg csaknem nyomasztó hatással van a' vizsgálóra, 's kevesebbet több nyugalommal vizsgálni sokkal nagyobb élvezet volna! Lajos király az unalmas kopár Münchent egyé tette a' szárazföld' legérdekesebb városi közöl, ki Romát és Florenczet és a' Louvret látta is, még azért magas érdekekkel tölthet néhány napot Bajorország' fővárosában. És valóban igen sok idegentől is látogattatik, számos angol 's moszka családdal találkozáink. München' emelésére alig lehetett volna más eszközt feltalálni. És egy fejedelemnek tagadhatatlan dicsősége a' művészeteket munkás és hathatós védelem 's pártfogás alá fogadni, kiváltképp midőn az alkotmányos országgyűlések semmi, de legkisebb gondot se fordítanak a' művészetekre 's azok' emelésére, mellyek e' szerint kéntelenek királyok' udvarában keresni menhelyet. Lajos király, ha valaki, bizonyosan nagy mértékben megérdemli a' művészetbarát' nevét; érdeme a' Medicieké mellett fog emlegettetni, 's azt semmivé nem

tehelik rossz versei. Ő nem csak foltozott, nemcsak egy vagy másik kedvenczágát ápolá a' művészeteknek, hanem az összes szépművészetet, természetes összekötésében karolta át 's a' közélet' körében 's szolgálában tevé nagyszerű mozgásba, magához vonván e' célra a' legkitűnőbb tehetségeket. De a' művészetek' egyébiránt tagadhatatlan szelidítő 's erkölcs-nemeseítő hatása olly távoli, hogy azt csak kevés ember látja át, míg ellenben a' zsebéből kivett pénz' hiányát mindenki fejkavarva érzi. 'S ezért a' magas adó miatt, melyet a' sok nagy mű' felállítása szükségessé tesz, mindenfelé panaszok hallatnak 's az ország' egyéb vidékein lakó bajor boszankodva néz a' játékszin' oszlopaire 's homlokképeire! A' földnépének nincs ugyan egészen igaza, mert a' hon' szívének melege, fejének sugára kiterjed az ország' minden részeire, de más részről e' mohóságot, e' rögtönözést, mellyel mind ez történt, lehetetlen helyeselni. A' művészet' szerelme igen nemes és szép szenvedély; de más részről vétek ám, ha saját szenvedélyünket állitjuk közelebbi status-czélók' helyébe. Előbb a' szükségést, azután a' hasznost, 's csak azután a' fényüzési czikkeket, mik közé tartoznak kétség kívül a' gép- és szoborgyűjtemény és frescópompa!

Mellözve azonban e' tulságot, melly a' magában legjobb 's leghszentebb dolgot is elrontja: igen kíváncs, hogy Pestünk, hazánk' szíve 's középpontja minél előbb érdekessé tétessék idegen utazók előtt; mi azon felül, hogy a' nemzeti dicsvágynak kelleme-

tesen hizelg, pénzt is hoz a' városba, 's ez csak nagy-szerű művek, emlékek és gyűjtemények által eszközölhető. Állóhidunk' egyik főhatása kétségkívül ez lesz. Ha mi Pesten, köz nemzeti akarattal intézeteket állítunk, ezek a' nemzetéi lesznek 's annak dicsőségét és örömet adnak 's idegenekre nézve vonzó erővel bírván, pénzdó források lesznek egyszermind.

Óh! mert most fájni kell a' kebelnek, ha a' szem szétnéz e' hazában. Mije van e' hazának, kivéven a' természet' adományait, mik nem érdemünk, van-e csak egy jelentő emlék a' multból, emlékeztető a' letűnt századok' dicsőségére? van-e a' jelennek csak egy műve, melly az idegent ide csalja? Ha idegenek látogatnak is olykor, félek, épen a' haza' vadsága, barbarsága 's e' nembeli eredetisége a' vonzó érdek, melly őket, a' polgárosult világ' képeibe fáradtakat, változtatást keresőket, olyképen vonja hazánkba, mint kelet' és dél' pusztáira. És ha keresünk emlékeket, mellyek nevelnék a' nemzet' büszke önérzetét 's ez által az erőt, mellyet lelkesedés' lángja táplál, 's nem lelünk csak egyet sem a' hon' fővárosában, nem azt kell-e gondolnunk, hogy e' hazának nem is voltak nagy és lelkes fiai! mert hol nálunk diadalmi jel, melly hirdesse Nándort 's Kenyérmezőt, Egert és Szigetet, 's Lajost Nápolyban, Mátyást Bécs alatt, Hunyadit a' huszszor győzelmet? holott britt földön alig van egy jelentőbb város, melly Waterloo' és Nelson' emlékeit ne mutogatná, sőt a' szerény és házias Németország' térein

is mindenfelé nagy emberek' szobrai előtt emelhet kalapot a' tisztelő unoka.

Azért csak rajta, Hunnia' nemes fiai! az emlékekkel, intézetekkel, gyűjteményekkel! 's jöjön el minél előbb az idő, midőn ne kelljen a' honfinak az utazó idegent térdig érő sár 's fulasztó porfelleg közt pirulva 's lelki kínoktól gyötörtetve vezetni rendezetlen nemzeti muzeumába; 's ne kelljen, arczain sötét szégyenbiborral 's lesütött szemekkel vonitni vállat az utazó külföldi' kérdésére: „Hol vannak emlékeitek? kik valának nagy embereitek?”

III.

AUGSBURG.

Münchenből német phlegmával haladó vasút visz harmadfél óra alatt a' 8 mértföldnyi távolságra fekvő Augsburgba. Utközben csekély faluk, unalmas, terméketlen, kavicsos róna, alföldünknel népesb ugyan, ha a' kis falvak' számát nézzük, de vigasztalanabb tekintetű, 'mert hiányzik az áldott kanaán. Ez levén első alkalom, hogy Némethonban gőzerővel utaztam, talán nem lesz helyén kívül a' német vasutakról némi adatokat közölni. A' metaphysicus Németföld, a' hégeli bölcselkedés 's meddő theoriák' hazája, nem erős a' gyakorlati élet' emeltyüinek, az anyagi jóllét 's közlekedés' eszközeinek, feltalálásában, de elég józan volt azokat az angoloktól mi előbb elfogadni, 's ideje korán életbe léptetni. Gőzerőnélküli vasutak legelőször az austriai birodalomban keletkeztek, és ugyan Budweistől Linzig már 1828-ban 's Linztől Gmundenig 1834-ben. Gőzerő legelsőben Bajorföldön alkalmaztatott 1835-ben a' Nürnberg és Fürth közti kis vasuton. 1838 olta roppant arányban fejlett a' vasuti közlekedés' ügye, 1838-ban 22, 1839-ben

27 $\frac{1}{4}$, 1840-ben 29, 1841-ben 56, 1842-ben 37 mértföldnyi vasut nyitattott meg; 1843 végén összesen 251 mértföldnyi vasut van Németföldön, és ugyan 225 mértföldnyi, gőz-, 26 mértföldnyi lóerővel. Bajorországnak két vasutja van, az augsburg-müncheni, 8 mértföldnyi hosszu, melly 1840 oct. 4-én nyílt meg, 's a' kis (alig egy mértföldnyi) nürnberg-fürthi, melly a' német vasutak közt legkisebb, de legrégibb. 1842. végeig e' vasutak összesen 59 millió tallérba, 's mértföldenkint egyre másra 275 ezer tallérba kerültek. A' német vasutakon utazók' száma, melly 1836-ban alig haladta túl a' fél milliót, 1841-ben már közel 5 $\frac{1}{2}$ milliora, 's 1842-ben csaknem 7 millióra emelkedett. A' münchen-augsburgi vasuton 1842-ben, 213,647 jegy osztatott ki, 's 153,519 tallérnyi jövedelem vétetett be; a' részvények alparin alul (97-en) állanak.

Egyébiránt a' vasutak' szükségének érzete 's kényelmeinek és hasznainak méltánylása annyira megragadta Németországot, hogy a' 251 mértföldnyi már is használatban levő vasuton kívül ismét 260 mértföldnyi van építés alatt, 280 mértföldnyi biztosítva, 's 400 mértföldnyi tervezve, úgyhogy ha háboru vagy más váratlan körülmények nem gátolják az ügy' fejlődését, egypár évtized alatt egész nagy Németföld, mint most a' kis Belgium, keresztül lesz hálózva egy roppant, 1200 mértföldnyi vasút-rendszerrel, miáltal Németország' viszonyai is kétségkívül gyökeres változást szenvednek, 's a' német egység' eszméje mindinkább valósággá érik. —

A' költői és erőteljes középkor' alakjait és színeit, új arcot öltött napjainkban, stereotyp szólásmód szerint a' haladás' és szabadság', de talán egyszerűsmind a' felületesség' és anyagiás önzés' századában sehol sem láthatni olly meglepő tömegben, mint az ó németvárosok falai közt. De a' kicsinyes, csinoskodó korszellem' meszelője sok tiszteletes óságot behemázolt már, 's Hugo Victor nem ok nélkül jelenti ki geniális félelmét rajnai útjában, hogy maholnap alig-alig marad a' festői 's költői középkornak valamely fertőzetlen emléke. Mainzban alig, vagy csak az ó veres dom' közelében találni fel a' hatalmas érseki fészket, 's új Frankfurt' fehér palotái közt csak a' Römer-téren, Zsidó-utczán 's ezek' környékén láthatni az ó birodalmivárost; úgy hogy, ki az ó német építés módot, melly egyenesen a' régi vallás' és szokások' szent alapján fejtett ki, korcs izetlen, jelentés- és eredetiségtelen, és sem az éghajlattal, sem az élettel összhangzásban nem levő divatos épületekkel nem akarja maholnap felváltva látni, siessen megszerezni magának az eszmélet- és álmadozásnak e tárgyakhoz tapadt örömeit. Azon kor' építése csudálatos egyvelege az óriásinak és bájteljesnek, a' magas tragicumnak, és gyakran a' nevetségesnek; de mindenkor jelentéses.

Augsburg azon ó német birodalmi városok közül való, mellyekben a' középkor' képei költeményes hatalommal ragadják meg a' lelket, hol régi egyházak' barna falai, jelentéses kövirágai, ó kutak mesés zugása, és csudálatos házak' frescófestvényes, csip-

kézetes homtokzatai emlékeztetnek azon érdekes bár szabálytalan és rendszeretlen társasági állapotra, midőn a' szabadság' és szolgáltság' minden neme egymás mellett álla, 's ezek közt a' városok' és czéhek' kiváltságos szabadalmi, midőn hit vala a' jelszó, képes e' roppant domokat gazdagsága' teljével betölteni, midőn vándorlantosok hordozák egyik várból másikba a' szerelmet és kéjt, 's költészet lengett a' sziklavárak' ormain 's kolostorok' folyosóin, a' lovagok' sisaktollán 's hölgyek' fátyolán.

A' német birodalom' régi szabad városit azon szükség teremté, hogy magokat a' sziklavárakban fenlakozó rabló nemesek ellen oltalmazták, kik mint keleti puszták' vadnépei a' karavánokat ma, erőszakkal rohanák meg akkor az ipar' és kereskedés' embereit. A' jól védelmezett városok' falai közt hihetetlen fokra virágzott fel az ipar, kereskedés, műszorgalom 's ezeknek természetes követője, a' dús-gazdagság. Roppant pénzerőre 's hatalomra emelkedvén, lerontották a' rabló lovagok' szikla-fészkeit, körül-vevék magokat erős falakkal 's őrtornyokkal, terjedelmes földeket szereztek magoknak az eladósdott zsarnokurak és zárdáktól, katonaságot fegyverzettek föl, hadakat 's hajókat tartottak, pénzt verettek, a' souverainitási jogokat korlátlanul gyakorolták, 's a' zsarnoki kormányokat és féktelen aristocratiát saját jogaik és szabadalmaik által mérsékeltek.

Ezen egykori nagyságra emlékeztet a' most elcsekélyült Augsburg. Estve későn érkeztem rossz

kövezete' rázos mozaikjára, az ó kutak' sejtelmes zugásai közé, de csillagfénynél is kivehetém az ősi német patricius város' komor ószerű alakját, csodálatos épületeit, a' szélütött óriás' élettelen tagjait; 's átlebegtek lelkem előtt az idők' történetei, a' rómaiak' 's vendek' harczaitól fogva, a' középszázadoki gazdagság, Fuggerek' kincsbányái 's 1530' eseményein keresztül egész ujabb időkig, midőn a' dús, hatalmas birodalmi város 1805-ben a' posonyi béke után Bajorországhoz csatoltatván szabadságát 's ezzel gazdagságát veszté. E' házakban egyszer 90 ezer lakos bőségben 's hatalomban élt, most csak 30—35 ezer. Hajdani gazdagságát hirdetik az ószerű, komoly, magas házak, régi felirásaikkal, frescóképeikkel, czifráikkal. E' város milyen most, olyan vala kevés különbséggel a' középszázadokban, akkor szebb Párisnál 's egyéb fővárosoknál, melyek most a' világ' fénypontjai. — Polgárai hadakat vezettek, 's császárokkal voltak rokonságban. Velser Filippinát, Augsburg' híres szépségű polgárleányát austriai Ferdinánd vette nőül 1550ben, Dettens Klárát pedig győzelmes Fridrik pfalzgróf. A' Fuggerek, előtt takácsok, utóbb birodalmi grófok, pénzzel tartották a' fejedelmeket, és saját zászlóik alatt küldvén hajókat Indiába 's Amerikába, saját műhelyeikben verettek aranyat 's ezüstöt. — E' régi patricius családok közül ma is többen fen vannak még, némellyek szegény kézművesek ma. Az egykor szabad német városok' emlékezései mi fájdalmasak lehetnek, 's mi éles kin dülhatja keblét azon

talán szabó- 's vargának, ki Augsburg' fényes patricius családiból származva, most alig tengeti napról napra unalmas életét! Lefeküdvén, a' téren lévő ó kút' zúgása félálomba ringatott, 's képzetem elé tűntek a' régi történetek 's a' hajdan dicső Augsburg, mellynek most csak fájdalma maradt. Hol van a' hajdani dücs? hol van a' hajdani zaj? hol a' gazdagság, melly az aranyteremet építteté 's Velser Bertalan' hatalma, kinek nővérét, kora' legszebb asszonyát, fejedelem birta, 's kinek hadai tengerre szállottak Venezuela ellen, mellyet neki V. Károly zálogba adott? hol a' kor, midőn a' Fuggerek' pinczéi magyar arannyal 's Levante' kincseivel voltak tele? — most mind ezek fölött bús elhagyatottság' koszorútlan alakja lebeg, 's Augsburg csak úgy lehet boldog, ha lélektompító sörkancsói mellett fájdalmát nem érzi, hatalmát nem nélkülözi.

A' régiségről hires, 's a' városban egyébkint is legelső „három szerecsen“ fogadóba száltunk, mellyben már a' Fuggerek megvendéglék V-ik Károlyt, 's mellynek vendégkönyvében Napoleon, Wellington 's egyebek' magas érdekű történeti nevei állanak. Ezen vendégkönyv' elején lévő kronikában olvasám, hogy a' „három szerecsen“ fogadó, e' név alatt 1344ik év, tehát öt század óta létezik, 's tizenhatodik században a' dúsgazdag Fugger Antal' palotája volt. — 1530-ban benne szállott V-ik Károly császár, mint Fugger' vendége, ki neki 170 ezer aranyat ada kölcsön a' velencei háborúra. Ezért birodalmi gróffá lett, uradalmakat 's pénzveretési jogot nyert. 1536-ban ismét meglátogató őt V-ik Károly,

kit császári pompával fogadott 's vendégelte meg azon teremben, melly még mais fön van czédrusfával ékesített szép plafondjával. Ez alkalommal Fugger, dúsgazdaghoz illő tréfával, a' császári kötelezvénnyel gyújtotta meg a' kandalló' tüzet; miért azután V. Károly, császári tréfával, számarfüleket adott grófi czimerébe.

— Fugger Antal olly gazdag vala, hogy halála után szonyú becsü drágaságokon 's a' világ' minden részeiben fekvő uradalmain kívül hat millió koronás aranyat hagyott hátra kész pénzben. Kereskedését, mint birodalmi gróf is büszke öntudattal folytatta. V-ik Károly egykor Párisban levén első Ferencz franczia királynál, 's nézegetvén ennek palotája' drágaságait, azt mondá: „van nekem egy takácsom Augsburghban, ki mind ezen kincs' árát kész arannyal fizeti ki.“ — 1690ben tűz emészté meg a' Fuggerpalota' nagyobb részét, csak hátulsó fele maradt épen, a' történeti érdekü teremmel. Az utósó Fugger, ki ekkor Rómában lakott, föl nem építteté, 's ennek halála után Wahl tanácsnok vette meg, kinek családja' birtokában maradt a' ház 1804-ig, 's ki a' szomszéd „három szerecsen“ fogadó czimét ide tette át. — De a' Fuggerek' nevét mainapig is viseli 's föntartja a' „Fuggerei“ nevü városrész, hol szegény nép olcsó áron födelet 's nyugalomhelyet talál; noha a' nyelvünkben fenmaradt „fukar“ szó nem legdicsőbb emlékezőst köt a' Fuggerek' nevéhez.

Az ószerü város' emlékei közt első helyen áll a' városház, a' város' czimerét, fenyőgyümölcsöt,

hordozva magas homlokán, 's a' rajta emelkedő régi Perlachtornyot, Augsburg' régi pogány véd istennőjének, Cisának képével. Itt a' híres aranyterem, melly 1620ban épült, Holl Illyés' terve szerint, frescó festvényei Kager Mátyástól, ki mind kettő augsburgi. E' ház 's terem' ékesítésére mindent elkövettek, mire a' 17ik századi dús gazdag Augsburg képes volt. A' terem hatvan lábnyi magas, három sor ablakkal; a' falakon imperatorok' 's német császárok' képei jeligékkel, pogány imperatorral keresztyén császár 's pogány szellemű jeligével szelid keresztyén philosophia mindenkor szemközt. — A' képgyűjtemény, melly előbb a' városháznál állott, most szent Katalin' zárdájában van felállítva. Javát Münchenbe vivék, 's mi kevés megmaradt, nem annyira művészi becsű, mint műtörténeti tekintetben érdekes. Nevezetesek Holbein' némelly művei, ki 1450ben Augsburgban született, valamint az ifjabb Holbein 's Burkmayr János is, mind az ó német iskola' hősei. — Az öreg szabálytalan, sok egyenetlen részekből összeférczelt püspöki egyházban a' déli bejárás' czifrái még 1068ból valók. A' mellette fekvő domlon fekszik' a' királyi palota, előbb püspöki udvar, hol 1530ban a' protestans német fejedelmek a' Melanchton által készített augsburgi confessiót a' császárnak átadák, 's a' vallásos béke helyreállított.

Milly termékeny tanyája az eszméletnek! Fel-tűnik a' lélek előtt a' sok százados hierarchiai épület egész óriási nagyságában 's tömkelegszerű elrendezésében, közepén a' régi kor' homályaiból kisértetesen

kiemelkedett 's a' világi fejedelmek' legtúlzóbb fényét is felülhaladó hármaskorona, melyet az eszmék' láthatatlan, lassankint kifejlett hatalma megreszketet. Mit a' leghatalmasb fejedelmek, egész nemzetek, conciliumok végre nem hajthattak, rögtön létrehozá a' korszellem, 's az egyszerű barát, ki e' korszellemet nem teremte, nem is vezette, hanem annak híven 's bajnokilag szolgált, ki genialis erejében, azon kornak életteljes képviselője, 's bátorsága, mély kedélye, elmetehetségei által kitünően képesítve volt a' nagy munkát megkezdeni.

'S midőn az 1530-iki események' színhelyéről Németország' legnevezetesebb hírlapintézetébe mentem át, — azon domból, hol 1518-ban a' dominicanus Vio de Gaeta bibornak, Luthert vádolá 's kárhoztatá, dr. Kolb' szobájába, kinek gözsajtója négy óra alatt tízezer példányban terjeszti szét az eszméket 's ismereteket: mintha az idők' 's események' ragadó folyamán, néhány percz alatt, a' tizenhatodik századból jelenkorunkba úsztam volna át. Mert e' szó- és sajtószabadság, e' végtelen és határtalan eszmemozgalom, mely a' világnak új alakot adott, 's még adand ezután, a' roppant hatalmu 's befolyásu lapok, az ismeretterjesztésnek e' zúgó, csattogó szárnyai, melyek szabad eszmecsere' útján az ügyeket megvitatják, az igazat kiburkolják 's kevés idő alatt, messzenyúló polypkarjaikkal, a' világ minden részébe elhintik, nem a' 16dik századi események által fejtettek-e ki, nem a' reformatió' eredményei-e legnagyobb részben?

A' milly édes 's örvendetes érzést ébreszt a' magyar utazó'keblében, midőn Europa' művelt 's alkotmányos nemzeteinél azon jótékony sympathiát tapasztalja nemzete iránt, melyre olly nagy szüksége van a' magyarnak, midőn p. o. az angoltól emlegettetni hallja, hogy magna chartája csaknem egykorú az arany bullával, 's ezen alapon a' szabadság' közös szeretetében összeolvadt rokonszenvet veszi észre felcsirázni, éppen olly keserű, mondhatlan keserű érzelem marta lelkemet, midőn az augsburgi kávénénike' szakácsai, a' magyar elleni szennyes és alaptalan rágalmak' koholói vagy legalább készséges trombitásai közt állottam; 's Wiedeman tanárt (a' főszerkesztő Kolb nem vala otthon), a' külföldi levelezések' szerkeztőjét, egy tudós de ügyetlen és pedans franczia- angol- és magyar falót, semmiképp nem lehetett meggyőzni arról, hogy tótjainkkal jogtalanul 's embertelenül nem bánunk, 's hogy jó jogunkat gyakoroljuk, midőn nemzeti nyelvünk' ügyében kötelesség szerint buzgólkodunk. — Nekem ez ügyben egyetlenegy argumentumom van. — Félretéve a' vérnek 's fajnak minden sympathiáit, azt csakugyan nem tagadhatni, hogy a' széttépett magyar haza mindaddig, míg benne érdekegység (minek pedig egyik legerősb emeltyüje a' nyelvegység) nem lesz, erős és boldog nem lehet; de mondjátok hát meg nekem, ti százféle nemzetiség' hősei egyazon hazában, melyik azon nyelv 's nemzetiség, mellyben, tekintve történeti viszonyokat, a' haza' jelen állását, azon körülményt, hogy a' nemzetet eddigi alkotmányos

értelemben alkotó nemesség egészen magyar 's a' t. a' különféle népfajokat legkönnyebben 's leghihetőbben lehet egyesíteni? ha bebizonyítjátok, hogy e' hazában a' tót, vagy német vagy oláh elem az, mellynek multja 's jövője van, 's hogy bármellyikben is összeolvadást 's hazai egységet eszközölni lehetséges, elakarom felejtetni, hogy e' haza neve Magyarország 's hogy Duna' 's Tisza' partjain a' hódoltató Árpád' diadalmas zászlói lobogtak. Vagy magát az elvet tagadjátok, hogy a' haza csak egységben lehet erős?—ugy nincs veletek mit beszélni. És így a' né-nike' szakácsával sem vala mit beszélni. Megvallom vele együtt lévén az álgyuöntő 's furó műhelyben, hol Bajorország számára a' halál' és pusztítás' eszközeit furják faragják, harczias és ellenséges indulat bolygatott, 's a' ragyogó, ujdón öntött álgyukat nagy kedvem lett volna elsütni rágalmazóinkra. De legyen ez érzelmeim' tolmácsa egy rokon gondolkodásu tisztelt barátomnak levele, mellyet ide igtatok.

„Miért a' némethirlapok 's röpiratokban e' gyermekes lárma, e' nevetséges dühöngés ellenünk magyarok, 's nemzeti törekvéseink ellen? valamelly sötét hatalom' működése e ez, melly titokban keresi üdvét 's ezáltal nyílt bizonyosságát adja tehetlenségének? aljas zsoldosok e, kik hitvány bérért vállalják fel a' nemtelen munkát? — hova lett a' szabad német szó, hová a' méltóságteljes férfiuság' kifejezése? mindezen, ellenünk intézett megtámadásokban semmit se találni abból, mi egykor, mint német eredetű érzelem, emelé az emberi keblet; — hol a' komoly

tehetségek, mik a' németet jellemzék? mind füstbe mentek e, és semmi sem maradt fen, mint selejtes egyoldalúság, nyomoru felületesség, karöltve alacson és korcs érzelemmel?

Nem, a' német nem lehet az, ki minket örült-házi dühvel támad meg; a' gondolkodó, józan, alapos német nem lehet az, ki fecsegési kórságát rajtunk gyakorolja; a' becsületes, erkölcsös német nem lehet az, ki banditailag viseli magát irántunk. A' német óvást tesz e' gyalázatos, méltatlan, szemtelen tétemény ellen, 's harag' kifejezése ül arczulatán, hogy zászlója alatt enemü undokságot üznek.

És mi jól ismerjük e' szegény, nyomorult, világosságtól rettegő fajt, melly bennünket ganéjlegyekként zsibong körül, ismerjük tisztátalan rugóikat, 's a' szennyes törekvést, mellyből tetteik erednek.

'S mire vezessen e' működés? csirájában el kell e főjtani a' sympathiákat, mellyek egykor egyesült erőt teremthetnének? el kell e bennünket különözni, hogy minden physikai 's erkölcsi támasztól megfosztva, kéntelenek legyünk egy gyalázatos capitulációt alá irni? eddig közömbös erőket ellenünk kell e irányozni, hogy minden további felemelkedés lehetlenné tétessék? sorban ki kell e irtani a' keleti nemzeti-ségeket, a' már megtörtént előjáték után?! —

Mind erre azonban, az ismert eszközök — bármily jól legyenek is egyébiránt választva — parányi kicsinyek, 's ha bár mind azok, mind az azokat mozgató erő nagyobbak lennének is, 's a' kérdés-

ben levő czélnak megfelelők : még sem vagyunk képesek sejteni azon földi szellemet, melly az eredményt a' maga hasznára fogná intézhetni.

Ismételjük, hogy a' valódi németet nem tartjuk képesnek olly érzelemre, melly ellenünki 's nemzetiségünk és intézvényeink elleni folytonos megtámadásokban 's a' nemzeti gyűlölségnek, ezen legalacsonyabb 's legnyomorultabb emberi érzelemnek — terjesztésében nyilatkozik. — De bizonyosak is vagyunk, hogy ha a' természet' örök törvényei hazudsággá nem válnak, ezen szemtelen 's erkölcstelen működés ellenkezőjét fogja előhozni annak, mit okozói szándékoznak.

Van azonban egy csoport, melly nem gondolkodik és nem fontol; e' csoport örökké játéklaptája marad a' csábításnak, 's mig a' jobb és nemesebb lesiklik lényéről, nyomorult eszköz marad mesterei' kezében.

A' német hirlapok mohó éhséggel látszanak felvenni az ellenünk intézett gunyiratokat. Hihető- sőt bizonyos- hogy ezáltal érdekesek, kedvencz kifejezés szerint, piquantok akarnak lenni, 's így egy kis pénzt keresni. De miért csak ellenünk magyarok ellen olly souverainement piquantok, midőn a' szép földgömbön annyi nép él, 's különösen a' német határok annyi piquantot rejtenek?

Németország' időszaki sajtója sohasem emelkedett journalistikává: minden kísérlet megtermé saját áldozatait. Csak német ujságok léteznek legfelsőbb szabadalmakkal, mellyek uraik' egyenruháját viselik,

's terményeik méltók a' természetéhez. — A' német időszaki sajtó' illy állapotjában kétségtelen, milly irány felé hajolnak a' feleröltetett közvélemény 's annak vezérei? 's Magyarország bizton lemondhat a' reclamatio' minden jogáról és szívéből kívánhat a' legfelsőbb- szabadalmu német hirlapoknak minél több előfizetőket.

A' felölünk 's ellenünk irt röpiratok' myriádjaiba, mellyek a' német sajtót szennyezik, mai napig egy szikra ész se tévedett, hiában keresnénk azokban józan emberi ismeretet; örökös ismétlései azok pór esztelenségnek, szolgálbutaság' baráti kezén vezetve.

'S e' gunyiratok mégis hatnak a' csoportra, 's a' csoport úgy itél felölünk, mint neki parancsolják.

Honnét vegyen a' csoport egészséget táplálatot léleküdve' megmentésére? — Ott vannak férfiai, jó németek, egy kis szám nyugoton; de szavok nem elég erős félig merev ideiteknek életmozgalmat adni. Ha őket meghallgatnátok, megfogni 's érezni tanulnátok, akkor csakhamar vége lenne a' régi bohóságnak.

Mi magyarok örömet követnők a' század' intését. Mi a' kereszténység' szégyenére maiglan is üldözött zsidót emberi jogokhoz akarjuk juttatni, a' tévedt bűnöst emberi bánás által megmenteni, megjobbitani 's a' társaságnak visszaadni, a' birói önkénynek az eskütszék' egyedül 's kizárólag természetjogi intézete által, szükséges korlátot emelni; a' lázasztó, 's az embert a' teremtés' szörnyetegévé bélyegző halálos büntetést eltörölni, szóval sok ollyat

akarunk életbe léptetni, mi által egyedül van becse az életnek, és ime! buzditók és gyámolók, barátok és segédek helyett német testvéreinkben (?) ellenkezőket 's gúnyolókat, gátolókat 's üldözőket találunk!

'S minő argumentumok támogatják a' keresztényi, felebaráti szeretet' ezen dicső emanatióját? talán a' világtörténeten' tapasztalásaiból meritett formák 's változhatlan törvények? talán tiszta észből a' priori levont okoskodások? talán valamelly, a' mindennapos értelem által megközelíthetlen, transcendentalis, a' népek sorsát istenként vezető legfelsőbb statusbölcsesség? vagy talán lázas ragaszkodás a' régi bálványok' oltáraihoz?

Óh nem! mind ez nem! egyszerűen azt mondják: „a' magyarok nem érettek még ezekre, nekik át kell előbb még menni mindazon phasisokon, miket más népeknél tapasztaltunk, (hihetőleg azok elenyésztét is ide értve) csak nem akarják a' civilizált Európát megelőzni?

Ezen argumentum' mélységében éppen ugy nem vehetni észre az erkölcsi világ' lépcsőzetét, mint a' társasági kifejlés' átmeneteit; de tisztán 's világosan láthatni benne azon lelkület' hiányát, melly a' népeket mozgatja 's azok' életét felfrisíti. — Vagy a' szegyenpirt akarja e ezen argumentum elrejtteni a' banda, halvány irigység mögé? — vagy elég varázserőt képzel e birni a' kedves status quo fentartására? — szegény vigasztalás! szegény reménység, még szegényebb elégtétel az állandóság' embe-

reinek, hogy nem mindent tehetünk, a' mit akarunk.

A' magyarok sohase támadták meg a' németeket. — Jertek 's nézzétek iratainkat; tisztelet leng azokban a' jámbor, erkölcsös, szellemileg kifejlett német nép iránt 's örömmel ismerjük el benne tanítóink egyikét. A' hálaérzet nyíltan jelentkezett élénk részvétünkben minden iránt, mi e' népet illeté, megosztók fájdalmát 's örömét, ha a' jó ügy szenvedett vagy nyert, 's a' németnek minden előlépése magasb fejlődésében meleg és termékeny földre talált hazánkban.

Viszonossági követeléseink nincsenek; az igazságszeretet' elenyészttével megszűnik fájdalmunk, de ha a' jobb érzelmek elhagyják a' német keblet, nem vonandjuk meg sajnálkozásunkat az erkölcsi süllyedéstől. — Hasonlót hasonlóval, minden bibliai tanácsok daczára is, nem fizetendünk, mert nem akarjuk gyengíteni azon igazságot, hogy a' magyar a' német fölött magasan áll, hogy a' magyar jobb 's nemesebb, mert szabadabb, mint a' német.

Szálljatok magatokba 's legyetek jobbakká, vetkezzétek le a' nevetséges elbizottságot, melly roszul áll tinektek, ne éljeteك folyvást elavult hirnevetekből, ez igen rosz táplálék! — Igen, ti sok mindent találtatok fel, voltak nagy embereitek, 's ez nagy tekintélyt ad nektek, sőt most is jelentékenyek vagytok — numericus érték által. — De kérdjétek meg csak férfaitokat, az angolban, a' francziában vagy a' németben lakik e az isteni szikra? — A' mai egypt-

tusiak, arabok, görögök 's rómaiak emlékeztessenek e, honnét vevétek bölcseségeket, kiktől másolataitokat kölcsönöztétek? vagy megkérdezzenek e, miért hogy fényök olly hiában világít előttetek? A' mi valátok, 's a' mit tettetek, öntudatlanul valátok 's tevétek, a' teremttöerő' parányi eszközei; a' mi ma vagytok, nem méltó lélekcsereére, helyetek a' jelenben nem az, melly titeket megillet.

Átkalandozástok a' szellemvilágba, hajlamatok a' mysticismusra, nem emeltyüi a' földi tökélynek, sőt lelki heréltséget, lustaságot, teremtsére képtelenséget bizonyitnak 's a' tetteröt bénítják. — Ott fekszenek felhalmozva, de terméketlenül, speculatióitok; alkalmazásuk' utjait a' faj' javára, ki nem találátok; a' fogalmakat összezavartátok, scholastikát téve a' classicitas' helyébe. — Germania' örszellemei eszközöljenek visszacserélést üdvötökre, 's tegyék előttetek élvezhetővé az egyszerű igazságot, ha hégeli formulában nem jelenik is meg. —

Igen, így lön. A' gondolkodó, szellemileg kifejlett, alapos németet homoepathia' elvei és methodusa szerint nevelék politikai nagykorúságra fél-istenei!

Miért ez aggodalmas segélykiáltás a' magyarországban lakó németekhez? híjátok őket vissza, 's ők nem mennek, sőt ti magatok is készek vagytok elhagyni tűzhelyeiteket, mi nektek a' honszerelem?

Miért e' kaczérkodás a' Dunával? mit akartok ti szegény, sokféle alaku töredékek? — ismerjük isteneiteket, de Arest nem látunk azok között.

Megfogjuk látni őket, a' németeket, országunkban, mint mozognak és viczkándoznak majd a' szabad levegőben, melly számukra a' városi municipalitásból, 's a' választó- és képviseleti rendszerből fejlődik; megfogjuk mérni tüdejök' 's lelkök' erejét.

Minek egy új Germánia, nincs e a' régiben tenni való többé? nemde a' numericus erő nem elegendő benneteket a' nép' fogalmából kiragadni, 's a' nemzetiségébe bele ültetni? — szegény játéklaptái a' dicsvágnak és uralkodásvágnak, folytonos áldozatai a' pénzvágnak és csalárdságnak! egy velőbeteg Rappel vezeti a' nyáját, de a' Mississippin túl még sem virágzik föl új Németország!

'S minő hangokat hoznak a' Gulffolyam' electricus habjai az új világból? „hogya' németek minden politikai szabadságra képtelenek?“ Halljátok e' hangot, érezzétek e' hang' súlyát!

Tanuljátok meg a' különbséget „magának, szívesen fogadó és vendégszerető népeknél új hazát keresni, 's új hazát alapítani.“ Hiszen ti jó casuisták vagytok, ujságaitok eleget beszélnek róla, mint mennek a' dolgok Azsiában 's Afrikában.

Lássátok, mint hozzátok helyre az elvesztett időt; az idő által ragadott népek nem fognak reátok várni. De aludjátok ki végre magnetico-philosophicus álmotokat, 's tegyétek le azon egyedül nektek saját, megrázhatlan egykedvűséget, mellybe magatokat ekkorig ringattátok.

Mit tesztek ti ma kielégíteni azon halhatatlan szellemet melly őseitekben magának organumokat talált?

mit teszte, hogy az emberiség' örök törvényeinek megfeleljetek? hol segéd munkáitok a' fajnak nemesítésére? — Vámegyesületek- 's vasutak? — durva csalódás! keserű tanuság! a' szellemi ürt ki nem tölti az anyag. A' régi fazekak eltörtek, 's az új anyag új formákat kíván. Tántorogjatok csak egy álomból másikba, de ne felejtsetek, mit már egy költők énekelt:

Zweimal ist kein Traum zu träumen,
Noch Zerbrochnes ganz zu leimen.

Azt mondjátok: „mi magyarok elveszünk a' küzdelemben!“ — irigylésre méltó sors, felséges végezet! fogadjátok érte benső köszönetünket!

VI.

KEMPTEN'S AZ ILL-KERÜLET. LINDAU. BODENTÓ. VISSZAPILLANTÁS BAJOR- ORSZÁGRA.

Szent Ulrik' napján, ki Augsburgnak védszentje, 's kinek öreg egyházához tömérdek falusi nép tódult a városba, az asszonyok, fejbubjaikon itteni divat szerint többnyire aranyos vagy ezüstös kosáralaku fejrevalót viselve, miről, a' fej hátulján fekete szalagok függenek le, a' gorombaságról 's lassuságról egyiránt hires bajor bérkocsisok egyikével indultunk Lindau felé. A' különben egyszínű unalmas utat, a' velünkjött Liszt Fridrik' élénk és érdekes személyessége 's tanuságos társalgása vidította fel. Eseményes életéből legnagyobb mértékben érdekes adatokat beszélt el, mikint vala Tübingenben nemzeti gazdaság' oktatatója, a' kereskedőségnek a' bécsi congressuson már akkor is a' német vámszövetség' nagyszerű eszméjét pengető szószólója, majd követ a' württembergi országgyűlésen, felségsértéssel vádolt a' nyilvánosság' és esküszék' ügyében emelt szavai miatt 's kénytelen a' tenger-

túli újvilág' rengetegeibe menekülni, hova Lafayette' nemes társaságában ment, 's hol 12 évig lakos- majd roppant gazdag, majd ismét szegény- szemmellátó, sőt együtt játszó tanuja 's részese volt azon koczkáztató pénzháborúnak, melly azon ifjú 's pezsgő erejü népnél annyi mohósággal üzetik. Drámailag mulattatók 's egyszersmind mélyen meghatók valának a' vérmes ősz ember, az élénk 's mozgékony, tagjaival 's arczvonalmival egy perczig sem nyugható, villongó szemü nemzetgazdasági reformátor' beszédei, ki annyi életzivatar után, annyi emlékezéseivel zajos ifjuságának, tettben dús férfikorának, nemes, művelt, de a' sorsviharok közt ellankadt 's megroskadt neje' és virágzó leányai' körében, a' fényevesztett ó-német város' falai közt csöndesen 's bevonulva él. Liszt úr ez időben épen még azon évben megjelent munkájához készült, mellynek czime: „A' föld viszonyok, törpe gazdaság és vándorlás“ 's e' célból akará meglátogatnia az Ill-kerületben századok óta összesített (commassált) gazdaságokat. 'S ez vala főképen társalkodásunk' tárgya 's feladata.

A' vidék Augsburgtól Sweicz felé, az Ill-kerületen ált, sokkal jobban van művelve, mint München körül. Különösen Kempten' környéke tömve van szabályozott és csinos gazdasági udvarokkal. Első állomás Swabmünchen, majd Buchloe; Kaufbeyern, a' Wertach folyó mellett, hajdan szabad birodalmi város volt 's kicsiny ugyan, de magos régi házai egykori jelentőségét mutatják; mostani nevezetességei: pamutgyára 's régi vártoronyalakban épített fogháza,

melly Lajos király keze' nyomait viseli magán. Másnap ebédre egy rakás apró falun át, a' fallal körülvett 's jelenleg 7800 lakossal bíró Kemptenbe értünk, melly hajdan szinte szabad birodalmi város, 's igen dús (16 négyszeg mértföldnyi földdel bíró) apátur' széke volt. Most is ott áll, de hivatalok' tanyájává változtatva, a' roppant kastély, az egykor olly gazdag pap' lakhelye. Tovább döcögván innét Lindau, az ugy nevezett bajor Velencze felé, léptenként szépülő vidéket találtunk; balra a' felső bajor és tyroli havasok látszának változó panorámákban, egész út elhintve jól művelt, kertszerű majorságokkal, festői eleven színű részint faházakkal, mellyek mind emeletesek, igen szélesek és egészen schweiczi alakúak. És mi tette e' környéket olly virágzóvá Bajorhon' egyéb részei közt? egyenesen az összesítés' korán divatba jött és a' 17-dik század kezdete óta létesített jótéteménye. Ez okos nép (és csodálni lehet, hogy saját javára 's érdekében nem minden nép okos) régóta átlátta, milly terhes akadályokkal küzd a' földművelés, ha a' község-lakosok' javai egymással összekeverve fekszenek 's ha a' tulajdonos, földét saját szabad akarata 's józan belátása szerint nem művelheti, hanem mások' gyakran egészen oktalan és botorul makacs akarata által korlátoztatik, kik vele közösen birnak, de egyet nem értenek. Az összesítés által két czél éretik el, t. i. a' javak' összekevert, haszonvehetetlen állapota megszűnik, 's a' föld tulajdonosához közelebb hozatik, mi által lesz sajátképeni urává földének.

Ez okbul indult ki a' magyar törvényhozás is, midőn az összesítést (1836. 10) annyira ajánlja 's parancsolja; da a' magyar földmivelők nem igen akarnak mai napig a' régítől elállani. Az Ill-kerületi tapasztalás bizonyítja, mennyire növekedett az összesítés behozatala olta az ottani falusi gazdák' jóléte. E' dolog életbehozatala Kemptenből indult ki, első példa reá már 1614-ben van, 's két század olta az emberek, saját igaz érdekek kellő ismeretétől vezettetve, 's önjószántokból, minden törvényes vagy felsőbb-ségi befolyás, külső impulsus és czifra formaságok nélkül eszközölték azt, miből valódi hasznót vártak. Az eszme Bajorhonbul átszivárgott Würtembergbe is egész a' bódeni tó partjáig, 's életbe jött Kempten körül Kaufbeyerntől egész Lindauig, 's e' tapasztalás új indító ok lehet a' magyarnak is, hogy a' törvény' engedelmet használni siessen, 's jól értett ön-érdekét ne késleltesse ázsiai hanyagság 's buta ósdiság miatt.

Jól sikerült példa hatalmasban buzdit, mint a' legragyogóbb phrázisokkal felpaszamántozott theoria. A' németországi e' nemű kísérletek közt legnagyobb 's kiterjedtebb az, melly felső Bajorországban 's Würtembergben (Oberschwaben) pár század' alatt a' legvirágzóbb állapotot szülé. A' mult század' végén főleg a' bölcs toscanai Leopold által életbe hozott földviszonyi reformok' nyomán, a' kormányok is segédkezeket nyújtottak az összesítés' minél sikeresebb létesítésére, de elcsodálkoztak, midőn a' lakosok saját józan igyekezete által csaknem általánosan di-

vatozva találták azt. Az Ill-kerület' értesítőjében (különösen az 1814-iki folyamatban) igen érdekes czikkelyek állanak e' tárgyat illetőleg, melyekből világosan kitetszik azon a' bölcs angol intézvénnyek' során első helyen álló igazság: „hogya a' mit theoretizáló okoskodásokkal 's dicasterialis handabandával életbehozni alig lehet, azt a' saját valódi hasznukról kellőkép felvilágosított polgárok' ép emberi értelme könnyen, biztosan 's közelégedésre létesíti, 's a' tárgyak annál jobban sikerülnek, minél szabadabb hatáskör engedtetik a' polgárok' ép eszének, 's minél kevésbé avatkozik ennek gyermekpórázon vezetgetésébe, vagy dorongokkal ösztökélésébe, atyailag vagy zsarnokilag, a' felsőbb hatalom.“ — Aranyszabály, melyet a' bölcs Anglia ismér'ss mellynek köszöni főrészbentézeteti' csodás virágzását, 's mellyet némelly „igenis sokat kormányzó“ országokban még tanulni kell.

'S mióta az összesítés következtetéseit élvezni e' nép önként elhatározá: a' föld, meglehetősen durva éghajlat's csaknem általános soványság mellett, nagy virágzó parkhoz hasonlít, elhintve csinos majorságokkal; minden egyes gazdaság' közepén derék tagas lakház és csür, ennek közelében nyájas tekintetű kertecske, élőfák 's virágokkal; körüle rendezett földek, legelők 's apró ligetek. A' földművelés, marhatenyésztés, jóllét 's az emberek' külső 's erkölcsi arczulata's jelleme, — mindezt leirhatatlan haladást tett az összesítés óta. A' gazda, ki előbb faluban lakozván, birtokának elszórt apró részecskéit kénytelen vala

onnét szántani, vetni, aratni és ezért a' távolabb eső részeket gyakran műveletlenül hagyá, ki erejének és idejének nagyobb részét a' járáskelesre vesztegeté, ki e' miatt kénytelen volt sokkal számosb cselédet, napszámost, vonómarhát tartani, 's erre és építésre 's igazgatásokra szükséges költségeinek tetemes szaporodását fájlalni, most örömmel nézi át csinos lakháza' ablakából egész gazdaságát, 's minden perczet jól és kellőleg használ, ki előbb hűtelen cselédek által boszontatott 's egyes darabkákat talán egészen felügyelés nélkül is hagyott, most azon rendnek örül, melly felett a' gazda szeme örködik, ki előbb a' sok keresztutak mellett ki vala téve örökös letipratásnak, 's végtelen határpererek' kellemetlenségeinek, most békében él szomszédaival, mivel földét, mint annak természetéhez képest jónak látja, nemesb fajú magokat 's ültetvényeket is megkísért, javításokhoz kedve 's ereje van és gondolkozó szorgalmas és mozgalmas mezei gazdává lesz 's a' t. mit az előtt a' közös legelő 's felügyeletlenség' idejében nem tehetett; ki egykor a' falu' szennyes sörházában, káromkodás emberszólás és ferde politizálás közt haszontalanul tölté estvójét, most virágzó gazdasága' közepén, jól ruházott családja' körében, népszerű könyveket 's hirlapokat olvas. Mind ez nem nagyítás! ám kísértések meg 's hasonló siker el nem maradand. A' kételkedő menjen Kempfenbe, 's kérdezze meg az emberek ezreit, talál-e csak egyet, ki a' régi állapotot visszaohajtaná; hasonlitsa e' vidéket egyéb nem összesített birtokokkal,

mellyek különben egészen hasonló viszonyok alatt állanak. Az Ill-kerület fényes példát adott, milly könnyű egy kis szilárd akaratnak a' földmivelést gátoló békókat (nagy részben) lerázni, a' többit mi hátra van, megadja a' korszellemvezette törvényhozás.

Illy elmélkedések közt értünk Lindauba, melly kis bajor határváros (bajor Velence ha tetszik) a' bódeni tó' három kis szigetére van építve, 's a' szárazzal 1000 lépésnyi hosszú fahíd által összekötve. A' félhomályos éjszakán, fél holdfénynél, titkos édes sejtelmeket ébreszte keblemben a' ragyogó Bodensee' éjjeli zugása 's a' világítótorony' lámpájának rezgése, mint ha csak álmatag folytattam volna mellyből a' kocsinak a' lindau-i hidon átzörgése fölébresztett. — Lindau fővámhely a' német földről Olasz's Franciaországba 's viszont küldött árukra nézve, 's a' vámhivatal' udvarán magyar gyapjuval találkozáink. A' városkát ölelő bástyák' külön pontjairól gyönyörű kilátások vannak a' Bódentó' hullámira, 's jól művelt falukkal és majorokkal kertszerűleg elhintett partjaira. A' habok fehér tajtékot túrva ostromolták a' bástyákat, az ég fellegekkel vala borítva, midőn délután Lajos gőzössel elindulánk Constanzt felé.

A' bódeni vagy constanzi tó a' német tartományok és Schweicz közt délkeletről éjszaknyugatnak nyúlik, Bregenzről Ludwigshafenig 12 órányi hosszú, Langenargen és Arbon közt $3\frac{1}{4}$ órányi széles, Lindau és Bregenz közt több mint 2000 lábnyi mély. Bregenznél sziklás hegyek emelkednek; különben egész part kellemes, dombos kertvidék, el-

hintve csinos falukkal, falusi lakok- 's kastélyokkal. A' tavon, mellynek hajjait három társaság' hajói szeldelik, igen élénk közlekedés van, 's a' partok nevezetesb pontjai, Lindau, Rohrschach, Ludwigs- és Fridrichshafen, Mersburg, Constanz 's a' t. folytonos összeköttetésben tartatnak. Midön elindulánk a' kis bajor kikötő Lindauból, kemény szél fujt 's a' szél 's hullámokozta ingás olly tetemes, olly tengerszerű volt, hogy midön a' tó' közepére jutánk, egy öreg úr 's néhány gyöngébb nő tengeri kórban kezdettek sinleni. Az ég' záporkönyüi elvevén a' távolb kikilátás' örömeit, idöm vala elmélkedni az elhagyott Bajorföld 's azon Németország' viszonyai felett, mellynek e' föld egyik jelentőbb 's politikailag hatályosb alkatrésze. Bajorország alkotmányos ország, alkotmánya 1818-ki csinálmány. Hasonlit a' többi német alkotmányokhoz, mellyekbe sok épelv van lefektetve, életerő nélkül, mert hiányzanak azon garantíák, mellyek biztosítják az életet. A' német minden egyéb, igen tudós, igen erényes, de csak nem practicus nemzet. Ha csak vasutai 's gőzerőművei' zörgeése ki nem gyógyítja ábrándos, beteges, érzelő természetéből. A' bajor alkotmányban is, mint a' többi német alkotmányok' nagyobb részében ki van mondva a' lelkisméret', a' vélemény', a' szólás' szabadsága, de olly törvényes megszorításokkal a' lehető visszaélések ellen, mellyek határozatlan magyarázatúak 's a' magyarázat' kulcsa a' hatalom' kezébe lévén, az önkénynek tárt kaput nyitnak, 's a' szerencsétlen megelőző rendszer' szabadságellenes sza-

bályai szerint úgy korlátozva, 's akkint készítve el, hogy a' fényes theoriákból alig képes a' kijátszott élet valamit megmarkolni. Ki van mondva a' státus polgárok' egyenlősége fegyver-adó-'s egyéb ter-
herviselésben, hivatalképességben, s' a' törvény előtt, de különös rendkívüli esetekben kivételek 's kedvezmények vannak fentartva, mellyek a' szabályt magát azonnal megsemmisítik, mihelyt a' hatalomnak úgy teszik. A' kezdeményi jog a' kormányé, 's arra is hogy valamelly nemzeti kívánság a' kormány elé-be terjesztethessék, mind két ház' egyezése szükséges (*comme chez nous*); pedig a' felső kamara csupa kir. hatalom által nevezett egyénekből 's a' kir. vér' és magas aristocratia' tagjaiból áll. Az összehívási jog szinte a' kormányé, melly azonban legalább minden háromévben egyszer tartozik országgyűlést tartani. A' kormány nevezi az elnököt, 's joga van a' statushivatalban levőktől a' megjelenési engedelmet megtagadni; ellenben a' nemzetnek nincs joga királyi egybehívás nélkül összejönni, az alaptörvények' javítására indítványt tenni, mi csak a' kormánytól jöhet ki, az adó megajánlását föltéthez kötni. Ezen nevezetes pont' természetes következése azon általános panasz, melly Bajorhonban a' magas adó ellen hallatik. A' megtagadhatatlan, felelőség nélküli 's feltéthez nem köthető adószedésre alapított udvari gazdálkodás igen kényelmes egy állapot, mert mások' zsebéből merittetvén a' költség, nincs nagy ok takarékokosságra 's arra, hogy az ember sokat adhasson ki, nem kell egyéb, minthogy sokat ve-

gyen be; és a' könnyen szerzett pénzkezelői olly könnyen rá szoknak azon felfordított, a' fizető előtt igen sajnosan csudálatos és morgással egybekötött fejcsóválásokat okozó, a' fizettető előtt pedig a' világon legtermészetesebbnek látszó rendszerre, hogy ne a' kiadást alkalmazzák a' bevételhez, hanem a' bevételt a' kiadáshoz, mellyet szeszély, szenvedély, luxus szükségesnek fest. E' rendszernek ismét természetes következése a' népek' elszegényedése's lerokadása a' tulságos terhek alatt, 's azon állapot, mellyben Europa legtöbb országai betegen sinylenek t.i. elmerültség status-adósságok' hinárjába, 's kénytelen kivándorlások. E' rendszert megalapítá már V-ik Albert, kit a' történet, mellynek ítélő székén nem igen bir eldöntő szavazattal a' nép, na gylelkűnek nevez. Ez tulságos bőkezűséggel jútalmazá a' művészeket, építészeket, énekeseket, 's e' részbeni egyébként nemes hajlamait követve, nem tekinté az ország' tehetségét's a' józan lehetőséget. Példáját követé Lajos unokája, a' művészkirály. — A' ministeri felelőség' szép szava szinte ott csillog a' bajor alkotmány' üveggyöngyei közt, 's helye van büntetésnek, valahányszor az alkotmányt szándékosan megsértik. 'S e' szóban: „szándékosan“, mellyet bebizonyítani lehetetlen, fekszik a' szép elméleti rendszabály' kivihtlensége. Illy esetben is, melly aligha fog valaha előfordulhatni, mind két kamra' egyezése szükséges arra, hogy a' vád a' királyhoz benyujtathassék, ki azt statustanácsához küldi, melly az ügyben legfőbb bíróságként ítél. Illy alkotmány

mellett lehetséges csak azon lealacsonyító szokás, miszerint az, ki a' király ellen tiszteletlenül nyilatkozik (mit ismét csak ő maga ítél el) a' királynak minden helységben felfüggesztett képe előtt kérjen bocsánatot; mire épen jelenlétemben volt példa Augsburgban. Ez ugyan kevésbbé kegyetlen, mint ha a' vigyázatlant egy kicsit törökösen megsinóroznák, vagy muszkailag megkancsukáznák, de véleményem szerint még legalacsonyítóbb.

Hogy illy alkotmány, illy országgyűlés nem sokkal jobb a' semminél, azt még a' muszka és török is átláthatja. Egyetlen hasznuk az illetén kaptárra ütött német országgyűléseknek, hogy napfényre hoznak egyet mást, mi különben rejtve maradt volna 's magot hintegetnek, mellyet a' jövő talán ki fog költeni. Nem illy szabadságot ígértek Németország' hatalmasai a' szabadságháboru' idején, midőn a' népek' lelkesedésére szükségök volt.

És ugyanezeket körülbelől állapotainkról is elmondhatni. Azonban, noha ezt őszintén megvallom, bosszontó mégis, hogy e' kedves szomszédok, kik illy alkotmánnyal betudják érni, kik megtudnak abban nyugodni, hogy jogaik vannak, de csak addig, míg azokkal vissza nem élnek, az az: míg a' hatalomnak úgy nem tesz az állitni, hogy visszaélési eset van, melly a' status javát veszélyezteti, olly bőven osztogatják az augsburgi kávénénike' fecsegő ajkai által a' kéretlen leczkét. —

Tekintsük továbbá a' német törvényszéki állapotokat. Mit látunk a' régi szabad eljárás helyett? — Ezen Németország, melly az eskütszékek' bölcsője

volt, 's a' népbíráskodás', és selfgovernment' szabad le-
vegőjét nemcsak élvezte, hanem a' rokonfajú népeknek,
Schweicznak, Angliának át is adta, hol ezen dicső
intézkvények mai napig teljes díszben virágzanak, je-
lenleg, kivéven a' Rajna' nyugati partját, mindenütt
inquisitorius eljárás alatt van. Sőt a' Rajnaparton se
a' nép' nevében gyakorlott tiszta accusatorius eljárás
divatoz, mint Angliában, hanem a' vegyes, részint
titkos és inquisitorius, részint nyilvános- szóbeli ac-
cusatorius rendszer, nem a' nép', hanem a' statushata-
lom' nevében gyakorolva, sőt a' német tudósok' nagy
része eskütszékek ellen nyilatkozik. Mind ezt a'
szerencsétlen theorizálás okozza, melynek szörszál-
hasogatásain semmivé lesz az ó német dicsőség. Ba-
jorország' europai nevü Feuerbachja már évti-
zedek előtt hatalmas szót emelt az eskütszékek mel-
lett, 's a' bajor második kamarában már 1819-ben
indítványt tett az iránt Köster követ (a' rajnai ke-
rületből), kit a' jeles Aretin és Häcker hatalmasan
támogattak. Az első kamara azonban elvetette az in-
dítványt. Lajos király ülvén Németország' magas vá-
rakovásai közt a' trónra, mindenki azt hívé, hogy e'
fejedelem, kinek keblét annyira hevíté az ónémet
dicsőség, az ősi büszkeség, 's az ó német művé-
szetek' szeretete, az eskütszéket is, ezen eredetileg
german intézményt, előszeretettel fogja ápolni. 1831-
ben csak egyetlen szó sem emelkedett az eskütszé-
kek ellen a' bajor kamarákban, mind két kamra meg-
egyezett az azok iránti törvényjavaslatban, de a'
király megtagadta jóváhagyását. Sem itt, sem Báden-

ben, se más német státusban maig sincsen sikere a' legszebb szónoklatoknak, 's legtudósabb értekezéseknek. Pedig ott az élő példa a' Rajna' tulsó partján, hol a' szabadságnak a' franczia uraság alatt meggyökerezett 's azolta kiirthatatlan institutiói egészen más arczot adtak a' földnek 's a' rajta lakó népnek.

Egyébiránt, mit Németországnak az alkotmány nem ad, pótolja nagy részben a' század' szelleme, a' legyőzhetlen haladási hatalom, 's az általános műveltség' istenereje, melly az alkotmány által nem korlátolt kormányokat is kényszeríti jót tenni, 's a' népeket kisebb nagyobb mértékben boldogítani. Bajorországban is igen sok történt a' nép javára anyagitekintetben. E' helyen csak a' hires bajor kölcsönbankot említem, 's a' politechnicai intézetet. E' bank Németország minden e' nemü intézetei közt legnevezetesebb; szabályai' alkotásánál bölcsen használta más bankok' tapasztalásait, 's általa eddig is igen sokat nyert Bajorország a' kerin-gási eszközök' 's hitel' szaporodására nézve.

V.

BELÉPÉS BÁDENBE, CONSTANZ.

A' Bodentó' jobb partján Kressbrunnig bajor, Immenstadtig württembergi, azontúl bádeni partok látszanak. A' viz' zöld tükörén hattyúként úszó vitorlás sajókák, midőn a' távolban eltűntek, Kölcsey' sajóadalát rezegtették lelkemen keresztül:

„Reng a' hullám, röpül a' sajó
Messzebb messzebb vonul a' part —
Még csóktól ég a' vándor ajka,
Még visszanyujt remegő kart.
A' vándor enyhet kér keblére
Száz csillag néz vérző sebére
De ő csak egyféle tekint
Melly keletről szerelmet int!“

Constanz a' régi conciliumváros, a' tó' nyugot éjszaki végén fekszik, hol abból a' Rajna kifoly; túl rajta pedig azonnal kezdődik a' Bodentó' másik ki-

sebb része, az Untersee, a' Rajna által a' nagy tóval összeköttelve. — Constanz, a' Rajna' déli partján, schweiczi részen feküdvén, természeti fekvésénél fogvást Schweiczhoz tartoznék, ha az emberi szeszély 's politica a' természetszabta határokat tisztelné; azonban 1804ben a' posonyi béke által Bádenhez csatoltatott 's régi püspöki székét is elveszté, melly 1825 oltá Freiburgban van. De Schweicz' szelleme él a' constanziakban; követük a' szabadelmű Mathy, ki miatt a' bádeni kamrában annyi vita volt, 's minden constanzi polgárban, kivel társalkodánk, úgy derék ifju fogadósunkban „a' csukánál“, mint a' régiségek' örében, ki a' conciliumteremet mutogatja, a' legszabadabb irányt 's érzelmeket tapasztalánk. — Baden' szelleme egészen más, mint Bajorországé 's a' hasonló Würtembergé, hol a' firkáló düh, a' „Schreiberwesen“ mint Liszt Fridrik szokta nevezni, minden jót elől. Itt az egykori Liebenstein, a' boldogult Rotteck, és a' még élő Welker, Itzstein, Sander 's a' t. a' mesterek.

Nagy mulatságunkra szolgált a' gazdag table d' hotesnál a' régi 's végkép elaludni készülő német aristocratiai elv', 's az ujkorszülte polgári önérzet' és igazat kimondani nem rettegő szabadelműség' apró elmés csatázásait nézni 's hallgatni. Amannak képviselője egy a' tájon lakó báró 's ennek fürtös szöke neje, az utóbbinak szerény bajnoka az ép testű 's lelkű fiatal fogadós volt. Báró úr aristocratiai fensőséggel hallgatott, 's míg az ételadagokat roppant étvágygyal költögeté, fontos elfoglaltságából csak

ollykor vetett egy egy sajnálkozó mosolyt a' fogadós felé; a' szöke szép menyecske, kinek a' büszkeség sokkal jobban állott, mintsem reá a' miatt neheztelni lehetett volna, éles megjegyzéseket tett a' „carls-ruhei szabadelműsége, Sander' nagy szürke kaputjára, 's a' mindenbe avatkozni akaró polgárookra“ — de fogadósunk, ki étlapjain kívül a' Staatslexicon-t is forgatni szokta, csak egy batkával sem maradt adós szép vendégének, kinek fehér arczát a' boszankodás' rózsája csak szépíté. — Németországban a' csak földbirtoki alapon virágozható aristocratia, miolta a' lovagok' ősi birtokai, kereskedés és ipar által megdagadott polgárok' kezeibe jutottak, valódi jelenléssel nem bir többé; azonban meg nem szűnt kizárólagos követelései által boszantó lenni, 's e' tekintetben sokkal terhelőbb és gyűlöltebb, mint a' nagy angol torysmus. Mert míg ez a' néppel némileg összeolvad az által, hogy a' fiatalabb gyermekek a' commonaltyba (közrendbe) lépnek át: a' német nemesség még most is külön osztályt akar képezni, melly a' páriákat bramini elfogultsággal kizárja, a' tudósi, művészi 's iparüző polgári osztályokkal vegyülni, magához 's a' szent földre járt, vagy talán nem is járt ősökhöz méltatlannak tartja, a' történetes születést valódi érdem 's a' legfényesb ész és szív-tulajdonok fölé helyezi, az udvarokat ellepi, 's a' fedelmek' személyeit kizárólagosan akarja környezni, elfelejtve a' nagy német király, II. Fridrik' mondását, mit ugyan francziául mondott: „les talents sont distribués par la nature sans égard aux geneologies“. —

Gondoljanak vissza őseikre, kik rablók 's órgazdák valának a' magas bércki fészkekben.

Constanznak egykor 40 ezer, most mintegy 8 ezer lakosa van; a' hiesegyházi zsinat' idején Zsigmond császárt 's királyunkat 's V-ik Márton pápát fogadá, 's 15 ezer vendéget látott kebelében. Régi, 's ó állapotukban megmaradt épületei élénken emlékeztetnek Huss János' és a' sötét 1415iki papgyűlés' korára. — Siettünk megnézni a' Münstert, mellynek legrégibb része 1052ben épült 's hol Vdik Márton pápa koronáztatott. Tetejéről meglepően nagyszerű 's bájos kilátás van. Éjszakra az Untersee és Überlingersee közt fekvő földnyelv, az überlingi tó gyönyörű kis Meinau szigetével, melly Constánztól más fél órányira, egykor Eszterházy herczeg' birtoka, 1839.óta Stephanie bádeni herczegnő' sajátja, azon-túl a' badeni nagyherczegség' hegyei, keletre a' Bó-dentó' messzeterjengő hullámtükre, melly öt ország u. m. Schweicz, Tyrol, Bajorhon, Würtemberg és Baden' határait mossza, szép kis kikötőjével 's világitó tornyával: delre Schweicz' sympathiás arczulata, a' zürichi tiszta országut 's mindjárt Constanz alatt a' kreuzlingeni kolostor, mellynek régi (936iki) egyháza nevezetes fa faragványokkal bir; nyugatra az Untersee, Reichenau szigettel; egyenesen a' torony alatt pedig a' régi zsinatváros ó kapui, falai 's tornyaival, mik közt csak alig találni újabb izletüt; ott a' Bódentó' kis szigetén azon sz. Domonkos zárda, hol Huss János 94 napig fogva ült; amott a' Brühl külvárosban, a' paradicsomkapun kívül, Huss meg-

égettetésének helye. — Kéjelgven a' nap esti sugárban fürdő vidék' rózsás arczatán, mellyhez az öreg toronyör érdekes legendákat regélt, leszálltunk az egyház' belsejébe. Külön részei külön korból való; oltára vert réz, ezüst diszítvényekkel 's nagybecsü augsburgi muuka; magas boltozatát tizenhat oszlop hordja egy egy darab 181. magas 's 3. l. vastag kőből. De legérdekeseb nevezetessége azon kölap, mellyen Huss János állott, midőn tűzhalálra ítelteték.

Nem lehet itt e' helyen, hol sötét történeti emlékezések, vallásos háborúk 's az 1415-iki zsinat' emlékezései lengenek, az első reformator' történetének élénken nem érdekelni. A' constanziaiak sokat tudnak arról, és mindnyájan — ha különben római catholicusok is — felvilágosodás' szellemében ítélnék felette. — Nevelte érdekünket, hogy épen Huss' születése 's halála napján érkeztünk Constanzba, melly látta az oltár' tűzét lobogni. Ott a' zárda, hol az üldözött halavány férfiú fogva ült, ott a' vén romos épület, hol őt a' biboros birák máglyára ítélték, mert keble' istenét követé; a' Pál utczán, a' sánczkapuhoz közel, azon ház, hol őt, Zsigmond császár' biztosító levelével ellátottat, elfogták 's mellyen a' 16-ik századból való kőképe ma is fenáll; ott a' Brühl külváros, hol őt a' bakók megégetek 's hamvait a' Rajna' hüs habjaiba szórák. — 'S még is nem irigylendő-e a' hősnek sorsa, ki keble' mély meggyőződéseért, benső hitéért halmeg, azon hitért, melly ha szinte csalódás is, boldogít, 's a' halál' perczében örök igazsággá változik?! — A' Sz. Domon-

kos zárda, hol embertelenül—szűk börtönében mélyen eszmélve ült és szenvedések által megtisztult lelke lehető legszebbeket álmadott, most Indienne-gyár; a' sötét inquisitorok' vértanyája most ipar' és szorgalom' műhelye; a' Capucinus-zárda most katonatanya's egyháza a' protestánsoké, Peterhausen a' Rajna' túlsó partján, melly egykor Benedek-szerzeteseké volt, most badeni nagyhercegi kastély. Így állt boszút az igazságos korszellem's áll még többet és nagyobbakat azokon, kik isten' irgalmas szent nevével olly vakmerően éltek vissza.

Még nevezetesebb azon öreg, romladozott ház (most vámépület), mellynek emeletében a' Huss János' elítéltetésére's az 1415-iki zsinatra vonatkozó tárgyak egy franknyi szabott árért mutattatnak. Az egész első emelet egy nagy faterem, úgy mint századok előtt volt, disztelen, porlepte, alacsony, 's inkább falusi- tanács' borozó helyének, mint bibornokok' conclavéjának illő. Jelenleg Constanzt' közönsége szokta benne üléseit, választásait's ünnepeit tartani. A' terem mellett, hol most áruk valának lerakva, deszkafallal elkülönözött szobában vannak a' történelmi érdekű régiségek u. m. 1.) Zsigmond császár' és V-ik Márton pápa' thrónjai, szakadozott's kócczal tömött karszékek, felettök a' mennyezet szennyes régiségében, oldalt paizsok a' keresztes háborúból. Itt ültek a' császár és pápa; most férgek örlik a' roskatag székeket's helyeiken szorgalmas hangyák pezsgenek. 2.) Huss Jánosnak, prágai Jeromosnak (Huss tanítványa- 's ügyvédének) és az őket

vádoló dominicanus Carceri Coelestinnek viaszból alkotott 's azonkori ruháikba öltöztetett képei, természetes nagyságban, egykoru képeik után készítve; az áldozatok' arczain szelid megadás, az üldözőén ravasz gonoszság kifejezve. 3) Azon inquisitio-börtön, mellyben Huss János a' dominicanusok' zárdájában három hónapig bezárva tartatott, eredetiben ide áttéve a' zárdából 's minden tárgyak közt legérdekeseb. Magassága 6 láb, hossza 7 láb, szélessége csak két láb 's 8 hüvelyk; olly szük, hogy aligalig enged némi mozgást. E' deszkafalak közt kintozták az erős lelkü martyrt hónapokig, miután neki Zsigmond császár Speyerből kelt biztosító levelében szavát adá, hogy bántalma nem leszen, 's ezek közül csak azért lépett ki, hogy máglyára vitessék. Carceri Coelestin' felszólításai mit sem használván, kijelentett meggyőződésénél szilárdul megmaradt 's ezért 1415iki julius 6-ikán megégettetett, és hamvai a' Rajnába szórattak. De a' Rajna elvitte azokat Némethonba, 's a' hamvakból uj szellem' phoenixe kelt föl, elnyomhatatlan 's örökké élő. — Huss, kinek emlékezetét a' bosszuálló husszíták annyi leégetett város' 's felkonczolt élet' romjain ünnepelték, 1375iki Julius 6ikán születvén, 1415iki julius 6ikán égettetvén meg, épen 40 éves korában lett a' vakhit', és szószegés' áldozata, és szelid keresztényi megadással ment a' kinhalálra. Prágai Jeromós, társa 's barátja 1417-ben május 30-kán követé hasonló halálban, 's valódi hősi halált halt. A' bakót, ki a' lángokat háta mögött akarta meggyújtani, rendre igazitá, hogy tenné ezt

szemei előtt. „Ha félnék“ ugymond „a’ haláltól, most nem állanék itt“ és szemrehányásokat tett a’ szósze-
gőnek ’s biráinak. — Mind kettőt Coelestin kíséré
a’ máglyához ’s ördögi vigyorgással keseríté a’ ne-
mesek’ halálát. 4.) Azon scrutinium-szekrény-
ke, diszesen aranyozott fából, melyet a’ biborosok
1417-ben nov. 11ikén ötödik Márton pápa’ válasz-
tásánál használtak. Belseje öt szakaszra van osztva,
a’ zsinatban jelenlevő nemzetekhez képest. — Végre
láthatni itt ötödik Márton pápa’ oltárának romait, mise
könyvét, elefántcsont pálczáját, drágaköves kely-
hét keresztjét, ’s némi réginémet medenczéket, pénz-
zeket és bálványokat, melyek a’ város’ környékén
’s Reichenau szigetén találtattak.

A’ szép csöndes holdas est’ hallgatagságában
gyönyör vala beszélni a’ tóba nyuló zárgát’ végén
emelt örtoronyhoz ’s nézni és hallgatni a’ hullámok’
játékát és végig ábrándozni a’ ragyogó tótükrön, melly
felett Huss’ és vastag Károly király’ és Hortensia’ fáj-
dalmái lebegnek. A’ hold-fényben tündöklő viz felett
martyralakok tűntek fel képzetemnek, hallám a’ con-
clave’ ájtatos énekeinek harmoniáját, habok’ zugá-
saiba, ’s éjjeli szél’ susogásaiba vegyülve, — hallám
a’ máglya’ tűzének ropogását; a’ vizekben emberi
csontok’ elszórt hamvait játszottá-össze az apály és
dagály és a’ hamvakból alak kezdé kiemelkedni, so-
vány, melancholicus és halovány, nyitott bibliával
csontváz karjaiban; és ezen alak elszált éjszak felé,
tűzfarkat hagyva maga után a’ légben. ’S nem sokára
fegyverek’ zörgése, hadvihar’ lármája, haldoklók’

sóhajtásai zengtek éjszak felől; bömbölni kezde az Óriás-hegy 's a' Karpatok' sziklaláncza 's Ziska' és Giskra' vad alakjai nyargaltak a' szélveszeken. — A' képzelődés nem szűnik meg tovább és tovább fűzni izzó-lánczszekeit. A' Karpátok' neve élénk honvágyat ébreszte bennem, mi mindenkor megtörténik illy csöndes, ábrándos esteken. — Istennek e' szép tündéerkertjét hazámba óhajtam átvarázsolni, egész miveltségével, gazdagságával, szépsége' egész teljében 's az otthoni kedvesekkel karöltve érezni a' gyönyört, mellyet illy tekintet nyújt. E' habok' dala, bármi szép és édes, nem magyar nemzeti dal, mint a' Balatoné; 's mi hideg dolog az érzelmeket, mint azokat a' pillanat' lelkesülése felkölti, kénytelen-kelletlen papirosra jegyezni, 's nem beszélhetni el élőszóval a' szenteknek, kikhez hű emlékezet' religiója köt. Illy pillanatokban nem lehet nem érezni a' kebel' fájó ürességét, szomjas sovárgását a' távol hon után; 's ez ellentét a' dús természet, a' mosolygó világ és a' kebel' elhagyatottsága közt búsán hangolja a' lélek' húrjait, 's úgy tetszik, az ezüst habok gunyolnak, a' szél kikaczag! —

'S dagadsz, dagadsz a' szivben hév indulat

Kész lelkem, ah de szárnya még sem kél!

Küzd és borong, hullámszik 's lánggra gyúlad

'S porsátoromba fójtja rabkötél!

VI.

BADEN-BADEN, CARLSRUHE.

Németország' státusszövetségének kétségkívül leg-
szebb gyöngyei 's virágai a' Rajnamelletti tartomá-
nyok, mellyek emelésére mindent elkövetett a' sze-
lid 's áldásdús természettel karöltve járó emberi szor-
galom, 's a' szabadabb intézkedések' javító, neme-
sitő ereje. A' Rajnának, e' német Gangesnek, ihlető
hatása bizonyos elevenséget 's lelkesedést terjeszt a'
virágzó partokon, mellyet a' bensőbb német státu-
sokban, különösen a' nehezkés, sergözterhelte Ba-
jorhonban nem vehetni észre. Meglepő és szivvidá-
mitó a' változás, mellyet, amannak sivatag vidékeiről
és nagy részt elszegényült népessége közül a' ter-
mékeny, boldog, virágzó, dús Badenbe átlépve
érezni. Nyájas vidámság, a' nép minden osztályára
elterjedt jóllét 's műveltség szökik a' magát jól érző
utas' szemébe. Mert Baden félszázad olta gyakorol
alkotmányos életet, 's mert mesterei, Rotteck és
társai, jól betaníták e' kis népet. Itt van, minden
német státusok közt legjobban kifejlődve az alkotmá-

nyos élet 's mozgalom, mely a' 63 tagból álló kis országgyűlés' szabad szellemében, a' nagy kiterjedésben 's igen sűrűn gyakorlott kérelmi jogban, a' népnek az országgyűlési tanácskozások 's politikai hírlapok iránt mutatott élénk részvételében 's a' t. örvendetes élénkséggel mutatkozik, 's melyet alig lehetne többé a' német szövetség' egész hatalom-súlyával elnyomni. — Feltűnő volt előttem különösen a' középosztály műveltsége 's itthoni állapotaink' sötét képe kinosan nyomasztá emlékezésemet, midőn minden fogadóst, sőt a' bennünket Baden-Badenbe szállító kocsist is értelemmel 's velősen hallottam politicáról 's tudományos és művészeti tárgyakról nyilatkozni. 'S ki az Badenben, ki Rotteck, Welcker, Itzstein, Sander, Mathy' nevét ne ismerné? Schiller' költeményeit, Rotteck' történetét ne olvasná? holott magát igen műveltnek tartó magyar hölgy helyett pirultam a' minap, ki Kölcsey' nevét soha sem hallá, 's bizonyos Vörös Márton' munkáiról csak holmi zavaros sejtelmekkel birt. — A' fejlettebb szabadság' izét viseli azon tapasztalás is, hogy az unalmas és boszantó rendőrségi kutatások békét hagynak, 's a' fogadóknak senki sem szölli fel, hogy a' jámbor utas önmagáról életírást adjon. —

Miután Schweiczot átfutottuk, 's Baseltől vasúton jöttünk Strassburgba, Strassburgtól félóránnyira Kehl alatt ültünk gőzhajóra, mely két óra múlva kitett az ifezheimi állomáson. — Innét másfél óra alatt Németország' legszebb, legragyogóbb 's legkeresettebb fürdő helyén, Baden-Badenben valánk.

Utunk folytonos kertben vezetett, gyümölcsfákkal beültetett, jóságra nézve az angolokkal vetélkedő utakon, hol a' mosolygó gyümölcs csaknem ajkainkra csüngött, 's az illatos diólevél arczainkat legyezé a' hőségben. A' köllni gözhajó-társaság, utasainak Bádénbe olcsó szállításáról is gondoskodik, 's magas és négy szép lótól vont gyorskocsijának tetején ülve elláthatám a' nevető tartomány' jóllétkincseit. A' kis fürdővárosnak csak 5000 lakosa van, de évenként 20 ezer vendége, 's ezek közt 5000 francia, 4000 angol, igen sok orosz. — 37—54 Reaumur-foknyi melegségű 16 meleg forrása a' vároldal' szikláiból ered, melyeket részint már a' rómaiak is ösmertek, kik e' helyet fürdők' királynéjának nevezék el. A' kis hely tömve van szebbnél szebb fogadók-kal, melyek részint fürdők is, 's kivéven az ismeretlen magyarét, minden europai nemzet' nevét viselik ékes homlokaikon. Mi a' „hotel de Bade“ba szállottunk, mellynek fürdői, udvara 's teremei a' legdiszesbek. — Valami felséges ezen fürdői élet, melly a' természet' édes bájait a' civilisatio' minden kényelmével 's örömével egyesíti. A' Schwarzwald' azon kis völgye, mellyben Baden fekszik, éjszak 's keletfelől zöld hegykoszorúval van védve a' szelek 's hideg ellen, és nyájas, enyhes kebelén Itália' gyöngéd növényruházatát viseli. Az egész vidék elhintve szebbnél szebb mulató helyekkel, minden út kellemes sétány; minden bokor alatt, minden kilátásnál, minden padocskán enyelgő pár, vagy gondos anya szépen öltöztetett gyermekeivel, vagy el-

mésséggel szikrázó franczia társaság, olvasó angol blue-stockings, vagy magányt imádó, érzelgő német leányka; patakok' és susogó jázmin- 's rózsalevelek' dalai! — 's e' mellett táncz, concert, színház! A' középponti park, melly összeköttetésben van kellemes hegyi sétákkal, el van hintve boltok, apró fabodék 's divatczikkek' mindenféleségével; a' gyönyörű új „Tranksaal“ oszloptornáczával 's frescóival, az 1824ben épült társalgási ház (Conversationshaus) nagy 's diszes teremével, kávéházaival, ékes műkereskedéseivel, nyílt folyosóival, hol egész szép világ tanyázní szokott. — 'S ha a' játékasztal mellett nehéz izzadságcseppeket hullató 's arczfintorgató szerencse-lovagok dúlt vonásai 's hajfürtei szomorú sejtésekkel kezdik a' keblet sújtani, ott a' mosolygó természet nyílt kebele, mellyet a' megfásult banquier méltányolni nem tud. — Szabott árú bérkocsi, lelkes amerikai utazó' társaságában járta meg velünk a' vidéket. Minden lépten vendégek elfogadására készített lakok, diszes kerti házak, száz meg száz érdekes pontjai a' szép kilátásnak, gyöngéd emlékezésnek. — Megjártuk a' szép hárssort, a' várhegyet, 's távolabb a' jézsuitakastélyt, három hárskápolnát, vadászlakot, a' Murgthal' kies völgyét, Langensteinbach falut, 's alkonyatra felmáshunk a' hegytetőn erdőbe rejtett szép öreg várhoz, mellynek romairól gyönyörű kilátás nyílik Baden' völgyére, új várára, enyelgve integető kaczer épületeire, 's az ezüst Rajna' szeszélyes kanyargásaira, a' szomszéd bércek 's romokra. Jobbra balra barát-

ságos, árnyékos, patakoktól átzengett völgyek nyílnak. A' tető öreg fenyők 's tölgyekkel van koronázva, melyek' sötét zöldéből nyulnak ki a' festői rom' tornyai 's falai, melyet 1689-ben a' francziák pusztítottak el. Különböző pontokon 's magasságokban karzatok vannak építve a' kilátás' könnyebbitésére, 's a' vén épület' gyomrában diszesen bútorozott szép antik terem, hol a' magány' csöndét 's a' 11dik századba visszaálmódó lélek' merengéseit vígan vacsoráló társaságok pohárpengése 's örömszaja metszi át. A' reánk boruló alkonyatban, e' titkos és sejtelmes félhomályban olly édes vala a' romok' hasadékain bujkálni, félig omlott lépcsőin mászkálni 's a' gazdag rom-vegetatio' bogarainak esti dongását hallgatni. — Igy töltött nap szép tarka álmhoz hasonlít, melynek változatos, 's csak szelidségben 's regényességben hasonló csöndéletképei édes rezgéseket hagynak vissza a' lélekben. De a' jó és nemes természet' keblében is böszindulatok' rabja marad a' gyarló ember. És a' szelid képeken, a' természet' édes harmoniáján, a' hegyek 's völgyek felett enyhe szellőszárnyakon lengő sphoeradalon bukkott játékosok' vad káromlásai, 's jajveszéklő családok' szivszaggató zokogásai riadoznak keresztül!

A' szép rövid álomnak azon kocsí' zörgése vetett véget, mely másnap, Oos és Ifezheim helységekén át visszavitt a' gőzhajó állomásra, honnét a' köllni gőzhajó-egylet' szép hajója, a' parisi gróf, sebesen elszállított a' legközelebbi (carlsruhei) állomásra. Pár óra alatt az állomáson 's másik pár óra

mulva Carlsruheben valánk, Baden' nagyherczegség' fővárosában, a' városban, hol Itzstein, Welcker, Sander' szava menydörög.

A' Zähringer-Hofban szálltunk, Carlsruhe félcsillagának csaknem középpontján. Midőn kis fiú köromban olvastam Carlsruhe felől, 's olvastam, hogy a' tiszta város félcsillag, vagy kiterjesztett legyező alakban épült, és egyenes utszái félkört alkotva, a' herczegi kastélytól mint középponttól kimért szabályos távolságokban nyulnak ki, 's hogy a' fejedelmi vár, mellynek bádogos tornya a' városi utszarendszernek középpontját alkotja, kertekkel van környezve, mellyek a' csillagnak vagy legyezőnek másikk felét képezik, emlékezem, hogy mindenek fölött e' várost kívántam látni. De most nem tudott tetszeni iskolai rend alul kinőtt természetemnek a' kimért, feszes, rendszeres, úgy tetszik, káplárpálczával épített város, noha meg kelle vallanom, hogy tisztább minden városnál, mellyet ekkorig láttam, 's hogy igen izletes középületei vannak, például a' görög szépségű evang. egyház a' főutszán, 8 korinthusi külső, 's 4 jóniai belső oszloppal, 's a' Pantheon' alakjára épült cath. egyház, mind kettő Weinbrenner' műve; a' városház, és bádeni markgróf' palotája az Ettlinger-kapunál, 's maga ezen Ettlinger kapu. De mindez nem bírja annyi időre lekötni a' figyelmet, mint a' strassburgi domnak egyik oldal-tornyocskája. — A' fővároskában 20 ezer ember laknék 's jelenleg országgyűlés is volna, de az utcák olly üresek 's élettelenek, 's a' szép házak mintha

csak festve 's lakatlanok volnának. — E' gyerme-
kesen szép 's katonailag rendes új fészek Károly
Vilmos markgróf' nevét viseli, ki itt 1715-ben va-
dászvárat épített magának nyughelyül 's kinek mint
alapítónak emlékezetére pyramis áll a' várost két
egyenlő részre metsző főutca' közepén. Tökéletes
ellentéte a' tiszteletes ó német birodalmi városoknak,
millyen Augsburg, 's Mainz, Kölln és Frankfurt' öreg
részei; 's Dumas jól mondja, hogy „Carlsruhe est
pour l'ennunyance la ville de villes.“ Mig ama góth
alakú, öreg, rendetlen és szabálytalan városokban
a' történet' 's romantika' karjaira támaszkodott képze-
lődés kimerithetlen élményt nyer a' csodálatos 's
jelentésses épületek' kormos falain, az ó tornyok' 's
kapuk' kövirágain, a' sok százados emlékek' 's egy-
kor vérrel kevert régi kutak' mohos költészetén, e'
rendszeres, genialitás nélküli, kimért, sinórra sze-
dett 's pár óra alatt átnézhető 's kimerithető fehér 's
mosdott, de élettelen 's érdektelen városkából csak
hamar pusztúlni ohajtana az ember, ha szellemi ér-
dekek erősen nem tartóztatnák, mint e' domino já-
tékra emlékeztető, kövekbe foglalt unalom.

De annál vonzóbbak a' szellemi lánczok, mel-
lyek Baden' fővárosához csatolnak, 's mellyekkel a'
eles népemb er, Sander követ, 's általa Welcker,
jés ismét a' franczia élénkségű Gihne, az „Ober-
deutsche Zeitung“ e' legszabadelműbb német lap' szer-
kesztője, és Schreiber öszművészeti oktató kész szí-
vességgel ismertetének meg. Láttuk a' muzeumot, jól
ellátott olvasó szobáival, nagyszámu hir- röp- 's

folyóirataival, melly nem egyéb, mint casinó, nemesebb értelmében, olly értelemben, millyet ohajtanék honom pipafüst-fellegbe burkolt, kártyás és poharas casinóinak. A' műveltségnek illy tiszta, nemes gyűlhelyei Badennek majd minden, még kisebb városaiban is nyitvák a' szellemi élvezetet szomjazó közönség számára. Láttuk a' liceum' épületében a' rajnai műegyesület' kiállítását, melly 6 rajnai városban egymásután szokott felállittatni, mindegyikében néhány hétig, 's a' közönségnek ingyen van nyitva. Mintegy 330—340 darab közt, hol a' düsseldorfi müncheni 's uj flandriai iskolának nagy gazdagsága van kifejtve, feltűnő jelességűek Grund', carlsruhei udvari festő' művei. Láttuk a' kívülről mit sem jelentő, de belőlről igen jól rendezett 's tökéletes acusticával bíró színházat, 's benne a' magasb művészet által meg-nemesített életet Heizinger asszony 's Dessoir' játékában. Jól esett végre egy színházban lennem, melly nem külső pompában, hanem belső becsben 's czélszerűségben helyhezveti érdemét. Csodálatos, hogy a' színteremek' bölcs építői minden egyébbre gondolnak, pompás oszlopokra, ékes szobrokra, nagyszerű pitvarokra, csak azon csekély körülményre nem, hogy a' szellemi élvezetet kereső közönség valamicskét halljon is. Ott áll Pesten a' nagy lom-épület 's a' karzatra felkapaszkodott nép, E'. elmés leírása szerint, úgy bírálja az előadást, hogy: bizony azon kisgyermeknek oda alatt szépen mozogtak, csak kár, hogy egy szót sem beszéltek." — Illy építésnek természetes következése, hogy nem csak

Elsler' táncza, 's Döbler' ködképei, hanem medvetáncz 's a' legnyomorúbb spectaculum is jobban vonja bé a' népet, mint Shakspeare, melyből szót sem hall. — Az előadásban, mint Münchenben is tapasztalám, tökéletes összevágás volt, 's e' harmonicus működés az, melly készületlen hazai színészeink' előadásainál, az egyes részletek' bárminő jelessége mellett, mindig hagy hátra valami kis óhajtani valót.

A' politechnikai intézet' épülete, byzanti stylben, sötétveres mésszel, melly a' müncheni Lajos-utczára emlékeztet, a' hosszú utczán, a' durlachi kapu' közelében fekszik. Az intézet, noha még uj (1836-ból), igen szép sikert mutat, 's tanítványai nagy számmal vannak éjszaki Németországról is. Számuk ez évben mintegy 430-ra ment. A' státus által fizetett tanítók' száma mintegy 30. Évi cursus dija 66 forint. Az intézet két általános mathematicai osztályból 's 5 különös szakiskolából áll, u. m. természet-tudományi, építészeti, erömütani, erdöszeti és kereskedési. — Van az intézetnek évenként választott igazgatója, 's minden iskolának (szaknak) saját elnöke; szorosabb tanító-gyűlés, a' szakok' elnökeiből 's a' belügyek' ministersége által oda nevezett tanítókból álló; általános tanító-gyűlés (Conferenz), minden tanítóból álló. A' mathematicai osztályban 8, a' természettani szakban 4, az építészeti szakra 4, az erömütaniban 2, az erdöszetben 3, a' kereskedésben 1 oktató, 's az erömütani szaknál egy mintász (modelleur). — Ezen, a' politechnikai iskolához szorosban tartozó tudományok mellett tani-

tatnak még: rajz, faragás, szépirás, metszés, népszerű vallás-, státustörténet-, erkölcs- és jogtan, mint általános műveltségre tartozó tárgyak. — A' tanítás szabad előadás' útján történik, melly gyakori ismétléssel 's gyakorlati mutatványokkal van összekötve, különös tekintettel a' tanítványok' önálló működéseire. A' gyakorlat elősegítésére szolgálnak a' munkaterek, a' vegytani laboratorium, erömütani gyűjtemény, állattani muzeum, kézműhely, az építészeti iskolában már a' fal és tető is különféle modorokban vannak összerakva; a' graphicus cursus' tanítványai kőművesi munkákat mintáznak gipszből, a' vegytan egészen gyakorlati irányban tanítatik, 's különös tekintettel a' gyárookra; az építészek 's eröművészek középületek' vizsgálása 's hydrometria munkák véggett kirándulásokat tesznek; az erdőszeti osztály előtt nyitvák a' phorzheimi, etlingeni, gernsbachi 185,000 morgen kiterjedésű dománialis erdők. — Egyes iskolaosztályok' tanítás tervei a' különböző tanítási szakmányok' részint egy, részint félévi cursusaiból állanak öszve, a' növendékek' saját életcéljainak tekintetbe vételével. — A' politechnicai iskola' igazgatása alatt egy előkészületi iskola, hol azon reáltudományok tanítatnak, mellyek a' politechnicai intézetbe léphetésre szükségesek; ezen iskola ismét két osztályból áll, 13 és 14 évesek számára. Az alsóbb osztályban tanítatnak vallás, német és franczia nyelv, számtan 's elemi mértan, általános földleírás, természettan, szépirás és rajz; a' felsőbb osztályban ugyan e' tudományok folytattat-

nak, hozzájuk járulván még népszerű mechanica 's közönséges historia. — A' polgári műiparnak e' templomában, mellynek szép sikere kevés év alatt is kézzelfoghatólag mutatkozik, lehetetlen egy sóhajnak nem fakadni föl keblünkből: valljon mikor lesz hazánknak is müegyeteme, melly a' polgári jóllét' forrásait, okos és józan törvényhozással összehatva, megnyitni segítsen, a' hűbéri lánczokból lassankint kibontakozó népet önálló ipar' utjain vezesse, a' hazának derék gyárnokokat, hadvezéreket, építészeket, eröművészeket adjon, 's a' nemzeti elemet a' betolduló külföld' túlsúlya's concurrentiája ellen biztosítsa? — mikor fogunk, ez ázsiai hazában, latin iskolák 's holttudományú gymnasiumok helyett életbe vágó, tápláló, nemzeti önállást 's függetlenséget biztosító reál — 's politechnicai iskolákat birni? 's holtak' dohos lehelletétől átjárt, élhetetlen collegiumi tudósok, vagy szörszálhasogatásban gyönyörködő sovány rabulisták helyett az életnek 's iparnak nevelni embereket, és így a' jóllét és szabadság' jövődjét szilárdan megalapítani?! Nem csak a' civilisált országok gondoskodtak már mütani intézetekről, nem csak Manchesternek 's Báthnak 's Glasgownak, Bécsnek, Parisnak 's Brüsselnak, hanem Pétervárnak 's Moszkvának, sőt Egyptusnak is van polytechnicuma. Németországban Hamburg, és Berlin, München és Augsburg dicsekesznek még Carlsruhen kívül müegyetemmel, annak idejében meggondolván, hogy a' nemzetek' hatalma 's boldogsága, erkölcsiségen kívül, gazdagságon 's ennek főté-

nyezőin, műiparon 's kereskedésen, nem pedig diák nyelven 's classicusok' felületes ismeretén alapul.*)

Baden' országgyűlése, a' Karok és Rendeknek Ritter-utczán fekvő egyszerű házukban, szép oszlopos szőnyegekkel bevont és karzatokkal ellátott félkerek teremben tartatik. — A' fal mellett a' terem' átmérőjének közepén van a' thrón, Károly Fridrik és Lajos nagyherczegnek szobraival; ez előtt az elnöki, titoknoki és ministeri székek 's asztalok emeltebb helyen, mint a' követek' ülései. Az elnök alatt ülnek három asztalnál a' gyorsírók. Félkörben zöld bőrrel bevont 's külön fiókokkal ellátott asztalos padokban ülnek a' követek, egészen közönséges öltözetben, még a' fekete színre sem ügyelve. Több követ által kérelmek nyujtatván be (mert a' bádeni oppositio a' kérelmi jognak igen élénk gyakorlatából soha sem hagyá magát kivettetni) Sander lépett a' szószékre, mit csak akkor tesznek a' különben helyeikről beszélő szónokok, ha valamelly fontos indítványt, vagy, mint megbizottak, véleményt terjesztenek elő. Kimerítő előadásának tárgya a' sajtószabadság volt, melyet Baden 's egész Németország hiába sürget a' szabadságháború oltá. Sander

*) Azolta indítványozák 's lépteték életbe lelkes hazánkfiak, különösen Kossuth Lajos, az iparegyesületet 's kereskedelmi társaságot; azolta irá Vállas Antal jeles értekezését „egy felállítandó központi m. müegyetemről“ — a' megyék utasításba adák e' halaszthatlan tárgyat, adja isten, hogy ugyan azon megyék' többségének fizetni nem akarásán hajótörést ne szenvedjen! —

a' badeni gyűlésen többséget alkotó ellenzéknek egyik fő's leghatályosb tagja, barna sötét képű, magasb de görbedt ember, szemeiben a' jóságnak's műveltségnek kifejezésével; sárgafekete arcza, ruhájának idomtalan állása, keztyűtlensége, a' kellemnek's disz- nek teljes hiánya megjelenésén, élénken emlékeztet hazánk' némelly calvinista papjaira. Hangja tut- ma, de azért elég erős's így tutmasága mellett is érthető. Az indítványt az öreg, ősz, könyzsacsós Itzstein, a' veresszőke erőteljes Welcker, és a' fiatal Hecker pártolván, az a' maga napi rendére uta- sitatott. Ezután Welcker, mint biztossági előadó, a' kormány által ideiglenesen hozott törvények's ezen eljárásból származott sérelem' tárgyában tette elő- terjesztését, mellyben Böhme ministerialis követ for- maelleni hibákat's a' kifejezésekben sérelmes és rá- galmas helyeket találván, ezek iránt vádolva felszó- lalt. 'S kipattant egy szenvedélyes jelenet, kölcsö- nös szemrehányásokkal paprikázva, millyet kardos országgyűlésünkön soha sem láttam. Welcker men- teni akará magát a' vádak ellen, az elnök Beck sza- vába vágott's félbe akará a' kényes és keserű tár- gyat szakítani. Nagy zaj keletkezett, ellenkező a' jámbor és plhegmás német természettel; az elnök sok erélyt, de hivatalához nem illő szenvedélyessé- get fejtett ki, a' harcedzett politikai bajnok, a' ve- resszőke, kemény tuskéshajú Welcker vitézül meg- állott képviselő méltósága' érzetében, a' ministerialis követek felugráltak elnökük' védelmére. Végre Wel- cker csakugyan szóhoz jutván, elmondá a' magáét's

megmaradt nyilatkoztatása mellett. Ily jelenetek gyakoriak a' badeni kamrában, 's élet' és önállóság' örvendetes jelei a' a' magyar mozgalmakhoz szokott utas előtt.

Baden' alkotmányát, mellynek bár kisebb mértékben, mint a' több német statusoknak ajándékul adott alkotmányoknak, de mégis azon hibája van, hogy tisztán alkotmányos 's képviseleti alapeszméket foglal ugyan magában, azonban, az ajándékozók' aggodalmasságának bélyegét viselő 's önkény' és aristocratia' érdekeinek szolgálótoldalékokkal 's kivételekkel van vegyítve, Károly főherczeg adá 1818. aug. 22-ikén, minek következtében első országgyűlés tartatott 1819-ben. Már ezen első országgyűlésen megindult azon szabad szellemű törekvés, melly azolta folytonosan jellemzi Baden' képviselőinek többségét, 's minden akadályok és üldözések daczára elszántan viv a' tespedés' és fontolva haladás' emberei ellenében. A' kis nép lelkesülve tapsol ugyan hősei' nemes törekvésének, de nincs elég ereje az alkotmányba lerakott szép elveknek, mellyek csaknem egészen a' franczia charta után szerkeztettek, életet 's jelentést szerezni. Badenben nem a' többség uralkodik, hanem a' nagyherczeg' kedvében magát fenntartani tudó ministerium.

Az országgyűlés két kamrára oszlik, de e' kamarák' alkotása lényegesen különbözik a' más helyen divatozótól. A' felső (elsőnek nevezett) kamara áll az uralkodóház' herczégeiből, a' rendjogos (standes herrlich) nemzettségek' fejeiből, egy cath. 's egy

evang. főpapból, a' két egyetem' (heidelbergi's freiburgi) követéből; a' földbirtokos nemesség' 8 követéből, 's még 8 a' főherczeg által kényszerint nevezett tagból, kik rendszerint csak egy gyűlésre neveztetnek; — a' második kamra áll a' városok' és vlgasztó kerületek' 63 küldötteiből, kik, minthogy a' földes urak e' kamarába sem nem választanak sem nem választathatnak, tisztán népi elemet képviselnek. — A' felső táblai aristocrata képviselők 25-ik évökben választhatók 's a' földbirtokos nemesség már 21-dik évben választói szavazattal bir. A' második kamra' tagjai, kiknek legalább 30 éveseknek kell lenniök, kettős választás' útján választatnak; a' választóknak (Wahlmänner) 25 évvel 's 10 ezer ft. adó alá eső értékkel kell birniök. Mind a' két táblai tagok 8 évre választatnak, 's kétévenként a' kamra egy negyedrészeben megújittatik. Országgyűlésnek két évenként kell tartatni. Az első tábla' elnökét a' nagyherczeg nevezi, a' másodikét három jelölt közül szinte ő választja. A' képviselői kamra' tisztán democraticus alkotásának természetes következése azon népszerű, szabadelmű irány, mellyet e' kamra, megnyitása óta, kevés félbeszakadással, folytonosan követelt, 's mellyből folynak mai napig a' megígért, de mind eddig meg nem adott sajtószabadságot, teljes törvényszéki nyilvánosságot és szóbeli eljárást, eskütszékeket 's a' t. sürgető indítványok. Ezen irányát a' jól alapított kamrának csak miniszteri vesztegetés, 's a' választásokbai törvénytelen befolyás változtathatja meg, minthogy az alkotmány, statustisztek' megválasztását el nem tiltja.

És ez okból fordulnak elő gyakori törvényjavaslatok a' statustisztek' választhatósága ellen, mert érzi az ellenzék, hogy a' kamarának egyedül ez sebezhető 's gyenge oldala. A' kormányon kívül még erős küzdés vár Baden' ellenzékére az aristocraticus első kamarában, minden olly kérdéseknél, mellyek a' földesurak' érdekeit érintik; mert azon kamarában a' rendjogos nagy családok' tagjai 's a' köznemesség' 8 képviselője elnyomják a' két egyetem küldötteiből álló népi, 's a' nagyherczeg' választottaiból álló monarchiai elemeket. De illy lelkes küzdést, ha kitarással párosul, előbb utóbb óhajtott siker fog koronázni, mit Baden javára szives rokonszenvvel kívánunk. A' türhetően jó alkotmányos alap meg van vetve, csak fejteni, szilárdítani, tovább építeni kell azt ernyedetlen buzgalommal 's vas kitűréssel.

Carlsruheból Heidelberg 's Mannheim felé vasut vezet, Bazel felé szinte vasut utépül. Mi Würtemberg' fővárosa, a' Carlsruhetól 10 mértföldnyire eső Stuttgárt felé, kocsin vevők utunkat. Közel Carlsruhehoz fekszik a' kis Durlach, régi vártorony-romával a' hegytetőn, 's még Badenben Pforzheim, Enz, Würm's Nágold' folyók egyesülésénél, 6000 lakóval 's a' jóllétnek 's iparnak feltűnő jeleivel, Reichlin reformátornak, Melanchton' barátjának születéshelye; a' Schwarzwaldnak kapuja, a' régi badeni markgrófok' fészke, mignem ez Durlachba téteték át, 's jelenleg is a' nagyherczegi család' temetkező helye, mellynek sirja a' régi váregyházban látható. Térén 1834-ben emlék emeltetett

azon 400 vitéz phorzheiminak, kik 1622-ben a' wimpfeni csatában, Deimling polgármesterük' vezetése alatt elestek.

Egész Badenben, csaknem minden faluban függesztve látni az ugy nevezett „Landestafelt“ Károly Vilmos markgróf' arczképével, 's ezenszeretett fejdelem' válaszával jobbágyság' köszönő nyilatkozására az örök jobbágyság megszüntetése alkalmával 1783-ban. Nehány pontban szivreható jó tanácsokat ad az öreg fejdelem jobbágyságainak; egyességre, szorgalomra, vallásosságra, a' szabadság' jótékonyságainak józan használására inti őket 's kijelenti, hogy a' fejdelem' java a' népével ugyanazon 's egy lévén' kötelessége' teljesítéséért köszönetet nem várhat. Melly kevésbe kerül, milly felette könnyű egy fejdelemnek a' népeket lekötelezni, 's hálas szeretetre bírni! Enzben érzékeny jelenet egy kis egyszerű faemlék, mellyet a' felszabadított jobbágyság' önkéntes hálája emelt Károly Vilmosnak, de a' melly többet ér a' legpompásabb márvány-piedestal felett meredező ércszobornál, mellyet a' nép' gúnyai lengnek körül, 's hol a' hófehér carrarai dicsőség felett, keringő elmésségek' és szójátékok' szennyes özöne hullámszik, hol:

„Bei ihren Urnen Marmorengel weinen,

Doch kalte Thränen nur von Stein“ —

VII.

STUTTGART. ROSENSTEIN. HOHENHEIM.

Enzbergnél léptünk át Würtembergbe. A' vidék jól mivelte ugyan, de unalmas, egyforma halmok 's völgyek követik egymást. Az ut igen jó, 's mindenütt tört kavicsalmokat van ellátva a' származott hiba' azonnali kijavítására. Schwieberdingenből kijövet balra látni fél mértföldnyi távolságban Hohenasperg várat 1000 láb magas hegytetőn, statusfoglyok' szomorú szállását, hol Schubart költő két évig ültfogva, ugyanaz, ki a' fenebbi verseket írta. Stuttgarthoz közel, azon szögletben, melyet a' canstatti és stuttgarti országot alkot, fekszik a' gyönyörű királyi mulatóvár Rosenstein, azután folyvást zöld fasorok közt, a' királyi kert hosszában, vezet be az út Würtemberg' fővárosába, a' 40 ezer lakosú Stuttgartba.

Csendes és élettelen utcák, mint minden kisebb német udvarvárosban; a' házak nagyobb részint igen izetlenek, az utcák egyenes-unalmasok; legszebb és legnagyobb a' király-utca, mely csaknem egész

városon végig fut. Rajta szálltunk Stuttgart' első fogadójában, a' Hotel Marquardtban. A' város' unalmas arczatát nem képes felderíteni a' rococo kir. kastély, mely 1746-tól 1806-ig épült, 's a' fő bejárás feletti kuppelszerű tetőn ragyogó koronát visel. De szépek a' kastélynak Rosensteinig 's Cannstadt fürdő helyig nyúló kertei, mellyek' tavaiban hattyúk 's kacsák' seregei lubiczkolnak, 's szép magos narancsfák tükrözik magokat. E' csöndes zöld ligeteken kívül, jól esett a' sinórra vett, unodalmas, hosszú, egyforma, izetlen 's jellemtelen utcák 's térek közt a' régi színű tisztes ó várpiacot látni, az 1553-ban épített, szabálytalan négyszeget alkotó, kerek toronyokkal ellátott régi várépülettel, 's az 1491-től 1531-ig épült ó góth egyházzal. E' barna környezetben, az ó kor' szellemeitől körüllebegve áll Schiller' emléke, ki Stuttgarthoz közel Marbachban született. Ez emléket legnagyobb költőjének, a' német nemzeti lelkesedés szabad ajánlatok' útján emelé, 's emelé Thorwaldsen és Stieglmajer által. A' gránittalpon álló, 's a' költőt mélyen gondolkodó helyzetben adó ércszobor 14 lábnyi magas, 's talpazatához igen jó arányt tart, négy szögletén négy allegorai ábrázolat 's négy görög candelabre. Felírása semmi egyéb, mint a' költő' neve, születése' 's halála' éve 1759 's 1805, és az emlék' felállítatásának ideje 1839. Minek is Schillernek köbe vésett hideg dicséret 's hizelkedés; neve millió kebelben él kitörölhetlen betűivel a' meleg rokonszenynek! —

Stuttgartban ismét érdeklőbb a' szellemi élet. Nem szólok az alkotmányos életről 's az országgyűlésről, mellynek csak üres helyét láttam; hasonló ez német testvéreihez; jobb a' bajornál, hidegebb a' badeninál. Azonban hol Menzel és Welcker tanácsosi czimet viselnek, hol úgy irhatni, mint az Oberdeutsche Zeitung 's úgy nyilatkozhatni, mint Badenben 's Würtembergben minden kalmár 's fuvaros nyilatkozik, ott nincs a' legroszabb állapot. A' literaturai mozgalom Stuttgartban nagyszerű, itt lakik Menzel Wolfgang, a' francziaevő, két Pfizer, Schwab Gustáv 'sa' t. — Menzel' személyessége (ki a' kaszárnya utcán lakik kerti házában, nro. 10) igen érdekes; lelkes finom arcza már első látásra lekötelez; beszéde, mellyet a' legtökéleteseb kerekdedség 's tömérdek erély, 's e' mellett kellemes könnyűség jellemez, valódi szellemi vendégség. Egy pár óra alatt, míg nála valánk, tömérdekeszmegazdagságot tált elönkbe. Örömmel vehetni észre a' nyugati jobb érzésű németeknél, hogy Magyarország' 's annak nemzeti mozgalmi iránt élénk rokonszenvvel viseltetnek, 's benne természetes szövetségest látnak a' pánszláv-orosz irány ellenében, melly egész polgárisult Európának közös ellensége. Ezen emberek, e' kis lelkes csoport nyugoton, működnek 's mozognak, mennyire csak a' még most legyőzhetlen korlátok közt lehet. — A' húszt ivnél terjedelmesb munkák előleges vizsgálata nélkül jöhetnek ki, kisebbek veres ón alá vettetévk, 's itt van természetes kulcsa a' német literatura' selejtes, terjedelmes, áradozó tengervízének, 's

hogy egy kis eszme, mellyet a' praecis franczia néhány sorban elmond, ívekre nyujtatik, és egy szemmer aranyból sok száz öles sodrony huzatik. Az író, ki örömost kikerülné a' censor' veres ónját, husz ivnél nagyobb könyvet ír, ha eszméi csak egy ivre valók is. —

Jól esett, ha csak kicsinyben is, hazánkra emlékeztetve lennünk az országos istállóban, hol 150 csödör közt magyar hazánk' számos terményeire akadtunk Eszterházy, Hunyady, Fechtig, Inkey's a't. méneséből, közbenközben jól hangzó magyar nevekkel: Szikra, Czigány, Tatár, Szerelem's a't. A' württembergi király nem csak a' szépművészeteket szereti, mit kastélyának nemes gyűjteményei's belföldi művészeket ápoló bőkezősége bizonyít, hanem a' szép lovakat is. E' csödörök az országban kiosztatnak hágatás végett a' községek's egyeseknek, és a' lófajt szemlátomást nemesítik.

Marquardt fogadós szívesen befogat 4 német forintért diszes kocsijába, ha ki akár menni vendége a' kellemes Rosensteinba, 's a' tanuságos Hohenheimba.

Rosenstein Stuttgarttól egy kis óranegyednyi járás; alatta a' kies völgyben fekszik a' cannstadi fürdő. A' stuttgarti kir. kastély parkjában visz az árnyas út egész odáig. Földszinti, emelettelen épület gyönyörű oszlopszattal's porticusokkal, mellyet Vilmos király nemes görög izlésben építtetett. Nem csoda ha Württemberg' fejedelme örömost tölti a' nyarat e' kis földi paradicsomban, melly

egy virágos donbon két völgy felett fekszik, miknek egyikében Stuttgart, a' másika pedig kellemes szőlők 's kertekkel koszoruzva és a' Neckár hullámitól átszegve, 's a' Rothenbergre néz, mellynek tetején görög tempel alatt nyugszik a' királyné, és Cannstadtra, a' szép, coquett, népes fürdőre. És még az itt lerakott művészeti kincsek! a' két fő homlokapon a' hajnal és estve van ábrázolva mythologiai csoportozatokban; a' pompás étterem' fedélképe Ditrichtől van, 's Bachusz' diadalmenetét képezi; a' nagy galleriában Ámor és Psyche van a' fedélre festve Gegenbauertől, a' féldomború gypszművek pedig Weitbreichtől. 50 diszes szoba tömve az újabb művészet' kincseivel, szobrokkal és képekkel, melyeket a' jó ízlésű király maga válogatott össze; 's az egészen átsugárzik a' honi tehetségek' dicséretes, buzdító pártolása, mert a' képek' és szobrok' nagyobb része újkori, élő művészekről van, kik közt megjegyzém Hofer, Wagner és Marchesi szobrászok, Jacobs, Nahl, Mees, Storch, Mattenheimer, Diday, Riedl 's a' t. festők' neveit. — Jemine' Bachansnőjét, Pálma' Lauráját; Mattenheimer' Judithját; Reidl' Sacoontaláját még sokszor fogom látni álmaimban, 's még többször Marchesi' gyönyörű Psychéjét, aranypillangóval szép fején, könnyű angyal szárnyaival, melly előtt megfogható lesz Pygmalion' örültsége. Alig tudtam megválni a' teremtől, hol e' bájló Psyche lakik, 's csak azért szeretném elvállalni egy angol lord' nyomasztó gazdagságát spleenjeivel együtt, hogy lakomat illy égi vendégekkel megnépesíthessem.

E' költői régiókból egyenesen nyakig estünk a' prózába. Hohenheimot értem, a' híres gazdasági intézetet, hol példánygazdaság van 70—80 tanulóval, igen sok szép schweiczi tehénnel, merinó birkákkal 's zamatos ganéjhalmokkal. És láttunk néhány teremtet telides teli gazdasági erőművek, 's eszközökkel, számtalan sok veteményfajjal; botanicus kertet oriai olasz káposztákkal, faiskolát, 's egy rakás, az est' nyugóráiban sört ivó 's tekét görgető fiatal gazdát. Magyar egy sem volt ez évben. A' nagy teremben különböző nemzetek' zászlói lengenek, köztök a' magyar tricolor is, de itt orosz zászlónak mondák, mi egy kis fejevakarásra adott alkalmat. — A' tehenek 's birkáktól a' lovakhoz mentünk Kis-Hohenheimba, hova, mivel királyi magános intézet, bebozsátási jegyet kell vinni Stuttgartból, ha az ember e' jeles állatokat színről színre akarja köszönteni, valamint az igen festői, fehér csikos appenzeli teheneket, mellyek közül egyegy 24 itcze tejet ad.

Mivel Hohenheimban olykor magyar hazafi is megfordul, nem árt ezen világhírű intézetnek egy kis ismeretét adni. Célja az egykori jószág birtokosokat vagy haszonbérlőket 's nagyobb jószágok' igazgatóit olly ismeretekkel 's tapasztalásokkal ruházni fel, mellyekre szükségük van, ha lehető legnagyobb haszonnal akarnak gazdálkodni; továbbá jeles erdőszöket képezni főképp a' státus számára. A' növendékek' fölvétele félév' kezdetén történik; azoknak kik egész cursust akarnak végig futni, tanácsosabb nov. 1-én kezdeni. — Ezen kívül az, ki az intézetet vagy annak egyes ágait

csak megismerni akarja, beléphet mint vendég, de legfőlebb négy héti időre. A' felvehető növendéknek szabály szerint 18-ik évet túl kellett haladnia, 's csak különös ajánlatra vétetik föl, a' ki ifjabb. A' magát felvétetni akarónak elő kell mutatni a) az illető helybeli vagy iskolai felsőség' bizonyítványát eddigi pályájáról. b) ha előbb egyetemben tanult, az akadémiai felsőség' bizonyítványát szorgalmas viselete és a' felől, hogy tiltott egyesületben részt nem vett. c) szüléi vagy gyámja' engedelmét. d) külföldinek, utlevelét. — A' belépő írásban kötelezi magát, hogy az intézeti szabályoknak engedelmeskedni fog. A' félévénként előre fizetendő egész évi lak-, 's tanításbér külfölditől 300, bel-földitől 100 forint. A' kik magokat csupán erdőszőknek készítik, 180 's 60 ft. évbérért vétetnek fel. A' gazdasági fő tudományok két félév alatt adatnak elő; a' téli félév nov. 1-sőjétől virágvasárnapig tart; három heti szünidő után kezdődik a' nyári félév 's tart oct. 1-sőjéig. A' mezőgazdasági 's erdőszeti főosztályokon kívül mindennemű segédtudományok tanítatnak 's gyakorlati művelésre nyitva áll az egész határ, különösen pedig a' legujabb 's biztosabb tapasztalatok és alapos elvek szerint elkészített 900 holdnyi térföld, mindenféle fajból összeállított juhászat, 's egyéb állatcsordák és nyájak, selymészet, kereskedési vetemények' kertje, maggyűjtemény, faiskola, szergyár, melly évenként 2-300 mintát 's 3-400 darab gazdasági szerszámot ad el; 1000 féle faj gazdasági növényvel ellátott fűvészkert, Hohenheim' terjedelmes erdőségei, a' nagy mintatár, mintegy

500 féle mintával, természettani, boncztani, mathematicai, vegytani gyűjtemények 's dolgozó termek, műszerek' és szerszámok' műhelye. Gyakori kirándulások tétetnek nagyobb szerű tapasztalás kedvéért. Vizsgálat minden év' végén tartatik, midőn jutalom-
emlék pénzek osztatnak ki három legjelesbtanulónak. Mennyire a' hely engedi, minden növendék külön lak-szobát kap, helyszüke esetében a' belföldi növendé-
kek osztják meg szobáikat, kik kevesebbet fizetnek. Szükséges butorral minden szoba el van látva, kül-
földiek ágyneműt is kapnak 's mosdó-kendőt. Fáról, gyertyáról, mosásról, könyvek 's írószerről minden növendék maga gondolkodik. Szolgálatért havonkint egy forint, a' muzeumban olvasható lapok 's könyve-
kért két forint fizettetik. Az intézeti asztalnál az éle-
lemszerek folyó árához képest változik az étkezés' dija, 's naponkint mintegy 23 krajczárt tesz és szin-
te félékenként előre fizettetik.

Orromban a' hohenheimi gazdaság' illataival, lelkemben a' rosensteini szellemek' ihletésével 's édes-csintalan álmképekkel tértem haza, 's azokat elfüstölve, ezeket képzetem' karjaival éjemre fűzve, döltem a' mint mindenütt a' németországi fogadóknak, úgy itt is hótiszta ágyra.

VIII.

NECKARVÖLGY. HEIDELBERG. MANNHEIM.

Stuttgartból kocsin mentünk Heilbronnba, melly Heidelberggel a' Neckáron folytonos gőzhajó-összeköttetésben áll. Utközben esik a' katonás Ludwigsburg, szinte királyi lakhely; a' roppant nagy kastély 16 épületből áll a' városon kívül, 's azzal fasorok által köttetik össze, egyébiránt a' 7000 lakosú városnak, álgyu 's golyóöntő műhelyeivel, laktanyáival, igen unalmas arcza van. Szomszédja Hohenasperg statusfogság. — Bessigheimtől kezdve, hol két igen régi 's kétségkívül római eredetű torony van, folyvást a' Neckarparton vezet az ut, mellyen át szép hidak emelvék. Egész vidék igen jól művelt, minden arasz föld használva, 's a' falusi nép mégis igen szegény. A' tized' természetbeni adásának 's egyéb feudális terheknek megváltása, pénzhiány miatt, nem halad, 's ki magát a' törvény által magasra szabályozott kulcs szerint megváltani akarja, szabadember helyett zsidó' adósa 's rabszolgája lesz, ki itt is, mint nálunk,

a' megszorult földműves' velején örömet hizik. Oka e' szegénységnek a' föld' terméketlensége 's a' népesség' aránylagos nagysága, melly gyakori kívándorlásokra is kényszeríti a' nyomorult sváb családokat, miket Liszt Fridrik, Amerika helyett, örömet keletre, honunkba 's az aldunai tartományokba vezetne. — Estve értünk Heilbronnba, az egykor szabad birodalmi városba, 's csak homályosan láthatók az 1529-ben épített barna Szent Kiliánt 's a' tornyot, hol a' hatalmas városka' polgárai Berlichingi Götzöt négy évig fogva tartották, míg 1522-ben szabadságát 2000 aranyforintért vissza nem nyerte, és a' városházat, mellyben sok híres régi oklevél őriztetik.

A' kies Neckarvölgyön, a' vízbe alig féllábnyira süllyedő kis vasgözösön indulánk Heidelberg felé, azon völgy' hosszában, melly természeti szépsége és történeti emlékezetessége nézve Németföld' bármellyik völgyével vetélkedik. A' csavargós Neckar nagyságára nézve Garanunk vagy Ipolyunkhoz hasonló, olly csekély, hogy feneke kövecseit folyvást láthatók, 's a' kis gözhajó untalan korholá azokat. Kigyózó utja teszi, hogy partjai 's a' partokat koronázó romok, kastélyok, helységek szebbnél szebb festői pontokat alkotnak, mellyek' arculata perczenkint változik. A' jobb parton, mingyárt Heilbronn közelében a' Sulm, Jaxt és Kocher ömlenek a' Neckarba, 's e' Jaxt név megujítja a' vaskaru lovag' emlékezetét, kinek eredeti fészke Jaxthausen volt, beljebb a' Jaxt völgyében, 's kinek szelleme Heilbronn

környékén minden kö, minden várrom körül lebeg. A' balparton gyönyörű képet ad Wimpfen, három tornyu régi egyházával a' 13-ik századból, hol a' harmincz éves háboruban (1622) a' császáriak Tilly alatt meggyőzték a' protestans badeni markgróf Frideriket, kinek itt 5000 embere esett el. Ezentúl már elkezdődnek a' szebbnél szebb festői csoportozatok, várromok jobbra és balra. Jobbról, Gundelsheim felett, Horneck a' németrend' nagy mestereinek fészke a' 13-ik században, balra Henzheim mögött Ehrenberg 's a' borostyánnal befutott Guttenberg; ismét jobbról a' hornbergi rom, berlichingi Götz vitéz' kedvenczlakhelye, hol élete' történeteit ír'a meghalt 1562-ben. Obrighaimnál szűk sziklaágyba szorul a' Neckar, 's a' vidék perczenként szépül; feltűnnek balról Minneberg, jobbról Tauchstein várromok 's majd a' szépen kiujított vadászvár Zwingenberg számos tornyaival, hol nyári hónapjait tölteni szokta a' bádeni nagyherczeg' testvére. Eberbachtól Hirschhorn felé, hol szinte régi várrom van, erdős idylli partok közt ömlik a' Neckar. Balra Dillsberg a' magason, jobbra pedig elénk lép a' négy steinachi rom egyrakáson, egyik festőibb a' másiknál, a' „Landschadennek“ nevezett Steinach rablólovagok' fészkei, mellyek egyikét mostani birtokosa Doerth báró igen izletesen megújítatá. Az utolsó kanyarulat előttünteti a' Heidelberg fölötti Heiligenberget, 's magát a' nagyszerű veres heidelbergi várromot a' város felett. Steinachban nagy sereg jókedvű diák ti-

vornyázott, 's fölemelt poharakkal riadozva köszöntötték az elhaladó gözhajót.

A' hajdan olly regényes diákélet ujjabb időkben sokat vesztett élénk színeiből, 's a' nagyobb részint szakálatlan, karcsu szőke gyöngéd legényseregben aligalig láthatni olykor egy „*altes bemoostes Haust*“ (öreg érdemtéljes burschot) ki emlékeztetne Moor Károly 's társaira vagy Maltitz' öreg diákjára, vagy pedig ezek, sörkancsóik mellett bevonult bagolyéletet élnek, 's miután a' fokos' fénykora elmúlt, busan álmodnak Moor Károly' és Sand' dicsőségéről, mert nem igen jutottak szemem elé. A' középkori alakok—'s szokásokkal telt hajdani életmód nagy részben megszűnt az ujjabb korlátozó rendeletek után, mellyek főképp Koczebue' halálát követték. A' ruhák szabásában mégis némi egyformaság vehető észre, kis könnyű sapka, öltöny 's nadrág többnyire világos kelméből, ritkábban fekete bársony 's attilaszabásu felöltő, hosszuszáru porcellánpipa, semmi elegancia, semmi jaquemár-keztű 's a' t. de tiszta 's finom fehérruha. Csekély jelentőségben mai napig főnállnak egyesületeik, saját senioraikkal; ezen egyesületek egykor nemzetek szerint valának összealkotva, most is hasonló alapon szervezvék ugyan, de mivel jelenleg sokféle nemzet nincs a' német egyetemeken, a' nemzetek' helyét egyes német tartományok foglalják el, péld. poroszok, szászok, bajo-rok 's a' t. Ez egyesületek évenként nehányszor gyűlekezeteket (*commerce*) tartanak valamelyik vidéki korcsmában, hol vig, 's nemzeti érzelmeket, szabadsá-

got, német egységet lehelő dalok zengenek és e' mellett igen sok sör elfogy. Párviadal most is gyakori esemény, 's kiváltképp iskolai vizsgálat felé nem egynek orra' szomszédságát ékesíti a' diákéletet gyászoló fekete tapasz. Ollykor ha egy öreg érdemteltjes, sok sört elnyelt és sok dalt elénekelt diák, valamelly egyesület' seniora (altes bemoostes Haus) az egyetemet elhagyja, ugynevezett comitát (kiséret) tartatik, a' nap' hőse hatlovas kocsin ül, előtte utána rókák (uj diákok) lovagolnak bársony felöltőkben, sárga bőrnadrágban, nagy courir-csizmákkal; 's a' tisztelő sereg számos hintón 's lovon vonul a' bucsuzó után. — Temetéskor fáklyák gyujtatnak, a' megboldogult társ felett beszédek tartatnak 's temetés után a' fáklyavivő sereg az egyetem' térén összegyűlvén a' fáklyákat bizonyos jelre a' levegőbe magasra felveti. A' fáklyák közepett összeesvén, a' kis máglya körül eléneklik az ismeretes dalt:

„Gaudeamus igitur

Juvenes dum sumus.“

De elég ennyi a' diákokról; e' legénykék' apró szilajkodásai épen nem zárják ki, hogy romlatlan kebleikben a' legnemesebb erények, hű barátság, hon- és szabadságszeretet, 's a' leggyöngédebb költőiség ne lakozzanak; 's gyakran azon fiatal vadonczi kurjongatva emeli pezsgő poharát, józsefi tisztaságot táplál egészséges testében, 's lelkében magasztos tiszteletet minden szép jó és nemes iránt. 'S ha ezen vad ifjoncz pár évig kiszilajkodta magát, melegkeblű

's alapos tudományú hazafi', 's népképviselő' szerepében lép föl a' heidelbergi egyetemnél 's badeni követkamrában.

A' heidelbergi egyetem (Ruperto-Carolina) déli Németország' leghiresb egyeteme, 's egyik a' legrégiebbek közül, 1386-ból. Az épület a' Lajos-téren fekszik, nem szép, sem nem téres, a' hallgató-teremek sem épen tiszták 's magasak. A' tanulók' száma ez idén mintegy 700-ra ment, oktatóké mintegy 30-ra. A' könyv-tárban 120 ezer könyv 's 1800 kézirat fekszik; 's az naponkint 10-12 óráig van nyitva a' közönségnek. Maga Heidelberg szép kis város, leginkább egy hosszú 's tiszta utczából áll a' Neckar' mentében, a' folyóvíz 's hegy között, apró rövid oldalutczákkal, lakosi' száma 14 ezer. — 1722-ig a' Reinpfalz' fővárosa 's a' választó fejedelmek' fényes lakhelye. Van néhány érdekes régi épülete 's ezek közt feltűnő „a' Lovaghoz“ czimzett régi fogadó, egészen ó alakjában, hol berlichingi Götz beszálni szokott. És illy helyeken érzi a' lélek becsét, ha eszméit 's érzelmeit olvasással táplálni el nem mulasztotta. M'g a' mannheimi kereskedő a' fogadónak talán jó serét magasztalja, Göthe' ismerője 's tisztelője körül megnépesül a' terem a' középkor' alakjaival, 's mintha a' becsületes Götz nyujtaná felé üdvezelve vaskezét.

De Heidelbergben, melyet gyönyörű vidéke miatt évenként legalább annyi utazó látogat meg, mennyi a' város' lakosa, főleg a' régi jósnő Jettáról nevezett hegyen, a' választófejedelmek' várának

szép romai körül központosul a' költői érdek. E' várron egy a' világ' legszebbjei közül. Eredetét a' 13-dik századba viszik fel, szigorú Lajos habsburgi Rudolf veje' idejébe. A' rom még most is fennálló legszebb részét, az ugynevezett Ruprechtsbaut, III. Ruprecht választófejedelem építteté, kit korhely Venczel helyébe 1400-ban császárrá választottak, mit a' pfalzi czimer felett látható országsas is jelent. Első Fridrik nagyítá az épületet. A' 16's 17-ik századbéli választófejedelmek, Otto Herrik (1556-1559), IV. Fridrik (1586-1610) és a' szerencsétlen V. Fridrik (1610-1621) fényes palotákat emeltek a' várban. A' harminczéves háború sok kárt tett benne, de Károly Lajos (1650—1680) ismét helyreállíttatá. 1689-ben, a' francia háborúban Melac tábornok, kinek nevét maig is örömet adják a' németek kutyáiknak, löporral felvetteté 's 1693-ban is megújult a' duló pusztítás; 1716-ban Károly Fülöp alatt megújítatott ugyan a' vár, de maga a' fejedelem Mannheimba ment lakni. 1760-ben villám csapott a' várra 's minden éghetőt megemésztett. De az óriási falak ott állanak nagy terjedelemben 's magas architectonikai szépségben, kies fekvés, roppant nagyság 's pompa által a' világ első szépségü romai közé tartozók, 's lassu panaszhangok sohajtoznak a' zengzetes, zöldlevél-ölelte folyosókon, mint ó regék a' költői német előkorból. Az udvari fény elköltözött, de helyébe költészet 's ábrázoló művészet ütötte fel nemes sátorát.

A' várron többféle időkből épülvén, többféle részekből áll. Mi a' jó gyaloguton, előbb is a' romot

környező 's kellemes sétahelyül szolgáló parkba értünk, 's a' vár' déli részén, jobbra a' bejárás mellett láttuk a' francziák által 1689-ben löporral szétvetetett tornyot. A' kemény kötömeg ellentállott a' löpor' erejének; az egész torony ketté hasadt 's egy része, mint nagy darab gránitszikla, legördült az árokba, hol most is egészen, egy darabban áll 's bámullatja összeedzése' erejét. Itt írta Mathisson szép elegiáját „in den Ruinen eines alten Bergschlosses.“ — A' várudvaron, mellynek minden köve történeti emlékezeseket visel, mindjárt a' bemenetnél jobbra van egy régi kút, egyiptusi gránitoszlopokkal mellyek Nagy Károly' ingelsheimi palotájából valók. 'S itt hol e' granitemlékek állanak a' népszerű Károly' palotájából, álmadozva ültek és lantoltak, ó kút' mesés zugásainál, az aranyhaju fejdelemleányok, 's a' szép Dettens Klára, győzelmes Fridrik' hitvесе, Augsburg' polgárleánya, kiknek fehér lelkei most holdas éjeken, hidegen mosolyogva lengenek a' hallgatag tornácokon. Legrégibb része a' várnak a' „Ruprechtsbau“ 's a' keleti részen fekszik annak legpompásb osztálya az „Otto-Heinrichsbau“ (1556) mellynek előfala gazdag építészeti diszítványokkal van elárasztva, olasz izlésben 's mint hiszik, Michel Angelo' tervezete szerint. Az építő' mellszobra 's czi-mere az ajtó felett. A' vakablakokba állított kőszobrok ó testamentomi hősök 's mythologiai alakok, egyeseken: Josua, Sámson, Dávid, Hercules 's a' t. A' kevély lovagterem, mellynek ablakiból gyönyörű kipillantás van egyfelől a' vár festői udvarára,

más felől a' Neckar' regényes völgyébe, iszonyu nagyságu. — E' most leírtnál nem kevesebbé szép a' „Fridrichsbau“ éjszak felül, mellyen a' szobrok pfalzi választó - fejedelmek' képei Nagy Károlytól Wittelsbachi Ottóig. Boltozatos átjárása a' nagy erkelyre vezet, mellyről dicső kilátás nyílik Heidelbergre, a' Neckar' ezüstszalagjára, melly felett 702. lányi hosszú szép köhid vezet, 's a' Mannheim felé terjedő sikra. A' köpadlaton lábnyom látszik, mellyről ősimondák keringenek, mik szerint az a' szabadságért életét kockáztató rab, vagy erényét a' magasságról leszökve védelmező szüzeány' lábnyoma, kit őrangyala megmentett. A' várfalak borostyánnal, fa és füzöldséggel vannak ölelve 's benöve, az udvaron is lomb és gye; élet és virág a' nagy sír fölött. A' várkert' árnyas sétéi, mellyek e' szép omiadékokat övedzik, pompásnál pompásb kilátási pontokat nyitnak, benne elpusztult régi fürdők' nyomai, ó szobrok' töredékeivel, hol fürödve enyelgő nymfákat álmodik a' képzelet. — A' kövek egész Neckarvölgyön veresszinűek levén, a' várfalak is veresek 's e' feltűnő szin emeli hatásukat.

A' Fridrichsbau' faragványos homlokzatán, a' sötéten ásitó ablaklyukak közt, egy párban szelid leányi kéz' gondja tűnik elő. Egy része a' teremeknek lakhelyül van elkészítve, 's az ablakban fehér szőnyeg, és égő szerelem' szine, lángpiros virág tündöklik. Nem láttam e' második Alhambra' tündérnőjét, de ohajtom, hogy szép és álmadozó legyen. Mi szép álmai lehetnek e' gyönyörű romok közt, ha a'

nemes omladékok holdsugárban ragyognak, 's a' régi hősök' arczképei, az éjféli szellők' síri lengésén megmozdulnak, és a' gödrök' századok előtt eltemetett lakosi megszóllalnak 's nyögéseiket az éjféli szellőével vegyitik.

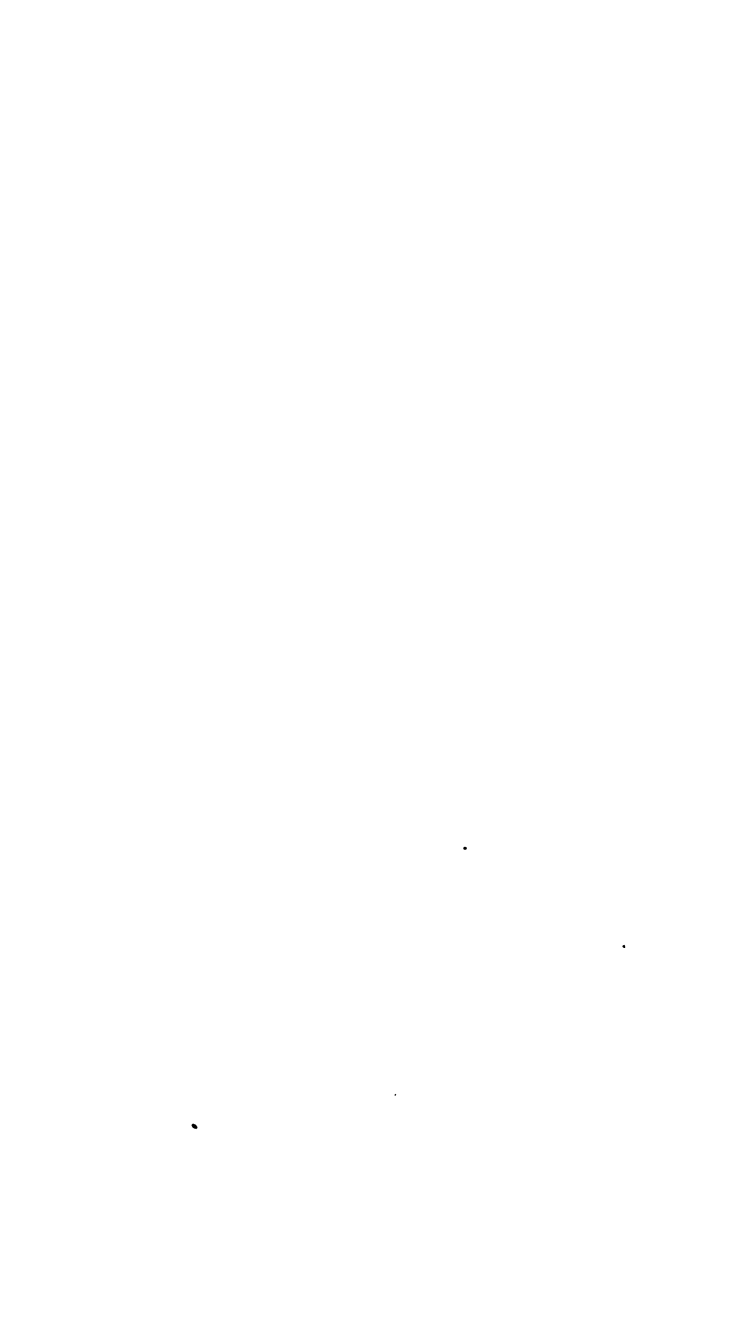
A' Fridrichsbau alatt balra, szögletben, van a' pincze' bejárása, hol a' híres „nagy hordó“ bámultatik, 250 fudert vagyis több mint 3000 akót befogadó, 36 láb hosszú és 24 láb átmérőjű tölgyfa-hasával, melly 1769 oltá üresen áll. A' hordó felett karzat van, mellyen nyolcz pár kényelemmel eljárhatja a' tetszése szerinti tánczot. A' hordó' szája aránylag igen kicsiny, 's láttára egy tisztelt otthoni asszonyság' hustömegére emlékezem, ki savanyu affectatiója' rohamaiban, olly kicsinre ránczolja össze száját, mint egy szegény persely nyílása, úgyhogy egy látásra eszébe jut az embernek, mint fogná a' borsót „börtyőnek“ ejteni. Ezen malitiosus visszaemlékezést talán az ugyanazon pinczeboltban lakozó Perkeo uram ö kegyelmének köszönöm, ki tyroli törpe 's a' pfalzgrófok' egyike V. Károly Fülöpnek mulattatója volt, 's kinek fából csinált szobra ott áll a' fal mellett, eredeti ruhájában, kis poczkos hasával, veres és zöld parókával. Furcsa legényke 's arról híres, hogy kis törpe létére naponkint tizenyolcz itcze rajnai bort ivott meg. Mellette, csintalanságának egyik jelképe, falóra áll, mellyet ha valaki a' róla csüggő kötővel fel akar huzni, az óra festett lapja hirtelen kinyílik 's egy beszorított nagy nyulfark kiszabadulván a' reá szedett embert jól arczul legyinti. Mig a' hölgytársaság e'

szelid mulatság' mysteriumival vesződött: én egyet gondoltam, hogy e' régen üres nagy hordó teljék meg legjobb rajnai nedvvel 's a' német erőnek személyesített óriása igya azt 'ki egy toastra: „Németország' egységére.“

A' heidelbergi egyetem 30 oktatója közül nem lehet meleg hála' érzelmeivel nem emlékezmem az épen olly kedves és szeretetre méltó, mint tiszteletet gerjesztő Mittermaierre, Europa' nagy jogtudósára, a' ki az idegenek, különösen magyarok iránt legmegelőzőbb szivességgel viseltetik, 's a' tudnivágyót elárasztja gazdagsága' kincseivel. Hallottam előadását a' fenytő jogból, 's professor Raut a' nemzeti gazdaságból.

Heidelbergből vasuton indulánk Mannheim felé 's a' két mértföldnyi utat 25 percz alatt végeztük el. A' vasut egyenes síkföldön vezet, semmi viaduct, semmi tunnel! — Mannheim, a' Neckarnak Rajnába ömlése mellett, szép, uj, nyílt, tiszta város, egyenes utcákkal, fénylő fehér házakkal, 's a' bádeni statusnak legnagyobb 's legnépesebb városa. IV-ik Fridrik pfalzi választó gróf alapítá 1606-ban, 's szabályosan, sakkszerűleg építé, utczáinak nincs más neve, mint betük 's a' négyszögek' számai. Ha Carlsruhe karikás, Mannheim meg négyszeges unalom. De mégisitt már mozogni kezd a' Rajna' élete, az utcák népes-bek 's elevenebbek, mint az ország' belsejében, 's mindenfelé, de főleg a' gőzhajók' kikötőjénél, szép nagy fogadók. A' köllni társaság' téres és diszes gőzhajója indulóban levén, nem engedé, hogy meg-

nézzük a' nagyherczegi pompás kastélyt mügyűjteményeivel, a' fegyvertárt, Mannheim' legszebb épületét, 's a' házat, hol Kotzebue, Sand' kezétől elesett; 's mi néhány percz alatt a' dicső Rajna' hullámain ringatóztunk, hol olvasóimmal a' második füzetben találkozni szándékozom, 's talán némi kárpótlást nyújtani az első füzet' szárazságának unalmaiért.

F Ü G G E L É K.

I.

ÁLLOMÁSOK.

a) Bécsből Salzburgba.

	Mfd.
Purkersdorf	2
Sieghardskirch	2
Perschling	2 $\frac{1}{2}$
St. Pölten	2
Mölk	3 $\frac{1}{4}$
Kemmelbach	3
Amstetten	2 $\frac{1}{2}$
Strengberg	3
Enns	2 $\frac{1}{2}$
Linz	3
	25 $\frac{3}{4}$
Neubau	2
Wels	2
Lambach	2
Vöcklabruck	3
Frankenmarkt	3
Neumarkt	3
Salzburg	3
	43 $\frac{3}{4}$

A' vasút Linzből Gmunden
felé Lambachnál tér-el.

b) Salzburg — München.

	Mfd.
Teissendorf	2 $\frac{1}{2}$
Traunstein	2
Stein	2
Frabertshain	2
Wasserburg	2
Steinhöring	2
Zorneding	2 $\frac{1}{2}$
München	2 $\frac{1}{2}$
	17 $\frac{1}{2}$
Tehát Bécsből	61 $\frac{1}{4}$

c) München — Augsburg.

Schwabhausen	3
Eurasburg	3
Augsburg	2 $\frac{1}{2}$
	8 $\frac{1}{2}$

Vasuton:

Stierhof.
Mering.
Althegenberg.
Stanhofen.

Maisach.
Olching.
Lochhausen.
Pasing.

d) Augsburg — Lindau.

Két útja van, a' rövidebb Schwabmünchen, Mindelheim, Memmingen felé 18 mfd. a' másik Buchloe, Kaufbeuern, Günsberg, Kempten felé valamivel hosszabb.

e) Constanz — Carlsruhe.

Donaueschingen felé 23 mfd.

f) Carlsruhe — Stuttgart.

Wilferdingen	2 $\frac{1}{2}$
Pforzheim	1 $\frac{1}{2}$
Ilingen	2 $\frac{1}{2}$
Schwieberdingen	2
Stuttgart	2
	10 $\frac{1}{2}$

g) Carlsruhe — Baden.

Ettlingen	2
Rastadt	1
Baden	1
	4

h) Carlsruhe — Mannheim.

Leopoldskafen	1 $\frac{1}{2}$
Graben	1 $\frac{1}{2}$
Waghäusel	1 $\frac{3}{4}$
Schweningen	2 $\frac{1}{2}$
Mannheim	2
	9 $\frac{1}{4}$

i) Carlsruhe — Bécs.

Stuttgartig	10 $\frac{1}{2}$
Regensburgig	33
Bécsig	53 $\frac{3}{4}$
	97 $\frac{1}{4}$

k) Stuttgart — Mannheim.

Ludwigsburg	2
Bessigheim	2
Heilbronn	2 $\frac{1}{2}$
	6 $\frac{1}{2}$

Heilbronn-tól Heidelbergig
gőzhajó a' Neckaron;
Heidelberg-től Mannheimig
vasút.

Legközelebb készen lesznek
a' bádeni vasutak, melyek
Schweiczot (a' Bodenseet)
Carlsruhéval, 's ezt Mann-
heimmal (a' Rajnával) ösz-
szekötik.

II.

FOGADÓK.

Linzben: Álgyu (auf der Landstrasse); arany orosz-lány (a' piacon) Frankfurt városa; fehér lúd.

Ischlben: Posta; Stöger, Kreuzberger, Sansteiner.

Gmunden: aranyhajó, csillag.

Salzburg: Károly főherczeg; aranyhajó (Residenzplatz); drei Aliirten, arany ökör, arany szőlő 's a' t.

München: Baierische Hof (legpompásabb, a' Promenadtéren), arany szarvas (Theatiner utca), arany kakas (Weinstrasse), fekete sas és arany kereszt (Kaufinger utsza), aranyfürt, augsburgi udvar. — Legolcsóbb, de kevesbé kényelmes a' Stachuskert.

Augsburg: három szerecseny, arany szőlő, fehér bárány, szerecsenyfő.

Lindau: gólya, nap, arany lúd, korona.

Constanzt: bádeni udvar, hotel Delisle, sas, csuka.

Baden-Baden: badeni udvar (fürdővel), szarvas (szinte), veres orosz-lány (szinte), Baldreit (szinte), Salomon (szinte), bak, zöldfa, fortuna, rózsa, páripa, bárány, egyszarvú, róka, hattyú, szőlőfürt, Schützenhaus 's a' t.

Carlsruhe: Zum Erbprinzen, angol udvar, párisi udvar, hollandi udvar, Zähringerhof, arany kereszt.

Stuttgart: Hotel Marquardt, angol király, orosz udvar, württembergi király 's a' t.

Heilbronn: nap, rózsa, sólyom, posta.

Heidelberg: Károly herczeg, hotel Ernst, badeni udvar, hollandi udvar, lovag.

Mannheim: hotel de l'Europe, Pfälzer Hof, orosz udvar, rajnai udvar 's a' t.

Átalában mondhatni, hogy déli Németországon nagy olcsóság van, 's München, Stuttgart, Carlsruhe talán a' világ' legolcsóbb városai. Egy német forintért (50 p. kr.) 12—16 ételből álló felséges table d'hotes vár az utasra. — Egész külföldön mindenütt kis ajándék jár ugyan a' fogadói cselédeknek; de Németországon éppen nincsenek e' részben elkapatva, mint Angliában, Hollandban, és Schweiczban. — Ha a' fizetést átvevő főpinczér fél forintot kap, megelégszik.

III.

NÉMET VASUTAK.

A' német vasutak' eddigi összes száma 24, mellyek közül azonban 6 még nem egészen készült el. Nagyságok szerint következő sorban:

Sz.	V a s u t' n e v e.	Hosz- szas.	Megnyitás' ideje.
1	Ferdinand császár éjsz. vasut (Nordbahn)	40 $\frac{1}{3}$	
	a) Bécs - Lundenburg - Brünn	1839	Julius 7.
	b) Bécs - Stockerau. Oldalut	1841	Julius 26.
	c) Lundenburg-Prerau-Olmütz	1841	Octob. 17.
	d) Prerau - Leipnik	1842	Augus. 16.
2	Berlin - Köthen	20 $\frac{1}{3}$	1841 Sept. 10.
3	Berlin - Stettin	18	1843 Augus. 15.
4	Linz - Budweis (lóerő)	17 $\frac{1}{3}$	1832 Augus. 1.
5	Magdeburg - Lipcse	16	1840 Augus. 18.
6	Lincse - Dresda	15 $\frac{1}{2}$	1839 April 7.
7	Rajnai vasut (Köln - aacheni)	11 $\frac{1}{2}$	1843 Octob. 15.
8	Berlin- Frankfurt (Oder mel- letti)	10 $\frac{3}{4}$	1842 Octob. 22.
9	Boroszló - Oppeln (felső sle- siai)	10 $\frac{3}{4}$	1843 Majus 28.
10	Bécs - Gloggnicz	10	1842 Majus 5.
11	Mannheim - Karlsruhe	9 $\frac{7}{8}$	1843 April 10.
12	Linz - Gmunden	9 $\frac{1}{6}$	1836 Majus 1.
13	München - Augsburg	8	1840 Octob. 4.
14	Magdeburg - Halberstadt	7 $\frac{3}{4}$	1843 Julius 15.
15	Boroszló - Freiburg	7 $\frac{5}{8}$	1843 Octob. 28.
16	Wolfenbüttel-Oschersleben	7 $\frac{1}{4}$	1843 Julius 15.

Sz.	Vasut' neve.	Hossz- szas.	Megnyitás' ideje.
17	Braunschweig - Harzburg . .	6	1841 Octob. 31.
18	Frankfurt - Mainz - Wiesbaden (Taunuspálya)	5 $\frac{3}{4}$	1840 April 13.
19	Lipce - Altenburg (Szász-ba- jor)	5 $\frac{1}{4}$	1842 Sept. 19.
20	Hannoveri út	4 $\frac{1}{2}$	1843 Dec. 3.
21	Berlin - Potzdam	3 $\frac{1}{2}$	1838 Octob. 29.
22	Düsseldorf - Elberfeld	3 $\frac{1}{2}$	1841 Sept. 1.
23	Hamburg - Bergedorf	2 $\frac{1}{6}$	1842 Majus 17.
24	Nürnberg - Fürth	4 $\frac{4}{5}$	1835 Dec. 8.

A megnyitás' idejeinek átnézéséből kitetszik, milly roppant arányban nevededett a' vasuti vállalkozás' szelleme; míg 1835, 1836, 's 1838-ban csak 1, 1839-ben 2, már 1840-ben 3, 1841-ben 's 1842-ben 4, 1843-ban pedig 8 uj vaspálya nyitott meg.

E pályák közül csak a' mannheim — karlsruhei, wolfenbüttel — oscherslebeni, 's braunschweig — harzburgi épültek státusköltségen, a' többi magány vállalat.

Összesen 15-nek van Németország' 38 státusa közül vasutja; legnagyobb vasuthosszaság esik Poroszországra (100 mértf.) 's Austriára (77 mértföld.)

Legnépesebb e vasutak közt a' bécs-gloggniczi 's a' Taunus-vaspálya, legjövedelmezőbb a' nürnberg-fürthi melly 15, 's a' magdeburg lipcei és berlin-potzdámi, mellyek 7. száztolit hoznak; amazok 310-en, ezek 160-180-on kelnek. — 5 vasut' részvényei kelnek alpárin alúl, 's legrosszabbul állnak a' kölln-aacheni részvények (72 ön száztól.)

Kettős vaspálya csak 5, ugymint a' lipce-dresdai, lipce-magdeburgi, berlin-anhalti, bécs-brünni és bécs-gloggniczi vasuton létezik, ezeken is csak részenkint.

A' kocsik legtöbb vasuton 3, 's csak néhányon oszlanak 4 osztályra. Az utolsó osztály fedetlen, a' középső fedett 's elég kényelmes de pompátlan, az első zárt osztály többnyire tulságos luxussal van kiállitva. Legszebbek egész német vasutvilágban a' bécs-bádeni vaspálya' ugy nevezett salon - kocsijai. Az első osztályban tilos a' dohányzás; a' másodikban többnyire az úti társak' engedelmétől függ; az austriai vasutak e' részben legengedékenyebbek; a' rajnai vasuton saját kocsikra van szoritva a' dohányzás, vagy elkülönzött helyekre. — Az árok közt, az osztályokhoz képest, tetemes különbség van, mi ha egyszeri utazásnál észre nem vétetik is, többszöri és hosszú utazásban igen nyomasztóan éreztetik 's szükségtelenül neveli az úti költséget. — Gazdaságosan utazni akaró hazámfiak százakat kimélnék meg, ha első helyre nem vágyva, a' szinte kényelmes második osztályt választják. — A' fedetlen, és műveletlen néppel tömött 3-ik osztályt azonban nem ajánlhatni. — Pogyászmennyiség, mellyet a' vasutakon ingyen magával vihet az utas, különböző, legtöbb 50 font, a' rajnai vasuton pedig csak kis kézitáskákat lehet ingyen vinni. — Szinte igen figyelmet érdemlő tanács a' gazdaságosan utazni akaróknak, hogy minél kevesebb pogyással járjanak. Pár font kevésnek tetszik, és még is egy évi utazás alatt sok forinttal szaporítja az úti költséget.

IV.

PÉNZEK ÉS MÉRTÉKEK.

Bajorországban, Badenben 's Würtembergben 60 krajczáros forint van, melly a' mi austriai pénzünk (conv. láb) szerint 50 p. krt. tesz, úgyhogy a' mi ezüst huszasunk nálok 24 krt ér, 's annyiban örömet elvételik.

Bajorországban három féle arany van: karolina (a' mi pénzünk szerint 9 frt. 53 kr.) Max-arany (6 frt 37 kr.) és Ducaten (4 frt. 32 kr). — Ezüst pénz az 1780-iki Conventions-Reichsthaler (2 frt. 10 kr.); 1800-iki Reichsthaler (1 frt 58 kr.); fél tallér (59 kr.); — Rendesen 1 fto; fél forintos, 20, 10 és 5 kros. ezüst pénzek keringenek. — A' müncheni bank különféle nagyságú bankjegyeket is ad ki. — A' bécsi bankjegyeket, különösen pedig ezüst pénzünket egész déli Németországon igen örömet elfogadják.

Badenben tíz és öt forintos aranyak vannak forgásban; pénzünk szerint 8 frt. 6 kr. 's 4 frt. 3.; továbbá species tallérok (1 frt. 58-59 kr.) két 's egy forintos ezüst darabok. — A' bajor országi karolina 's egyéb aranyok és Reichsthalerek itt is honosak.

Würtembergben a' pénzre nézve semmi különbség.

A' porosz pénzszámítást majd a' második füzetben.

Badenben 's Würtembergben a' Morgen (föld területi mérték) 400 □ öl, 40000 □ láb; a' Juchart Bajorországban ugyanannyi; Würtembergben pedig 1½ Morgen.

A' mér föld Bajorországban 23,492; Badenben 28,120 Würtembergben 23,434 bécsi láb.

Valljon mikor jut az emberiség, ön haszna' 's könnyebbsege tekintetéből, azon egyszerű eszme' létesítésére, hogy ezen a' nemzeteket elkülönző 's elidegenítő, 's az utast boszontó nevetséges tarkaság helyett, pénzben 's mértékekben teljes egyformaságot fogadjon el.

UTI TÁRCZA.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

HAT FÜZETBEN.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1844.

UTI TÁRCZA.

MÁSODIK FÜZET:

RAJNAI ÚT.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1844.

RAJNAI UT.

I.

R A J N A.

Midőn álmadozó kis legény valék, nagy tisztelője a' holdvilágnak 's lovagregényeknek, 's iskolai száraz tanulmányaimtól ellopott esteken olvastam a' vaskaru lovagokról, kik az országuton zarándokoló jámbor kalmárt kirabolják, 's virágzó menyasszonyaik öléből Palaestina sivatagjaira repülnek sikeretlenül küzdeni a' szent keresztért; szöke aranyhajú várhölgyekről, kik majd istenítő imádás tárgyai 's vándorlantosok ideálja, majd vad féltés, 's atyai durva önkény áldozatai, 's hűs, magas, zengő sziklatermekben epednek szabadság, menekvés, vagy Jerusálem falain elvérző kedves után, vagy ismét sötét zárdák magányába rejtik örök fájdalmok férgeit: — fiatal vágyaim Meccája a' Rajna, Majn, Lahn, Nahe és Mosel regényes partjai lönek. 1842 nyarán, de már higgadtabb koromban, midőn álmadozó természet helyét jobbára férfias eszmélet foglalá el, régi vágyamat teljesülni akarák az Istenek, 's én látám a' Rajnát, Európa szívének életerét, a' német Gangest, mely 1200 kisebb na-

gyobb vizet vesz föl keblébe, 's 114 város falait öntözi, a' havasok hosszú zöld hajazatát, az európai évrájkok középpontját, nagy és régi birodalmak természetes határát, melly a' telhetetlen hódoltatási vágyat árjaival korlátolja, 's főtanyáját mind azon gyönyörű regék mondák 's legendáknak, mellyek Nagy Károlytól, sőt Drusus, 's a' római fény és erőszak korától kezdve egész azon időig terjednek, melly a' zöld partokon fennülő büszke várakat szomorú romokká lenni engedte, 's a' „szélütötte óriásokat“ most csak festői panorámként tünteti föla' gözerővel repülő vándornak, ki e' gyors haladás közben alig ér reá álmodozni, 's kéjelegni.

Igen! a' büszke várak tetői 's párkányai elomladoztak, 's a' díszvesztett termek pókhálót kósza szél szárnya tépdeli; a' merész lovagok eltűntek, kard és pánczél és paizs nem zeng többé az elhagyott folyosókon. De a' mohlepte ó kövek között, epedő várholgyek helyén, most is gyakran jelennek meg mosolygó aranyhaju alakok, 's intenek szép nyájas azúrszemek, sőt gyakran zengenek édes régi dalok és balladák is frís, életmeleg rubinajkakrol.

'S minő buja, virágzó, változatos, 's nagyszerű tájképek fölött leng e' kimeríthetlen romantika! e' dús emlékezetek, 's keserédes ábrándok játszi delibábja! — Természet és történet, valóság és mythus, Isten és emberek mindent megtönek, hogy a' Rajnát világunk legérdekesb, legszebb folyamává, 's e' földet Németország classicus földévé tegyék. — Ha a' történetet és regét kiölné is valamelly általános feledé-

kenység: megmaradna a' természet szépsége, a' partok dús miveltsége, a' tornyos városok érdekes arczulata, a' szöllőgerezdek illata; 's ha a' föld elvesztené teremő erejét, 's az emberek izlése eltompulna is természeti szépségek iránt: megmaradna azon érdek, hogy e' folyón, e' nagy világcsatornán különféle népek legélénkebb közlekedése zajong. Ó - Anglia csoportosan küldi majd csodálatos s' furcsaságairól híres anecdotá-hőseit, majd ismét érzékeny és nemes Trewyliánjait 's Gertrudjait; eljönnek Paris és Bruxelles tűzszemű coquett leányai; a' phlegmás németalföldiek apró pipáikkal, 's hófehér dústestű nejeikkel; megjelennek az éjszakanémetföldi nemes, szőke oválok arany hajfürteikkel, 's déli Németország barnább és élénkebb szüzei, hazaleányi dalokkal ajkaiokon; sőt a' felső égsark jégmedvéiből is láthatni jeles példányokat. — És e' nemzetchaoszban megjelenik olykor — nagy ritkán — egyegy vándormadár vé-rünkből is, 's találgattatja az emberekkel ismeretlen származását, kik közül minden tizedik, miután húsz nemzetet felszámolt újrain, 's már éppen a' törököt és chinait is említette, végre csakugyan kitalálja, hogy magyar nemzet is van a' föld színén, melynek egy szerény táblabirája előtt áll, arczán azon meggyőződés küzdelmeivel, hogy talán bizony „Magyar országon kívül is van élet.“ 'S minő élet! — E' szelid művelt halmokat említsem-é először, hol a' nemes rajnai bor terem; vagy e' meredek sziklafokokat, hol a' multkor nagy emlékei néznek le a' mély folyó kék tükrére, mik felett 30 század nagy emlékezései len-

genek, 's legalább is ugyan annyi nép történetének nemtője sír? — a' középszázadok erőteljes, nagyszerű szellemét magasztaljam-é, melly ama romok felett lebeg; vagy a' jelenkor dús mozgalmát 's iparát, melly ennyi fényes gőzhajón, e' sűrű népes városok gyárai — 's kereskedésében, e' tolongó közlekedésben mutatkozik? anecdotákat mondjak-é el az utazó gentlemanekről, a' szép álmadozó ladyk ábrándos kék szemeit, hosszú selyempilláit énekeljem-é meg, vagy a' régi mythusok 's regék tömkelegébe merüljek? Mindenből valamitskét, ha szép olvasónéimnak is úgy tetszik!

Gyönyörű nyári est volt, midőn a' mannheimi állomásról Mainz felé indulánk. Itt még nem regényesek a' Rajnapartok, de a' jobb oldalon már kezdenek a' hegyek emelkedni. A' parti helyek közt, a' parttól kis távolságra eső öreg Worms, Németországnak történeti tekintetben egyik legnevezetesebb 's legrégibb városa vonta magára figyelmünket, mellynek földje mind római, mind német régiségekre nézve olly igen classicus, 's a' Niebelungendalban is nagy szerepet játszik; híres domjával, mellynek alapítása ideje a' 8-ik, kiépítése a' 12-ik századra esik. Worms mellett, szőlő ültetvények közt emelkedik egy régi egyház, a' Liebfrauenkirche, 's e' dombon terem a' Liebfrauenmilch nevű bor, melly híressége egy részét kétségkívül ez ingerlő név ajánlásának köszöni. Bal parton Oppenheim, ősi birodalmi város, 's a' rajnai városszövetség részese a' 13-ik században, hol szinte az ónémet építészet egyik legszebb emléke, sz. Katalin

temploma van, melly 1262—1317-ig épült. A' város felett, mellynek római neve Bonconica, fekszik az egykor híres Landskrone erősség. — Balparton Gernsheim, Schöffler Péternek, Faust vejének, az öntött betűk egyik feltalálójának születés helye. Az itt Tisza-nagyságú Rajnát sebesen hasító szép és téres hajótmartalék után sovárgó keselyek követték; itt ott malmok zúgása vegyült a' hajó kerekeiébe, 's e' ringató moraj vissza remegteté lelkemet a' Duna malmaihoz, 's a' partokra, mellyeket szőke habjai öntöznek, hol a' dal szerint: „Rózsáim nyilnak, barátim sétálni járnak, nyelvem hangjai szólanak.“ — Csöndesen merengve ültem egy szögletben, 's haza álmodásimat olykor rajnai legendák olvasásával cserélgetém, mellyek segítették lelkemet a' legköltőibb hangulatra emelni. — Elöttem, ősz atyja 's élénk nénje oldala mellett fiatal, karcsu, halovány leányka ült, egy azon rózsátlan, szoborszerű nemes arczok közül, miket annyira szeretek. A' leány igen hallgatag 's álmodozó volt, nagy kék szemeiben mély ábrándozás ült; márvány homlokáról csak olykor lebbenté föl a' zöld fátyolt, ha kis kezével fekete haját megakarta símogatni, 's holló szín fürteivel szép ellentétben álló, nagy merengő kék szemeit perczekig mozdulatlanul függeszté majd a' habjátékra, majd a' derült égre, majd az ezzel összeolvadó távolságba. Talán egy szerencsésre gondolt a' távolban! — és reám ki?! kétség kívül jó édes anyám, ki az alkonyat óráiban boldogságomért esedezik; mert nincs szilárdabb 's állandóbb, mint az anya nyájassága 's ha a' finnyás szívnek minden vágyai csa-

latkoznak, és e' csalatkozás törén kihálnak, ha tarka álmai elszállanak, csapongó lángja ki alszik: e' hü anyai szeretet fog megmaradni. — E' thema fölött váltottunk pár szót, okosat 's kedélyest részéről. De a' márvány-gyermek örömeztobb halgatott, mint beszélt; félbeteg és roszkedvű volt. Minővé lelkesülhet ez arcz, ha meglepi az ingerültség és öröm rózsái! Isten tartsa meg a' kedves gyermek költői természetét, 's mentse meg, hogy el ne süllyedjen a' mindennapiság és hiúság gyáva világában. Szinte fájt, a' gőzhajó állomásra érkezével, elválnom. Ezek azon kellemes utazási érintkezések, mellyek csak virágot nyújtanak tövis nélkül; mellyek, átmenőleg, mint szél által reánk lehelt virágillat, pillanatokra boldogítanak, 's mélyebb benyomást, melly a' kebelbe szálkát ültetne, hátra nem hagynak. Édes reájok visszaemlékezni! — az egész, mint álmkép, rövid és könnyed — csak poezise van meg; mire a' próza előütné bozontos fejét, nincs többé. Egyébbiránt az utasok nagyobb része angol vala, kikről százféle nevetséges anekdota kering a' Rajnán. Így például, a' helyett, hogy a' vidékek szépségében kéjelegnének, utikönyveikben olvasnak arrol, s' mig a' könyvet olvasák, a' szép valót elvesztik; mások egész nyáron a' Rajna hátán maradnak a' nélkül, hogy a' vidéken széttekintenének, mert a' gőzhajó konyhája kitűnő jószág beafsteaket ad. Beszélték, hogy egy angol, elfelejtván azon állomáson kiszálni, hol kiszálnia kellett volna, e' fölötti bosszúságában megbetegedett. Orvosa, kire reá vitatta, hogy ő veszélyesen beteg,

Kissingbe, a fürdőbe küldé. Ő elment oda, s a pinczértől saját érthetlen szókiejtése szerint, Kissinger watert kérvén, cseresznye-vizet (Kirschenwasser) kapott; ebből, a' pinczér nagy csudálkozására, naponként több itczét ivott, a' gyógyvizet igen kellemesnek találta, a' nagy számadást kifizette, 's meggyógyulva tért haza hónap mulva, következő évben talán ismét eljövendő a' Rajnára természet örömeit élvezni. — Másik ismét egy fogadóban, hol pinczérnök szolgáltak (mint ez sok helyütt van Németországon) nagy szenvedélylyel csöngetett. A' pinczérnő elöpatlant; mitetszik? „Je veux le garçon“ — „voilà, je le suis, moi.“ — „Vous etes le garçon?“ — „Oui.“ — „Apportez moi la femme de chambre“ 's a' tb.

De igen csalatkoznék, ki e' mendemondák, 's Ó-anglia spleenes fiainak ollykori csudálatosságaik miatt az egész igen nemes nemzettől meg akarrá vonni tiszteletét. Általában meg kell vallani, hogy annyi tudásvágygyal, annyi ihlettel egy nemzet sem utazik. A' gyöngéd angolnő, hogy a' vidéket lássa, felül a' gyorskocsi magas külső helyeire, hol a' szél fátyolát ragadozza; kis lábaival felmász a' szirtekre, a' várromhoz; bebúvik a' gletscherek hasadákaiba; leszáll a' függő bérczdarabokra, hogy ritka havasi virágot téphessen. Igaz, hogy szigeti szokásai a' mieinkkel ollykor összeütköznek, 's ő ezekről más nemzetek kedvéért lemondani büszke — mit igen jól tesz, bár mi is tennők; de nekem minden alkalommal szánva kellett mosolyognom az angol coloszs' kinövései fölött elméskedő hohenzollern – hechingeni ministerialis ir-

nokon, ki a' nassau statusfogságról, a' schwerini hadseregéről sat. fontos képpel beszélt, nyakravalóját igazgatta, kesztyűje gombjának leszakadása által szerencsétlenné tette, az esti légtől szaggatást kapott; és gúnyolni meré az angolt, ki senkivel nem beszélve, a' gyönyörű holdas est kéjeiben merengett, — gúnyolni azért, hogy érzelmeit affectált „charmant, superbe, magnifique“ felkiáltásokban nem szellőzteté, 's mert nyakát az esti lég ellen persasáwllal körülfonva ótalmazá.

Az úgy nevezett „arany Mainz“ vidám és pezsgő életű Rajna város, melynek helyzetét még érdekesebbé teszi a' vele vasúttal összekötött Frankfurt és a' wiesbadeni fürdő közelsége. Ez utóbbiban reggelizhetni, Frankfurt egyik nagyszerű, európai hírű vendégházában, p. o.: „a' római császárnál“ ehetni ebédet, 's a' mainzi kies „új ültetvény“ padain ozsonnát. Mind Mainzot, mind főleg a' birodalmi fővárost, Frankfurtot, régi emlékezetei, s' jelen szépsége és elevenesége vetélkedve teszik kiessé és érdekessé. — Az utczákat, egyházakat, 's fogadók' termeit népcaravánok rajai özönlik el; egyik sereg az emlékdús veres dom oszlopai között „embarras de richesse“ ben szenved, 's meséltet magának a' tudós egyházi által Villigisről és Frauenlobról és Fastrádáról; másik Guttenberg szobra előtt süvegel; harmadik az ekkorig talán még nem látott törvényszéki nyilvánosságna örül, 's az eskütszékekben a' bírák és ügyvédek bő, ránczos, tág újjú fekete köpönyegeit, hátravetett fehér prémes gallórral, és tiara-alakú fekete bársony

vagy bársony-szegélyes süvegeit, és a' polgárbírák tisztos, okos, komoly arczait vizsgálja; negyedik a' fellegrvárban elmélkedik a' rajnai német tartományoknak Francia-országhozi viszonyai fölött, és lesi Paris felől a' visszatérő francia sast, mellyről Hugó jóslélekkel szól. — Kik pedig Frankfurtban mulatnak, részint a' Zeil gazdag boltjait bámulják, részint a' szennyes, de jellemes részeket a' Römer és Dom és Zsidó-negyed körül.

Néhány percz alatt a' vasútnak egy másik szárnya Mainczból Wiesbadenbe, a' nyájas fürdőhelyre visz, melly egyszersmind a' nassau herczeg egyik lakhelye. Másik a' tündérszép Biberich, a' Rajna-parton. — Wiesbaden a tisztaság 's nyájasságnak lehető legnagyobb fokát mutatja; mondhatlan szép, tiszta és nemes a' „Kursaal“ jóniai oszlopos tornáczával, 's márványszobrokkal ékesített ragyogó termeivel, 's háta mögött zöldellő parkjával, fénylő kis tavával, 's a' két oldalról épült oszlopos bazár, diszesrakott boltjaival, mellyek egy kis Palais royalt képeznek.

II.

M A I N C Z.

Maincz utczáin, melly a' hessen-darmstadti nagy herczegség legnagyobb, 's legnépesb városa, forrva pezsg a' Rajna vidám élete; ezen élet zajong és szikrázik a' népes parton 's utczákon, a' rakott boltokban, 's leányai tüzes szemeiben. Maincznak 31 ezer lakosa van, de ezek nagy része, 's a' számos rajnai vándor folyvást az utczákon mozogván, a' kis városnak olly élénkséget ad, mellyet sokkal nagyobb német városokban hiában keresnél. A' Rajnapart szebbnél szebb fogadókka van ellátva, mellyek rendben 's tisztaságban lehető legjobb példányok. — 'S e' népes, divatos kereskedő fészekben hol fogjuk feltalálni a' régi érseki várost, a' hatalmas választófejedelem 's főpap, egy személyben Áron 's Melchisedech székvárosát? hol annyi troubadour lelkesült dala zengett, 's e' dalon annyi nőkebel olvadt föl kéjben, 's remegett aggodalomban? — Csak sok keresés után fogjuk azt föllelni a' legendáktól köröllengett régi vörös dom környékén, a' város legérdekeseb, sőt egyedül érdekes

részeben. A' régi Maincz a' régi dom közelébe vette magát, mellynek örszelleme lebeg a' mesés emlékek fölött, hogy az újító kor kalapácsa 's meszelője alatt nyomorú divatszabást ne kapjanak. — E' Maincz már a' nagy római hatalom főerőssége volt a' felső Rajnán; fellegrvárát, Moguntiacumot, Drusus építé, valamint az ó-hidat 's vízcsatornát, mellynek nyomai most is látszanak. A' római fénykort, több századi szünet után, a' papi hatalom fénykora követé. Nagy Károly püspöki széket emelt falai közt 's arra Bonifáczt ülteté, ki megvetette alapját a' mainczi érsekek következő hatalmának, miszerint ezek nem csak a' német egyház első főpapjai, hanem a' német birodalom legkevélyebb világi főnökei is lőnek. E' hatalmat legmagasb fokára emelék a' legendák hőse Hattó (891 — 913) 's Villigis (997 — 1011) egy kerékgyártó fia, kinek Maincz legszebb szabadalmait köszöni. A' növekedő ipar 's világosodás terjedtével gazdagság 's polgárhatalom fészke lőn a' szabad város 's polgárai vitézül küzdének az érseki hatalommal. — Míg a' világ áll a' tudomány becsben tartatik, a' hálás emberiség soha sem fogja elfelejteni, hogy Mainczban találta fel a' könyvnyomtatás nemes mesterségét Guttenbergi Gensfleisch János, 's itt alapítá meg a' rajnai szabad városok szövetségét Thurn Árnold, azon szövetséget, melly a' feudális kor iszonyai közt olly jótékonyan hatva működött, 's mellyhez időszerint több mint 70 város tartozott déli Németországban.

A' dom, mellynek építését Villigis érsek kezdte 978-ban, szent Mártonnak van szentelve; 's minthogy

az eredeti épülethez a' következő századok egyes újabb részeket saját sztiljökben építettek, építészeti tanulmányra különösen jó iskola, a' római, ógermán vagy góth, 's ezek közti átmeneti stilus, valamint a' 17-ik 's 18-ik század pompadourstiljéből egyenkint adván mutatványokat. A' dom körül álló tér (Liebfrauenplatz) épületei virágzó, 's gyönyörködtető régiség, mellyet igen szépit Albert érsek háromszögletű kútja, német renaissance-izlésben, valódi 's pedig igen képzeletdús építészeti költemény, a' 16-ik század közepén V-ik Károly diadalmainak ünneplésére építve. A' dom keleti vége 's tornyai nyíltan állanak e' szép téren, de többi része, úgy mint oldalai 's nyugoti vége, melly fölött a' nagy torony emelkedik, szennyes házikókkal van körül építve, mellyek közt szűk bejárások vezetnek Villigis érsek érczkapuihoz. A' pénzvágó érsekek vagy káptalanok boltokul adák bérbe e' helyeket, mellyekből utóbb magánosok tulajdoni 's házhelyek lőnek. Ha a' dom' pénzereje e' vallástalan században megengedné, méltó lenne e' házakat kisajátítani, 's a' szép tömegnek szabad arczot szerezni. —

A' dom két karban végződik, miket közös hajó köt össze, 's mellyek közül régibb a' keleti. Összesen hattornya van, kettő közepett a' chorusok fölött, 's két kisebb ezek körül. A' nyugoti chorus fölött emelkedik a' magasabb és czifrább torony, mellynek alsóbb része román, felső három emelete pedig pompadour, magassága 390 láb. Köveihez, 1190 óta, midőn leégett, majd mindenik század rakott valamit. E' nagy és

érdekes torony fölpipezéztet conus-alaku, 's virágos hármaskoronája, mint pápai tiara, ül régi alapfalán. Színe sötét vörös; diszítvényei úgy tüntetik elő, mint-ha drágakövekből volna építve. Ellenben a' keleti choris fölötti torony egyszerű, czifrátlan, építésmódjára nézve a' román és ó-német izlés keveréke; régibb részét hegyes ivfalak kerítik, mint a' lombárdi vaskoronát, 's ezek fölött egyszerű, gombölyű czímföldél van legújabb időkben helyezve, minden aranyozás és diszítvény nélkül. E' régibb 's kisebb torony meg van újítva 's világos rózsaszínű; a' nagyobb pompadour-koronás torony pedig sötétebb, haragosb vörös. Mind kettőt két kisebb tornyocska udvarolja. Hugo Victor gyönyörűen hasonlítja e' két tornyot két pápai tiarához; amaz, a' nyugoti, nyolczadik Bonifác büszke, és ragyogó hármaskoronája; ez hetedik Gergelynek szigorú, pompátlan süvege, mellyek jelentve néznek egymásra. — A' dom, melly a' franczia ostrom alkalmával igen sokat szenvedett, azon idő óta folytonosan javító kéz alatt van; a' keleti torony, két melléktornyával, nagy részben készen van, csak a' kisebb tornyok hegyes süvege hiányzik még. E' kijavítás semmit sem változtat az eredeti formákon, hanem csak kiegészít és szint ad, hol az lekopott.

Első tárgy, melly a' domba lépni akarának felötlök, a' nagy régi rézkapu, melly éjszaki 's déli oldalon hasonló és egykoru, Villigis érsek idejéből. Rajtok elavult, 's alig olvasható betűkkel az építettő neve 's a' városnak Adalbert érsek által ajándékozott

kiváltságok, Maincz rézbe metszett magna chartája 1135-ből, és oroszlánfejek láthatók. A' domba belépő két chorust, 's egy azokat összekötő hajót talál, több oldalkápolnával, különböző időkoroiból. Legrégibb a' kisebb keleti choris, melly 978-ban kezdetett, 's 1009-ben végeztetett. A' másik nagyobb kevésbé utóbb kezdetett, de 1009-ben megégyvén, csak későbbben épült föl. A' régibb 's kisebb egészen román, vagy más névvel, byzanti mű, két igen érdekes lépcsővel, 's egy 14-ik századbeli nagy keresztelő medenczével, mellynek oldalán tizenkét apostol, és sz. Márton, a' dom védszentje, van faragva. Ezen régi chorisban négy síremlék van, ezek közt gróf Lamberg Károly Ádámé, ki, mint rococó idők parókás hőse, néz ki koporsójából, 's gróf Csáky Istváné 1734-ből. A' másik nagyobb és későbbben épült chorisban az oltár fölött szent Márton lovagszobra van, 's az egyháznak egyetlen színes-üvegfestésű ablaka, az oltár körül kemény tölgyfa kanonokszékek, 's rajtok a' vésőnek annyi ügyessége, 's olly dús phantasiája kifejtve, hogy a' bámuló szem alig engedi eszmélni az izlést, mikint ezen terhelt, agyon czifrázott rococó-munka igentávol van az egyszerűen nemes széptől. A' virágdús vésőzet fölött, mellyet 'a legtalálékonyabb gazdagság bélyegez, sz. Crescentius első mainczi térítő, sz. Bonifác első érsek, Villigisus első választó fejedelem és Bardo érsek szobrai állanak, komolyan nézve végig a' dom alkonyatán. Alább pedig a' choris bemeneténél, jobbra 's balra Aaron és Melchisedech, a' jerusálemi papdisz egész pompájá-

ban. E' chorusban van többi közt Schönborn János Fülöp emléke. —

Egész dom, úgy hajó mint chorusok, oldalkápolnák, káptalanterem's folyosók, elvannak borítva a' legkülönszerűbb, leggazdagabb's tanúságosb síremlékekkel, mintegy a' kopasz falak sírvirágaival. Mert a' dom belső fala fehér, frescótlan's diszes üvegzet nélkül lévén, csupán ezen gazdag képzeletű's különféle alakzatú és izlésű síremlékektől nyeri diszét's életét. Ez emlékek száma, ide nem értve a' padló márványlapjait, mellyek felirásai a' járókelő sokaság vandal-talpai alatt mind inkább eltűnedeznek's elenyésznek, mintegy 60-ra megy, a' tizenkettődik századtól kezdve egész Humann érsek emlékéig, melly 1836-ban készült. Látni ott, a' két kezével két kis császárt koronázó, mumia-alakú Siegfriedtől kezdve, tiszta goth izlést, ennek átmenetét a' 15-ik század végén, 's a' 16-ik elején azon czifraságokkal terhelt iskola emlékeihez, mellyekben a' franczia nagy század tetszett magának.

Látni egy sírt, Fastradáét, a' nyolczadik századbol, két emléket a' tizenharmadikbol, ugymint Siegfried érsekét, ki thüringi Henriket és hollandi Vilmost koronázza, és Aspelt Péterét, ki bajor Lajos és hetedik Henrik császárokat s János cseh királyt áldja meg. A magasb papalakok mellett alázatos kisebbségben tűnnek föl a' törpe királykák, kiket áldva egyszersmind elzúzni látszanak ficzomodott karjaikkal; lábaik alatt apocalypticus szörnyetegek vonaglanak. A 14-ik századbol való Burkhegg Mátyás érsek emléke, kopasz barát és fegyverhordó közt, kik a' mainczi fő-

pap kettős hatalmát némán kiáltják. A' 14-ik és 15-ik századból egyenkint 6, a' későbbiekből egyenkint 8—10 síremlék van itt. 'S midőn perczekre magánosan maradtam a' nagy tér oszlopai közt, 's eszmélve álltam régi érsekek sírjai fölött, ezen nagy és bús emlékezetektől körültengett emlékek előtt, hol márvány angyalok sírnak hideg sziklakönyveket, alattam halál csontvázai, körülem a' holtak döbbenő képei: nem lehetett némi fagyos érzelmet kikerülnöm. De különösen kísértetes benyomással volt rám a' három legrégibb emlék, Siegfried, Péter, és Mátyás érsekéi, kiknek durva, sovány kőszobraik gazdag csillagos ruhákba burkolva, égni látszó meredt, éles szemeik, 's a' rajtok kifejezett megkövesült paphatalom, egészen visszabüvöltek a' korba, mellynek hite e' durva kőemlékeket örök időknek alkotá, mellynek hierarchiája előtt trónok reszkettek, 's nemzetek porba borultak. Az emlékek, néhányat kivévén, mind érsekekéi; de föltalálni itt a' legrégibb rajnai nemzetségek történeti neveit, millyenek: Hennenberg, Liebenstein, Ingelheim, Gemmingen, Metternich, Thurn-Taxis 's a' t.

Azon szép portal mellett, melly a' káptalanterebbe 's folyosókra vezet, a' dom falába vésve látható Nagy Károly harmadik vagy negyedik nejének, a' bájos szép Fastrada királynénak emléke, kinek neve, 's varázsgyűrűje csudálatos legendákban vándorol a' rajnai nép ajkain, kit a' nagy császár mondhatlan, 's olly örült szenvedélylyel szeretett, hogy holta után hideg tetemeit sem akarta a' sírnak adni. — E' régi emlék, melly a' 8-ik századból való, előbb szent

Albán egyházában állott, hol Fastrada el volt temetve; ezen egyház a' franczia háborúban elpusztítván, az emlék ide hozatott 's újolah festetvén, márvány-rámába foglaltatott, mint az aláírt versek tanusítják. Magán a' régi emlékkövön némi részben érthetetlen diák versek olvashatók, 's 794 évszám. —

Fastrada gyűrűjéről következő legenda forog a' nép ajkain: Nagy Károly császár, a' népszerű hős, egykor Zürichben mulatván, minthogy minden alattvalójának kész igazságot akart szolgáltatni, oszlopot állítatott fel lakása előtt csengetyűvel, melyet meghúzhasson, kinek panasza van. Egykor megzendült az éleshangú csengetyű. A' szolgák lemenvén, felakarak vezetni a' panaszost, de senkit sem találtak. A' csengetyű ismét megszólalt, és ismét senki sem talál-taték. Harmadszor is megszólalt, 's a' haragra lobbant császár most maga ment le megnézni az alkalmatlan csengetőt. És im egy kigyót talált a' csengetyűre tekerődve, mely azt teste egész erejével rángatá. 'S a' haragos fejedelem gondola magában: Isten minden teremtésének igazságot kell szolgáltatnom, mert Isten képét viselem a' földön, és megsímogatá, 's felvitetá a' panaszos kigyót. Ez pedig meghajtván a' császár előtt fölemelt fejbúbját, inte ennek, hogy kövesse őt. A' császár követte a' kigyót, mely őt a' kristályvizű tó partjára vezeté, és megmutatá neki köüregét, melyet egy ocsmány kövér béka elfoglalt. Az igazságtevő császár kikergetteté, 's megégetni parancsolá az ocsmány békát, 's a' karcsú kigyót visszahelyezé előbbi lakába. Néhány nap mulva, mi-

dön a' császár magányosan volna 's a' szép Fastradáról gondolkoznék, jelentetlenül köszöntött be hozzá a' lekötelezett kigyó, 's ismét meghajtván előtte felemelt fejbúbját, nagy gyémántot hullata szájából az asztalra, hálája jelét, 's ezzel végképp eltávozott. Gyűrűbe foglaltatván a' tűzszemű gyémántot Nagy Károly, kedves mátkájának, Fastradának ajándékozta azt. És ezen gyémántnak azon varázssereje volt, hogy ki annak birtokába jöve, Nagy Károly lángoló 's végtelen szerelmét biztosítá magának. Így Fastrada is, ki rajta e' gyűrűnél fogva ellenállhatlan hatalmat gyakorolt. De a' csudagyűrű és szépsége, egyesülve sem ótalmazhaták szép Fastradát a' haláltól. Meghalt, 's Nagy Károly még holt testétől sem akart megválni; szobájában karjai közt ápolá hetekig a' tetemet, míg végre egy udvari püspök, sejtven a' gyűrű varázsserejét, az aacheni tóba veté azt. Ezentul Aachen városára; 's az ottani kis tóra szállott át a' császár szerelme. Órákig ült éjjel 's nappal a' tóparton, 's me-rengve nézett a' vitzükörbe, hol kedves Fastradája gyűrűje feküdt, 's Aachent minden városok fölött kegyelvén, ott kívánta magát eltemettetni. — Ha ezen érdekes legenda igaz volna: nem kellene-é a' kigyót, díjgyémántjával a' leghálátlanabb cliensnek bélyegeznünk? vagy a' szerelem akkor is főboldogság-é, ha kinjai tépnek?

A' dom melletti káptalanterem tágas, komor hely, márványemlékekkel padlózva; benne három nagy faragvány a' tizenhatodik századból, Christus megfeszítése, feltámadása, 's menybe menetele, egy régi

kövü 's újfestésü oltárka, az érsek, 's kanonokok kö-
székei. E' terem egy idejü a' dom hajójával, 's most
javittatik ki a' szomszéd udvarral 's folyosókkal
együtt, mellyeket a' háború golyói rútul összedultak.
Néhány zúzott arczú, durva köszobor néz a' pusztu-
lásra. A' folyosó falában több emlék köti le a' figyel-
met, 's köztök egy csudálatos durva faragvány a' 14-ik
századból, mellynek értelmét sokképpen magyarázza
az aláírás. De mindenek közt legérdekeseb Frauen-
lobnak, a' szépnem és szerelem édes költőjének,
Maincz Tassójának kopott emléke, ki 1318-ban halt
meg, Maincz hölgyeitől siratva, 's általuk eltemetve.
A' hires troubadour valódi neve Meissen Henrik va-
la, ki minthogy meleg és lelkesült dalaiban a' szépnem-
et magasztalá, Frauenlobnak neveztetett. Ő volt
első felállítója 's legbuzgóbb terjesztője azon költői
troubadour-egyesületeknek, mik Németországban a'
költészetet olly népszerűvé tették, 's mellyeknek tu-
lajdoníthatni talán ma is azon költői szellemet, melly-
től a' Rajna melletti nép mostanig ihletve van. Az em-
lék annyira meg van már koptatva a' századok ércz-
keze által, hogy domborművei jelentését alig-alig
lehet kitanulni. Ha mégis figyelmes szemekkel hosz-
szasan vizsgáljuk a' félig eltörölt durva alakokat:
virággal koszoruzott koporsót fogunk fölfedezni,
mellyet nősereg emel vállain az örök nyugalom helye
felé. 'S e' magyarázatot segíté nekem egy fiatal hal-
vány leányka, lelkesült tüzzel ábrándos szemében, ki
álmadozva állott a' durva emlék előtt, 's mint költői
multnak fenmaradt bájvirága ez anyagi század gyár-

zörgései 's iparrobaja közt, keble illatát, édes sohajtást áldozott az emlék alatt nyugvó lantos emlékezetének. — Frauenlob koporsóját Maincz legszebb hölgyei emelék vállaikon; sírjára hű és kegyes emlékezet virágait hinté minden szép kéz a' város falai közt, 's fölötte Maincz legszebb lilioma, egy fiatal sáppadt leányka, virágot hintve rogyott le, maga is elhervadt virág, megrepedt szivvel, elszállt életillattal. Így tisztelék Maincz lelkes hölgyei költőjük emlékezetét; a' büszke nők, kik semmi király koporsóját nem emelnék, megterhelék gyöngéd fehér vállaikata' költő koporsójával, azon lantoséval, ki nekik, miglen élt, a' legnemesb örömök kelyhét nyújtá. — És ez emlék előtt felfogadtam, hogy el fogom e' történetet beszélni hazám nemes hölgyeinek, 's megkérdeni őket: vajjon fog-e csak egy magyar hölgy is kegyesség emlékvirágait hinteni a' sirra, melly magyar költőt fedez?

Még egy érzékeny legendát hallottam a' mainczi domrul, 's ki nem léphetek belőle, mielőtt azt el nem beszélem.

A' szentegyháznak egyik régi oltárán, ma már nem létező, de egykor csodáiról híres, gazdagon öltöztetett, mosolygó szent szüz trónolt. Valter, a' vén hegedűs, ki mindennap egy nótát felejte már, 's az emberektől elhagyatva 's korholtatva, apró napi jövedelmeitől megfosztatva, öreg napjaira éhséget 's hideget vala szenvedni kénytelen, egy átéhezett nap alkonyatán, midőn a' hideg miatt fogai vaczogtak, mint még sohasem, jámbor szíve vallásos bizodalmá-

ban be ment az egyházba, a' szegények és szükölködők egyedüli enyhelyébe, 's ott magányosan maradván, régi nótái egyikét egész ifjui szenvedélylyel 's lelkesedéssel húzta el a' szép szent szüz lábainál. Rég idő óta nem játszott annyi hévvel, s olly szivrehatólag. Elvégezvén nótáját, könnyült kebelével 's buzgó áhitattal imádkozott. — 'S milly nagy volt csudálkozása, midőn a' szent szüz, lerázván ballábáról aranypapucsát, azt az imádkozó öreg kebelébe hullatá. Örömmel fogadta az ajándékot, 's azonnal sietett egy aranyműveshez, hogy az aranypapucsért pénzt, 's pénzért kenyeret és fát vegyen; de vesztébe sietett. Mert az aranyműves azonnal megismervén Mária papucsát, egyházzablásról vádolá a' hegedüst, 's a' tanács elé hurczolá. Ez, nem hallgatván az öreg hegedüs mesének 's hamis koholmányának hitt mentségeire, halálra ítélte a' vádlottat. — De az öreg zenész végső szorultságában, ismét a' mosolygó szent szüzbe veté gyermekded szíve hitét 's bizalmát, és megkérte a' tanácsot: legyen neki szabad még egyszer halála előtt a' szent szüz oltáránál egyet hegedülni. Kérését azon hitdús korban megtagadni nem leheté. És ime, alig végezte szivből szakadt nótáját, 's buzgó imádságát, a' mosolygó szent szüz élénk mozdulást tőn 's lerázva jobb lábáról is másik aranypapucsát az öreg hegedüs kebelébe hullatá azt. A' bámuló nép diadalommal vitte haza a' gyermekded - szivű öreg hegedüst, 's élete mentve 's biztosítva lön.

Néhány lépésnyire a' szent legendák e' mysticus tanyájától, a' Guttenbergtéren, Guttenbergnek, a'

könyvnyomtatás feltalálójának emléke áll, ki a' 14-ik század végén született Mainczban a' zálogház — és Emmeran utcák szögletházában, hol most a' casino-épület áll. A' háznak czime, hol első nyomdáját felállítá: „Hof zum Jungen.“ — És ez ember, kit e' grannitalapon álló komoly ércszobor ábrázol, magányórái szerény találmányával legyőzé ama kevély dom sok százados uralkodású szellemeit. Igen! e' város méltán büszkélkedik az emberi értelem leghatalmasb gépelyének, a' sajtónak, feltalálásával; itt jött létre „a' hatalmak nagy kiegyenlítője“ „az erkölcsi világ Demiurgusa!“ — A' Thorwaldsen-tervezte szobor diák felírása egy oldalán: „Guttenbergi Gensfleisch János, mainczi patriciusnak, egész Európán ált gyűjtött pénzen emelék a' polgárok, 1837.“ — Másik oldalán szinte diák versekben van kifejezve Guttenberg halhatatlan érdeme, 's érdeme Maincznak, melly e' férfiút szülé: —

Melly mesterséget nem tudtak sem görögök, sem

Rómaiak: — német szelleme fölfedezé.

'S mit most ó-bölcsek tudnak, 's tudhatnak az újak,

Nem magoké, minden nép örökös java az.

Szinte Maincz szülé a' löpor feltalálóját, Schwarz Berthold barátot, melly a' világ arczatában ha nem is olly jótékony, de minden esetre csaknem olly fontos változásokat okozott, mint Guttenberg nemes találmánya.

Kik Mainczot meglátogatjátok, el ne mulasszátok meghágni a fellegrvár bástyáit. Itt van legjobb alkalom elmélkedni a' rajnai német tartományok fran-

czia-országchozi viszonyai fölött. Ezen fellegvárban nem hesszeni nagyherczeg a' valódi úr, hanem a' németszövetség nagy hatalmai, mellyek egyenlő számmal tartanak itt örsereget, 's a' városban is számos középületet bírnak, vigyázó 's féltékeny örszemeikkel nézvén a' Páris felől vezető országuttra, melly nyugotrol fehérlik. Ha a' dom falai közt hyerarchiai, itt ismét, Drusustornya körül, római 's napóleoni emlékezések lengenek. A' Castellum moguntiacum ugyanis Drususnak, Augusztus császár mostoha fiának műve, mit e' vidéknek sok régi római emléke bizonyít, mellyek egy része a' városi muzeumban tartatik. A' Drusustorony, melly a' fellegvárnak Eichelstein vagy Adlerstein nevű dombján, egészen ősi alakjában, csak a' ledőlés ellen némileg kijavítva, 's egész Maincz és vidéke fölött szabad kilátással kínálkozva fekszik, az által még érdekesebb hely lett, hogy Napoleon, érczelke vakmerőségében, ezen torony tetején ebédelt tábornokaival, midőn Mainczot az ellenség ostromlá; körötte halálos golyók hullottak, mintegy mellékétel pecsenyéjéhez, 's asztali zenéje álgyúdörgés és halált riadozó kiált vala. Képzeltetni, hogy egyik másik tábornokának alig lehetne legjobb étvágya. — Csigalépcsők vezetnek a' torony karzattal kerített tetejére, honnan átnézhetém a' Mainczot gondosan környező, 's a' Rajna másik partján Castel körül is elterjedő erősségeket; a' szép várost veres domjával, és szinte érdekes, tizennegyedik századi szent István egyházával; a' fellegvár melletti csak tavaly elégett várszerű kaszárnyát, melly szinte

a' vidék saját veres színét viseli, a' fellegvár négy szögletbástyáit, mellyek Drusus, Tacitus, Germanicus és Allarmbástya neveket viselnek; a' mosolygó wiesbadeni fürdőt, a' vaspályákat, mellyek ide 's Frankfurtba röpítnék, és a' párisi út fehérülő szalagját. 'S mintha hallottam volna a' kilenczvenkilencz-féle zenére tett elég szegény, de jól fogadott, mert korszerű nemzeti dal zengéseit:

Sie sollen ihn nicht haben

Den deutschen freien Rhein!

de a' párisi országútra tekintvén, mintha láttam volna a' távolban azon fekete pontot, mellyet a' politiccussá fajult költő Hugó rajnai útjában jóslélekkel emleget, 's melly nem más, mint a' visszatérő francia sas.

Maincz utczái közt legszebbek a' grosse Bleiche, a' Thiermarkt, 's a' Lajosutcza; említendő épületei még a' nagyherczegi kastély, a' fegyvertár, a' régiségek 's képek gyűjteménye (igen szerény épületke mintegy 60 képpel); a' rotunda-alakú szép új színház; a' Rajna felett Castelbe vezető 1762 l. hosszú hajóhíd; a' hattornyú Ignác egyháza; a' törvényszék, 's kormány palotái, a' Casino, 80 ezer kötetes könyvtár. Mulatóhelye főképpen az „új ültetvény“ (neue Anlage).

Most egy ugrással a' Rajna keleti partján Casteltől induló barátságos, egyenes, 's mindenütt gyümölcösök és kertképpen mivelt földek közt vezető vaspályán Frankfurtban vagyunk, azon európai hírű fogadók egyikében, mellyek a' német fővárost elárasztják. —

III.

FRANKFURT.

Merseburgi Dietmár, igen régi író szerint Nagy Károly háborút viselvén a' szászok ellen, a' frankok meggyőzettek, 's futásközben a' Majna partjára értek. Nem tudván, hol lenne biztos átkelés (Furth) a' habokon, hol életveszély nélkül túl partra juthatnának, elcsüggedve vártak a' parton, midőn Isten útmutatót küldé nekik szép karcsu szarvas személyében, melly nekik a' biztos gázlót kijelelé. Ezentúl Frankfurtnak (Frankok révének) neveztetett a' hely, 's Nagy Károly palotát épített reá, melly később hatalmas és gazdag birodalmi várossá növekedett, mellynek Römerében választattak 's domjában koronáztattak 1152. óta a' római császárok századokon keresztül.

De az új épületekkel elárasztott részek közt, minő a' széles, tiszta 's gazdag boltokkal biró Zeil, a' mainczi utcza, 's többi kimeszelt, józanarczú társaik, hol fogunk ráakadni e' régi Frankfurtra, az ősi császárvárosra, mellyet már bajor Lajos császár tett szabaddá, azon térek 's utcákra, hol a' közép századok

hosszúkardú 's hosszúarczú lovagjai és senátorai, fekete köpenyeikben, fehér nyakfodrokkal, 's nehéz aranylánczokkal, a' lépcsőzetes tanácsházba mentenek, mellynek teremét durván festett császárok óriási karddal 's buzogánnyal őrizék? hol robogó vastag selyemruhába öltözött, fekete bársony – kontyos szemérmes szüzek 's anyókák nagy imakönyvekkel 's nehéz olvasókkal léptek a' téres hűs domok colosszi oszlopai alá? azon alakok, miket ma csak régi, kedélyes femetszeteken látunk már! — E' régi Frankfurtot, hol a' „Geleits-tagok“ apró harczai, 's „Pfeifergericht-ek“ sajátságos ünnepélyei honoltak, hol 1614-ben a' mézpogácsás Fettmilch Vincze polgártársait a' tanács zsarnoksága ellen fellázítá, 's vezértársaival együtt a' Rossmarkton lefejeztetett; — ma csak a' dom körött 's a' híres zsidóutczán találni fel. Ezen zsidóutcza és szomszédai, hol a' középkori alakok 's emlékezetek tanyáznak, rozslégüek ugyan és szoros-sötétek a' szép tiszta új részekhez képest, de jellemet viselnek magukon, melly imitt hiányzik. Csodálatosnál csodásb szűk, barna, magos, pikkelyes-pánczélos, részint faházak, a' leggazdagabb kö- és faékesítvényekkel! — A' keresztény frankfurti kereskedők keserűn gyűlölik a' zsidókat, 's mint a' minap olvasám valahol, Lafitte párisi asztalánál is elveszték étvágyukat, ha történetesen zsidóvendég szomszédságába jutának, és fényes utczaikból megvetve néznek a' bizarr, tömkelegszerű háztömegre, hol Börne született, hol azon zsidók laknak, kikben minden érzés kihalt szép, jó, és nemes iránt, mert az

ángol árukat huszonöt percenttel olcsóbban adják, mint a' szelid Christus követői: — de az eredetiség, a' sajátságos és jellemes alakok kedvellője épen e' részeket keresi föl szomju vágygyal, 's míg szemeit a' csodálatos házakon legelteti, itt emlékezik a' lovagiság és erőszak, vallásosság és vakhit századairól, e' századok óriásairól, 's ez óriások nagyszerű erényei — 's bűneiről.

A' dom szent Bertalan nevét viseli; benne koronáztattak a' római császárok második Maxtulfogva, 's most meglepő volt reám nézve, midőn hosszas csöngetésre az egyház kapuja megnyílt, ugyanazon helyen, hol császárok kenettek föl, egy szerény apró egyházfit beszappanozva 's a' borbély kése alatt szepelve találni. Rég nem hatott rám valami illy kómikai erővel. Jellemző, piquant képben látám elem állítva a' multnak dicsőségét 's jelenünk kicsinyességét. A' férfias és tisztos szakálú Ottók 's Henrikek helyén, kiknek fölszentelt homlokaikon sugározva ragyogott a' lovagiasság legnemesb typusa, egy leborotvált, kopasz, és jelentéstelen, köznapi miniaturarcz, millyet két garasért minden vásárban vehetni! — Azomban csak hamar letörlé a' szappant, 's nagy készséggel mutogatá meg a' dom nevezetességeit, melly magas hivatásához képest elég dísztelen. — Ott a' hely, a' nagy oltár előtt, hol a' koronázás végbe ment; amaz oldalra nyílik a' conclave, hol a' választó fejedelmek előlegesen tanácskoztak; amott schwarburgi Günthernek, IV-ik Károly vágytársának, a' szerencsétlen megmérgezettnek szigorú emléke, melly

e' koronázásokat, merevény köszemeivel, 230 évig nézte, 's átok villámaait látszik lövelni haragos szemgolyóiból, 's végtelen bút táplálni bánatos homloka redőiben; — ott a' szép köemlék a' tizenharmadik századból, melly Mária halálát, 's a' körötte összegyűlt tizenkét apostolt ábrázolja, hármas góth fedezet alatt, mellyet frankfurti Vernich faragott nyolczszász arany forintért; köröskörül kihalt patricius-családok czimerei, köztük Holzhausen családbeliek emléke 1371-ből 's néhány jó kép a' silányak között, u. m. szent család Rubenstől, hol szüz Mária vonásiban, szokás szerint, Rubens második nejére, a' szép szöke Formann Helénára ismerék; sírbatétel Dürertől, és szent Cecilia képe aranyruhában, piros sebbel fehér nyakán, hasra fordulva koporsójában, mint a' millyen alakban 's helyzetben valósággal találtaték, midőn azt X-ik Leo a' 16-dik században kinyittatá. —

A' dom épülete keresztalakú, legrégibb keleti részét még Nagy Károly építeté, többi része a' tizennegyedik századból, bevégezetlen nagy tornya a' tizenötödikből; színe barna, és kopott vörös, belseje fehérre meszelve, színes üvegzete csak a' főoltár fölött, az is újabb időből, többi ablaka silány. A' főoltáron Van Dyck „keresztre feszítésének“ szép másolata van Brandltől; egy másik oltáron Magdaléna halála ritka szép világítással; a' főoltár körül borzasztó durva frescok 1427-ből, mellyek sokáig bevalának boritva szőnyegekkel; a' bejárás mellett iszonyú nagy és bonyolt művü óra 1470-ből János mestertől, 1704-ben kijavítva, melly négy száz év

óta pontosan matat évet, napot, órát, perczet, lelki-
eszméretes számbavételével a' szökő esztendőknek.
A' jámbor művész egész életét e' műre fordítá, 's
húsz év alatt hozá azt létre. Ha az ember illy műve-
ket lát, annyi tömérdék erőt, gondot, fáradságot for-
dítva illy csekély sikerre, nem tudja: bámulja-é a'
régiek béketűrését, vagy sajnálkozzék e' szerencsét-
len irányán a' kornak, melly effélékre időt hagyott?
Azomban én szerettem e' vén kísértetes órát; gyom-
rának hangos működése, mint régi századok bús és
regényes emlékezéseinek tompa visszhangja rémesen
zúg az ó boltozatok alatt, ezen óra ütött jelet a' pán-
czélos és szakálas régi császárok koronázására, látta
annyi patricius-család temetését. És holdvilágos éje-
ken, midőn az emberek alusznak, 's a' sirok alvói föl-
ébrednek, ez óra üti a' jeladó tizenkettőt, mellynek
érczhangjára megnyílnak az egyház alatti temető-
helyek, 's az éles zene által fölkeltezt síri forgószél
sovány árnyakat hord föl azokból a' föld színére;
pánczélos és sisakos lovagokat, lengő tollakkal 's hal-
vány apródoktul kísértetve; sustorgó szoknyás, kú-
szált fürtű, hideg szemtüzű vázhölgyeket, kik letele-
pednek saját emlékköveikre. — Cecilia fölkel kopor-
sójából, 's nem gondolván nyaksebéből csurgó véré-
vel, előbb halk és zokogó, majd lármásabb és zava-
rosabb, végre az örvöngésig szilaj hanghullámokat
csal ki az orgona fellázított kebeléből. 'S elkezdődik
a' szilaj táncz, mi közben tüzes koponyákból meleg
dohos léget és koporsói kigözülgést hörpölnek a' sír
bachánsai; egyenetlen, vonagló, görcsös mozgások

's rángatózások közt tánczoltatik az éjféli kalamajba, 's a' szomorú zöldhalavány schwarzburgi Günther sovány arczárol, ki csontváztrónján az ünnep elnökségét viseli, nehéz csöppekben hull alá a' kénköves izzadság, a' kopott palló kölapjaiba átkos hyeroglypheket égetve. De most még csak alkonyat volt, és sugárai enyhe fénynyel hinték el a' siremlékeket. Midőn kiléptünk a' kapun, 's nem hallatszott többé a' kísértetes óra működése: a' vidám élet tarka zajában csak hamar tova tűnt Günther haragos homloka, 's az egész képzeleti bolondság.

Az ó alaku házakkal körülvett Römer téren (Römerberg) emelkedik a' hármas épületű Römer (tanácsház), a' császárok választásának helye. A' nagy császárterembe, mellyet I. Konrádtul fogva (911—918) második Ferenczig (1806), minden német császárok képei ékesítenek, 's hova a' rostélyos ajtajú, vidám, széles és frescókkal festett császárlépcső vezet, — okos szőke leányka volt kalauzunk, mint rövid társalgás után kivehetém, igen nemes almadozó természettel, millyennek e' nagyszerű környezet 's emlékezetek közt minden nemlibában ki kell fejlődnie. — A' szőke gyermek igen jártas volt a' német évrájzokban, 's hajlandó sok szépet beszélni habsburgi Rudolfrol, a' férfias és lovagi császárról, negyedik Károlyról, ki hires aranybulláját adá, 's mind ezen szép és nemes Ottók, Henrikek, és Maxokrol, kiknek szőke szakállaikon 's világoskék szemeikben annyi jámborság és vitézség ül, 's kiket ő egyenkint olly jól ismert, mint lehet ismerni szom-

széd uram fiait. 'S az udvarias és nemes császárok kedvező szeretettel látszottak lenézni a' kis szöke költőnére, ki a' képek előtt bámuló idegeneknek annyi szépet 's magasztalót tud beszélni tetteikről; a' szigorú arczképek mintegy fölmosolyogtak a' terem ismert lakosnéjára, ki őket gondos kezekkel ápolja, tiszteletlen portul, s pókhálótul megtisztogatja, 's velök szíves testvériségben él és társalog. Előbb e' helyen, megannyi falüregekben, rossz mázolatok valának, affélék, mint olykor hazánkban a' nagy bajuszú hetumogereket ábrázolva látjuk, 's mellyeket csak első Ferencz óta lehet arczképeknek mondani; most e' tizennyolczadik századi silányságok helyébe többnyire szép, életnagyságú arczképek tétettek, most élő derék festőktől, részint egyesek, részint mütársulatok ajándokai, mik közt feltűnő szépek első Konrád szigorú, harmadik Otto messiásszerű, Barbarossa Fridrik, 's V-ik Károly arczképei. Jelenleg csak néhány hiányzik már, 's rövid időn az egész gyűjtemény kiegészítve lesz. Csodálatos történetjáték, hogy második Ferencz, kiben 1806-ban a' római császárság, hihetőleg örökre megszűnt, az utósó falüreget éppen betölté, úgy hogy több arczképnek helye nem is lenne többé. A' vaktörténet olykor efféle döbbenő és kebelrázó combinációkat hoz elő a' világtörténetben, mellyek a' figyelmező lélekre mintegy kísértetes hatással nehezkednek. A' városi tanács egy másik, vörös selyemmel bevont kisebb teremben tartja üléseit; IV-ik Károly 45 pergamenlevélből álló aranybullája pedig 1356-ból, melly a' császárok és

választók közti viszonyokat, 's a' császárválasztásra vonatkozó ügyeket meghatározza, ezen fölírással:

„Roma caput mundi regit orbis frena rotundi“

a' városi levéltárban őriztetek, 's idegeneknek előző szivességgel mutattatik meg. A' hármas épület előtti téren, a' Römerbergen szokott tartatni koronázási alkalommal azon ünnepély, mellyet a' birodalmi főváros nagy fia, a' classicus Göthe „Életében“ olly meszerileg leír.

Innét csak egy ugrás a' régi Saalhof — most magánybirtok — mellynek legrégibb része, különösen egy most épen kijavítás alatti kápolna még Nagy Károly idejéből való, 's utolsó maradványa a' Carolingicusok ó-palotájának (Pfalz). Kevéssel alább, ugyan a' Majn partján áll az öreg sz. Leonhard-egyház a' 14-ik század elejéről. Átalában a' Römerberg, a' dom környéke, a' szennyos zöldség-piacz (Markt), 's a' Bornheimer — kaputol a' majni hid felé vezető zsidó-utcza viseli leginkább a' régi századok sötét színét 's alakjait, 's ez által egészen sajátos, kísértetes benyomást tesz az utazóra. A' régi bástyák most kellemes sétahelyekké változtak, 's eleven zölddel ölelik körül a' frankfurti köfészkeket.

Frankfurt festői emlékei közt nevezetes még az eschenheimi torony, melly a' hasonló kapu fölött emelkedik, 's mellyről azt tartja a' Simrock által szép költeménnyé feldolgozott népmonda, hogy a' rajta lengő zászlón látszó kilenczes számot Hans Winkelsee, híres rablóvadász lőtte abba kilencz golyó-

val, kinek a' frankfurti tanács csak e' föltét alatt adta meg különben bitófára kárhoztatott életét.

Göthe, e' világos és nemes görög szellem, kinek érdemét egy későbbi kor még nagyobb tisztelettel fogja elismerni, mint jelenünk, e' nagy plasticus költő, ki a' tárgyra soha nem mázsol beteges, egyoldalú subjectivitást, hanem minden alakot úgy mutat föl objectiv tisztaságában, mint Isten megteremté, — Frankfurtban született 1749-ben Aug. 28-kán. Atyja háza, hol édes gyermekjátékait eljátszá, a' „nagy Hirschgraben“ utcán áll; három emeletű régi, most sárga ház, a' tér felőli bemenettől jobbra harmadik; száma 74; mostani birtokosa egy frankfurti tanácsos. A' bejárás fölött három lantos és csillagos czimer, melyről megismerhető. — Itt mesélte el a' lelkes gyermek játszótársainak „új Párisát“ — itt álmadozott aranyálmakat kis hugával szivded és benső társalgásban; itt irta első költeményeit, és sírta az első szerelem égő könnyeit az elvesztett „Gretchen“ után. — Olvassátok önirta életrajzát, hogy e' hely olly becses legyen előttetek, mint előttem vala.

De ugyanezen Ó-Frankfurt, melly a' görög szellemű Göthét szülé, 's névszerint a' szennyesen érdekes zsidóutcának 17-ik számú háza látta a' sötét és vad, de mély és genialis Börne születését, ki Göthét, nemes földiét keserűen gyűlöli 's vádolja. Szerinte Göthe nem költők fejedelme, hanem fejedelmek költője; szürke hályog a' német szemén; rák a' német testen, mellyet, a' mi még rosszabb, dús egézségnek hisz a' rövidlátó; oltárra tett Mephistopheles

sat. — Én noha nem hiszem, hogy költőt politikai pártok üvegén keresztül lehessen 's kelljen megítélni, — ha csak ugyan e' szempontból akarunk ítéletet hozni Németország első költője fölött, őt a' szabadság egyik fölkent apostolának tartom, ki azomban természetének és nevelésének gyöngédsége, 's finnyáságánál fogva semmi durvát, kiméletlent és aljast tűrni 's megemészteni nem tudott, 's ezért külsőleg némi aristocratiai színt viselt. Egyébiránt még közelebb élünk a' bírálat tárgyához, hogysem bírálatunk igazságos 's elfogulatlan lehetne. — Lehet, hogy Frankfurt, ha időnk felejteti tudja, hogy Börne a' zsidóutca egyik házában született, később századokban még emléket emel a' genialis dühöncznek; de hogy jöjjön század, melly Göthét az oltárról levonja, azt nehéz elhinnem. — Göthe emlékét, valamint Guttenbergét is ott létemkor készíték, 's akkor még nem vala egyéb nyilvános emléke Frankfurtnak, mint azon köhalmazra állított négyszögü emlékkő, sisak, pánczél, 's fegyverekkel borítva, melyet második Fridrik Vilmos porosz király a' franczia háborúban 1792-ben elesett hesszeni katonák emlékezetének a' friedbergi kapu előtt emeltetett. —

Ki az ó épületek kövirágain képzeletét végig legelteté, el ne mulassza megnézni Frankfurtban a' görög izlésű szép városi könyvtárt (az Ober-Mainkapunál) melly kedden 's csütörtökön 11—12-ig, szerdán és pénteken 2—4-ig van nyitva, 's Göthe emléksobrát mutogatja Marchesitol; a' játékszínt, a' börzét, a' Senkenberg-féle természettani muzeumot,

a' naponként nyitva levő Städel-muzeumot, 's abban Veitnak nagy eszméjü frescóját, a' művészet bevezetetését Németországba a' kereszténység által, a' hitistennének vidám, mosolygó alakját, a vad germánokat, a' legsujtott bárdok haragját, az ihletett gyermeket, a' boszulihegő papnét. — A' Städel-muzeum a' szép mainzi utcán fekszik, 's főképpen tanuló művészek kiképzésére van szánva. — A' lépcső két oldalán Raphael és Dürer Albrecht szobrai vannak felállítva carrarai márványból, amaz Lotschtol Carlsruheban, emez Zwergertől helyben. Innét 3. közép-szobába érni, hol antik festvények másolatai, sok érdekes eredeti rajzok 's rajztervek (Michel Angelótól, Rubenstől sat.) 's izléssel választott réz- és kömet-szések vannak. A' szobák egyikében van Veit igazgatótól Achillesz paizsa Ilias XVIII. 478—608. sorai után. Ezen szobák, vaiamint a' teremek ékesítése Hessemer professortól van, a' történeti képek pedig Veit igazgatótól. A' középszobáktól balra vannak az antik-teremek hires ószobrok gipszönteteivel; jobbra pedig a' képteremek. — Amazok ékesítése görög stylben van tartva. A' képteremekben igen becses művek vannak összegyűjtve. Első terem németalföldi iskola 95. képpel, mellyek közt 3. Rubenstől. A' második terem ó német iskola, hol a' tetőt ezen iskola 12 fő képviselőjének arczképei ruházzák. Harmadik terem olasz iskola, a' tetőn 8 olasz művész arczképével. Négy oldalszobában szinte jó művek láthatók; az elsőben németalföldi, harmadikban német és francia művészektől, a' másodikban újabb művészek

frescói, a' negyedikben új vásárlások tartatnak. Itt látható Veitnak említett gyönyörű frescója, melly egyik szobának egész oldalát elfoglalja sat.

Ki szép kerteket szeret, el ne mulassza meglátogatni a' frankfurti Croesus kerjének rózsabokrait, 's az egész várost ölelő kelemes kertkoszorút, mulató házakkal, nyári palotákkal elhintve, mellyek mind a' jóllétnek 's kényelemnek jeleit viselik, noha nagyobb részük nem legjobb izlésű 's némi egyformassággal bír. A' fák alatt, lugasokban, 's rózsabokrok közt mulató családok ülnek, 's látásuk kimondhatlan sovárgással tölti a' honvágó keblet. A' német a' házi örömek nagy mestere. — A' város felső végén, a' Majnaparton van egy csinos nyilvános kert, Majnlust, estenkint a' frankfurti világ azon részének gyűlhelye, melly családi köréből ki akart lépni, vagy mellynek kedves tűzhelye nincs. A' Majn-quai folytában apró zöld szigeteké vannak fürdőhelyekkel, hol a' tisztaságot szerető német családok százai mosakodnak. — A' várost ölelő régi bástyák most kelemes sétahelyek, 's elevenzöld koszorúval veszik körül a' frankfurti köfészkeket.

Semmi sem ragadt Frankfurtban olly varázserővel magához, mint Bethman kertjében Dannecker párducson ülő Ariadnéja. — Többször látogatám meg kéjben 's szerelemben lobogva. Azon kerti szobának, hol e' gyönyörű, veszélyes Ariadne lakik ellenálhatlan csábjaival, veres szőnyegek vannak, mellyek ha leeresztvék, rózsaszinben fürösztik az ingerlő asszonyi idomokat. Illyenkor a' márvány feltjai nem látszanak,

a' szobor eleven lessz, a' hideg fehér testbe mintha vér jött volna, a' domborodások szelid testszinnel előntvék, 's ilyenkor Ariadne veszedelmes szépség, mellynek szentségtelen érintésétől a' párducz csatogó fogai alig volnának képesek visszatiltani.

A' Majnaparton, alul az 1340 körül épült régi köhidon, melly a' Rajna túlpartján fekvő Sachsenhausenbe vezet, 's alul az ószerű Saalhofon, van Frankfurt kereskedésének gyűlhelye, a' kikötő, hol a' gazdag város kereskedői élete pezsg; a' rakhelyek és vámházak, 's kereskedők csinos tiszta palota-sora. A' hidrol igen érdekes pillantás van a' part új palotáira, mellyek közt sz. Leonhard régi egyházának 's a' Saalhófnak sötét alakjai kísértetesen feketítnek; a' part életére, zsibongó néptömegére, a' túlparton fekvő egykori német rend-palotára, melly most austriai kaszárnya, és Sachsenhausen felett az Odenwaldra. 'S bár a' Rajna kincsei csábítva integetnek, nehéz szívvvel válunk meg ezen egy részről gazdag újszerű pompája, dús palotái, 's tiszta szép utczái, más részről történeti emlékezései által érdekes várostol, hol mult és jelen ölelkezik részvétünket lelánczolni 's perczenkint új táplálattal kínálni.

IV.

MAINCZTOL - BINGENIG.

A' rajnaparti helyek csaknem mindegyikével nemcsak várak, romok 's egyházak, de egyes kövek, keresztetek, 's malmokkal is szebbnél szebb népmondák vannak összekötve, mellyek e' helyekre a' természeti szépségen felül regényes világítás varázsleplét ruházzák. — Maincztol - Bingenig a' Rajna jobb partján a' nassau herczeg palotája Biberich, mellyet György Auguszt a' XVIII-ik század elején építtetett, zöld kertjeivel, mellyekben Mostbach nevü régi vár jól megőrzött roma látható; majd Elfeldt, Oestrich, Rüdesheim, a' balparton Heidesheim 's beljebb Nagy Károly nagy emlékezeteitől körüllegve, Ingelheim, Nagy Károly kepvencz lakhelye.

Ingelheim (angyal-lak) angyaltól vevé nevét, ki Nagy Károlyt halálos veszélyből menté ki, őt az összeesküvők tanyájára vezetvén, 's ellenségeit vele megismertetvén. Itt van középpontja mindazon szerelmes és kegyes történeteknek, mellyek a' regényes fejedelem körében nem hiányozhattak; itt vivé ki

hátán Nagy Károly leánya, Emma, kedvesét Eginhardot, szobájából, hogy lábnymai az újonta esett havon meg ne lássanak; e' helyet szentelé meg a' szép és szerencsétlen császárné, Hildegárd emlékezete, kit Nagy Károly magától alaptalan gyanu miatt messze üzött. — Eltvill, vagy Elfeldt, a' rómaiak Alta villája, a' Rheingau főhelye, mellyet ma sok szép mezei palota ékesít, történeti nevezetességü hely, itt mondott le Schwarzburgi Günther, kinek haragos emléke a' frankfurti dom chorusában ijesztget, 1349-ben a' koronáról, vetélytársa IV-ik Károly által kényszerítve. — Oestrich mellett Gottesthal zárda romai, hol sötét éjeken vadán sikolytozó apácza lelke kísért, vérző szívet hordva csontváz kezében. Egy elcsábított apácza ugyanis hűtlen lovagját bérgyilkosok által megöletvén, annak szívét kiszaggatá kebléből, 's betöltött boszúja örültségében a' Rajnába szökött. — Itt vagyunk a' bordús szőlőillatos Rheingauban 's elhaladván Erbach, és Hattenheim mellett, hol a' híres steinbergi és markobrunni magasztalt rajnaborok bölcsőjét láttam, mellyeket annyi német költő megénekelt már, és az ezek közt fekvő Sandau kis sziget mellett, hol az itt halászni szerető Nagy Károly nem nagy fia, jámbor Lajos, saját fiai, Lothár, Lajos, és Pipintől üldöztetve, hajtá sírjába világunt fejét 840-ik évben Krisztus után; feltünik Bachus oltára, a' Rheingau koronája — Johannisberg. Ez a' leghiresebb bor Rheingauban, mellynek egy hordaját 1822-ben a' porosz udvar 12,500 forintért vette meg. Johannisberg előbb apátság volt, 's a' mostani kastélyt Walderdorf Albert,

fuldai apát építteté 1716-ban. Napóleon 1805-ben Kellermann marschalnak ajándékozta, 's később került mostani birtokosa herczeg Metternich kezére, kinek 70—80 ezer forintot hoz, 's egyéb nevezetességéhez politikai tanakodáinak fontossága is járul. — Elhagyván a' szép új góth egyházzal bíró Geisesheimot a' szűkülő Rajnán, a' híres bucsúhely sz. Rochus kápolna mellett, Rüdesheimhez jövünk, mellynél kevés-sel alább fekszik a' balparton Bingen.

A' Rajnapart igen népes, hely helyet ér, 's a' gőzhajó sebes répültében alig marad idő a' parti helyek szépségét élvezni. Elmúlt a' költői kor, midőn

„A' szellő dalt susoglott,

Érzett a' kö 's beszélt

Minden berekben isten,

Folyókban szellem élt“

's helyébe lépett az anyagiság kora, midőn

„Nymphák helyett folyóink'

Hasítja gőzhajó.“

Ki a' Rajnát érdemihez illően akarja megbecsülni, mondjon le a' sebes utazásról, 's vegyen szerény ladikot, mellyet szelid najádok csendesesen emelnek karjaikon, e' gőzös szörnyeteg elől ijedve bújók barlangjaik fenekére; és száljon ki minden szép ponton, engedve szemének 's kedélyének.

Mi is partra szálltunk Bingennél, melly a' rajnapart egyik legszebb pontja, 's azonnal fölsiettünk a' Klopp nevű várromhoz, melly még a' római hős, Drusus korából való, 's jelenleg egy orosz gróf tulajdona. 'S csak e' pontrul kezdtük méltánylani a'

Rajná! milly szelid, milly szende paradicsom az előttünk fekvő Rheingau, 's ama bérczek ott éjszak felé milly sejteménydús tanyái egy édes regevilágnak! Bingen a' Nahe folyam Rajnába ömlésénél épült, melly fölött, mint hibásan tartják, római, valóban pedig Vilgis érsek által épített öreg hid vezet, 's a' folyam rút, sárga habjai messzire kitűnnek a' tiszta zöld vizárban. Alattunk feküdt a' szerény városka, öreg egyházával, az egész Rheingau szeliden dús szőlőhegyeivel; a' túl parton Rüdesheim nyájas helysége számos romával, 's a' sötét Brömser-toronynyal, hol a' kedves Gizella szíve Rajna hullámi közt hült meg; a' kísértetes Niederwald erdős teteje, 's alatta Ehrenfels gyönyörű romladéka; távolabb a' Rajna középén az egerek által üldözött Hattó elátkozott tornya; a' bingeni balparton Rheinstein góthizlésben kiújított tornyai, 's távolabb ismét a' falkenburgi rom. Az egész, Isten nagy angolkertje. Ezen kloppi toronyban pedig alattunk 1105-ben a' szerencsétlen IV-ik Henrik ült fogva, 's a' vezető kertész megmutatá a' mély várüreget, hol:

„Minden órát csüggesztő magánya

Néma csöndén bűnnek szentele.“

Eltelve kebelem e' dicső látvány nyugtató szelid élvezetével, a' romokrul átlengő regényes szellem melancholicus álmaival, leültem a' Victoria fogadó előtti tornácra, 's hallgattam az öreg Rajna melódias zúgásait, melly ősi mondákat regélt Nagy Károly, a' keresztes hadak, 's a' bűnben és erényben nagy lovagkor éveiből. A' teljes hold bűbajos sugárait leá-

rasztá a' vidékre, 's a' romok megelevenültek, a' régi lovagok kijöttek sétálni váraik erkélyeire, a' kísértetes erdők megzendültek, Brömser Gizela szelid árnya fölmerült a' habokbul, 's míg arany hajszálaít játszi szél lengeté, édes bocsánatot énekelt őszszakállú apjának. — Az öreg Brömser vitéz, ama vártoronyak ura, melly a' rüdesheimi partrol átsötétlik, keresztes hadban harczolván szaracén fogságba esett, 's azon esetre, ha kimenekül, és láthatja még egyszer honi vize habjait, honlevő egyetlen gyermekét felajánlá a' szent szüznek. Kimenekült 's megjött a' várba, hol a' virágzó hajadonná serdült Gizela ölelő karokkal fogadá, 's örömkönyűkkel szép kék szemeiben. És nem sokára szöke, karcsu lovagot vezetett elébe, a' szomszéd várúr fiát, lelke mindenét, 's atyai áldását kérte a' szerelem édes szövetkezésére. De a' komor és szótartó vitéz hiven emlékezett szigorú fogadására, 's égnek akará eljegyezni az égő szerelmet. A' leány zokogott, átölelé az öreg bajnok térdeit, és kérte mindenre, mi édes az életben. Kérte még egyszer, és esdeklett harmadszor is, de az atya hidegségét csak nevelték forró könyüi, mint némelly barlangok vize nyár hevében fagy kemény jéggé. A' leány nem kért negyedszer, megáldá atyját, 's a' nyílt váráblakon Rajna hullámiba szökött, hol „szemei gyöngyökké, csontjai korálokká változtak.“

Nem csoda, ha a' német képzelődés e' helyzetben megterhesül és szebbnél szebb balladák 's legendák seregeit szüli. E' vidék, mintegy megtestesülése a' német költészetnek, classicus és romanticus, szem-

lélődő és babonás elemeivel. Egy a' szebbek közül az „arany hid.“ — A' legregényesb 's legnépszerűbb fejedelem Nagy Károly fölkel aacheni sírjából; a' szelid hold lebocsátja sugárait 's hidat épít a' Rajnán keresztül; a' hős méltósággal lépdél át azon, 's megáldja kedves országának hegyeit 's völgyeit, és a' hegyek zamatos, dús nektárt termenek, a' földek dús gabonát. — 'S ha még egy perczre németté lehetnék, 's ha még egy perczre köthetnék össze e' helyekkel nemzeti emlékezeteket; de e' szentek nem szentjeim nekem, e' hangok nem lelkem hangjai, 's a' rajnai dalnak csak paródiái ragadnak meg nálam.

A' következő kies reggelt kalandos vándorlásra használtuk a' vidéken; — könnyű csónakra ülve, Hattó elátkozott tornya mellett, mellyet Southey szép balladája adott át az örök emlékezetnek, 's az ehrenfelsi rom alatt, leúszunk Assmannshausenig, hol a' legjobb rajnai veres bor terem. Hattó, vagy az egerek tornya magányos épület a' Rajna közepén. Hattó mainczi érsek, (mint a' monda tartja, mert a' történetírás kedvezőbben ítél felőle) nagy szükség idején csűrbe záratá, 's megégetteté a' szegény földnépet, melly tőle gabonát követelt, a' gazdagtol 's végtelen sok gabonával bírótul. „Igy kell ki pusztítani ezen egereket, kik buzánkon rágódnak“ monda gonosz dölýfében, 's dőzsölő vacsora után ágyába dőlt. De nem jött csöndes álom szemeire. Az egerek, egykori aegyptusi őseiknek, a' tiz csapás hőseinek méltó unokái, miután minden búzáját fölemésztették, magát is fölverék álmaiból, 's harapdálni kezdék kövér testét.

Várból várba szaladva, de seholsem találva menhelyet, végre a' mély és széles folyó közepén épített toronyban keresett enyhülést, szabadulást; de a' boszuálló egerek legiói ide is utána úsztak, ostrommal vevék be a' tornyot, 's a' gonosz zsarnokot rémitő halállal végezik ki. —

Az ehrenfelsi romnál szinte Hattó érsek emlékezete újul meg. — 905-ben Adalbert, egy nemes francóniai lovag pártot ütött gyermek Lajos király kormányja ellen, 's ehrenfelsi sziklafészkébe zárkozott, mellynek bérckebelén a' zsarnoki boszú nyilai széttöredeztek. Végre a' király kedves tanácsosa, a' ravasz mainczi érsek, Hattó, békeföltételekkel jött a' várhoz. Hízolgő ékesszólása mézével 's papi hivatala fénykörével bizalomra tudá olvasztani a' kemény, de egyenes és becsületes várurat. Papi szava szentségére ígért Adalbertnek teljes bántatlanságot, ha vele a' király udvarába jő, és megesküdütt a' legnagyobbra 's legszentebbre, hogy épen vezeti vissza várába. A' lovag elindult vele. Alig valának egy óra negyednyire a' vártól, midőn Hattó éhségről kezdé panaszkodni, 's mivel Maincz távol esett, jobbnak látták visszatérni Ehrenfelsbe, hol gazdag reggelit vévén be, újlag útra indulának. A' király udvarába érvén, Adalbert azonnal elfogatott, 's midőn e' miatt kőserű szemrehányást tenne az érseknek, e' hideg választ nyéré a' gunymosolygó ajkakrol: tréfálsz, lovag úr! én téged épen és sértetlenül vissza vezettelek váradba reggelire, második utunkra pedig nem áll a' fogadás.“ — És még akkor nem voltak Jezsuiták.

Asmannshausennél, egy naiv számár kíséretében fölmásztunk a' Niederwald erdős tetejére, honét leirhatlan szép a' kilátás. Vadászreggeli után Rüdesheimnél jöttünk le, 's megjárván a' sötét Brömsertorony üregeit, mellyek közül néhány, mostani birtokosa által, góthizletü lovagszobákká van elkészítve, délre evezünk vissza Bingenbe.

V.

BINGENTÖL-KOBLENZIG.

Gőzhajóra ülén, a' forró déli nap, e' nagy festő, de nagy fűtő is, gyönyörű fényben mutatta ugyan a' partok helységeit, romait, gazdag szőlőkoszorúit; de egyébiránt igen is hevesen özönlé fejünkre tűzcsók-jait. Ez a' változatos Rajnának leghiresebb, legcsodáltabb része, melyet egész világ magas kéjérzéssel vándorol be. A' szebbnél szebb festői várak szellemeitől körüllegve, evezünk a' Rajna középpontja, Koblenz felé. Ki gyözné részletesen leírni e' helyek szépségét? elmondani ennyi romok történetét? A' partokon mindenütt csinos boldog városkák, a' hegyeken vidám szőlőkoszorú, a' tetőkön rom koronák. Egy szép nyári est kimondhatlan bájú idylli képeket tüntet a' vándor szemébe; a' partokon danoló mosónék lábait locsolja a' hab, halászok vetik ki hálóikat vagy foltozzák a' szakadtakat, a' pór kosarat fon kunyhója küszöbén, a' pásztor nyáját hajtja a' hegy alatt, melly felett a' legnagyobb csillag zamatos szőlőgerezdet érlel. Csillag és ember azt teszi, mond Hugo, mit Isten

tennie adott. A' hűbéri kor óriási emlékei, elmúlt idők, erények és bűnök néma tanúi álmadozó jellemet adnak a' környezetnek. Bingenből-Koblenzig, négy órai rövid repülés alatt, a' jobb parton: Ehrenfels, Nollingen, Waldeck, Sauerburg, Guttensfels, a' szép örökösne Guttárol nevezve így, kit Richard császár szeretett; Reineck, a' macska és egér, Sternberg és Liebenstein (a' testvérek), Marxburg (nassaui statusfogság, mintha bizony! —) és Lahneck a' Lahn folyó Rajnába ömlésénél; balparton Rheinstein, Falkenburg, Sooneck, Heimbürg, Fürstenberg, Stahleck, Schönberg, Rheinfels, a' legszebb 's lagnagyobb rajnai rom, Prinzenstein és Stolzenfels várromok, melyeket nagyobb részint a' francziák pusztítottak el a' 17-ik század végén. — Rheinstein karcsú tornyait 's tömött köfalait, mellyek büszkén tükrözik magokat a' Rajna hullámiban bércei magasságukból, 's az útas elébe a' legszebb rajnai képek egyikét tüntetik, 1825-től 1829-ig Fridrich porosz herczeg kiújíttatá, 's gazdagon és izletesen felékesíté színes üvegzettal, ószerű butorokkal 's diszítvényekkel 's régi művek és fegyverek gyönyörű gyűjteményével. A' vár helyén elébb Vautsberg vagy Faizberg nevű rom kövei hulladoztak a' szoroson alatta folyó Rajnába. Közel hozzá fekszik a' várkápolnául szolgáló öreg sz. Kelemen kápolna, vad gesztenyék árnyában, mellyet a' part egyik buzgó leánya épített a' rabló lovagok korában. A' rheinsteini várúr, egyike a' völgyek farkasainak, elragadá a' bösz szenvedély vágyait szigorún visszautasító leányt völgyi lakából, a' Rajna tulsó

partjáról, 's csolnakra ülteté, hogy várába vigye a' fogoly galambot. De a' viz közepén iszonyú szélvész érte a' garázdát, millyenre nem emlékeztek a' bérlett hajósok. Sáppadtrettegés borítá a' bündült arczok redőit, 's ordító vihar tépdelé bozontos fűrtjeiket. A' szelid áldozat pedig térdre esett a' csolnakban, 's ártatlan lelke tiszta imáját rebegé a' bős szélviharba, kápolnát igérvén sz. Kelemennek, ha partra segíti. És a' szent, oldalánál termett, kézen fogá a' reszkető gyermeket, 's száraz lábbal partra vezette a' hullámok közt, míg a' bünös várúr habok mélyén lelte nyugtalan sírját. A' hálás leány kápolnát emelt megmentőjének a' sziklás part felett, és ez a' sz. Kelemen-kápolna eredete. — Nevezetesebb helységek a' jobb parton: Lorch, Kaub, Sz. Goarshausen, Braubach, Oberlahnstein, a' balparton a' római eredetű 's Bachustól nevezett Bacharach, Oberwesel, Boppard, egykor mind kettő birodalmi város, és Sz. Goar, azon nagyhirű csudatevő szentről nevezve, ki e' vidéken a' keresztény vallást hirdeté, 's e' vad sziklákon, magános barlang hideg fenekén, saját keblével, a' természettel és szent álmokkal mulatott. — Kaubnál van a' Rajna közepén a' Pfalz, magános szigettorony, hol a' pfalzi grófnéknak gyermekeiket meg kelle szülniök. A' Pfalz vagy Pfalzgrafensteinrol szólló történet eredete Agnesztől, Konrád gróf leányától származik, ki braunschweigi Welf Henriket, atyja ellenségét szerette 's boldogította, 's kit atyja ezen szigetvárba záratott büntetésül, hogy szerelmét 's gyálatát magányban sírja el. — Schönberg, a' hires

boynei hős szülőfészek, azon köszivű hét szép leány-
rol neveztetett így, kik ingerlő bájaikkal sok fejedel-
met és lovagot tettek szerencsétlenekké, 's kemény-
ségek és érzéketlenségek miatt kőszálakká változtak
a' Rajnában. Reménylem, és hála Istennek, hogy e'
faj kifogyott. Csekély vízzel ma is látszanak a' Rajna
hajjai közül szikla-fejbúbjaik, hajfürt helyett zöld mo-
haszálakkal lengve körül, 's a' neheztelő hajósok ál-
tal „hét szüznek“ neveztetnek. Oberwesel alatt a'
hegyek szorosbak lesznek, 's a' völgy rideg szikla
ágygyá alakul; a' partok zöld koszorúja eltűnt, az
emberi szorgalom megszűnik e' kopár fokokon, 's in-
nét Sz. Goarshausenen, a' vadság közepén, rögtön
ijesztve tűnik elő a' Lorelei varázsdalaitól zengő Lur-
lei-sziklafok, 's a' szakadozott, hatalmas bércztöme-
gek közt, mellyek ásitó hasadékaiban csenevész fű 's
bokor teng csak, csudálatos alakkal tornyosul 's me-
red a' vitzükörbe. Itt e' vad helyen lakott a' bájosszép
varáznő Lorelei, ki azóta számos ballada hősnéje
lett, e' sziklacsúcson ülve fésülte arany haját, 's hal-
latta ellenállhatlan énekét, a' hajósokat keblére csa-
logatva, hol az örvényben halált leltek; míg végre ő
maga is szerelmessé lőn, 's epesztő kínai közt a' Raj-
nába ugrott. Most e' helyen kürtbe szoktak fúni, 's a'
hatalmas viszhang, mellyben Lóre lelke él, sokszo-
rozva adja vissza az elszilajult hangokat. — Brau-
bachhoz közel, a' folyó balpartján, Rhense kis hely-
ség mellett van a' történeti érdekű, de a' francia
háboruban nagyon megviselt, most újra kiujtatni szán-

déklott „Königstuhl“ annyi német császár választása 's letétetése helye.

Bingentől-Koblenzig több veszélyes pontja van, vagy inkább, volt hajdan, a' gőzhajózás divatba jötte előtt, a' Rajnának; u. m. a' Bingerloch, az egértorony mellett mindjárt Bingen alatt; a' lurleyi szoros; 's az ugynevezett „Bank“ Sz. Goar felett, hol a' veszélyben forgó hajós viharos idő ijedelmei közt olly nagy viaszgyertyát ígért a' parti kápolna védszentjének, mint hajója árbocza, de szélvész szüntével kigunyolá, kire többé nem szorult, 's kis újnyi viaszgyertya áldozatával akará kielégíteni. Hogy első alkalommal elmerült, képzelhető. —

Rheinecket elhagyván, ismét mosolygó völgygé változik a' kopár sziklavidék. 'S a' mint elhaladtunk a' nevét megérdemlő büszke Stolzenfels mellett, Koblenz, a' Rajna egyik legszebb pontja, zöld, virító szigeteivel 's vele szemközt a' sziklán trónoló Ehrenbreitstein merülnek föl a' háthatáron. Koblenz azon szögletben fekszik, melyet a' Rajnával egyesült Mosel alkot, 's innét neve: Confluenz. — Ehrenbreitstein a' Rajna legerősebb vára, a' Rajna Gibraltára, mint nevezni szeretik; Koblenz maga, az újváros szép, egyenes utczaival, új palotaszerű házaival, 's páratlanul kies vidékével a' Rajnapart legkellemesb, 's Mainczot és Köllnt kivévén, legfontosb városa, telve, mint a' rajnai városok mind, szebbnél szebb fogadókkal, 's pezsgő, szikrázó, hullámozó élettel. Nevezetességei a' Rajnát ótalmazó erősségein, 's 536 l. hosszú Mosel-hídján kívül szent Castor régi egyháza

1836-ból, négy toronynyal, hol 843-ban a' verduni szerződés következtében Nagy Károly unokái, kegyes Lajos szilaj fiai, nagyapjuk terjedt birodalmát Francia, Német 's Olaszországra osztották 's a' világot és nemzeteket magok közt koczára bocsátották. — Az egyház előtt áll azon emlék, mellyet a' francziák 1812-ben emeltek Moskva bevételének ünnepére, mint ezt a' rajt levő francia felírás mutatja. Kevés hónappal az emlék felállítása után a' Napóleon elzuzott seregét kergető oroszok keresztül mentek Koblenzen, 's St. Priest, az orosz parancsnok, ezt iratá az emlék francia felirata alá: Vu et approuvé par nous Commandant Russe de la ville de Coblenze Janvier 1. 1814.

Átmenvén a' Rajna hajóhidján, előbb Ehrenbreitstein helységben, majd a' hegytetőn hasonnevű várban valánk, hová belépésre a' koblenzi katonaparancsnokságnál kell jegyet szerezni. A' hegy körül kigyózó uton a' belső kapuhoz érvén, egy altiszt elvezetett a' várhegy legszebb kilátásaihoz, mellyek délfelé Stolzenfelsig, éjszakra Andernachig terjednek, 's mellyekben Koblenz vidéke gazdagabb, mint bármely más Rajnavárosé. — Ehrenbreitstein a' legújabb tactica művészi kezeivel épített erősség; olly szilárd és tömör, mintha a' bérczből volna kinöve, mellyre építve van. Szakállunk, melly miatt francziáknak könnyen, de minden egyébbnek inkább, mint jámbor német professoroknak tartathatánk, legkisebb akadályul sem volt, hogy az udvarias altiszt a' várnak részeit, tervét, fekvését bőven meg ne magya-

rázza. De engem, — béke barátját — sokkal jobban érdekelt a' vár körül mosolygó természet, a' Rajna's Mosel napsugárban fürdő völgyei, Stolzenfels festői tekintete, mint e' jeges és szomoru fellegrvár, mellyen nincs semmi költészet, ezen óriási bércepczán-czél, melly bombabíró mellével a' Rajnát ótalmazza. A' franczia kakas nehéz szívvvel kukurékolhat, midőn e' győzhetleneknek látszó bástyák felett jár, 's a' természet édes panorámjai közt politicalai álmakatszó; — de én ellenszenvvel viseltetem minden katonai iránt, 's igyekeztem felejtetni, hogy várban vagyok. Ehrenbreitstein nekem csak rajnaparti hegytető vala, honnét felséges kilátás van a' völgyre, 's mellyen a' hanyatló nap sugárai gyönyörűen törnek meg. Azért mind azt, mit a' katona, strategiai tekintetben, magyarázott, tökéletesen el is felejtém; csupán a' kellemetlen hatásra emlékezem, mellyet reám a' rop-pont veres faltömegek 's tornyos kapuk tevének; az effélét csak úgy szeretem, ha régi és romladozott, 's ha minden kövön történeti szellem lengedez; de a' benyomás, mellyet a' vidék tekintete tett bennem, 's 's melly magát a' szép zöldfátyolos angolnő szemeiben vissza tükrözé, kitörölhetlen emlékkép lesz lelkemben. Érdekelt továbbá e' helyen, mellynek eredeti neve Hermannstein, a' heruscus (harcz-erdei német) vezér Hermannak vagy Arminnak, Christus kortársának, a' rómaiak ostorának, 's a' német nemzeti függetlenség regényes bajnokának emlékezete. A' nemzeti érzelmű német ifjuságnak ez összentje, kinek emlékezetére, bár ez mesés 's homályos, mint a'

legrégibb kor félisteneié, emléket állít a' tisztelő ivadék Némethonban, Drusus Germanicusnak, Németország római hódoltatójának táborában tanulta ki a' római hadimesterség fogásait 's fortélyait, melyeket azután faja szabadságának kivivására fordított lelkesült erővel, míg áruló kezeiktől el nem temettették azon sírba, honnét csak a' hálás maradék dalai 's költészete ébreszték fel örök életre.

Azután az újváros szép utczáin keresztül, a' nagyszerű 's római építésre emlékeztető mainczi kapun ki, az egy kis órányira fekvő Capellen faluba kocsizánk, melly fölött a' hegyen fekszik a' festői Stolzenfels, most a' porosz király mulató-vára. A' szép rom most újjíttatott ki, szobái mind régi lovagi izlésben lesznek rendezve, festve, bútorozva, fölfegyverezve. Egy szöglettornya azomban már teljesen készen léven, erre fölmeheténk, 's a' Rajna koblenzi völgyén még egy szép óra hosszat kéjelve nézdeltünk végig. — Stolzenfels, mint minden rajnai vár, szép regének színhelye. Ottmár és szép testvére, a' fiatal Vilisvinda valának a' várlakosai. Ottmár harczba ment, 's a' fiatal leány egyedül maradt a' cselédekkel és kedvencz hollójával, melyet markából szokott etetni. Egy alkonyaton égő szemű zárándok jelent meg a' várban, kinek lángpillanatai aggasztó ellentétben valának szent öltönyével. Elment, de csakhamar visszajött, mint félelmes rabló lovagja a' környéknek, és szemtelen elbizottsággal követelé a' várkisasszony hófehér kezét. Ez reszketett ugyan, de mégis ellentállott. A' lovag dühösen 's fenyegetve

távozott. A' megrezzent leány jónak találta a' közel zárdában keresni menedéket üldözője ellen, de a' szűk völgytorokban megtámadtatott, kísérei megölettek, 's ő maga, mivel a' rabló vágyait kielégítetlenül hagyá, magas bércztorony magányába záratott, éhnek és szomjnak hagyatva martalékul. Midőn így könnyű szemekkel imádkozva nézett a' távolba bőrtöne ablakának vasrostélyán keresztül, kedvencz hollóját látá szárnyaival a' rostélyt verdesni, ki édes erdei bogyókat hozott úrnéja számára. És ezt tevé napról napra harmadnapig. E' nap volt a' véghatár idő, melyet a' szilaj rabló kénye kitűzött, 's mikorra az önkéntesen nem engedőt durva erőszak fenyegeté. 'S már hallá üldözőjének lépteit zengeni a' kopasz sziklákon, és szívének ketségbe esésében félájtaltan rogyott le. — De a' tulsó erdei útról erős fiatal bajnok közelgete, egy nyugtalan és kiáltozó hollótól vezetve, melynek nyakán Vilisvinda kezeműve, aranyos szalag lebegett. Egy percz alatt földre lett terítve a' rabló, 's annak kísérete, 's másik perczben a' jó testvér Ottmár karjai ölelék az alélt leánykát, ki megtérvén a' háborúból, 's kedves hugát nem találván, annak hű hollója által vezetteték ide. Mire a' halvány lilium magához tért, 's körülnézett, örvendetes károgás üdvözlé feltámadását. A' hív holló elhozá hollórokonait az erdéből, és éppen a' rabló lovag kihült szívéen tett boncztani gyakorlatokat.

VI.

KOBLENZTÖL-KÖLLNIG.

Másnap elindulánk a' római eredetű ősi „szent város“ Kölln felé. A' Rajna csak Bonnig tartja meg kellemtét, azontúl partjai unalmas síkká változnak, hol itt-ott nagy szárnyú lusta szélmalom honunkra emlékeztet. De Bonnig egymást érik a' szebbnél szebb pontok, sőt mondhatni, hogy ez a' Rajnának leggyönyörűbb, leggazdagabb része. Falu falut ér, 's az egész part a' mezei és pásztoréletnek szende képét adja, mellyre a' kőfalcsipkézett hegytetők, egykori dicsőség pusztult tanyái, mint dicsvágy üres álmai, pillantanak le. A' jobb parton: Neuwied, virágzó új városka, a' mediatizált Wied herczegség főhelye, hol 400. tagból álló herrnhuter gyarmat van; 's az öreg kis Linz, Erpel, Unkel, és Königswinter, honnét a' siebengebirgrei kirándulások történni szoktak; a' balon: azonnal Koblenz mellett Marceau emléke, 's Weisenthurm falunál egy dombon Hoché emlékobeliszkeje, ki mint Caesar két ezreddel előbb, 1797-ben az osztrákok szeme láttára ment ált a' Rajnán; tovább

Andernach (a' rómaiak Antoniacuma) egy a' Rajna legrégebb városi közöl, melly régiség szembeszökőleg van kifejezve tömör falain, östornyain, kapuin, 's byzanti stílű 4 tornyos egyházán, Brohl, Sinzig, szép góth egyházával, Remagen, a' Rómaiak Rigmagusa, 's főleg Bonn az egyetemváros, mellynek egyetemét a' porosz király 1818-ban nyitá meg. Azóta Schlegel, Dahlmann, Arndt 's egyéb európai hírnévű nevek által lön híressé, kiket oktatószékein látott. A' tudományos szempontból utazó el ne mulassza megnézni nagybecsű gyűjteményeit, 's a' zenész a' házat, hol Beethoven született. — Festői romok a' jobb félen: az úgynevezett Ördögház, Hammerstein, Argenfels, Okenfels; a' balon pedig Rheineck, Rolandseck, és Godesberg. A' hős Roland emlékeztére nevezett Rolandseck alatt van a' Rajna virító szigetén Nonnenwerth-zárda, honnét talán Schiller Tögenburgja 's más költők hasonló értelmű költeményeik tárgyát vevék. E' hely a' Rajna fénypontja, mellynek jelentésszerűségét semmi sem haladja túl. A' monda, melly róla szól, igen egyszerű. Roland háborúba megy, menyasszonya halála hírért hallja, 's zárdai fátyolt borít homlokára. A' hős, szerelemtől és kéjvágytól lobogva tér vissza, és szent apácát talál, 's hideg zárdafalat, melly kedvese ölelésétől eltiltja. Kétségbeesve ül várablakában, 's néz és néz az alatt eső zárdára, míg szíve megreped. Most is gazdag szomorú fűzek gyászolják a' szigeten ez érzékeny történetet. — Unkel és Königswinter közt esik a' Siebengebirg, mellynek hét fokán

(Stromberg, Niederstromberg, Oelberg, Wolkenberg, Drachenfels, Löwenberg és Hemmerich) már a' romok is elpusztultak, csak a' legenda él. Sajnálom, hogy e' szűkkörű lapok nem engednek helyet legalább az érdekesbeket elbeszélni; majd talán még lesz alkalmam a' válogatottabbakat koszorúba fűzni. — Itt kimeríti a' rajnai természet egész teremtmény erejét, a' lehető legszebbet adja, 's azután mintegy hanyatt fekszik, 's elaludva meglapul, míg tengersírába nem ér. Mintegy férfi erejét veszté, 's öregségi elgyengülésbe esett, mellyben magát bérchez, vár, és szőlő tükrözé, most szomorú füzek hajolnak az alig mászó fölébe, 's melly egykor zúgva tört magának utat a' sziklák közt, most lapos homok-partok közé van zárva. Ez sorsa minden szépnek a' földön; 's minő képe az életnek! lezúg a' vad ifjuság, eltűnnek álmái, lecsillapodnak szenvedélyei; de letűnik a' tett dús férfikor ereje is, az élet elhalványul, elestveledik, vídám álarcza elborul, 's mi marad fön? — „bús melancholiánk szomorú nótája,“ millyet az elvénült Rajna mormol sírja közelében.

Istenveled szép Rajna tiszta tükre!
 Istenveled te boldog ösfolyam!
 Hol a' vidéknek történetvirági
 Nemes romok vihardúlt tornyai
 Sok századokrol mondanak régét,
 Hol a' hegyek mint színház-kárpitok
 Befoglalói ezredes dicsőség
 Bűn és erénytelen nagy drámáinak,
 Hol minden oszlop, minden kő mesél
 A' régi kornak óriásiról

'S a' sziklafalra érdekes regék
 Viharkezek- 's villámtol vannak írva.
 Te láttad a' letűnt színészeket
 A' népszerű vitéz Károly királyt
 Fejedelmi büszkeséggel homlokán
 Erős balában nagy kürtjét emelve
 'S jobbába' harczos kardját hordva fen
 Vagy megpihenve fáradalmiból
 Fastráda lángszerelmes karjain,
 Te láttad Ottók 's Henrikek haragját
 Midőn megrázva szöke fűrtjüket
 Arany sisakkal foglalák be azt,
 Te láttad a' rablók kalandjait,
 Dús érsekek trónrengető hatalmát,
 Vándorvitézek áldozó szerelmét
 'S mosolygva bájos fejdelem leányok
 Aranyhaját és hárfahúrjait.
 Most józan és hideg század keze
 Ültette partjaidra műveit,
 'S míg a' borotvált bérczek oldalán
 Szőlögerezdet érlel a' meleg dél,
 Gyors gőzhajóknak füstje száll gunyolva
 A' tisztos ős falakra, 's szárazan
 És ostobául néz föl a' kupecz
 'S az őszi termés hasznát rója fel.
 De a' midőn leszáll az éjhomály
 'S a' hold fehér fátyollal leplezi
 A' bérceztetőknek romvirágait
 Kisértetes szellemtáncz lengedez
 Az ősfalak közt 's ó-dalhangokon
 Kelnek föl a' sirok halvány lakói.
 Istenveled! de szép emlékedet,
 Szellemvilágod tündéres hatását
 Nem törli el keblemenk mélyiből
 Későbbi élet prózatengere.

És e' ponton, hol a' természeti szépségek érdeke elenyészett, önmaga által érdekesen, áll a' Rajna fővárosa Kölln, az egykor úgynevezett „szent város, egyházak városa, éjszaki Róma“ hol hajdan kétszáz szent épület, még a' franczia forradalom kezdetén is nyolczvan egyház és kápolna, 19 barát, 's apácza-zárda volt; jelenleg is még 30 egyház, 's kápolna (e' közt két protestáns) 's 70 ezer lakos (ezek közt 65 ezer catholicus) van. Fölötte Clemens Auguszt szelleme leng, de ez nem gátolja, hogy tűzszemű leányai egyenlő mértékben ne szerelmeskedjenek 's imádkozzanak, és arczaikon annyi coquetteriát, mint vallásosságot ne viseljenek.

Megszállva Kölln igen sok nagy hotelei közül a' „grand hotel royalba“ mellynek ablakai a' Rajna 's rajnapart népes életére néztek, 's a' túl parti Deutz-ra, mellynek kertjeiből estenkint vidám zeneszó hangzott át: azonnal a' világhirű dom coloszszi töredékeit siettünk bámulni. A' szűk, girbegörbe, szorult 's bűzhödött légű utczatömkelegből, mellynek rossz illatát Farina minden vize el nem parfümezheti, végre azon dombosabb és szabadabb részre értünk, melly körülbelől a' város közepén emelkedik, 's a' régi római Colonia Agrippina helye volt. E' régi gyarmat eredete nem későbbi a' Chrisztus utáni 50-ik évnél, midőn a' rajnai vad törzsökök zabolázására azon ügyes tapintattal épült, melly a' rómaikat városhelyeik kikercsésében jellemzi, 's Julia Agrippina, Claudius neje, Neró anyja, 's Drusus Germanicus leányának nevével ruháztatott fel. A' város évrázjai, római

uralkodás alatt, egyazok a' nagy birodalom évrájzaival. Rómának legfontosb gyarmata lévén éjszakon, Vitellius falai közt kiáltatott ki császárnak; a' bölcse Traján benne viselt követi hivatalát, midőn Nerva által utódának neveztetett. Számos császár lakta, 's a' huszonöt napos császár Sylvanus szinte itt gyilkoltattott meg, azon helyen, hol most szent Szeverin egyháza áll. A' negyedik század elején frank uraság alá került az ó gyarmat, kiktől a' vitéz hitehagyott Julián vette vissza Rómának, mellytől azomban a' frankok 460-ban ismét visszafoglalák, 's benne választák királyukká Clodowigot.

A' legrégebbi történeteknek ezen emlékdús színhelyére lépén, döbbsentve tűnt föl előttünk a' domroppant töredéke, bámulatos nagyságában és szépségében.

Jelenleg a' nagy tervből, mellyet sz. Engelbert érsek, született Bergi gróf akarátja 1218—20 körül teremtett, Hochstetteni Konrád érsek 1248-ki Aug. 18-án kezdé valósítani, mellyen régi századokban, harmadfél századig, több jeles építőmester, különösen 1257 körül Gerard dolgozott — csak a' 231 láb magas chorus kész egészen, környező kápolnáival. A' két torony közül egyik eredetileg tervezett magasságának (532. láb) alig felére (250. l.) vergődött fel, másik csak 27. lábnyira. A' homlok épület szélessége 231. láb, mint a' chorus magassága; a' basilica egész hossza 532. láb, mint a' tornyoké; minden arányban benne van a' héttel osztható szám. — Tiszteletes arczán már saxifragák 's egyéb rom-

virágok kezdenek tenyészni. De micsoda könnyedség 's kellem van e' félkész torony ivein 's apró tornyocskáin előntve, mi szellemivé nemesítve a' kemény, hideg kötömeg! azon czukorminta, melly Mosler udvari czukrásznál jeles ügyességgel elkészítve áll, 2 lábnyi magasságában nem szebb és könnyebb, mint e' roppant sziklamű 250. lábnyi emelkedésében. Mint törekednek ezen tornyocskák 's ismét kisebb tornyocskák, oszlopok 's oszlopocskák égfelé! 's végre midőn már törekvésök a' végtelenbe menne, mint fejlődnek ki finom bimbókká 's virágokká, a' lélek Istenhez emelkedésének nemes és gyöngéd ábrázolatai; a' buzgó imádság köben megtestesülései! — A' félig kész egyik torony tetejére kitűzött faalkotmány, úgynevezett „daru“ örvendetes jelt ad a' tovább építésre, 's jelenti Hugo Victor szerint, hogy „e' bevégezellen Iliász még Homérjait várja.“ — Most az egész Németország, sőt világszerte gyűlt pénzen vigan foly az építés munkája, 's benn egyes gyónók és imádkozók susogásával munkás vésők és kalapácsok zörgése vegyül. E' jelentéses „daru“ századok óta áll, 's vigan int nemcsüggedésre; a' régi daru menykő által megüttetvén, a' mostani 1819-ben állítatott fel; 's e' buzdító jelenség, előitéletesen bár, de nem sikeretlenül, mindenkor kiűjitatott, 's föntartatott nem csüggedő hittel 's reménynyel. És úgy látszik, a' következés meg nem czáfolja e' szent előítéletet. — Most Zwirner építészeti udv. tanácsos vezeti a' munkát, egész Németországban buzgón munkálkodó egyesületek (Dombau-Vereine) léteznek a'

nagy czél előmozdítására, 's a' művészeteket kedvelő porosz király is szívére vette a' már édes atyja harmadik Fridrik Vilmos által gondjaiba fogadott szép vállalatot, 's a' mármár omladozni kezdő nagy emléket meg menté a' végpusztulástól. Ha a' németek ezen nemzeti nagy művet képesek lesznek befejezni: hinni kezdek a' német egységben. És a' költő szavaival:

Wir horchen froh der alten Zaubermähre
 Wie schön, wenn Deutschland stolz und einig wäre!
 Baut euren Dom, dass seines Thurmes Spitze
 Sich majestätisch spiegle in den Rhein;
 Wahrzeichen Deutschlands, unsers Himmels Stütze
 Und unsrer Eintracht Sinnbild soll er seyn.
 Doch erst aus der Bastillen Schutt und Trümmern
 Sollt ihr dem deutschen Gott den Tempel zimmern.

Az építési munkák miatt nem mindenki eresztetik be a' chorusba, melly már egész pompájában kész, 's minden lépés pénzbe kerül. A' daruhozi fölmenetért az egyházi 10 garast kap, ha pedig a' dom minden nevezetességét megmutogatja, 2 tallért egyestől vagy egész társaságtól. A' dom belsejének szabad áttekintését 's élvezését nagyon gátolják a' munka miatt ben lévő fakerítések 's állások, de ezek mellett is bámulva láthatni e' gyönyörű művészi erdejét az oszlopoknak 's iveknek. Száz oszlop hordozandja a' hajó 's oldalhajók boltozatait, de csak a' 161. l. magas chorusboltozat áll készen, a' roppant hajó ideiglen deszkával van födezve. A' chorusban, mellyet számos emlék, mesterséges favésőzet 's 1288-bul való gyönyörű üvegzet ékesítnek, 's hét kápolna ölel, ezek

közül a' középsőben, a' főoltár háta mögött, van azon márványszoba, hol a' három szent király vagy mágus ereklyéi, a' köllni dom legfőbb kincse, drága koporsóban nyugosznak. A' koporsó, vagy is ereklyetartó, mellyre a' körötte meggyújtott viaszgyertyák kísértetes fényt hintenek, megaranyozott, öt és fél láb hosszú, három láb széles, tömör ezüst, lapja pedig, hol felnyílik, 's a' szent koponyákat láttatja, tiszta arany; az egész mű drágakövekkel, szentek képeivel, gyöngyök 's zománczczal pazarul ékesítve, teljes keleti pompában, 's terhelt gazdagsága által szinte bántva a' szemeket. Ez ereklyét, mellyek előbb Milanóban valának, Barbarossa Fridrik ajándékozta 1163-ban a' köllni érseknek, 's 1377 óta állanak a' domban. A' drága koporsót Heinsberg Fülöp érsek, a' márvány mausoleumot bajor Max Henrik érsek építteté, ki 1688-ban halt meg. A' dom kincstára tele van drága ládikák, monstrantiák, érseki kardok, botok, 's keresztekkel; nevezetesen benne Melchior Pál kanonok elefántcsont faragványa 1703-tól 1723-ig készítve, mellyek Krisztus szenvedéseit ábrázolják, 's ismét bizonyságok, mennyi időt fordított aprólékos és sikeretlen munkákra a' hajdankor anachoretai méléző buzgalma. Az ereklyék lakhelye körött számos síremlék van, mindennemű alakú 's eszméjű; Schwanenburg testvéreké 1561-ből, a' dom építője Hochstetten Konrádé, ki meghalt 1261-ben; Heinsberg Fülöpé, Gennep Vilmos (meghalt 1372-ben); Ferdinánd Auguszt érseké sat. Szent Ágnes kápolnában van a' híres Domkép ismeretlen festőtől,

és szent Irmgarde sírja 1100-ból. — Itt nyugszik Medicis Maria IV-ik Henrik özvegye szive is, ki száműzetve 's elhagyatva Köllnben 1642-ben halt meg, ugyan azon nevezetes házban (Sternengasse), hol Rubens 1577-ben született. Teste szent Denisben van. — A' francia forradalom katonái itt dúlongván, ebül bántak a' dommal, emlékeivel és kincseivel. Az oltár szent tüzén gyújtottak szentségtelen kézzel pipára, 's tomboló paripákkal jöttek be az oltárhoz. A' dom kincsei Arensbergbe vitettek, 's a' káptalanbeliek elakarták azokat adni, hogy árukból anyagi szükségüket fődözzék, de Napóleon vissza adá azokat az egyháznak. Azomban sok drágakő, 's a' három eredeti korona, tiszta aranyból, végképen elveszett. —

Fölmenvén a' karzatra, közelebbről láthatók a' karcsu oszlopszatokat, a' színes pompájú üvegjátékok, az egésznek nemes, aranyos hármóniáját. A' külső folyosókon pedig előttünk feküdt a' virágzó, bimbozó tornyocskák, ivék, oszlopok, egész erdeje, miken egy pillanattal átnézni lélekemelő gyönyör. Ezen finomságot, ezen nemes arányokat sem a' strassburgi domon, sem Bécs szent Istvánján csak megközelítőleg sem találhatni föl. Széllyel nézvén pedig, előttünk feküdt az öreg Kölln, számos barna egyházával, mellyek közül a' város éjszaknyugoti végén feltűnő szépségű a' byzánti kupolájú szent Gereon, a' város közepén Capitoli Mária és szent Péter; érdekes középületeivel, mik közt a' nagytornyú városház, a' Gürzenich nevű kalmárház, a' tizenharmadik század-

boli „Tempelhaus“ — 's fekete házai, összeszött font szűk utczái tömkelegevél, mellyek közt csak ittott pihen meg a' szem a' Neumarkt, Heumarkt 's néhány zárda-kert zöld szigetén.

Igen szép byzanti izletű egyház 's második helyen áll a' templomok városában szent Gereon, ezen 286-ban meghalt vértanubajnoknak 's 396 társának temetkező helye, mellyet Helena császárné, Nagy Konstantin anyja alapított. A' mostani épület azonban alig ha bír olly résszel, melly a' negyedik századból volna. Hanns érsek 1050 körül építé a' tornyokat 's presbytériumot; a' sekrestye 1316-ban épült, a' boltozatok 1434-ben újítottak meg, s' a' mostani gazdag ékesítés csak 1683-ból való. Építészeti tekintetben igen nevezetes az egyháznak tiszteggü kupolája, melly már Nagy Károly idejében létezett. A' főoltárhoz két lépcső vezet, 's innen a' chorusra ismét tizenhárom. A' chorus alatt ittott mozaik munkával kirakott kriptá van, hol, és az egyház számos üregeiben tartatnak a' vértanúk csontjai. A' kísértetes benyomást e' régi, penészes gözü, szent halottak elporlott ereklýéit rejtő egyházakban, nevelik még a' homályos szögletekben 's tömör oszlopok alatt guggolva, összekucsorodva ülő, beburkolt, barna alakok; imádkozó nők, a' vidéki aljasb néposztály csodálatos öltözetében, fejeikre borított köpönyegekkel, kik denevérmaszkokhoz, vagy ha ollykor ifjabbak, 's szebbeckék, vad druidnőkhöz hasonlítanak Normában. Döbbentő képet adnak a' kísértetes vén asszonyok, ha fonnyadt ajkaikat gépíleg mozgatják,

's az egyházat látogató idegen felé száraz vázkarjait kat alamisnáért nyújtogatják; mintha a' kripták elátkozott szellemei jöttek volna föl boszorkánykodni a' föld színeré.

Kapitóli Mária egyházát, azon helyen, hol egykor a' római uralkodás idejében a' városi Capitólium állott, Plectrud királyné, Pepin neje 's Martell Károly anyja alapítá a' hetedik század végén, vagy nyolczadiknak elején kanonoknök káptalanával, kik 1802-ig léteztek. E' régi egyház felső chorusa még a' nyolczadik századból való; többi eredeti része a' normannok által elpusztított, 's újra épült; megrongált belseje 1818-ban javíttatott ki, Noel jeles köllni archaeologus felügyelése alatt. Az oldalfalakat gyönyörű üvegzet ékesíti. Az 1822-ben lerontott kis szent Márton egyházából mind ide hozták a' képeket 's drágaságokat. Dürertől van két oltárképe, ugyanazon egy forgatható lapon; az egyháznak legnagyobb értékű kincse, 's idegenek sűrű látogatásának tárgya, mellyet az egyházi pénzvágya szőnyeggel födezett, 's csak borra valóért takar fel.

Kölln, e' régi római gyarmat, később hatalmas érsekek 's gazdag kereskedők lakhelye, igen érdekes események, 's kivált az ó egyházak, a' felséges dom, 's Kapitóli Mária, igen szép legendák tanyája. Legtöbb monda és szent rege azomban a' már 13-ik században építtetni kezdett, de mai napig is bevégezetlen dom körött lebeg, 's annak megfejtésével bibelődik, miért maradt ezen óriás mai napig is csonka állapotban? A' nagyravágyó, hatalmas érsek I. Engel-

bert, kihirdetteté, hogy egyházat szándékozik emelni, melly éjszak Rómájának dicsőssége legyen, 's nagyszerű tervezete és fölülmulhatlan fénye által minden létező egyházat meghomályosítván, a' köllni főpapok hatalmát 's gazdagságát fönnen hirdesse. Egy fiatal, szerelmes művész megragadá ez alkalmat, magának hirt 's gazdagságot szerezni. Midőn a' városon kívül, ó római omladékok kísértetes árnyékában mélyen merengve ül 's uralkodó eszméjével foglalkodva, a' száraz homokban botjával terveket rajzol, megjelenik háta mögött a' fekete csabító, 's kiczagja porba rajzolt tervével, mellyet ő tökéletesnek tart. „Hiszen ez nyomorú terv, gyarló utánzás,“ úgymond, „a' mainczi egyház másolata“ — és eltávozik. Másnap alkonyatán hasonló hideg kaczagás kelti föl a' fiatal művészt büszke almaiból. Ugyanazon fekete, ránczos alak megjelenik, 's eltörli a' porba írt tervet, ezt mondván: „hiszen ez ismét nyomorú majmolás, mellynnk eredetije a' wormszi egyház.“ — Harmadik napon ismét meglátogatja vérfagylaló gúnykaczajával ugyanazon helyen, 's a porba rajzolt tervezetet a' speieri egyház gyáva utánzásának csufolja. A' kinzott művész haragra lobban, 's tört ránt üldözőjére, de ennek csontvázáról visszapattan a' hegyes ércz. „Sikeretlen gyavá haragod,“ úgymond, „'s nincs egyéb hátra, mint velem alkura lépned.“ 'S tervet rajzolt a' dicsvágyó és szerelemrészeg fiú elé, mellyet látva, ennek minden érzékei megtompultak gyönyör 's csodálkozás miatt. Olly dicsőt, olly magasztost, soha álmaiban sem látott. De a' fekete

vendég ismét azonnal letörlé a' gyönyörű tervet, mi előtt az, a' néző emlékezetébe nyomulhatott volna. 'S a' fiú esdett és könyörgött, 's mindent ígért cserében a' hasonlíthatlan tervért. Az ördög csak lelkét kéré halála után, 's a' fiú túlbuzgó hevében oda ígére azt. Mi előtt azomban a' szerződés az építömester vérével aláíratott volna; ez meggyonta a' dolgot búbánata okát kérdező kedvesének, 's ennek esdekléseire és tanácsára egy tudós barátnak. A' tudós barát egy darabkát adott neki a' szent keresztfából, 's mellé jó tanácsot. Midőn a' nyereségen örvendő fekete másnap éjjelén eljött a' szerződést végképen megkötni; az építömester csalfogással átvevé tőle a' tervet, 's a' helyett hogy a' vérével aláírott szerződést nyújtotta volna kezébe, a' szent keresztfa forgácsát tartá vele szemközt, 's erejével elűzte a' hatalmából kivetkeztetett manót. A' dom építése elkezdett a' hasonlíthatlan nagyszerű terv szerint, de a' megcsalatkozott ördög nagy boszujában megesküdött, hogy a' dom soha sem fog elkészülni, 's a' maradék nem fogja ismerni a' dicsvágyó, 's halhatatlan hír után esengő építömesternevét. 'S az ördög jövőndölése ekkorig rendületlenül áll. Az építés elkezdett ugyan 1248 - ban, de ma sem készült még el, 's a' tervet adó építömester neve ma sem ismertetik. Meglátjuk, babonátlan századunk szilárd akarata fog e' győzhetni az ördögi jövőndölés mysticus hatalmán?! — Az egyház közelében van egy nagy darab kő, mellyet ördöggkövének hínak. Ezt a' felbőszült rossz szellem csalatása irtózatos dühében a' Drachen-

fels tetejéről hozta olly czéllal, hogy a' készülő dom-
ra ejtse, 's annak falait összezúzza; de az isteni ha-
talom úgy akará, hogy sebes és erős szélvész jött
éjszak nyugotrol, melly a' sziklatömeget odább lódí-
tá, 's az egyházat megmenté. A' sziklában maig is
látszanak a' böszmanó éles körmei.

A' városi tanácsház csodálatos és festői agglo-
merát, melly több és különböző korban keletkezett,
's ezért sokféle alakú 's izlésű épületekből áll. Leg-
régibb része a' 13-ik századból való, t. i. a' földszin,
's az első emeleti nagy terem, hol egykor a' Hanse
gyűlései tartattak. A' Muschel nevű terem, hol most
a' városi ülések tartatnak 1687-ben J. D. Vos által
készült, és érdekes szönyegekkel van borítva, mellye-
ken részint az érsekek 's polgárok közti üldözetek-
ből jelenetek, részint tájképek vannak ügyesen szöve
Wouwermann rajzai után. A' torony 1407—1414-
ben épült, de régi teteje 's ékesítvényei, valamint
eredeti galleriája is, elrontattak. — A' márvány por-
ticus, melly a' bejárást fedezi, 1570-ben épült, czifra
stylja ezen kor bélyegét viseli. Homlokán közepett
oroszlánnal vivó lovag van féldomborban (basrelief-
ben ábrázolva, köröskörött Julius Caesar, Augusz-
tus, Agrippa (a' város alapítója), Nagy Constantin,
Justinian római, és Max német császárok szobrai 's
nevei; fölül pedig a' vivó ember fölött az igazság
bekötött szemű alakja karddal 's mérleggel kezeiben.
— Ben csodálatos ó udvar a' Löwenzwinger (oroszlá-
ntartó), hol a' város vadállatai tápláltattak; körül

rémalakok, 's torzképü szobrok és czimerek, és ismét az oroszlánál vivó ember.

Ezen oroszlánál vivó bajnok a' város igen lovagi 's igen nemes polgármestere Grein Hermann. A' tizenharmadik század közepén, midőn a' szabad és hatalmas kereskedő város folytonos harczban élt a' jogait elnyomni akaró érsekekkel, 's ezeket gyakran ki is kergeté falai közül, főszerpet vitt a' város jogai védelmében Grein Hermann, a' néptől imádott öreg polgármester. II. Engelbert érsek a' Falkenberg családból, jól tudván, mennyit ér ezen egy ember, elhatározá orozva leendő kivégeztetését, 's a' hőstett végrehajtását két szerzetesre bizá, kik a' dom melletti zárdában laktanak. Ezek a' becsületes és vitéz öreget olly ürügy alatt, mintha az érsek vele kibékölni, 's a' városra nézve hasznos szerződést volna kész kötni, kertjökbe csalák, 's egy rekeszbe zárák, hol a' harczias szellemü Falkenberg kiéheztetett oroszánt tartogatott. De Grein nem hagyta elhűfegyverét fölső ruhája alol, 's míg a' szerzetesek nevetve távoztak, föl fohászkodott Istenéhez, 's megkezdvén férfias harczát a' felbőszült oroszlánál, azt csakugyan leverte. Azomban a' nép, sejtvén kedvencze veszedelmét, megrohaná a' zárdaházat, 's míg az alélt öreg polgármestert diadalmasan emelé haza vállain, a' törbe csaló árulókon iszonyú boszut állott.— Ez az oroszlánál vivó ember története, kinek alakját Köllnben minduntalan láthatni. A' hyerarchia elleni elkeseredett harcznak maradványa, úgy tetszik, azon durva régi kép is, melly ez udvaron hever 's

barátot ábrázol a' legilletlenebb helyzetben. A' torony oldalán, melly ezen udvar felett emelkedik, Já-kób nevű gunyalak van faragva, rémes nagy fő, ijesztő kifejezéssel. Ezen hajdan hatalmas és szabad városok mindegyikének van illy quasi-udvaribolondja kapuin vagy tornyain vagy térein; Baselben minden óraütéskor egy alak öltögeti nyelvét kis Bâsel felé; Brüsszelben a' „Manchen Pis“ valódi kis népszent; Bernben szinte fababa működik 's medvék tartanak ünnepélyes menetet a' toronyóra körül.

A' Gürzenich nevű ó épületben, melly a' 15-ik században épült, hol a' gazdag Kölln nem egy izben császárokat vendéglett meg, több országgyűlés tartott, 's hol most is közünneppek, 's a' híres köllni carneval tartatnak — jelenleg földszint árurakhely, a' fölső, 175 láb hosszú, 70 l. széles, 's 24 l. magas teremben pedig mükiállítás volt, hollandi festők műveinek nagy és becses számával. — A' tisztes épület bazáltból van, szilárd és egyszerű, kapui fölött két régi szobor, Agrippáé, ki Köllnt alapítá, 's Marsiliusé, ki valamelly ostrom alol menté föl. Nevezetes régi ház, még a' 13-ik század elején épült, most kijavított „Tempelhaus“ a' rajna utczán, melly nevét a' Templariusoktól vette. Most benne köztársulatok, hajózási-ipar- és kereskedési- egyesületek gyűlései tartatnak. Földszinti részében, egészen régi izlésben festett pompás teremek készítették a' porosz király elfogadására, hol a' köllni régi patricius családok során ismét előjön Grein Hermann emlékezete.

Köllnnek igen számos nyilvános és magános gyűteményei vannak, a' jezsuita-collegium és seminarum könyvtárai, a' Wallraff nevét viselő városi muzeum a' köllni udvar czimü ó épületben, a' Josetti, Lyversberg, Katz, Oppenheim, Riedinger, Wurmféle sat. képgyűjtemények. — Casinóiban idegenek is szívesen bevezettetnek. Sétahelyei leginkább a' deutzi nyilvános kertek. —

És most nyájas olvasó, ki e' sorokat átolvasásra méltatád, többecs két is tudsz Köllnről, mint hogy falai közt főzik a' világhirű „Eau de Cologne“t, melyből évenként 500 ezer tallérnyi mennyiség fogy el Köllnben, 's mellynek illatos forrásából meríteni talán egy utazó sem mulaszt el. Farina, ki a' valódi köllni vizet készíti, csak egy van a' Jülich téren, de ezen egyetlen egy valódi Farinaféle köllni viz ötven helyen is árultatik, 's mind ezen Farinák valódi „bonae farinae Farinák.“

VII.

A A C H E N.

Köllnből Aachenbe vasúton rándulánk. A' táj, mellyen keresztül a' vasút 2 óra hosszát, $9\frac{1}{2}$ mérföldön át vezet, elég lapos, de nem unalmas, mert igen jól művelt 's vidám arczatú; érdekessé teszik különösen e' vasutat számos tunneljei, mellyek közt a' Königsberg melletti, Köllntől nem messzire, olly hosszú, hogy rajta az átmenet a' gőzmozgony nyilsebességével is, tovább tart három percznél. Kieselőször teszi e' tapasztalást, nem nélkülözhet némi kis borzadást. A' pokolsötétségben semmi tárgy nem látható, csak ollykor a' locomotiv pattogva repülő szikrái; e' zörgés e' zárt és szűk helyen sokkal erősebb 's fülsértőbb; a' lélekre ónsuly nehezkeedik, 's örül az ember, ha ismét hajnallani kezd, 's Isten derült napjára kiérhet. E' tunnel leghosszabb Németországban, 's egész európai continensen csak kettő van hosszabb. — Hosszusága ugyanis 5160 rajni láb (több mint egy angol mérföld); 26 láb magas, 22—24 láb széles, öt szelelő lyukkal bír. A' nagyszerű mű nagy költséget is ki-

vánt 's több mint 800 ezer tallérba került. — Túlhaladván a' horremi, 's buiri állomásokat és a' düreni főállomást, melly a' kölln-aacheni vasútnak körülbelől középpontja, 's hol a' két félről érkező vonatok (mert a' vasút csak egy soros) egymást bevárják, a' Ruhr és Wehebach felett szép hidak vezetnek, 's az Ischenbergen át ismét tunnell, de csak 600 lábnyi hosszú. Az Inde völgye felett 264 lábnyi szép viaduct visz a' harmadik tunnell felé (Nirmer-tunnell) melly 2280 l. hosszú, 's 450 ezer tallérba kerülván aranylag még drágább mint a' königsbergi. — Ezután csak hamar megpillantók az érdekes Aachent, a' közelfekvő Burtscheidot, 's a' nyájas Lousberget. Aachen-nél költséges viaduct nyugszik szép boltozatain a' Wurmthal fölött, melly a' regényes Frankenburg mellett szédítő magason vezet be az aacheni pályaudvarba. E' viaduct, mellyet 4 láb magas párkány ékesít, 892 l. hosszú, 26 l. széles, a' völgy északi része fölött 76 l. magas, 's 6. különféle osztályból áll, különböző magasságokkal. — E' vasút 1841 Sept. 1-eje óta nyílt meg; azóta már elkészült annak folytatása is a' belga határig, 's Németország itt köttetett össze első vasút által a' külfölddel.

Aachen, Nagy Károly városa, most a' porosz rajnai kerület főhelye, 40 ezer lakossal, az Ardennek közelében, nyájas halmok alatt fekszik, Belguim és Holland szögletében, tarka szépségekkel dús vidéken. Világosabb, derültebb, 's újabb arczú város, mint az öreg Kölln, 's a' vasúttól a' városba vezető tiszta, új játékszín utcza szebbnél szebb meszelt és

rendes, kényelmes és csinos, de jellem- 's jelentésten divatépületek sora. Köllnben feltünőbb az óságos német arczat, Aachenben már németalföldi alakzat és színezet látszik, 's az egész ó német hely ma már kevés német elemmel bír. A' jelentőbb régi rész a' dom és városház körül sötétlik. 'S valóban egész napnak nagyobb részét e' két érdekes épületben töltök.

Egész Aachent Nagy Károly nagy emlékezetei töltik be. A' városház azon régi palota (Pfalz) helyén áll, hol a' népszerű hős született; a' városon kívül, Burtscheid városka mellett láttuk azon Frankenburgot, hol egykor kedves mulatókastélya állott, 's hova, mint már ez előtt elmondám a' mesét, Fastrada varázsgyűrűje által kötve volt; 's a' tiszteletes domban nyugosznak tetemei. —

A' városház ószerű, hatalmas góthépület, két toronynyal, mellyek egyikét a' nép maig is Granustoronynak nevezi, 's mellynek mély alapjai, mint mondják, Apollo (Granus) régi templomának romain nyugosznak. Másik tornyában a' városi kapuk nyitására 's zárására jeltadó harangok függenek. Mennyi nagy emlékezés leng a' sötét, tiszteletes falak közt! Itt van Pipin palotája, mellyet a' benne született Nagy Károly újra építtetett, 's az általa 795-ban építtetetni kezdett dommal és királyfürdővel egy kerítésbe foglalt. A' nagy és pompás épület, mellynek földiszítésére sok márvány és mozaik-műveket hozatott Trierből, a' mostani városház térnek, 's városháznak helyét foglalta el, 's az udvari kápolnával (Münster) osz-

loptornác által volt összekötve. 'S úgy akará a' történet játéka, hogy midőn Károly meghalt: a' palota megrendült, az oszloptornác elsüllyedt, a' domra villám csapott, 's az annak tetejét ékesítő birodalmi almát messze sújtá. Itt történt a' tizedik század végén azon nevezetes és regényes sakkjáték, mellyben Ezzo, aacheni palota gróf (Pfalzgraf) harmadik Ottó császártól ennek angyszép hugát Matildát nőül nyerte. Az ifjak titkon mély szerelmet éreztek egymás iránt, de a' világi helyzet külömbisége bezárta az ifju gróf ajkait a' büszke hős harmadik Ottó ellenében. Ottó szenvedélyes sakkjátszó volt, 's egykor a' játék hevében, midőn Ezzo által néhányszor leggyőzetett, ennek új győzelem esetére megígérte, hogy teljesíteni fog mindent, mit tőle jutalmul kíván. Az ifju gróf kebele magasan dobogott föl, megfeszíté figyelme egész erejét, 's megnyerte a' felhevült császárt. A' jutalom, mellyet térdre borulva 's szerelemremegve kért, Matilda keze volt, és a' császár, e' nemes, lovagi harmadik Ottó, szavát tartá.

A' városház harmadik emeletében van a' nagy terem, hol 1748-ban a' híres aacheni béke kötöttet, 's mellyet az ezen béke kötésnél jelen volt követek 's Napóleon és neje Josephine arczképei ékesitnek. Ez arczképet maga Napóleon ajándékozta a' városnak, 's egynek tartatik legjobb képei közül. A' városház előtti téren vásárló nép tömege nyüzsög, 's ugrókut van, mellynek több medenczébe hulló vizsugarai fölött Nagy Károly hat lábnyi magas ércszoborra áll 1620-ból. Éppena' ház előtt látszik a' franczia

véruraság alatti nyaktiló helye. Köröskörül a' városbázzal szép öszhangzásban levő öreg, erkelyes épületek csoportjai sötétlennek.

Az aacheni dom legrégibb része annak hojója (rotondája), és ez van fön egyedül azon eredeti épületből, melyet Nagy Károly 796-ban emelni kezdett, 's melyet harmadik Leo pápa 804-ben személyesen szentelt föl. E' régi egyház 882-ben a' normannok által sokat szenvedet; a' mostani chorust, melly a' rotondától keletre fekszik, a' 14-ik század közepén építteté Schellaert polgármester; ugyanahoz nyugatra a' harangos torony ragasztaték. —

A' byzánti izlésü, nyolczszögü, kupolás rotunda közepében van egy fekete márványlap újabb időkből, mellyre rézbetükkel iratvák e' szavak: „Carolo magno.“ — E' helyen, a' márványlap alatti üregben ült Nagy Károly fejedelmi csontváza, császári biborban, fején koronával, térdein az evangeliommal, nyakán kereszttel, 's a' szent keresztnek egy forgácsával, derekán zarándoktáskával, azon aranylapokkal bevont fehér márványszéken, melly ma is mutattatik, 's lábainál azon gyönyörű sarcophaggal, melly jelenleg sz. Miklos kápolnájában csodáltatik, míg a' merész harmadik Ottó ki nem nyíttatá a' szent nyughelyet (1000-ik évben k. u.); Barbarossa Fridrik pedig 1165-ben ki nem véteté csontjait, 's el nem foglalá márványtrónusát koronáztatása czéljára. A' monda úgy tartja: hogy a' nagy fejedelem, midőn vakmerő utódja örök nyugalma megzavarni nem rettegé, egyenesen ült, markában erősen szorítva királyi

pálczáját, 's kezeire húzott kesztyűi bőrét által törte a' hatalmas köröm. Tagjait nem rontá meg rothadás. A' szilaj Ottó levágatá a' halál után nőtt körmöket, kivéteté egy fogát a' kísértetes nagy királynak, azután ismét berakatta a' sírüreget, 's tovább rohant viharos életpályáján. De a' következő éj rémes álmában megjelent neki háborgatott elődének fenyegető árnyéka, 's megjövendölé: hogy nem ér öregséget, 's gyermekek nélkül tér őseihez. És Ottó csakugyan ifjúsága virágában halt el, örökösek vigasztalása nélkül.

A' Barbarossa Fridrik által kivett márványszék 1165-től az az: a' nevezett császártól kezdve egész második Max idejéig, mióta a' koronázások Frankenburgban, a' választással egy azon helyen történtek, folyvást koronázások alkalmával használtatott. Most a' gömbölyeg hajót körülvevő folyosón (Hochmünster) melly számos szent képekkel van felczifrázva, fatokba zárva, egyházfinak nyújtott borra valóért látható az érdekes, Königsstuhl. — Eredetileg aranylemezekkel vala borítva, mellyek leszedetvén, a' sekrestyében tartatnak. A' fehér márványszék igen egyszerű, négy darab lapos négy szögletű kőből összeállítva, az ülés benne egy darab deszka, mellyen kopott veres bársony vánkos van. Sokkal nemesb mű ennél azon gyönyörű görög sarcophag sz. Miklós kápolnájában, melly a' nagy császár lábaihoz volt téve sírjában. Külső lapján Proserpina elragadtatása van vésve művészi kezekkel. A' dom köröskörül újonnan van ékesítve, 's e' rococo-diszítványek, e'

venus - nemű madonnák, amorfele angyalkák igen rosszul illenek Nagy Károly sírjához. A' sírűreg fölött azonban szép antik darab függ, azon nagy koronálámpa, melyet Barbarossa ajándékozott az egyháznak. Ez egészen elűt a' többi czifraság nemtelen alakjaitól, 's méltó a' helyhez, hol függ.

A' sekrestyében egy arra rendelt pap mutogatja meg az úgynevezett kisebb ereklyéket, 's az egyház kincseit. Nagy Károly csontváza drága koporsóban fekszik, melyet második Fridrik arany- 's ezüstből készítettett, 's melly soha sem nyittatik ki; koponyája azonban, melyet most a' sekrestyés kegytelen körme kopogtat, 's karjai, mellyek tömérdéksége bámulásra bírja ezen eltörpült század gyermekét, nyiláson keresztül láthatók. A' nagy ereklyék csak minden két évben egyszer, tizennégy nap hosszat mutattnak a' népnek, melly alkalomra sok ezer zarándok tódul Aachenbe; ez időn kívül pedig csak koronás fejeknek. És ezen rendet olly szigoruan megtartja a' helybeli káptalan, hogy a' mostani porosz király korona örökös korában, saját városában, nem láthatá ezen ereklyéket, noha ez iránti kívánságát nyilván kijelenté. Ugyan e' sekrestyében láthatók a' „Königsstuhl“ aranylapjai, Nagy Károly elefántcsont vadászkürtje, melly szinte igen izmos és velős karokba való; keresztje a' Krisztus keresztfájának forgácsával, melly nyakán függve találtatott midőn Barbarossa kinyittatá nyugalma lakhelyét. A' dom körüli folyosókon fekszenek azon márványoszlopok, mellyeket Nagy Károly Ravennából 's Rómából hozatott, midőn a' domot eredeti-

leg építtetni kezdé. Ujabb kijavításkor leszedettek 's ide rakattak. — Kivülről, mint a' régi német domokat nagyobb részint, úgy az aachenit is apró házak, 's árusbódék környezik, 's az eredeti Nagy Károly féle épületet, a' szép négyszegű rotondát egészen láthatlanná teszik. — Nevezetes azomban a' régi rézajtó, Nagy Károly idejéből, oroszán-fej fogantyúkkal. Mellette tátott szájú érczfarkast láthatni, mintegy őrizve a' bejárást, mellyről a' sok társaihoz hasonló ördöngös legenda következő: az aacheni tanács pénze kifogyván, az ördög ajánlott neki egyház építésre való kincseket olly alkuval, hogy az első lélek, melly a' kész egyházba belép, övé legyen. Az egyház vi-gan fölépült, de senki sem akart először bele menni. Végre egy ravasz barát tanácsára farkast eresztettek be minden más teremtvény előtt az egyházba, mellyet az éhes ördög megragadt, 's összetépett ugyan, de látván keserű csalatását, káromkodva hagyta az egyházat Istennek 's híveinek. — Az érczfarkas e' szegény áldozatfarkas emlékét tartja fön, ki saját pá-ráján egy emberi lelket mentett meg. —

Aachen emlékei közt némellyik édesen hatott nemzeti érzelmeinkre. A' fürdők közt egyik „Magyar királyné“ nevet visel; 's a' domban áhítattal néztem be a' vasrostélyon első Lajos király kapolnájába, mellyet hazánknak e' vitéz fejedelme sz. István, Imre, László, Erzsébet, 's Magyarország minden szent királya 's királynéja tiszteletére épített szentelt 's ékesített föl 1374-ben Aug. 4-én. És mai napig is van Aachenben némi alapítvány zarándokló magyarok

számára. Ha ezt későcskén nem tudjuk meg: kétség kívül enni fogtunk volna azon alapítványi lencséből, melly itt nemzeti érzelmű elődök kegyességére nagy szerényen emlékeztet.

VIII.

POLITIKAI 'S TÖRVÉNYSZÉKI VISZONYOK A' RAJNÁNÁL.

Már mondtam Uti tárczám első füzetében, hogy a' Rajna, e' német Ganges — Schweicz szabad bérceinek ez erőteljes szülötte, melly sziklák és sikok, erdők 's homokok közt, zátonyok felett mászva, 's városok hulló köveit fogadva habjaiba, örök moralyát, mintegy nyugot és kelet örök perlekedési zaját, danielja, bizonyos elevenséget 's lelkesedést terjeszt virágzó partjain, millyet belső Németországban nem találni. Mindkét de főleg a' balparton legrégibb idők óta nagy és gazdag városok emelkednek, jól művelt földektől, 's mosolygó kerti házak 's majorságoktól környezve, 's e' városokban szabad municipalis alkotmány élete és mozgalma működik. A' népben annyi életrevalóság, szellem és szabadságszeretet mutatkozik, hogy ha e' szép országtöredékeket, mellyek a' Rajna jobb 's balpartján fekszenek, a' népek 's országok sorsa felett intézkedett hatalom egybefoglalja, 's e' szétszórt drágakövekből egy koronát alkot, a' Rajna partján kétségkívül mint a német-sta-

tus támad 's a' nyugoti szomszéd ellenében meggyőzhellen védfal emelkedik. De úgy tetszett a' bécsi congressusnak, hogy a' Rajna 150—160 órányi útjában, melyet Schweicztol Hollandig átfut, Baseltől Lauterburgig Német- és Franczia-ország, szorosban véve Baden és Elsass, azután Baden és rajnai Bajorország (Rheinpfalz) később pedig Hessen-Darmstadt, Nassau és a' porosz birtokok partjait mossa, sőt az Oldenburghoz tartozó Birkenfeld herczegség, a' hessen-homburgi Meissenheim uradalom, a' kurhesseni tartomány Hanau, határát is érintse, mignem Emmerichnél Hollandot érve el, annak mocsárjai közt nemtelen halált hal.

E' rajna melléki tartományok, de főleg a' balpart, mely franczia intézvényekkel láttatott el 's azokat maig megtartá, valódi gyöngyei Németországnak mind a' lakosok szorgalma, ügyessége, 's szellemi erejére nézve. A' szabadság 's népjogok szeretete legrégibb időktől fogva sajátja e' földnek, 's történeti emlékezések gazdagsága által tápláltatik. Már a' legrégibb korban az eredeti ó german 's ismét a' behozott római institúciók a' szabadság szép alakjait viselék magukon; a' német nép legrégibb szokásaiban feküdt az önkormányzás, önadoztatás, szabadon választott népbírák biráskodása (Schöffen), képvisleti rendszer, melyek a' feudalismus századaiban megsemmisülvén, azóta a' német tudósok legszörszálhasogatóbb okoskodásai által sem költettek új életre, de a' rajna-balparti tartományokban, legalább egy részben, a' franczia uraság alatt csak ugyan új

gyökeret vertek. — A' római hódoltatók is elhozák magokkal saját jogeszméiket, 's kiváltképpen városi municipalis alkotmányukat, melly úgy a' német, mint az olasz, spanyol, schweiczi 's egyéb városok szerkezetében egyaránt fenmaradt. — Később, a' feudalismus korában, midőn az ököljogos anarchia viharai közt a' régi szabad Gau-rendszer 's népszabadság elenyészett, a' rajnai városok erőteljes szövetségében talált a' szabadság és műveltség némi menedéket, mellyek falain, 's polgárhatalmán a' szilaj, dühöngő zsarnokság 's aristocratia önkénye megtörött, 's mellynek szárnyai alatt a' magasb 's nemesb törekvések, polgárosulás, tudomány 's művészet, kereskedés 's műipar jól védve virágoztak. A' városok természetes gyűlpontjai a' polgárosulásnak 's műveltebb életnek, főleg ott, hol az emberi társaság eredeti egyszerű viszonyai, millyek valának a' legrégebb német szabadság korában, a' hűbéri viszonyok kifejlése előtt a' kölcsönös védelemre szabadon egyesült, önkormányzó néptársulatok, — a' kor hatalma alatt felbomlanak 's egyes kényurak és rabló lovagok ököljogos, erőszakos keze halállal 's elnyomással fenyegeti a' közszabadságot. 'S így a' közép századokban a' német-főképp rajnai városok hatalmas szövetsége ótalmazá a' német népszabadságot 's műveltséget a' feudális erőszak ellen, kebelébe menekült nem csak a' kereskedés, kézműipar, tudomány, művészet, általában a' polgárosulás, 's azzal együtt járó jólét, hanem a' képviseleti rendszer 's polgári szabadság is. Igaz, hogy e' városok szabadsága nem

volt egészen teljes népszabadság, bennök is az aristocratiának egy neme fejlett ki, de még is fentarták e' sivatag 's viharos korban a' szabadságnak némi ízét, némi előképét, 's míg mindenfelé a' feudalismus rablánczai csörögtek, a' városokban maradt meg azon elem, és anyag, melly későbben egy jobb kor megtisztult nézetei szerint tökéletesb alakot ölthetett 's szélesb alapot foglalhatott. — Miután pedig a' szabad városok hatalma 's jogai is elmerültek az újjá szült francia nemzet propaganda-szelleme a' legújabb izü 's alakú népszabadság intézvényeit ruházta az általa elfoglalt rajnai tartományokra, mi szerint egyes városok, és szabadalmas néposztályok helyett az egész nép nyert politikai jelentőséget; úgy hogy jelenleg a' rajnánál annak elvesztésétől félnek, a' mivel ekkorig bírnak, másutt pedig a' réginek megtartását rettegik Németországban. A' külföldi hatalom rövid idő alatt sokkal több jót tett e' tartományokban, mint a' bel-földi uralkodók az előtti több százados atyáskodása, sőt csak az hozá némileg helyre, mint emez elrontott. Mert míg ezek alatt a' régi népjogoknak emlékezete is alig maradt, 's a' száz meg száz darabkára szaggatott ország felett száz meg száz apróur parancsolt: a' francziák idejében alkotmányos elvek, személy- 's vagyonbátorság, teljes lelkiismeret 's vallás és ismét föld 's kézmű szabadság, teherviselési 's törvényelőtti egyenlőség, törvényszéki nyilvánosság, szóbeli eljárás, 's eskötszékek, holt javak felosztása, 's a' hü-beri terhek megszüntetése léptek életbe. A' sajtósza-badság is egészen a' dicskoszorús zsarnok Napóleon

idejéig teljes virágzásban diszlett. — És a' nép annyira méltánylá a' francia uraságnak e' jótéteményeit, hogy mind azon nagy áldozatok mellett, melyekbe ezek neki kerültek, 'sbús emlékezete mellett a' pusztító dulásnak, mellyel a' francia szomszédság a' Rajnát századok óta látogatá, a' nép keblében meleg rokonszenv él 's uralkodik a' francia nép 's annak institutiói iránt, mellyeket e' földről semmi hatalom nem képes többé kiirtani. A' dolgok illy állásán, illy szemmel látható 's kézzel fogható valóságon nevetségessé törpül a' „francia faló“ német tudósok szegény zajgása, kik a' francziáktól minden érdemet elakarnak ragadni Németország 's annak szabadsága iránt. A' mi jelenleg a' Rajna balpartján még hiányzik, 's minden ottani hazafi keblét sovár vágygyal égeti, az a' Napóleon alatt megsemmisült, 's azóta sokszor ígért, soha meg nem adott sajtószabadság; 's a' francziák által elültetett, a' lakosok előtt mondhatlanul kedves 's azok vérébe és életébe forrott szabad intézvények további kifejtése 's erősítése, főleg: jó képviseleti rendszer, mert a' porosz alatt valók nem felejtethik nagy királyuknak szép, de gyakorlatba nem vett mondását: „les bons rois meurent, les bons lois subsistent“ — 's jól érzik, hogy a' trónok 's nemzetek legrendithetlenebb oszlopa egy szabad nép akarata, hogy ha töle minden befolyás 's részvét elvonatik, hideggé lesz a' háza ügyei iránt, 's a' kormányban ellenségét látja, hogy csak általános nemzeti képviselet útján lehet a' nemzeti szellemet tevélegesen fölébreszteni 's éltetni“ mint ezt az 1808-

ban lelépni kényszerített jeles porosz minister Stein kijelenté. — Másik mi a' Rajna balpartján még hiányzik, a' jó községrendszer. Poroszország hozott ugyan be meglehetősen jó városi rendszert, 's ez fontos lépés, de nem minden. — A' Rajna balparti nép szívében kétféle vonzalom ösztöne uralkodik, egyik fajé 's nyelv, mely Németországhoz csatolja, másik a' szabad intézményeké, 's azon háláé, mely ezen intézmények adója iránt a' népben kitörölhetlenül él, 's ezt franczia rokonszenvvel tölti el. A' sympathiák illy kettős irányában csak az által lehet a' mérleget Németország részére billenteni, ha a' német haza kormányai elszánják magokat a' szabadság institutióit tovább fejteni, főleg ha jó község rendszert hoznak be, 's a' népnek megadják azon gyönyört, hogy öndolgairól önmaga intézkedjék. Mert semmi nem köti annyira hazájokhoz az embereket, sem a' vér állati ösztöne, sem nyelv, ruha, szokások, mint azon büszke, 's lélekelemelő öntudat, hogy a' haza ügyeinek kormányzásában aránylag részt vehetnek. A' községrendszer olly ajándék lenne, millyet Francziaország nem adott, 's minek bírása teljes mértékben éreztetné az eredetileg német institutiók túlnyomó becsét a' franczia ajándék felett, mert a' túlságosan központosított Franczia országban éppen ez intézmény hiányzik. Hasonló szép ajándék, 's új gyémántkapocs lenne a' német eredeti formák szerint alkotott eskütszék, olyan, mint Angliában 's Amerikában van, azon korcs másolat helyett, millyen a' franczia eskütszék, 's millyen a' franczia rendszer után alakított Rajna melletti jury.

Tiltván e' hely bővebben ereszkednem politikai elmélkedésekbe, még csak a' Rajna melletti eskütszéknek adom rövid leírását. Először Köllnben lön alkalmam széljelnézni a' franczia mintájú rajnai német törvényszékek korlátinál.

A' Rajna balpartján, mellynek Francziaország adá törvényszéki intézvényeit, csekély árnyéklati különbségekkel a' franczia rendszert találjuk életben. Azon inquisitori szellem, melly a' canonicus és byzanti törvény dohos codexeiből, a' közép századok feudalis ködeiben kigőzölgött, az egykori német törvényszéki szabadság nemesen diszlő virágait elfojtá, 's a' szabad néptörvényszékek és accusatorius rendszer helyébe az actaszagu, holt, és inquisitorius eljárást csempézé, nem egyszer tett kísérletet a' Rajna balpartján divatozó eljárást is elnyomni; de minden e' nemű törekvések meghiusultak a' rajnai nép szilárd és férfias ragaszkodásán. A' Rajna népe igen német, de inkább lenne talán francziává, mintsem a' franczia rendszer ajándékát 's áldásait feláldozza.

A' patkó- vagy félkör alakban épített 's igen czélszerűen felosztott köllni törvényszék-palotában téres, tiszta, jól rendezett termekben, az eskütszék, ápróbb rendőri kihágások felett ítélő törvényszék, 's kereskedési szék tarták teljes nyilvánossággal üléseiket. Minden egyes törvényszéknek külön folyosója, bejárása, osztálya, hivatalszolgái vannak. Építtetéle 1824—26-ban, 's jól rendezett törvényszéki épületnek mintájául szolgálhat. Az épület belsejét oszlopos tornácz veszi körül, hol ügyvédek 's perle-

kedő felek sétálva értekeznek. Ügyvédek 's birák egészen hasonló hivatalos ruhában; bő, ránczos, és tágújú fekete köpönyeg, hátravedett szegélyes kis újjal vagy gallérral, tiara alaku fekete bársony szegélyes süveg, melly a' törvényszék teremében is fen tartatik. — A' polgári törvényszékeken, hol az ügyvédek élő szóval, értelmesen és bátran, de sok nyugalommal felelnek, hallgatók, a' nyilvánosság képviselői, igen kevesen valának ugyan, de lehettek volna bármennyien, 's ebben fekszik a' nyilvánosság. Az eskütszéken sokkal nagyobb számmal valának, 's több érdeket árultak el.

Mi feltűnt előttem, a' korlátlan 's teljes nyilvánosság, az ügyvédek élő szóval előadott védelme, és azon független helyzet volt, mellyben a' birósággal szemközt állanak a' nyilvánosság szemei előtt. Ezek adnak teljes megnyugtató biztosságot a' vádoltnak, hogy tévedés és előítélet, önkény és szenvedély, részrehajlás és elnyomás ellen védve van, 's hogy a' törvény terjeszti ki fölébe hatalmas szárnyait. A' nyilvánosság és szóbeli eljárás a' jogosságnak 's törvénynek megvesztegethetlen és hív örjei; azon alkotmányos védangyalok, mellyek a' vádlottat börtöne szomorú magányába is vigasztalva kísérik, mert tudja, hogy mentsége nem zeng el hiú kiáltásként a' pusztában a' néma falak közt. A' nyilvánosság védelme az ártatlannak, ijesztője a' bűnösnek, ösztön és sarkantyú a' vádló 's védő feleknek, kiknek egymás ellen feszített törekvései az igazságot emberileg lehető legjobban felvilágosítják, 's végre biztosíték

a' bíróság akár restsége, akár szenvedélye 's részrehajlása ellen. Ha a' vádolt elítéltetik, megnyugszik sorsán, mert honfitársai részvevő szemei előtt ítélte-tett el; ha fölmentetett, tisztulva tér vissza polgártársai körébe, mert kik tanui valának vádoltatásának, tanui helyre állított becsületének is. Másik az ügyvédek függetlensége, kik a' szólásszabadság legtokéletesebb gyakorlatában jog és törvény védőihez, embertársaik legszentebb érdekeinek, szabadságának és becsületének öreihez méltó bátorsággal és nyíltsággal emelik fel ékesszollások gyakorlott hangjait, 's lehetlenné teszik a' bíróságnak bárminő önkényt gyakorolni. Azért a' nyilvánosság és szóbeliség becses intézvényeit legfőbb kincsének tartja, 's a' politikai és polgári szabadság legerősb palladiumának tekinti minden művelt nép, melly birtokának örül.

Az eskütszéken törvénytudó bíró elnökölt, öt bíró társával; balra tőlük a' status-ügyész, jobbra a' jegyző. Ettől ismét jobbra oldalvást két sorban a' tizenkét esküttpolgár, többnyire 40 éven túl lévő tiszt és komoly polgárok, kik a' fenforgó ügyre lélekismeretesen figyeltek. Velők szemközt a' vádoltak elrekesztett helye. A' bíróelnök a' tanukat halgatá ki, kik saját padjaikon ültek, a' terem közepén. Tolvajsági vád vala szőnyegen, csekély értékkel, de több tagból álló tolvaj czimboraság szövvényes tolvajsága, 's 48 tanu halgattatott ki. Ez harmad napig tartott. Bevégeztetvén a' tanuvallatás, az ügyvédek elmondák védő beszédeiket, tisztán, velösen, észhez és kedélyhez szólva, — a' bíróelnök még egyszer,

világosan és szabatosan előadá a' dolog állását, 's a' védokok kivonatát. Az esküttek mellékszobába vonultak ítéletet hozni a' 9 vádolt felett. — Egy órai tanácskozás után ismét kiléptek, 's ki köztök elnök és szószólló vala (Obmann), elolvása minden egyes vádoltra nézve az eskütszék ítéletét, melly hétre nézve „vétkest“ — kettőre „nem vétkest“ monda ki. — A' vádoltak elővezettetvén, a' bíróelnök előadá 's felolvasá nekik az eskütszék ítéletét, a' két fölmentett azonnal elbocsátatott, 's haza ment; a' többire nézve pedig a' jelenlevő, 's birák jobbján ülő status-ügyész törvényes büntetést kért, minden egyes megállapított 's az eskütszék által elismert bűnre a' törvény illető czikkelyét alkalmazván. Most a' bíróelnök felszólítá a' vadoltakat, kik saját elrekesztett helyükön sáppadva ültek, 's az esküttek ítéletét, kivévén egy siróleányt, többnyire hideg nyugalommal látszottak fogadni — van-é még valami mondnni valójuk? Egy pár közülök felszóllalván, ismételve tagadá a' tettet; de a' tett kérdésen már túl esvén a' törvényszék, az esküttek ítélete (Wahrspruch) által, ebbeli kifogásuk figyiclembé nem vétetett, 's a' bíróság elvonult a' törvényes büntetést meghatározni. Félóra mulva ismét előlépvén az elnök, a' status-ügyész kívánságához képpest hozott szigorú ítéletet felolvasá, 's az ülést bevégzettnék nyilatkozlatá. A' sáppadt elítéltek elvezettettek.

Mondám már, hogy a' fölmentettek azonnal szabadon távoztak el, 's az eskütszéki nyilvánosságnak egyik dicső oldala, hogy a' vádolt fölmentetvén, pol-

gártársai szeme előtt teljesen kitisztul, 's róla a' gyanunak még árnyéka is letörülten, előbbi szennyetlen és becsületes állását a' társaságban egészen visszanyeri. Az elítéltek pedig a' saját polgártársaik által hozott ítéletben sokkal jobban megnyugosznak.

Illy büntető törvényszékeknél — mint a' mondotakból kiviláglik — igen könnyű a' birák szerepe, kik csupán a' kész, az esküttek által eleikbe terjesztett tettet alkalmazzák a' tiszta, elcsavarhatlan, meghatározott értelmű történyre; de annál nehezebb az eskütteké, kiktől minden függ. — A' lelkiismeretes eskütnök nem lehet eléggé figyelni minden legkisebb körülményre, minden szavára a' tanuknak, minden arczyvonalmára a' vádoltnak. — Az esküttek által kimondott igen vagy nem által el van vetve a' koczka a' vádolt felett; a' biró csak mozgonyszerű eszköz, ki a' törvény alkalmazását kimondja, mint a' tömlöcztartó vagy bakó, ki azt végrehajtja. És ebben fekszik főképpen pártkérdéseknél 's politikai bünöknél, a' leggfőbb biztosíték önkényes elítélés ellen; ebben fekszik a' polgárok megnyugtatósa, hogy tulajdonuk, becsületük, szabadságuk 's életük kellőképp védve van. — A' birónak szüksége van: 1) megnyugtatósa ön lelki ismerete ellenében, 's ezt feltalálja az esküttek ítéletében, melly neki egy megállapított 's juridikai bizonyosságre emelt tényt ad elébe, 2) véd paizsra az emberek közvéleménye ellenében, 's ezt szinte feltalálja abban, hogy az esküttek magokra vállalják a' felelőséget a' hozandó ítéletért a' nép 's annak véleménye előtt; így a' biró személye

szent és sérthetlen maradhat, mint a' felelős minis-
teriummal ellátott fejdelemé, 's a' birói hivatal folyto-
nos tekintély és tisztelet nymbusával lehet körülvé-
v. Az eskütszék legjobb eszköz megszüntetni minden
panaszt 's megalégületlenséget a' bíróság ellen.

Az eskütszékeknél rendesen sok ember szokott
megjelenni, 's a' nyilvánosságot képviselni. Mind
ezek élénk részvéttel kísérik a' dolog menetét, jelen-
létük által emelik a' vádoltak csüggedező bátorságát,
's a' védő ügyvédek nemes hevét, 's így előmozdít-
ják az igazság napfényre hozását; lehetlenné teszik
a' részrehajlás és szenvedély bárminő csempeskedé-
sét; de egyszersmind tanulják a' törvényt, tanulnak
félni a' büntől, 's azt mulhatlanul követő fatumszerű
büntetéstől. Minden illy törvényszéki jelenet komoly
és tanuságos dráma számukra. Igaz, hogy erényt nem
tanulnak, de hiszen az egész büntetőjog nem is erény
iskolául készült, hanem azon feltevés alatt, hogy az
emberek rosszak, kiket a' büntől el kell tartóztatni.

Későbbi füzeteimben majd többet a' törvény-
széki viszonyokról, addig pedig szíves köszönetet
olvasóimnak béketűrésökért, még Holland csatornyáin
újra találkozunk.

GYAKORLATI FÜGGELÉK.

I.

KÖZLEKEDÉSI ESZKÖZÖK.

A' Rajnán közel 50 gőzhajó jár; mellékfolyói közül a' Mosel, Majn és Neckáron járnak gőzhajók. — Baseltől Strassburgig, Mannheimtól Heidelbergig, Maincztól Frankfurtba 's Wiesbaden fürdőbe, Köllnből Aachenbe, 's onnét tovább Belgiumba vasútak vezetnek. Első volt a' köllni társaság, melly 1827-ben rendes gőzhajó forgalmat állított Kölln és Mainz között, mit későbbben Mannheimig és Strassburgig kiterjesztett. Utasai száma roppant arányaban növekedett, 1827-ben 18,624, 1840-ben már 460,946 utas használta a' társaság gőzhajóit. A' később felállított düsseldorfi társaság 1838-ban 81,028, 1840-ben pedig már 152,347 utast szállított.

Jelenleg következő társaságok gőzhajói járlák a' Rajnát:

1. Köllni társ.	21 hajóval	Düsseldorf és Strassburg között.
2. Düsseldorfi t.	7 „	Düsseldorf – Mannheim „
3. Adler-társ.	2 „	Maincz – Basel „
4. Baseli társ.	3 „	Strassburg – Basel „
5. Német alföld.	5 „	Rotterdam – Mannheim „
6. Yssel-társ.	2 „	Kempen – Kölln „
7. Nymwegi t.	1 „	Nymwegen – Rotterdam „

Ezenkívül vannak a' német alföldi vontató gőzösök 7 számmal.

A' gőzhajók a' mainczi, [koblenzi és köllni főállomásokon kívül kikötnek Bingennél, sz. Goarnál, Braubachnál, Neuwiednél. — Ugyanazon társaság hajóin egyazon jeggyel minden állomáson kiszállhatni 's azon évben bármikor tovább utazhatni, az illető részlet lementszetvén. Ha egyszerre hasszabb útra vált az ember jegyet, tetemesen kevesebbe kerül, mint állomásról állomásra fizetve. A' társaságok versenye miatt a' szállítás olcsó, a' gőzhajók igen ékesek 's kényelmesek. A' köllni társaságéi minden tekintetben elsőséget érdemlenek.

II.

F O G A D Ó K.

Wormsban: Rajnaiudvar, hattyu, sas, Römer, fehér ló, Liebfrauenberg.

Mainczban: Hôtel de l'Europe, hollandi udvar, rajnai udvar, 3 birodalmi korona sat.; jó másodrendűek: arany ponty, fehér ló.

Frankfurt szép fogadóiról hires, mellyek valódi paloták: Római császár, orosz udvar (Zeil utcán), angol udvar (Rossmarkt), hattyu (színháztér), Weidenbusch (am Steinweg), parisi udvar (Paradeplatz), hollandi udvar (in der Allee), Landesberg sat.

Wiesbaden: Posta, rózsa, négy évszak, Taunus-hôtel, nassauai udvar, angol udvar, Schützenhof sat.

Bingen: Victoria-hôtel, posta, fehér ló.

Koblenz: Trieri udvar, Szerecseny, Bellevue, 3 schweiczi sat.

Bonn: Szász udvar, mainczi udvar, köllni udvar, csillag, arany ponty.

Kölln: Császári udvar, mainczi, köllni, hollandi és rajnai udvar, Rheinberg sat. — **Deutzban:** Bellevue, Károly herczeg.

Aachen: Au grand monarque, hôtel de l'Empereur, hollandi udvar, arany sárkány, das Thürmchen, nagy szent Márton sat.

A' fogadók, minden szépségök 's kényelmök mellett, elég jutányosok; az étkezés, a' gazdagon terített tabel-d'hôtesoknál, aránylag igen olcsó (többnyire 1 forint). A' nagy verseny jótéteménye.

III.

PÉNZ - SZÁMITÁS, MÉRTÉKEK.

A' déli Németországban keringő 's első füzetben említett pénzeken kívül a' porosz tallér- 's francia frank számításra van szükség a' Rajnán. A' köllni 's aacheni régibb pénznemek most már divaton kívül vannak.

A' porosz birtokokban tallér számítás van, melyek 30 ezüst garast foglalnak magokban, 's ezek ismét 12 fillért (Pfennig), és pénzünk szerint 1 ft. $25\frac{12}{100}$ ad kr. érnek. Vannak tallérdarabok, ezüstgarasok (egy tallérban 30) ezüst hatfillér-darabok (egy tallérban 60) 's 4, 3, 2 's 1 filléres rézpénz. — Aranypénzek a' Fridrik-aranyok, egyszerűek 's duplák, amazok 8, ezen 16 forintosok, némi kis töredékkal.

A' francia frankszámítással szinte mindenütt boldogulni a' Rajnán. Egy frankban van 10 decime, 100 centime; vannak 5, 2, 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ frankos ezüst darabok, 's 40 es 20 frankos aranyak. Egy frank 23 kr. a' mi conv. lábunk szerint.

Frankfurtban 90 kros, Reichsthalerek 's 60 kros forintdarabok keringenek, amazok 1 ft. 15 kr., ezek 50 kr. a' mi ezüst pénzünkben.

Egy rajnai láb = 12 hüvely (zoll) = 144 vonal (linea). Egy porosz mérföld = 2000 Ruthen; egy Ruthe = 2 öl = 12 láb; a' földmérésben pedig egy Ruthe = 10 láb = 100 hüvely = 1000 vonal. Egy Morgen = 180 négyszeg Ruthe; 30 Morgen tesz egy Hufet.

UTI TÁRCZA.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

HAT FÜZETBEN.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1844.

UTI TÁRCZA.

HARMADIK FÜZET :

NÉMETALFÖLD és BELGIUM.

PESTEN.

NYOMATTA LANDERER ÉS HECKENAST.

1844.

NÉMETALFÖLD ÉS BELGIUM.

I.

HOLLAND ARCZULATA. ARNHEIM. UTRECHT.

Elhagyván nemzeti ünnepünk, Szent István napja reggelén, az egyházak érdekdús városát, Köllnt, a' mindinkább előregedő 's elágazó Rajnán Holland felé indulánk. Kölln számos tornyai, a' dom jelentéses daruja 's óriási töredékei eltűnnek, 's a' Rajna, mellynek partjai itt népesebbek 's iparosbak ugyan, de alig szebbek, mint Tiszánké, elvesztve nem csak ifjúsága bájait, de férfikora erejét is, homokos partok közt, unalmas sikon, nagy búsan tévedezve halad oceán-sirja felé. Sajátságos jelenetek e' vidéken és sik Holland egész földabroszán a' szélmalmok, mellyek tömérdek szárnyaikkal rendkívül ingerelnék Don Quixotte hősi lángjait, 's óriásokként öltögetik legalább 80. l. hosszú karjaikat a' Rajnára. A' városok mellett, dombokon, partokon, egykori bástyákon, szóval mindenütt vigan forognak, 's mindennemű szolgálatot tesznek az áldott iparnak. Mindnyájan erős toronyalakuak, és sokkal szilárdabban építvék ugyan, mint a' kecskemétiak, de azért mégis édesen emlékeztetnek vissza a' hazai képekre. A' gőzhajó Mühlheim, Düsseldorf, Kaiserswerth, Wesel, Xanten 's Rees

mellett ér Emmerichhez, melly utolsó porosz város a' Rajna jobb partján, hol az útlevelek 's pogyászok vizsgálatnak. — Düsseldorfnál repülő hid visz át az ott 1200 lábnyi széles Rajnán, de a' sebesen repülő gőzhajó fedeléről csak keveset jelentő külarczulátát láthatók, nem pedig jeles műgyűjteményeit, 's europai hírü festőit, kiknek körében a' „düsseldorfi“ nevet viselő művész-iskola mozog; 's híres művészacademiáját, melly 1777-ben állítatott fel, 1822-ben megújítatott, és Schadow, Lessing, Mücke 's egyebek neveivel dicsekszik. — Kaiserswerth régi német császárok lakhelye volt, 's Barbarossa várának romait mutatja. Lobithon alul, hol németalföldi vámtisztek szállanak a' hajóra, az öreg Rajna két ágra oszlik, 's tisztes ős nevét is elveszti; a' balra, Nimwegen felé térő ág Waál nevet vesz föl; a' jobb ág, mellyen mi folytatánk utunkat éjszaknyugot felé, előbb pannerdeni csatornának, majd Niederrheinnak 's végre Leknek neveztetik. Ezen jobb ág Westeroordnál ismét kétfelé válik; a' balra térő Niederrhein 's később Lek nevet visel; a' jobbra, éjszakra menő Yssel (Eisel) nevet, melly Zutphen 's Deventer felé a' Zuyderseebe fut. —

A' vámvizsgálat igen kimélő volt, a' tisztek udvariasok; kézi tárczáinkat meg sem nézték. Nevezetes dolog, hogy a' vámtiszteknek joguk van az utazó árúit, a' feljelentett becsáron, tíz száztoli ráadással maguknak megtartani, mi annak meggátlására szolgál, hogy igen alacsony árok ne mondassanak be az utazók által, a' vámjövedelem rövidségére.

Arnheimnél szálltunk először hollandi partra a' „Ryn en Yssel Stoomboot- maatschappy“ hajójáról, hol már németalföldi nyelv víjogott 's pénz forgott körülünk. E' romlott német, sok részben az ángolra emlékeztető nyelv szép lágyan hangzik a' sima fehér hollandinők frispiros, dagadó ajkairol. A' Zwynshoofd (Schweinskopf) fogadóba szállánk. A' tiszta Hollandban igen sok fogadó viseli e' „disznófej“ nevet, különös ellentétben a' szobák rendkívüli csinjával. A' fogadós német volt, 's hála Istennek, érthetők szavait az általános víjogás közt, melly német nyelvtudományunkat, ha legfeszültebben figyelmezőnk is, kigunyolá. — Arnheim Geldern tartomány főhelye 1600 házzal, 's tizszer több lakossal. Bástyái szép sétahelyekké változtak, tiszta utczái fölött St. Euzéb cathedráljának tornya emelkedik. Belépván a' város kapuján, azonnal rá ismerék Hollandra. Az utczán rendkívüli, eddig nem látott tisztaság; mindenféle színű 's alakú, de csinoságban megegyező házak mozaik-tömege, kopogó faczipők, előnkbe zengő harangjáték a' toronyban, házak küszöbeit seprő, sikárló tiszta fehér csipke fejkötös asszonyok. — A' fő utczákon gázzal világított, szép és rakott boltok vannak. — Annyiban még is Arnheim nem egészen hollandi város, mennyiben a' tengernél magasabban fekszik 's iható vize van.

Megnézvén másnap reggel az egyházat, hol reformált isteni tiszteleten csinos öltözetű fehérnép volt jelen hófehér ruhák 's csipkés fejkötőkben, téj és rózsa arczczal, millyet nálunk a' leguribb házak

rózsavízbe fürösztött, parfümmel beáztatott, szél-től 's légtől őrzött gyermekein sem találhatni, a' gyorskocsival elindulánk Utrecht felé. 'S bejöttünk a' csatornák országába, mellyek nem csak az országot szeldelik keresztül minden irányban, nem csak helységeket kötnek össze, 's általában út helyett szolgálnak, hanem egyes birtokok- udvarok- 's kerteket is övedzenek. Légbőlalánézve, vagy magas toronyból letekintve egész Németalföld egy csatornaháló. E' csatornák el vannak hintve kisebb nagyobb hajó- 's ladikokkal, miken olcsó szállítások történnek egy helyről másikra, de mulató családok is lubiczkolnak. — Az országút, kő hiányában, mintegy két öl szélességre apró, élre rakott kemény vörös téglával (klinker) van kirakva, mellyen a' kocsi igen jól 's kellemesen halad. Illy téгла út mérföldje 26. ezer forintba kerül, 's ezért az útpénzek tetemesek; minthogy azomban a' jószág- 's áruszállítások mind vizen történnek, az út nem romlik olly hamar, mint más országokban. A' személyszállító posták mindnyájan magános vállalatok; a' levélposta királyi intézet; elsőségük a' német posták felett az, hogy a pogyász túlsúlyát bizonyos mennyiség fölött nem méregetik, 's nem fizettetik meg.

Az utak Arnheimtol Utrechtig, 's innét ismét Amsterdámig csaknem egészen bevannak szegve csinosnál csinosb kertekkel, mellyekben a' legédesb csöndéletképek tűnnek föl; agyagpipából kényelmesen füstölő 's térdeinkis fehér unokákat ringató nagypapa, gyermekeivel a' füben játszadozó apa 's anya,

csacsogó nőtársaságok, thea- és sörkancsók mellett tanyázó férfiak, halastavak, legelő tarka tehenek, kecskék, juhok, familiáris számár. — A' kerti házak alakja sokféle; nagyobb paloták 's apró kunyhók; palyakövel és elevenvörös cseréppel és egy részben náddal is fedezve; chinai kioskok, görög és góth és rococo-izlés. A' többség színe barna, sötétveres téglá; mindnyájának általános jelleme a' nyíltság 's tisztaság; tetőtől földig érő ablakok 's ajtók, többnyire kitarva napnak 's szellőnek; — nagyobb részint kerítéstelen 's e' helyett csatornával övezett telepek, gazdag virágágyakkal, zöld gypeszékekkel 's lugasokkal. A' kertajtók felett, mellyek alacsony vasrostélyok, mindenféle prózai kényelmet tanusító feliratok németalföldi nyelven: „Zomerbuiten; Lust en rust; wel gelegen, wel tevreden; myn lust en leven; vreugde bij vrede; vriendschap en gezelschap“ 's a. t. — E' kertek folytonos édene bőven kipótolja a' természet mostohaságát, melly Németalföldnek semmit sem adott sáron, mocsáron, és homokon kívül. És mindezen szépség mocsárok 's homokbuczkák közepén! — Pestre gondoltam, 's el kelle szomorodni gyávaságunkon. E' maroknyi nép, melly a' tengernél alacsonyabban lakik 's azzal századok óta élethalálharczot küzd, mellynek dicső jelszava: „luctor sed emergo“ — mellynek a' természet nem adott kellemesb lakot, mint azon békáknak, mellyek tiszai mocsárainkban kuruttyolva dicsérik az ázsiai napok nyugalmát; — szorgalom, fáradhatlanság és nem csüggedő kitartás által paradicsomot teremtet magának. —

Nem békákhoz kell e' népet hasonlítani, melly névvel ellenségei gúnyolni szeretik. Férfiai megannyi nep-tunok, kik uralkodnak az oceán megzabolázott ár-jain; 's asszonyaiknál a' hattyú nem tisztább 's nem fehérebb. — Wageningen, Rhenen, Amerongen, Leersum, Dvorn, Zeist részint kis városok — részint helységeken át értünk az egyetemváros Ut-rechtbe. Mindezen helységeken ugyanazon jellem; csatornákkal hasított, árnyas fákkal beültetett tiszta utcák; nagy ablakú, megmosdatott, sötétvörös téglaházak, itt ott pompásabb kastélyalakú épületekkel keverve, mellyekben dús amsterdami kereskedők élvezik keletindiai kincseiket; az ablakokon belől, nyílt szobákban, 's az utcái fák árnyékos padjain theázó, beszélgető családok, szebbnél szebb leányok, kiken a' bőr hófehérsége és atlaszsimasága, a' női bájok gazdag fejlettsége, az arczulat 's ajkak frisesége páratlan; angyalszép kis gyermekek, becsületes arc-zú házi atyák, mindenütt kert, viz és lomb. Ünneplevén játszott és sétált a' falusi nép, 's volt alkalmunk látni menyecskéket, kiket arczra, 's bőrszinre nézve kétségkívül a' világ legszebbjeinek mondhatni, ha kövérségre hajló természetüknél a' circassziai nők teste tökéletesb is. — Salonaink arszlánnoi menybeli örökségök jobb részét volnának készek feláldozni, ha tél közepén illy fehérek lehetnének, mint ez egyszerű falusi leánykák nyár végén, miután a' nap félév óta egész erővel süti arczaikat. Fajon 's tisztaságon kívül Németalföld nedves levegőjének érdeme, hogy az arcz benne, mintegy örökös harmatfürdőben illy

gyöngéd 's hajnalszinü marad. Mint Correggio vagy Carlo Dolce képei, mellyeket ideáloknak tartunk! — 'S Ender színezetét hiában vádolja ezentúl egy műismerő barátom, hogy nem természetes rajta a' pír 's fehérség.

Utrechtben, hol 1570-ben a' hollandi hét tartomány (Holland, Seeland, Geldern, Friesland, Utrecht, Overysse és Gröningen) uniója kötöttet, 1713-ban januar 29-ikén pedig az európai békét helyre állító békekötés jött létre, csak néhány órát mulattunk. Kiterjedése nagy; lakosi száma felül 40 ezren; egyeteme már nem olly népes, mint egykor. Itt a' Rajna ismét két ágra szakad; egyik ága, ó Rajna névvel Katwyknál a' Nordseebe, másik, melly Vecht nevet vesz föl, Muidennél a' Zuiderseebe ömlik. — Utrecht, mint minden németalföldi város utczáit csatornák öntözik, egyébbiránt egészen csöndes, egyetemvárosi jelleme van. Ünnepe levén, tiszta népe az utcán, ajtóknál, 's csatornák mellett tanyázott. Nem sok idegen látogathatja, mert a' vidám leánysereg mindenütt megnevelte szakállunkat és csikos nadrágunkat. — A' dom régi góth egyház; 388 l. magas tornya az egyház testétől elkülönözve áll, a' kettőt összekötő hajó 1674-ben pusztult el, 's azóta felépítetlen maradt. A' régi bástyák sétahelyekké változtak. Az utcák arczulata annyira hasonló egymáshoz e' németalföldi városokban, hogy semmi nem könnyebb, mint rajtok eltévedni. Mindenütt magas, keskeny, vöröstégla házak — árnyas fákkal környezett csatornák és nagyszámú összekötő hidak. Láttuk

a' tágas Vilmos- kaszárnját, 2000 gyalogkatonára; melly azon helyen áll, hol egy akkor követségi épületben az 1713-ki béke alá iratott.

A' postavállalkozónál drága pénzért jól ebédelvén, másik vállalkozó gyorskocsijával, alkonyatban indulánk Amsterdám felé; kertek 's kerti házak közt, és csinos falukon át vezetett a' verestéglás országut, mellyeknek idylli képein jól esett nyugodni a' szemnek, mig reánk esteledett. — Elaludtam a' nagy zárt kocsi börtönében, 's csak akkor ébredtem föl, midőn Amsterdám kapuja előtt valánk. — A' hold teljes fénynyel ragyogott, 's ezüst sugáiraival elárasztá a' csatornaszalagokkal átszövött vízi várost. Azt gondoltam, tündérvilágot álmodom. Az utczákon, hidakon, csatornák partjain, noha 10 óra után volt már, eddig nem látott eleven élet, zaj, mozgalom, kiabálás; gázzal fényesen világított boltok sokasága, tolongó embercsoportok, árumagasztalás, zene, dal, vidámság mindenfelé. Az utrechti kapun bejövén, 's csatornák, hidak, utcák tömkelegén bevergődvén a' póstaházig, onnét elhordozkodánk „Hotel de Pays bas“ fogadóba a' Dóelenstraatra, mellynek tulajdonosa német, 's felséges asztalt tart. — Annyira hatott ránk a' nagyvárosi szokatlan mozgalom, 's idegen élet, hogy noha éjfél nem messze vala, kalauzt vevénk 's járkálni mentünk. — Átmenve a' Binnen- amstel csatornán, 's a' hosszú és fényes Calverstraaton, hol a' boltok tündöklő légszeszfényben úsztak, 's tömérdek ember tolongott, a' térre értünk, hol a' Palais áll 's az ideigleni börze. A' Palaistornyának ha-

rangjátéka üdvezelve zendült meg; a' többi tornyok sympathetice felelgettek; a' gyümölcs és halárusok rettenetesen kiabáltak; a' börze oldalánál nyeggetyű mellett vándordalosok énekeltek nem tudom miféle népszerű épószokat, miket tömérdek köznép hallgatott. A' téren 's boltok előtt eddig nem látott idegen éghajlati czikkek, gyümölcsök 's halak tömegei feküdtek, veresingű tengerészek danoltak, 's enyelegtek a' tiszta fehér ruhás hajadonokkal. 'S mindez nagyon tetszett, mert új 's eddig nem látott jelenet vala! nagyvárosi, rendőrség által el nem nyomorított vídám éjszaka! nem úgy, mint bizonyos fővárosban, hol tíz óra után alig hallani már az utczákon egyesek magános kopogását, 's köpönyegbe burkolt halvány bünfiak alattomos lépteit. —

II.

AMSTERDAM.

Az amsterdami lárma kellő közepében ébredénk föl, és siettünk felmenni a' Palais tornyára, honnét a' csodás város tömkelegét átnézhessük. A' Palais, hajdan városház, most 1808 óta, midőn Bonaparte Lajos, Napóleon öcsce bele jött szállásolni, kir. palota, 's évenként néhány napig királyi lakhely, csaknem a' város közepén fekszik, s' 202000 ember lármája zugja körül. Királyi palotának nem való, mert tér közepén áll, mint egy őrház, 's kicsiny udvarokkal bir, melyek csak baromfit hizlalni valók. A' 17-ik század közepe izlésében épült 13,660 karó felett; 116 l. magas, 282. l. hosszú, 235. láb széles, 's öszszesen, gazdag fehérmárvány teremeivel 30 millio forintba került. Kétségkívül legpompásabban ékesített városház széles világon, valamint Amsterdám első 's leggazdagabb kereskedő város volt a' 17-ik században. Számos ékes termei közt mellyek mindnyájan fehérmárványbol épülvék és szobrokkal, dombormivekkel, 's szép frescókkal dúsan ékesitvék, legnagyobb a' hajdani tanácsterem, mellynél Európában kevés nagyobb van. Ajtói felett rongyos zászlók, németalföldi diadalmak trophaeumai lengenek feltüzve, spa-

nyol és indus háborúk korszakából. A' király 's királyné osztályai rendkívül gazdagok szőnyegben, se-lyemben, festvényekben. A' thrónterem többi képei közt van Vappers és Eckhouttol Van Speyk János Károly hőstetteinek ábrázolata az utolsó belga-hollandi háborúból. E' név nemes lánggal hevíti át minden hollandi ifju kebelét; a' nemzet emléket emeltetett neki nieuwe Kerk-ben, nevét mindenkor viseli Hollandnak egy sorhajója, és méltán.

Van Speyk 1802-ben született Amsterdamban; szegény elhagyatott árva levén, kikről e' haza jól szokott gondoskodni, országos költségen neveltetett föl, 's jó magaviselete által hadnagy, és a' katonai Vilmosrend vitéze lön. — 1831-ben febr. 5-kén egy hollandi pattantyús-hajó evezett fölfelé a' Scheldén, az austruweli fellegrvárba, de az ellenszegülő viharral nem birhatván, tört árboczczal, szárnyaszegve, nem messze az óhajtott kikötőtől, zátonyra vettetett. — Egy csoport belga önkénytes észrevén ezt a' közel partrol, azonnal megrohanák a' rakott hajót, 's Van Speyket, a' fiatal parancsnokot, átadásra akarák kényszeríteni, 's elbizottságukban aljas gúnyokkal illeték a' hollandi lobogót. — Van Speyk látván, hogy minden ellentállás hasztalan a' sokaság ellen, megesküdött, hogy lobogóján nem enged gyalázatot történni; a' löporos kamrába szökött, a' tölt hordók közé süté pisztolyát, és magát 's elleneit fölrepíté a' kék levegőbe. Csak három ember maradt életben, kik a' hőstettnek hírét hozzák. És ez röviden Holland új Zrinyijének, vagy Dugovics Titusának

története. — A'kép azon perczet tünteti elő, midőn az ifju hajóstiszt, magas lelkesülés lángjával szemében, a' löporos hordóba süti pisztolyát, a' környezet pedig elszörnyedve sejti azonnali halálát. — Van Speyknak e' hőstette új szellemet öntö a' hollandi népbe, 's a' szendergő nemzeti érzelmet, melly áru-lás, 's elhatározatlanság hinárjába mélyen vala süllyedve, új lángokra gerjeszté. 'S az ifju hős a' németalföldi nép új ideálja lett, neve, mint Leonidásé, d' Arcoleé 's Zrinyié, örök fényben ragyog. —

Felhágtunk a' tanácsház teteje fölötti 66 lábnyira emelkedő toronyba, 's a' harangjáték órane-gyedenként megújuló zengései mellett nézdeltük az előttünk kiterített országot. Alattunk a' csodás város, vizeitől kerítve 's átszabdalva. Amsterdámnak félkör alakja van, mellynek alapját az Y (Ei) — a' Zuiderseenek kifolyása — kerületét a' városnak árokkal' s 36 szélmalommal, és sétákká változtatott egykori bástyákkal kerített szélei teszik. A' város mintegy 90. szigetekskén fekszik, mellyeket csator-nák alkotnak, négy négy csatorna, egymással párhuzamosan futva, a' városnak fő erei, mellyeket ismét kisebb erek kötnek össze. E' csatornák fölött 300. hid van, a' 90 szigetke összekötői, mellyek fentartása évenként sok százezerbe kerül. — A' város főutczái a' nagy csatornák partjain vonulnak; a' partokon szép, öreg, árnyas fasorok, éstiszta, nagyban hasonlító, részletekben különböző házak ezrei. — Ezen csatornák melletti nagy utczákat Grachtok-nak hívják, 's neveik: Prinsen — Kaisers — Herren

gracht és Cingel. Ezek közt és körül Amsterdam 27 ezer háza, melyeket az óriás szélmalomok mintegy őrizni látszanak. Az Y-öblében több száz tengeri hajó árboczai 's vitorlái, messzebb a' Zuidersee el-láthatlan víztükre; minden irányban csatornák ezüst vonalai. A' város felett tornyok, girbegurba kémények, 's gyárok füstoszlopai. Nyugatra Haarlem tornya, keletre Utrecht 's Ammerforsté; éjszakra az Y vizén túl Zaandam és Broek 's messzebb Alkmaár. — Valódi amphibiumi élet, vizutczák, víztől mosott házsorok, de azért nem Velencze, mert itt nincsenek paloták, hanem többnyire 3—4 emeletes keskeny házak, egy sorban csak 3—5 ablakkal, mint Angliában, melyekbe a' feljárás többnyire a' bolton át történik. —

A' Palais szomszédjában van a' Nieuwe kerk, tiszta góth épület. A' vallás, mellyéi a' hollandi egyházak, csupán ígét adván érzékibb dolgok helyében, az egyházak belseje egyszerűen fehér 's éktelen. A' Nieuwe kerket is, melly főegyháza Amsterdamnak, csak néhány nemzeti emlék teszi érdekessé, s' ezek közt hajónagy Ruiteré, ki, mint emlékirata mondja, minden lön csak maga által, — immensi tremor oceani — 's meghalt 1676-ban Syracusnál; Bentinck kapitányé, Van Galen admirálé, van Kinsbergené, 's Jost van Vondel kedvencz nemzeti költőé. Legújabb kö a' fiatal hős Van Speyk emlékének van szentelve, ki, mint a' kö tanítja „handhaaf de eer van 's lands vlag ten koste van zyn leven.“ (A' haza becsületét élete árán tartotta fen). —

Amsterdám kikötője az Y-ben van. Az Y vizéből, erős hatalmas töltések által két téres medence van elzárva, melyekben ezer nagy hajó eltér, e' két kikötőnek neve: keleti és nyugoti Dok (oostelyk és vestelyk). A' töltések párhuzamosan futnak az Y partjával, 's a' város vizi házsorával, és a' város ezen részét kiöntések ellen is védelmezik. A' két töltés közt nagy karórekeszek vannak, melyek a' sajátképpen kikötőt alkotják, közbenközben nyilásokkal a' hajók bebocsátására; ezen nyilások éjelenként nagy rekeszekkel záratnak el. A' karók csodálatos neve: „Duc d'Alben“ (Alba hercegegek). Az Y part (Y-gracht) sajátságos képet mutat; a' kikötőben horgonyzó száz meg száz kisebb nagyobb hajón mindenféle nemzet lobogója leng; hajók indulnak, 's érkeznek, siratva 's örömidvezléssel fogadtatva, mert itt van a' gőzösök kikötőhelye is; munkás tengerészek énekelve dolgoznak a' vitorlák 's kötelekkel; némelly hajón családok laknak, sütnék és főznek, 's gyermekek játszanak; a' parton veres, kék, zöld, sárga flanell öltönyös tengerészek, kereskedők 's ravaszarczú alkuszok jönnek 's mennek csoportokban; nagy lármával, zajos magasztalásokkal árulják a' gyümölcsöt, kétszersültet, szárított 's füstölt halat és húst; körül igen sok dohányos és pálinkás bolt ajtaja csikorog, ezenkívül tengeri eledelek rakhelyei, kötél 's vitorlavászon-készítők boltjai. — Minden fenmaradt időt a' kikötőnél, a' dokok közelében töltsön az utas. Ezen változatos, nekünk, pusztá népének, olly idegenszerű élet- 's

jelenetek a' legnagyobb mértékben érdekesek 's mulattatók. Becsolnakoztunk Amphytrite hajóra, 's megvizsgáltuk annak alkatrészeit. Szép új gálya, melly csak egy útat tett még Bataviába. A' tetőn 's kajütökben tisztaság; — két utas számára külön kis kajüt, közös társalgási szoba, 's kis terem, hol a' kapitány, egyszersmind pap, az (e' hajón 36 személyből álló) hajósnéppel isteni tiszteletet tart; 's hol ebédelnek is. — A' hajó elején van a' lejárás, olly csinos 's kényelmes, mint gőzhajóinkon; ugyanott a' kormánykerék, a' kormányos helye 's előtte a' compass. A' tetőn szinte van a' kapitánynak külön szobája. A' szobák oldalfalaiban, legnagyobb helygazdálkodással, minden szükséges eszköz bőven tállatnak elrakva; cserépedény, üvegek, theakészület, mindez szorosan fa közé téve, hogy mozdulatlan álljon, 's a' rázkódásban el ne törjék. A' kajütökből kijárás van a' hajó gyomrába, melly ismét két emeletes, 's mellybe a' hajó terhe rakatik, Keletindiába menet len, vászon, posztó, vaj, sajt 's a' t. jövet pedig indiai fűszerek 's termények. A' hajó hátsó részében vannak a' matrózok alvóhelyei. A' fedelezetet csaknem ember magasságnyi párkány veszi körül, 's ennek mintegy szemei, az álgylukak. Hat valódi álgyu volt a' hajón, 's néhány fa álgyu, üres ijesztésül, hogy az összes szám nagyobbnak lássék. Három árbocz emelkedik a' fedél fölött, kötelek nagy seregével, 's közepett az óriási fő árbocz. Illyen hajó mintegy 200 ezer forintba kerül egész készületével.

Az oostelyk Dok mellett van Kattenburg sziget, mellyben a' nagy hajógyár van, hol Német alföld hadi hajói készülnek, a' 32 álgúus corvettek, 44 álgúus fregattok, mindegyik egy batteriával, 's a' 94 álgúus linea-hajók két batteriával. A' műhely neve: Rykswerf (Reichswerft), nem pedig „királyi werf“ — valamint egyéb közintézetek is nem királyiak, hanem országosoknak neveztetnek, miben az egykori republicánus szellem jelentkezik. — A' Rykswerfbe, ha előmutatván útlevelét a' kíváncsi utas, ebből kitetszik, hogy valamelly ártatlan, jámbor nemzet fia, millyen példaúl a' magyar, nehézség nélkül beléphetni egy forintért, melly kiszabott ajándék a' vezetőknek. Rólunk is föltevék, hogy még néhány századig békét hagyunk a' hollandi kereskedésnek, 's megmutogatók az épületben levő hajókat, mellyek többnyire tisztelt hősök neveit viselik, 's ezek közt Van Speykét is; az arsenált, hol minden bőven van, mi egy jól készült hajósseregnek szükséges; az ide tartozó kovács- és kötélfonó műhelyeket. Felmásztunk egy 44 álgúylyukas fregatt hasába, szélessége nem olly meglepő nagy vala, mint magassága, melly minden képzeletünket túlhaladá; megvizsgáltuk az óriási váz elosztását, 's azután a' tömérdek árboczfákat 's köteleket, mellyek e' ropant törzsöt ruházandják. Egy illy hadihajó teljes el- és fölkészítése 6 évet 's 2 millió forintot kíván. — A' keleti Dok mellett, a' nagy Rykswerft 's Plantageok közt fekszik a' téres rakhely, mellynek bejárása a' kattenburgi hid mellett van, két sor óriási rakház,

barna szilárd téгла épületek közt, van az úgy nevezett Entrepot-dok, mellynek vízmedenczéjébe a' legnagyobb tengeri hajók is be mehetnek. E' Dok tömve van kisebb 's nagyobb, tengeri 's rajnai hajókkal. A' rakhelyek kapui fölött különböző tartományok 's városok nevei vannak felírva, Archangeltől Surinámig, Lissabontól Rigáig, Rio Janeirótol Cantonig. A' hajókból ki, 's azokba berakodó napsütötte tengerészek vidám dala zeng a' vizek fölött, a' nagy épületektől visszaveretve:

Vij leven vrij, vij leven blij
„Op Ncerlands dierbren grond“.

Milly élet, elevenség, mozgalom! A' világ minden részeinek neveit mutató föliratok megtestesíték előttem az eszmét, mikint köti össze polypkarjaival a' mindenható kereskedés az emberfaj elszórt családjait. 'S fájó keblemben fölébredtek az árvaság, elhagyatottság, elszigeteltség 's örökös szegénység bús sejtelmei, mik azon nemzetre várnak, mellynek nincs tengere, vagy a' melly tengerét használni 's megbecsülni nem tudja. Az öreg Liszt szavai jutottak eszembe, miket érdekes társalgás közt elmondott, 's később kinyomatott: „A' tenger a' földgolyó nagy útja, a' nemzetek disztére, azok erejének 's vállalkozó szellemének küzdhelye, 's szabadságának rengő, hullámozó bölcsője. A' tenger azon közös, tápdús itató, mellyre minden életre való nemzet iparanyájait 's csordáit hajtja, hogy meghizzanak. Kinek

tengerben része nincs, az ki van zárva a' világ javából, a' dicsőség országából — az az égnek mostoha gyermeke! A' tengerben vesznek frisztő fürdőt a' nemzetek, abban edzik 's erősítik tagjaikat, élénkitik 's teszik nagyra képessé szellemüket, szoktatják testi 's lelki szemeiket a' távolba nézni, mossák le a' nyárspolgári szűk kör szennyét magukról. A' sós víz legjobb panacea a' beteg nemzeteknek, kiüzi belőlök a' czímdühöt, az ép emberészt előlő szobahölcsesség, gyáva érzelgösség, papirosgazdaság, tudákos pedantismus és gyermekes szeszélyesség minden kórjelét. — Hajótlan nemzet szárnyatlan madár, uszósárnyavesztett hal, fogatlan oroszlány, mankós szarvas, fakardos lovag, 's az embercsalád többi tagjainak rabszolgája.“ — Erős, nekünk fájdalmas igazság, mellynek dörgése arra int, hogy becsüljük meg a' kis partvidéket, mellyen „az ádriai tenger syrénájával“ érinthezhetünk. — A' kis Holland bátor gyermeke örömmel megy az ezer mérföldes hullámtánczra; a' habokkal és szelekkeli küzdelem kifejti férfiurejét, szilárdságát, bátorságát; megtanul daczolni a' szélveszekkel, nyugton aludni a' vihar-ringatta vitorla öblében; 's körülevevve a' földgömböt, napbarnított férfias arczczal, munkabíró karokkal, tapasztalás által edzett lélekkel, nyílt észszel 's erős akarattal tér vissza váró édes anyjához, 's mosolygó menyasszonyához; és hoz annak kedvencz gyümölcsöket a' fűszeres kelet-ről, és hoz menyasszonya fűrtjeibe szorgalma jutalmát, lángoló drágakövet, 's tiszta igaz gyöngyöt.

És mit tesz a' magyar alföld gyermeke?! — jó éjszakát! —

A' Kattenburgi hid közelében, a' Herrengracht végén van az úgy nevezett „Plantaadje“ eleven zöld fasorok 's virágzó kertek, szokott örömteljes felírásokat viselő kerti házakkal. E' zöld szabad tér igen kedves jelenet Amsterdam tömött házai 's utczái közt. Egyben e' kertek közül van az igen gazdag menageria, hova félforint a' belépti díj. — Szép gyűjtemény, a' hollandi gyarmatok 's a' világ minden részeinek állatai madarai kigyói 's korálljaival. Örömmel töltöttünk pár órát a' természet szeszélyes teremtményei közt, miket épen akkor etettek; a' helyen, mellynek felírása: „natura artis magistra“ — 's mellyet magányosok egyesületi szelleme nyitott meg közhaszonra. A' nemes hím oroszlányt, szép példány tigriseket, leopárdokat, hyenákat, párduczokat, elefántot, számos igen comicus majmot, sok fajú medvét, szarvast, lámavadat, disznót, macskát, nyulat, szebbnél szebb papagáj 's kakadu családokat nem is említve, — az óriás és csörgő kigyó, a' pompás strucz, kazuár, chinai aranyos fáczányok, paradicsommadár, csikos zebbraló 's karcsú gazellák nem megvetendő tekintet annak, ki leginkább csak lompos juhászebeket látott a' keleti pusztákon. Valahányszor állatkertben vagyok, és keblemben tiszta örömet érzek az isteni phantasia gazdag tarkaságú teremtményei fölött, mindannyiszor kedvencz vágyammá lesz: vajha Pesten is nyitthatnák a' népnek illy ártatlan és tanuságos mulatási alkalom! De a' „hogyan?“ kérdésén el-

akad a' képzelet e' szegény és gyarmattalan magyar hazában.

Visszajövet a' zsidóutczákon jövének keresztül. Még itt, a' tisztaság honában is, hol az izraeliták minden polgári joggal bírnak, hol közülök sok nevezetes ügyvéd van, megtartják bélyeges rondaságukat. Ezen zsidóvásáros, szemetes utczák nem szebbek 's tisztábbak a' frankfurti zsidóutczánál, a' pozsonyi Schlossbergnél. Amsterdamban 23,000 zsidó lakik, talán a' világon sehol sem ennyi egy rakáson. Sok van közülök dúsgazdag; különösen a' gyémánt-köszörülés, mellynek munkáját megnéztük, egészen kezökben van. 'S Holland nem panaszkodik, hogy polgári jogokban részesülő ennyi zsidó elnyomja a' keresztyének iparát 's kereskedését, és veszélyezteti a' statust. Valóban ezen aggodalom, mellyet nálunk, a' zsidó-emancipálás ellen, miután emberiség és jog téréen minden argumentum megfogyatkozott, felhozatni hallunk, csak a' gyávaság, és versenyezni nem merő korhelységnek aggodalma.

Egyik estvén igen érdekes jelenet várt reánk. — Amsterdamban bizonyos népmulatság napja volt, mellynek neve: „Hartjes-dag.“ A' köznép, sok ezeren, sűrű, vig, éneklő, újongó cseportokban vonult végig az utczákon, hol e' mulatság tartatni szokott, u. m. a' harlemi kapu felé, főkép a' hosszú Harlemer Dyk utczán. Száz meg száz gyermek szaladozott visítva és dalolva; férfiak 's nők karöltve jártak vidám seregekben, 's nemzeti dalokat énekelve; mindenfelé pattogó rakéták szikráztak, mel-

lyeket a' csintalan nép a' nők ruhái alá vetett, 's
ollykor a' házak nyílt ablakain be a' szobákba. Tel-
jes és tökéletes szabadsága a' derült népkedvnek,
minden árnyéka nélkül a' rendőrség fontos képe ál-
tal eszközöltetni szokott elfogultság 's aggodalmas-
ságnak. — A' nők sikolytva kerülték az ellensége-
sen-barátságos rakétákat, 's férfiak ölelő karjaiba
szaladtak menedéket keresni; mindenkinek lehető
legszelesebb jókedve volt. A' tömegben nagy részint
gyönyörű nők, mint az Hollandiában napirenden van;
's német eredetről alig hihető e' pajzánság, melyet
e' hajnalarczú, kék szemű, hófehér vászoncseléd-
ség szemei 's nyelvei üztek. Szemembe kaczagtak,
megfogták szakálatom, melly Amsterdamban nagy
ritkaság, megrángaták felső ruhámat, 's ha vissza
néztem, hangosan nevettek, 's kellemes fintorar-
czokat metszettek. A' többség öltözete a' már annyi-
szor említettem tiszta fehér fejkötő, 's fehér vagy
rózsaszinű ruha, minden kendő nélkül, kimutatva
a' dús termet ingereit. A' hidak feletti gerendákra
(mert a' hidak többnyire felvonhatók) fürge gyerkő-
czék másztak fel a' lánczokon, mint majmok 's vad-
macskák, 's felülről üzték pajzánságaikat. Mindez
azonban az illedelem 's becsület korlátai közt ma-
radt, 's lehetetlen volt rögtön meg nem barátkozni
e' rózsaszinű néppel. A' bohóságok és vásár közép-
pontja a' harlami kapunál levő tér; itt feküdt halmok-
ban a' sok hollandi sütemény, austriga, gyümölcs,
füstölt hal, angolna, hering 'sat. Ezen nap Amster-
damban egy neme a' leányvásárnak — természeté-

sen csak a' köznép számára; a' kellemes örvöngés egész éjen át tart, 's a' következés: sok szerelem, és sok fejfájás. — Az egy órányi hosszaságú tolongásban sok derék, egészséges hollandi ököldöfést kapva bordáim közé, 's rakéták és görög tüzek füstével borítva, fáradtan értem tanyára. Ennyi csavargásban alig egy párszor kértek tőlem alamizsnát; keszkenőmet pedig, bár készakarva nem őriztem, ki nem lopták. — E' nép, bohóságában is annyi energiát fejt ki, hogy igen könnyen képzelhetni, mint tépi föl, ha arra kerül a' dolog, az utczák következtét.

A' börze akkorig, míg a' pompás új épület elkészül, a' Palais előtti nagy faépületben tartatik ideiglenesen. Nyílt udvar, köröskörül folyosókkal. Három órákor van a' szokott börzeidő, 's ki egy negyed alatt be nem megy, azontúl egynegyed forintot fizet a' bemehetésért. Sok száz ember egy rakáson; jámbor ös hollandi képek, mellyeken a' németalföldi dicső századok fölemelkedett emlékezete él; puffaszkodó pénz aristocratia kifejezése fenhordott kobakon 's felfújta arczokon; pénzleső kinyomás a' zsidók és alkuszok redös pofáin; — hollandi, angol, franczia és német nyelv; csizmákat tisztító, cigarrót, zsebkönyveket 'sat. áruló zsidó porontyok, kiktől az ember ösztönszerűleg örzi zsebeit; zürzavaros zaj, lárma, kiabálás, tolongás; sok kézfogás, sok titkos suttogás és fontos arczfintorgatás; ez a' börze képe. — A' hajós kapitányok 's kormányosok az ajtóban várták mestereiket, ezeknek rendeleteit átveendők, 's e' be-

csületes napbarnította arcok nyílt, egyenes jelleme, 's tenyeres-talpas termeteik, és a' comptoirban megsápadt 's megkopaszodott kereskedő és a' ravasz alkusz külseje közt milly éles ellentét! —

A' muzeum, melly a' Kloveniers Burgwallon, Trephuis nevű épületben van fölállítva, csaknem kizárólag a' németalföldi iskola művészeinek műveit foglalja magában. Összesen 415 kép, 's ezek közt alig néhány olasz, csak egy spanyol. Régiségökről hiresek Van Eyck szent képei (88—90), első kísérletek az olajfestésben. De igen gazdag e' képtár a' festészet azon nemeiben, mellyek a' németalföldi iskolának sajátjai, u. m. táj-genre és csöndéletképek, tengeri 's hajódarabok, állatok, virágok 's gyümölcsök. Vannak azonban halhatatlan arczképek Van Dyk, Rembrandt, 's Holbeintól; történeti, bibliai, 's mythologiai képek a' teremő Rubens, Breugel, Schorel, van der Werffől. Maig is élnek előttem: De Witt hajóra ülése Backhuizentől; pásztorok imádása 's keresztlevétel de Crayertől; Iskola gyertya világánál Downtól; egy crucifix; 's sz. Ferencz Van Dyk modorában; — egy hollandi tisztek által adott vendégség, van der Helst legszebb műve, mellyet a' németalföldi iskola csodájának neveznek, — ugyan attól az aranykelyhet vizsgáló három tiszttől; Orpheus és az elbájolt vadak, 's egy táj és genrekép Pottertől; Rembrandtnak „Garde de nuit“ név alatt ismeretes hires képe; ugyanattól szent János lefejeztetése, és Staalhof nevű kép a' hollandi életből; Rubens római pietása, öreg fogoly apját szoptató leány,

ugyanannak keresztemelő Jézusa 's Jakób és Ezsauja; Steen Mikolássa; Teniers és Terburg genreképei, Van der Werffnek egy idylli képe; van de Welde tájképei, Wouwermann vadászképe 's Hondekoeter állatai. — Nem nagy, de igazán nemzeti gyűjtemény, mellyre büszkén tekinthet azon prózai kereskedő nép, melly ennyi világhírű művész bölcsőjét ringatá. E' phlegmaticus, de ha kell bajnoki, szilárd és lelkes hollandi nemzet, míg egy részről tengereket barázdál, hajóit szurokkal kenifeni, és igen sok sajátot készít, más részről a' szép művészeteknek is gazdagon áldozott, 's nagy festők tömérdek számát szülé. Itt a' művészek nem az udvar, 's egyes dús Moecenások, hanem maga a' nép szárnyai alatt fejlődtek magas tökélyre. Igen szép és költséges képtárakkal több magányos egyén, kereskedő és gyárnok is bír.

Estenként kellemes sétára hívnak a' csatornák pompás partjai, a' Grachtok. Legszebbek a' Herren- és Keisersgracht. Az alkonyat árnyaiban 's csöndében gyönyörű képet adnak az egyforma, magas, tiszta, sötétvörös épületek, terepélyes fák zöldjével ölelve, milliomos kereskedők fényes lakhelyei, mellyek magokat a' csatornák vizében tükrözik. A' lakosok most mezei házakban valának, 's az ablak-szőnyegek levonvák. Az élvezetet csak a' csatornák kellemetlen szaga rongálja, mellyben én részemről nem akarnék amsterdामी százezres lenni.

III.

ÉJSZAKI HOLLAND. BBOEK. ZAANDAM.

Kirándulást teendők éjszaki Hollandba, gőzhajóra ültünk, melly a' Nieuwestadsherberg-től négy stuwert az Y tulsó partjára visz. Itt trekschuitra ültetik az embert, melly egy óra negyed alatt Buikslootba vontatja, honnét kocsin megy a' híres falu Broekba 's Zaandamba.

A' trekschuit Holland nemzeti utazásmódja, mint angolé gőzerő, Sibériáé kutyáktól vont szán, 's alföldünké döcögős ernyős szekér. Ezen trekschuitok hosszas és csinosan elkészített apró hajók, mintegy vizi diligenceok. Egy ló vonja kötélén, mellyet az úgy nevezett Jagertje hajt, 's egy óra alatt egy mérföldet haladnak. A' rajto kitalált kényelem igen külömböző; az, mellyen mi menénk, téres szobával birt, mint gőzhajóink, 's el vala látva csinos padokkal és tábori székekkel. A' kajüt előtt 's mögött, a' dereglye két végén, üres helyek vannak, a' Ruim és Roef. A' kajüt tetején szabad sétahely van, korlátokkal körüvéve. De nem minden trekschuit illy kényelmes és bő. — Holland minden városai közt áll fen illyen közlekedés csaknem óránként. Éjjeli utazásra különö-

sen alkalmas e' vésztelen és rázás nélküli locomotiv, mert türhető sebesen halad, 's pompásan enged aludni. E' mellett olcsó is; p. o. a' Haag és Leyden közti két mértföldnyi távolságot félforintért meg lehet vele járni. Alkatmatlansága csak abban áll, hogy a' trek-schuitok többnyire a' városokon kívül kötven ki, a' városi fogadókba hordozkodás többbe kerül mint maga az utazás.

Azon ponton, hol a' gözhajóról ki, 's a' trek-schuitra átszállánk, szakad a' nagy éjszaki csatorna az Ybe, melly innét egész Texel szigetig, éjszaki Holland legéjszakibb pontjáig, mintegy 20 órányi hosszat, vezet. Legnagyobb csatornája Hollandnak, 36 lábnyi szélessége elegendő, hogy két fregatt eltérjen rajta egymás mellett, 's 22 lábnyi mélysége a' legnagyobb hajóknak is elég. A' torkolatnál levő Wilhelmzsilip kapui, nagyságok és szilárdságukra nézve leghiresbek Európában, 's karókon nyugszanak, melyek a' homokba erősen be vannak ültetve 's a' reájok üllepedett iszap által még inkább megerősítve. A' csatorna viztükre Buikslootnál 10 lábbal alacsonyabb, mint a' tenger legalacsonyabb állása; vizdagály idején természetesen még többel. E' csatorna Amsterdamba nézve a' legnagyobb fontosságú életér; az amsterdami kikötőben ugyanis, 's belőle ki, minden időben, tekintet nélkül szélre 's viharra, és a' Zuidersee számos 's veszélyes homoktorlatinak kikerülésével, a' legnagyobb hajók is szabadon és biztosan evezhetnek; 's azon hajó, melly viharos időben talán hetekig sem érhetne Texelbe a' kétes Zuidersee hullá-

main, a' csatornán 18 óra alatt oda vontattatik. E' nagyszerű mű 1825-ben készült el, 's 10—12 millió forintba került. Télen gyakran befagy, 's ekkor iszonyú költséggel kell föl vágni. De a' hollandi szorgalom és szilárd akarat semmitől sem retten vissza, 30 ezer forintot elkölt a' jég felvágatására, de tiz annyit nyer általa.

Itt Nordhollandban, a' csaknem több mint emberi erővel féken tartott vizek országában, legtöbb ok 's alkalom van bámulni ezen 3 milliónyi kis népet, melly századokig a' tengerek ura volt, 's jelenleg is, nagy statusadósságai mellett, dúsgazdag és önálló, melly zsarnokait mindenkor le tudá győzni, voltak bár tenger hullámai, vagy a' spanyol király zsoldosai.

Magyarországnak nincs tanuságosb példa, mint e' kis ország. Nálunk sokan kétségbe esnek Pest jövődjéről, 's megmenthetlennek hiszik azt a' Duna árjaitól, mivel az 1838-ki kiöntés iszapja bemocsokolá hazánk ifju menyasszonyának tiszta ábrázatát: mig itt egész ország ezredes harczban él a' nagy oceánnal, azt meggyőzi, viasszorítja, korlátolja, sőt éppen ellenségét használja okosan czéljaira. — A' Tisza körül száz meg száz négyszeg mérföldön dul az alföldi vizek féktelen árja, 's mocsárok büzhödnek, hol virágzó földek zöldelhetnének: mig a' hollandi szorgalom 's értelmesség „Poldereket“ csinál, minden arasnyi haszonvehető földet megment és művel, a' vizet róla szélmalmaival felszivatja, csatornákra viszi, és czélszerűen elvezeti, 's másutt, hol jónak látja, rétöntözésre használja. — Pestnek, a' főváros-

nak utczáin gyilkos por öröklík, mert egész Rákoson alig van néhány zöld fa, melynek árnyéka enyhüléssel kínálja a' fáradt vándort, és lombornyöje gátolja a' szelek vad játékát, 's a' sivahomok terjedését: míg a' hasonló homokos Holland csak nem általános a' leggyönyörűbb kertvidékké van átvarázsolva, 's az utas, kit külömben a' kopár, homokos, mocsáros sík, melyet a' mostoha természet csak gyíkok és békák tanyájává alkotott, untatna 's elszomorítana, a' hollandi szorgalom varázspálczája által most folytonos paradicsomban halad kertek, virágágyak, paloták, idylli képek közt. Mig nálunk a' futó homok senki és semmi által nem gátoltatva mind tovább 's tovább terjeszti szomorú, sivatag birodalmát, 's több több termékeny fekete földet foglal el: itt a' szinte sivahomokból álló tengerparti dombok (Dünen) nem csak fák és nád által megkötve, és így kényszerítve vannak, hogy helyben álljanak, és a' tenger rohanásai ellen védfalat alkossanak, hanem a' homoktetőkön kellemes kertek is diszlenek, és mulató házak ragyognak. Itt érzém, milly nemtelen és férfiatlan gyávaság kimondani azt: hogy a' Duna szabályozhatlan, Pest körül a' homoktenger megköthetlen 's a' t. Csak szilárd akarat, fáradhatlan szorgalom és egy kis tudomány kell, 's Pest körül paradicsom fog virulni, a' Duna fékezve, és zabolázva lesz, és kincseket hord hátán, mint aranyserényű paripa, 's az alföldi mocsárok helyén undok békák helyett, szorgalmas boldog nép fog lakni; 's hol most tespedés sötét ólommadara csücsül, dús ipar fénylő szárnyai fognak

csattogni. Mert, mint egykor az 1838-ki árvíz romjai közt megírák:

. . . Bár hatalmas a' zúgó elem,
'S mindenhaló a' természet keze:
Hatalmasabb a' bűvár értelem,
'S a' mű, mit égi szellem rendezte. —

Meg kell gondolni, hogy méltóképp csodálkozunk, mikint Holland nagyobb része alacsonyabban fekszik, mint az oceán, 's hogy ezzel századok óta viv folytonos élethalálharcot; hogy, ki a' tengerparti gátok alatt megy, feje fölött 15—20 lábnyi magasságban hallja a' zúgó habok ostromát, mellyek ha az emberi ügyességen győzedelmeskedhetnének, Holland egy óra alatt nagy, nedves sír lenne. — „Luctor, sed emergo“ méltó jelszava; „úszó oroslány“ méltó jelképe. — Töltéseinek és csatornakapuinak jó karban tartásától 's a' víz mozgásainak éber figyelemmel kíséretétől függ élete. 'S Holland e' folytonos védőlegi állapotban ugyancsak hatalmassá és gazdaggá is tudott lenni.

A' töltéseket, mellyekkel tengerpart, benső vizek, folyamok, és csatornák gondosan be vannak szegve „Deich“oknak híják. Ezek föld-különösen agyagföld, kő és fából építvék, szilárdak 's magasak. Fő figyelem fordítatik az alaptételre, melly czélra a' földet megtömik. A' töltések vagy gátok felszine többnyire fűzágakkal fedetik be, mellyek egymásba fonódva 's agyaggal megtöltve, igen erős tömeget alkotnak. Ezen fűzfonadékot minden 3—4-ik évben kijavítják. E' felett beültetik a' gátokat élőfákkal,

mellyek gyökerei a' földet szinte erősen megkötik 's átkarolják és befedik gyeppel, melly azokat szépíti. Sok helyütt, hol nagyobb az ostrom ereje, köfállal és karókkal is elláttatnak, mellyeken a' hullámok dühe megtörik. — Fűzfák e' célra mindenfelé nagy bőséggel ápoltatnak. — Legóriásibb gátok vannak éjszaki Holland felső részén, a' Halder körül. Ezentöltések 's vizi munkák évenként 5—7 millió forintba kerülnek Hollandnak. Sok pénz, de az életért, a' fennmaradhatásért fizetve. Saját mérnöki testület (waaterstaat) ügyel Holland életére, melly a' hydrostaticában jártas, tapasztalt férfiakból áll. Ezek a' töltések és vizek állapotára gondosan felügyelnek, 's az ország különböző pontjain, főleg a' veszélyesb helyeken laknak, hol egyszersmind raktárak állanak mindezzel ellátva, mi azonnali segílyt nyújthat vész idején. Azomban kisebb nagyobb mértékben minden hollandi ember hydraula, mert e' tudománytól függ élete és vagyona. Mig e' szükséges ismeretek olly igen kiművelve 's olly gondosan alkalmazva nem voltak Hollandban, iszonyú dulásokot okozott a' viz. Egész vidékek tengerré lőnek, 's a' lakosok hullámok martaléki. A' Zuidersee legnagyobb része a' 13-ik században még szárazföld volt, 's mostani kiterjedését és alakját 1287-ben nyéré, melly alkalommal 80 ezer ember veszett el. A' Dollart tengeröböl Friedlandban 1277-ben származott, midőn 44 falu separteték el a' tengerár által. A' 16-ik századig igen gyakoriak valának a' kiöntések, mellyek mindenkor sok ezerek életébe kerültek. — 1570-ben,

november elsőjén 100 ezer embernél több veszett el. Ez időtől fogva a' szükség érzete jobb építésmódot fejtván ki, ritkább lett a' veszély; de még 1717-ben is 1560 emberi lak pusztult el. 1825-ben volt az utolsó nagy veszély. Különösen télen félhetni szerencsétlenségtől, midőn hosszasan tartó délnyugoti szelek a' habokat Scotia éjszakai partjai körül a' Nordseebe torlasztják; ha ilyenkor rögtön erős éjnyugoti szél áll be 's a' tengert délfelé korbácsolja, a' calaisi szoros annyi víztömeget egyszerre át nem bocsájt-hat, 's így az a' hollandi partoknak fordul vissza. Illy esetben éjjel nappal örök vannak a' gátok mellett felállítva, és a' szomszéd helységeekben nagy számú munkás kéz tartatik készen, kik az örök által adott jelre azonnal elő teremnek. Ha a' gát csakugyan engedni 's romlani kezd, a' lármaharang azonnal megkondul, 's az életeért és vagyonáért küzdő nép nyakra före, lehető erőfeszítéssel dolgozik. A' gátok féltett helyei vitorlavászonnal és gyékényekkel fedetnek bé, mellyek meggátolják, hogy a' víz ereje a' földet kimossa. A' gátok mögött új erős bástyák emel-tetnek, hogy ha a' víz az egyiket áttörné is, a' más-ikban új akadályra találjon. Szóval a' tenger ostrom-ló ellenségnek tekintetik, mellyet minden áron ki kell játszani 's visszaverni. A' gátok 's töltések jó kar-ban tartására különös adó van kivetve, mellyek el-osztása 's beszedése különös hivatalosztályra biza-tik. Ez mintegy életadó Hollandban; ettől, 's a' vele megbizott tisztviselők ügyességétől függ a' hollandi-nak élete, ki azomban nyugton iszsza theáját kerti há-

zában, 's boldogbékésen enyeleg szöke gyermekeivel a' zöld lugasok árnyában, 's a' rózsaszínű ablak-szőnyegek mögött, mint apja 's nagyapja tevé, ha megjött Bataviából 's Braziliából.

Buikslootban gyönyörű leányka hozott sört, 's rendelt kocsit Broek (Bruk) felé. — Broek a' túlsá-gig vitt tisztaságnak 's chinai rossz izlésnek e' világ-hírű tanyája, éjszakfelé jó egy órányira fekszik Am-sterdamtól. — Az oda vezető út igen egyszínű; min-denfelé szélalmok, legelő tehenek, csatornákkal át vont rétek, mellyek elevenen tünteték előnkbe a' tiszta melléki hont. Megnéztünk egy roppant szélalmot, melly a' vizet fölhajtja a' rétről, 's azt mocsárból ha-szonvehető földdé változtatja. — Illyen földet, mely-lyen előbb tó vagy mocsár fészkel, 's melly vizet felszívató malmok által kiszáraztatott, és most, töl-tésekkel körülvétetve, jó legelőt ad „Poldernek“ hivnak. Eredetileg Holland nagy része mocsáros volt, 's nagy része tehát illyen polderekből áll. Az illy módon nyert föld igen kövér és termékeny. Midőn egyes ember vagy részvényes társaság munkába veszi illyen mocsárnak kiszáritását: először is a' megmentésre kitüzött mély láp körül töltéseket há-nyat, 's a' töltések szegletein szélalmokat állít, mellyeknek mindegyike egy egy kereket hajt. Sok-féle, jobbnál jobb műszerek 's gépek használtatnak e' munkánál, de többnyire csak Archimedes csavarja, 's az Eckhard-féle kerék. A' viz, mellyet e' malmok fölmernek 's kiemelnek, a' töltés másik felén árokba vezettetik, melly azt valamely folyóba vagy a' ten-

gerbe vezeti. De sok esetben, ha t. i. a' Polder igen mély, nem megy ez olly könnyen és hamar; és háromszoros töltésre 's árokra is van szükség, míg a' viz a' legfelső csatornába vagy folyóba vezettetik. Midőn az illy munka elkezdett, a' töltésen kunyhók állíttatnak, 's a' tulajdonosok vagy építőmesterek figyelemmel vizsgálják a' vizmunka haladása- 's a' malmok működését. A' vállalkozóknak többnyire rövid határidő van kiszabva, melly alatt a' szárítást be kell végezniök; mert illy szárítás, ha hosszasabban tart, többnyire lázt okoz a' vidéken. Az illy módon nyert földet a' vállalkozók arány szerint elosztják 's csatornákkal elkülönözik, mellyek egyszersmind szállításra szolgáló utak, 's határok, miken túl a' legelő barom nem mehet. Ezen kis csatornák összeköttetésben vannak a' felsőkkel a' szélmalmok mellett, mint a' test kisebb erei a' nagy erekkel. A' vizek tehát, kevés földterületen, 3—4-féle különböző magasságon állanak; a' szögletek szélmalmai pedig örökként meredeznek a' levegőbe, és a' fölösleges vizet elviszik, vagy megfordítva, ha szükség van reá, elegendő vizet hoznak a' rétek öntözésére, 's az egészet sulyegyenben tartják. A' Polder fenekén igen termékeny, de mégis igen szomorú világ van, mert érzi az ember, hogy vizmederben lépdél, mesterséges alapon, 's hogy élete számítástól függ. Mind e' mellett is az effélékhez szokott hollandi örömet drága pénzén megveszi e' termékeny vizaljt, csinos lakokat épít arra, beülteti 's miveli azt.

Megnéztük út közben egy sajtcsináló pór kuny-

hóját is. E tisztaság minden képzeletet felülmúl. A' családot, néhány szomszédasszonnyal, thea mellett találtuk, mert Hollandban theát iszik 's theávalitat az amsterdami gazdag kereskedőtől kezdve a' szegény sajtkészítő pörig mindenki. A' tiszta házban többnyire csak harisnyában járnak a' lakosok 's az ajtók előtt faczipők állanak készen a' kimenők számára. A' házban, melyet megnéztünk, az előszobán kívül két igen tiszta szoba volt, 's nagyobb részét a' tehénistálló foglalta el; a' tehenek csak télen laknak ezen mosdott, tisztaságtól ragyogó, mondhatni, visit szobákban, mikhez alig hasonlíthatni magyar kisvárosainkban a' jobbmodú polgárok lakhelyeit. Most a' kész sajtok valának ott lerakva; szép, gömbölyű, halvány gyümölcsök, mint egy sáppadt kövér leány arcza. A' szobán, melly sima verestéglával van pallozva 's tiszta, szépen font gyékénnyel beterítve, válú van keresztül vonva, mellyen mindenféle rondaság azonnal kivezettetik. A' falak, fenyőfából, fényesek és simák, mint gőzhajóink szobafalai; a' tehenek számára magasb állás van, 's mindentehén helye fölött vaskarika a' gerendában, mellyhez a' tehén farka felkötöttik, hogy magát saját ganéjjával el ne keverje. A' sajtok neve „Edamer vagy Zootemelkkaas“ minthogy édes téjből készülnek; egy részök sajtóban volt, más részök sós vízben.

Broek (mondd Bruck) maga bolondos kis hely, 's egyetlenegy a' maga nemében. Ragyogó tiszta, egyébiránt gyakran chinai, izlettelen czifraságokkal megterhelt épületei 's kertei tó körül vonulnak fél-

körben. Az utcza tiszta veres téglával van kirakva, 's az egyes birtokokat ölelő csatornák felett, fehérre festett kis hidakkal összekötve. Épen kirmes (vásár) vala, 's ezért több élet az utczán, mint különben; mondolát 's malozsát vettünk ropogtatni, de nem engedé lelkismeretem, hogy a' mondolahéjat, melly még magában nem legnagyobb rondaság, az utczán elszórjam. Egyes házakban, hova szerettünk volna menni, nem bocsátottak, kétségkívül tartván tőle, hogy szakállunk egy szála el fog hullani 's a' pallót elrondítani. A' mit nagyitva gondoltam beszéltetni 's iratni Broek felől, legvalóbb valóságnak találám. 800 lakosa van a' csoda fészeknek; a' gazdagabb rész tőkepénzes és magát nyugalomba tett tisztviselő vagy kereskedő; a' szegényebbek sajtkészítők. — Falu végén van a' fogadó, 's kocsi nem mehet beljebb a' faluba, melly egészen apró hidakkal 's keskeny gyalogutakkal van ellátva, miken alig fér egymás mellett egy pár ember. A' falu padlózatát alkotó téglák sok helyt mozaik formára vannak kirakva; a' házak nagyobb része fa, zöldre, fehérre, sötétvörösre festve, nagy tündöklő ablakokkal, mint mindenütt Hollandban, mellyek ha nyitvák, a' szoba minden titkát elárulják, 's mélyébe hagynak tekinteni, mint gyakran a' keblekbe óhajtanánk. — Broekban az ablakok többnyire zárva valának 's takarva hófehér vagy rózsaszínű függönyökkel, minthogy a ház eleje csak ünnepi alkalommal nyitattik meg; gyakran az ablaküveg is rózsaszín, kék vagy violaszín. A' tetők tarka cserépből. — A' gazdagok házai mindenféle

izetlen izlésben építvék, melly keveréke a' görögnek, töröknek, indiai — és chinainak; látni mindenféle homlokzatokat, 's ittott oszlopokat 's tornyokat is. — Sok ház első bejárásánál mozgatható 's csak ünnepi alkalommal leereszkedő 3—4 lépcsős grádics van; több helyen most is sikálták a' pitvart 's házelejét. Legnevezetesebb Broekban egy amsterdami dúsnak kastélya, melly maga elég szép izlésben van építve, 's ehez tartozó kertje, melly már a' legbizarrabb dolgok vegyülete 's megközelíti a' pallagóniai herczegnek Göthe által leirt lakhelyét. A' kastély homloka, szép oszloptornáczaival 's rózsaszínű ablakival a' tóra néz, de a' ház előtti pad nem a' kilátás, hanem a' ház felé van fordítva, hogy a' háziúr ne Isten szép természetében, hanem saját háza szépségében gyönyörködjék. A' kertben virágbokrok, gazdag georginiák, üvegházak, apró hidak közt minden alakú kioszkok, pavillonok, pagodák, tempelek, góth- görög- ind- és chinai házikók 's lugasok vannak elhintve; egyikben lesen álló vadász lep meg, másikon fonó Baucis öreg Philémonával; előttük thea, sajt kenyér; ha a' kerék felhúzzatik, a' néni megelevenedik 's fonni kezd, férje iszonyuan forgatja szemeit, a' lábaiknál ülő kutya nyugtalankodik és csahol; harmadikban remete olvasgat; 's mind ez fábol. A' vizeken fakacsák, fahattyúk, fasyrenek úsznak. Ennyi izetlen bolondság közt, mellyek fentartása tulajdonosának évenként több ezerbe kerül, olly jól esett a' kertészlegény angyalszép hugát látnom, ki szegény árva 's a' község által neveltetik, mint ez egész Holland-

ban mindenütt történik, 's most bátyját látogatni volt itt. Tündéri szépsége az uri világban általános furort csinálna. —

Elhagyván a' hollandi tisztaság ezen paródiáját, hol a' tisztaság, a' kényelem rovására, czélul vétetik, átkocsiztunk előbb Buikslootba 's onnet Zaardamba vagy Zaandamba, mert Zaan vizének az Y-be folyásánál fekszik 's innét veszi nevét, mint Amsterdám, helyesebben Amsteldam, az Amsteltől. — Zaandam 9 ezer lakosú, hollandiasan tiszta, csatornás, 'roszlégű 's rosz vizű városka. Classicus helylyé Péter czár kunyhója teszi, 's ez az oltár, mellyhez a' világ zarándokol; kis virágkertben áll a' silány fabódé, veres deszkából összeütve, 's az idő által oldalra görbitve. Most az orániai herczegnének az orosz czártestvérének tulajdona, kinek a' király ajándékozá. Ez födeletépittete a' rozzant kunyhó fölé, melly egyszerű téглаoszlopokon álló tető, 's a' kunyhót az idő viszontagsági ellen fedezi. — Péter czár, mint helyben mondatik, Bas Péter, név alatt Kalf mester uramnál két évig lakott 's dolgozott e' kunyhóban; de ezt alig lehetne bebizonyítani. Annyi igaz, hogy itt volt Zaandamban, mint hajóács, 's dolgozott népe javára. Ott áll asztala, kenyeres szekrénye, 's egyéb házi bútora. A' kunyhóban két kis szoba van, utazók neveivel tele firkálva; a' kandalló fölött, fehérmárvány táblán a' fölírás: „Petro magno Alexander“ mellyet Sándor czár 1814-ben itt jártában tétetett a' falba. A' másik szobában szép arczképe áll, nagy olajfestésben. Minden úgy

van intézve, hogy az utazó képzelete elébe egész valóságban, bőrköténynyel, fejszével, 's vésővel, munkától durvult kezekkel, 's homlokán fejdelmi nagy gondolattal, tűnjék fel a' genialis czár, ki megvetve szardanapáli kéjt, háremi puhaságot, szibarita élvezeteket, fekete kenyér mellett, izzadva 's törődve gyűjtötte magának az anyagot, mellyből népének jólétet, 's boldogságot teremtsen. Mig kényes uracskáink finnyásan bigygyeszti ajkaikat 's migrainet kapnak, ha párisi csizmáik vagy cipőik végével egy kis sárba kell lépniök, vagy jaquemar-kesztyüs újakkal szegény paraszt szürét érinteniök: jól esik illy ép colossális lelket 's természetet látni egy negyedrészes világ urában; 's ezen lelket kifejlődve önmagából, nevelés és útmutatás nélkül. Ő ezen kunyhóban szánta el magát a' föld legnagyobb augias-istállóját kitisztogatni, 's annyi millió vad jégmedvét megrögzött előítéletei tergeréből kiugratni, 's penészes bundájából kicsiklándozni, vagy ha kell, kikorbácsolni! —

Sehol a' világon nincs annyi szélmalom egy rakáson, mint Zaandamban. Mig Amsterdam körül csak 30—40 forog, itt nem kevesebb mint 400 emelgeti nyugalmasan munkás szárnyait. E' malmok egész a' szomszéd falukig terjednek, 's mindennémű czélra használtatnak; 110 olaj — 100 fűrészes — 30 festék — 28 papir — 15 burnot 's a' t. malom. Mások vizet szivnak fel 's földeket száraztanak, mások ismét föld-venyét örölnek bizonyos homokkő-fajból, mellyel a' hollandi kertek 's házak körei hintetnek be. Egyebb-

iránt Zaandam csinos, nyájas kis hely, minden ház vitzől van körülvéve, 's a' város continensével kis hid által kötve össze, a' házakat apró virágkertek környezik, az egész igen gyönyörű és marasztó, ha a' méregdrága fogadó olly rossz, 's a' viz olly ihatatlan nem volna. Amsterdamban még csak kaphatni pénzért utrechti vizet, melly ha nem fris és hideg is, legalább jó izű, de a' kisebb helyeken vagy posványvizet kell inni, vagy pálinkát; az első magában sem, de kivált a' hollandi szokott ételre, halra, éppen nem a' legajánlatosb ital; a' másikhöz szinte saját studium kívántatik. 'S ehez a' sok állóviz kigőzölgése; melly helybeli 's megszokott természetnek igen jó lehet ugyan, mint ezt a' pirospozsgás tengerészek 's a' gyönyörű nemzedék mutatják, de külföldre nézve gyilkos befolyásu.

Este későn holdvilágnál evezünk vissza az Y vizén az amsterdami kikötőbe. Pompás, tündéri látvány! Amsterdam előttünk kiterítve ezer gyertyafényével 's hajói árboczaival és vitorláival!

IV.

HAARLEM. LEYDEN. HAAG. TENGER.

Holland egyetlen vasútján, melly Amsterdamból Leydenig visz, 's most Rotterdam felé folytattatik, félóra alatt elrepültünk Haarlembe. — Haarlem, mellynek 8000 tiszta házában, árnyas csatornái mellett, 21 ezer lakosa van csak, a' hollandi városok közt legrégiebbnek 's még a' 8-ik században épültnek mondatik. — A' spanyolok elleni hazafi-háborúban lelkesen viselé magát; négyezer főből álló őrizete hét hónapig tartá meg a' várost éhezve és szomjazva; asszonyai, az amazonlelkű Kenau Hasselaer vezérsége alatt együtt katonáskodtak férjeikkel; végre, szabad menekvés föltéte alatt, miután az őrizet 1800-ra olvadt, átadák azt a' vérszomjas ellenségnek. Azomban a' hitszegő Alba leöleté, 's részint páronkint összefűzve, a' haarlemi tóba fojtatá a' tiszteletre méltó vitéz népet. Ezen ebülbánás fölszítá a' hollandi nép erejének végszíkrait, düh lobbant kebleikben a' szószegő ellen, 's a' spanyolok kevés év mulva végképp kiűzettek a' maroknyi nép által. Ezen vitézség emlékezete leng a' falakon; minden egy-

házban, 's városi középületen olvashatni a' felirást:
„*vicit vim virtus.*“

A' vasut Amsterdántól Haarlemig folyvást azon fontos töltésen vezet, melly a' jobbra eső Yt a' balra eső haarlemi tengertől elválasztja. A' haarlemi tó (úgy nevezett: tenger) hat órányi hosszú, három órányi széles, magánálló 's igen veszélyes viz, melly ellen századok óta élethalálharczot küzd Holland. — A' víz már sokszor győzött, meszire terjeszté uradalmát, sok falut elnyelt, 's nem egyszer fenyegetőzött, hogy azon földnyelvet, melly déli Hollandot éjszakival összeköti, áttöri, 's az oceánnal egyesül. Ezt azonban mind ekkorig meggátolák a' hollandiak töltései 's vizkapui, sőt évenként megadóztatják a' haarlemi tengert, mert azon iszapbol, melly 14 lábnyi mélységének egy részét teszi, igen jó téglát égetnek. Most pedig éppen nagyszerű boszut fognak állni régi ellenségükön, mert kiszáraztása munkába van véve, mi által Holland 20,000 hold (morgen) jó földet nyer. E' nagyszerű terv, melly minden más országban lehetetlennek tetszenék, e' hydrostaticus népnél már 1839-ben törvénybe iktattatott, 's a' munka jó sikerrel foly. Ide jöjetez hydrostaticát tanulni! A' tó partjai diszes mulatóházakkal koszorúvák, 's hullámaid vidám csolnakok szeldelik, enyelgve a' halállal. —

Haarlem elakarja vitatni Maincztol 's Guttenbergtől a' könyvnyomtatás feltalálásának dicsőségét. Piaczán szegény emlék áll Koster Lőrincznek „*Lau-
rentio Kostero Haarlemensi, typhographiae inventori*

vero.“ Ezen Kosternek, ki a' fatáblákra metszés és nyomtatás mesterségét már 1423-ban, és így Gutenberg előtt találta volna föl, igaz neve: Ganszoon Lörincz, 's Koster nevét onnét vette, mert egyházfi (Küster) volt a' nagy egyházban. A' „Spiegel onzer behoudenis“ első kosterféle nyomtatványnak eredeti fatáblái a' városháznál mutattatnak. Az emlék, melly a' nagy egyház melletti téren áll 1822-ből, igen nyomorú, ezen nem kevésbé rossz distichonokkal:

Costerus claria redimitus tempora lauro
 Quisquis ades, quare conspiciatur habe.
 Haec propria heröum fuit olim gloria, quorum
 Vel gestis celebris vita, vel arte fuit.
 Invento qui gesta suo servavit, et artes,
 Quis neget hunc tantum bis meruisse decus.

Legnagyobb nevezetessége Haarlemnek a' nagy egyház orgonája, melly épen ma, csötörtöki napon 12 órától — 1-ig játszott. — A' lélekemelő mulatság hetenként kétszer történik ingyen 's nyilvánosan, különben az orgonista díja 12 forint. E' világhírű orgonával csak Angliában a' yorki és birminghami, 's talán Schweiczban a' freiburgi versenyezhetnek. 1735-ben épült; 60 registere, 8000 érczsípja van, 's ezek közül a' legnagyobbak 32 láb hosszúk, 's 15 hüvelyknyi átmérőjűek. Hangja a' zephirfuvallástól a' menydörgésig terjed, majd szelíden hal el a' nagy egyház öbleiben, majd ismét a' falakat rengeti zúgásával; mindenféle zeneműveket utánoz, tróbitát, haute boist, pianót, gordont, és harangot, 's

emberi hangokat. A' játszott symphóniák közti üres időt kellemesen foglalták el a' szép éjszaki hollandi-nék sajátságos öltözete, aranyos fejrevalói 's e' fölött nefelejcsszemei, dús termetei, lihegő hófehér keblei.

Haarlem vidéke tele van kerti lakokkal 's ezek közt uralkodó a' Pavillon királyi kastély, szép képtárával, mellyet Hope, amsterdami banquier épített. Kikocsiztunk Blumenthal szép faluba, gyönyörű kerti házaival, mellyen túl már a' Dünen homoktorlatai kezdődnek, kopár hátaikon szinte kerteket, 's mulatóhelyeket viselve. A' haarlemi világhírű virágtenyésztés sokat csökkent már, 's elmultak az idők, midőn egy semperaugustusért tizezer forintot fizettek, 's valaki Amsterdamban virágkereskedésen négy hónap alatt 68,000 forintot nyerhetett. —

Haarlemből a' vasut egy óra alatt vitt a' szép csöndes egyetemváros Leydenbe, hol mintha vasárnap lett volna, minden olly ünnepi vala. Hatszáz diákja, ki régi hires egyetemében tanul, semmi lármát nem csinált. Most azon tanítószékekben, hol Hugo Grotius, Descartes, Salmasius, Scaliger, Baerhave 'sat. ültenek, 21 oktató tart leczkét. Leyden nagyhirű, gazdag muzeumai közül csak a' régiségek tárát említem, nagybecsű egyipti, pun, hetrusc, görög, római tárgyaival, hyerogliphjeivel, iszonyatos mumiáival, koporsói — és sarcophagjai-val. Különös érdekűek a' pun (carthagói) emlékek, ritkaságuk által. —

Leyden a' Rajnának azon ága mellett fekszik,

melly nevét egész a' tengerig megtartja; lakosai hajdani számához (100 ezeret túlhaladóhoz) mért házakkal bír, de most lakosai száma csak 45 ezer körül van. Házainak 's utczáinak jelleme megtartja ugyan nagyából a' németalföldi typust, de csatornái kevesebbek, 's házai többnyire szélesebbek, 's kényelmesb kinézésűek, mint a' kereskedő városokban. Városházán, a' bejárás feletti táblán ezen chronosticon áll:

Na sWarte hungersnoot
 GebraCht hadde de doot
 ALs GoDt den Heer Verdroot
 Gaf hI Vns Weder broot —
 So Veel WI CVnten WensChen.

Ezen felírás a' leydeni hires ostromra emlékeztet, mellyet e' város éhség és döghalál rémei közt 1574-ben öt hónapig vitézül kiállott. Főképen az akkori lelkes polgármester Péter van der Werff ezen történetnek emlékezetes hőse, kinek emléke szent Pongrácz egyházában (Hooglandsche kerk) áll. Midőn Valdez spanyol vezér föladásra szólítá fel a' rettenthetlen hollandit, e' nevezetes szavakat felelé: „ha élelmünk elfogy, saját balkezünket fogjuk megenni, 's csak a' jobbat tartjuk meg, mellyel szabadságunkat ótalmazzuk.“ Midőn hosszas éhség 's hat-ezer lakost elragadó dögvész kétségbe ejté 's fellázítá a' népet, 's ez kenyerét vagy a' város feladását kívánta, van der Werff elibek lépett, 's így szólott hozzájuk: „kenyerem nincs, de ha testem csillapít-

hatja éhségteket 's képesekké tehet a' várost megtartani, tépjétek szétt, daraboljátok fel, 's vessétek testemet a' legehesbeknek, csak szabadságtokat őrizzétek meg.“ E' nemes szavak elpiríták a' felbőszült sokaságot; hallgatva távoztak és megnyugodtak. Kevéssel ezután a' természet jött segélyére Leydennek; 1574-ki october 6-ikán, melly napot ma is megünnepelenek a' városban, a' viz áttöré a' töltéseket, elborítá a' spanyol tábort; mintegy ezer spanyol habokban lelte halálát, 's ugyan ezen ár képessé tette az akkorig nem közelíthető orániai herczeget a' város falai alá jöni terhelt hajóival 's az éhezőket megmenteni. 'S Te Deum és glória zengett mindenfelé. Ezt jelenti a' fölírás. Ezen harczias szellem újabb időkben sem hagyta el a' leydenieket. A' belga forradalom idején vitézül harczolt az egyetemi ifjuság ösei példája által lelkesítve, 's a' hollandi szöke szüzek az ifjak sorai előtt buzdítva lengő zászlót himeztek, melly most is az egyetemi könyvtár teremében áll.

Innét a' 2 orányi távolságra eső Haagba, Németalföld residentiájába, mentünk át. Az út itt is virágos kertekkel van koszorúzva, 's a' hires Busch árnyékos utain vezet be a' városba, mellyben a' „Huis in Bosch“ nevü királyi mulatóhely áll. Sétahelylyé művelt, szép fasorokba rendezett erdőcske ez, mint a' bécsi Prater. A' város számos szép fogadói közöl, mellyek mind meg annyi remekei a' tisztaságnak, a' „gouden Leuve“ czimübe szállánk. — Haag egész Bonaparte Lajos idejeig csak residentia, vadászvár és falu volt,

akkor kétségkívül a' világ legszebb faluja. Ez tette várossá. Egészen más jelleme van, mint a' kereskedő városoknak; legalább azon része, melly a' parkok körül fekszik, 's hol a' királyi paloták, hivatalok, középületek vannak, a' Bosch közelében a' Vivjerberg Vorhout (Vorholz) Kneuterdyk, Nordende 's a' t. utczákon 's téreken inkább szép fürdővároshoz hasonlít árnyékos ünnepélyességében. A' város másik része p. o. a' Cingel, hol szálva valánk, már sokkal élenkebb 's mozgalmasabb; itt már látni csatornát, hajót, szebbnél szebb boltokat, 's hallani az élet zsi-báját. — A' paloták öreg fák árnyaitól hűsítve, a' szép equipageok 's cselédek, ékes katonaság azonnal sejtetik, hogy Haag királyi udvar, 's nem democratai szellemű kereskedő város. A' királyi palota azomban a' Nordenden olly kicsiny és szerény, hogy a' többi épület közül alig lehet kitalálni; polgárkirály illő lakhelye.

Haagban igen sok a' nézni való. Utunk keresztül vitt a' Binnenhof udvarán. Ez több régi épület öszszege, árkokkal, középszázadok módja szerint, körülvéve; benne volt a' régi hollandi grófok lakhelye, az ó udvarban van ma is a' general statusok palotája, 's a' közhivatalok, és törvényszékek nagyobb része. Mind ezen épületek négyszöget képeznek, mellybe kapuk 's fölvonó hidak vezetnek. A' Binnenhof keleti szögletének tornyán áll a' telegraf, melly Delft és Rotterdamon keresztül Breda és Tilburg határvárakkal van összeköttetésben. Binnenhof történeti tekintetben igen érdekes, Holland Bastilleje és Towerje.

Hugo Grotius, Hogerbeets, és Barneweld itt ültek statusfogságban, 's az utósó 72 éves ősz itt fejezték le, Orániai Móricz herczeg bosszujának áldozata. De a' nép meggyűjté, felkapará a' vérbe ázott homokot, 's szentségként őrzé azt kebelén. — A' Binnenhof és Vivjerberg közt van az öreg kapuut (Gevange poort) hol Cornelius de Witt 1672-ben fogva ült, 's testvérével Jánossal a' respublica elnökével az orániai párt által fölingerelt néptől a' szó szoros értelmében összetépetett. Nem messze innét, a' Kneuterdykon, van az elnök de Witt szerény lakháza. A' Binnenhof falait a' szép halastó (Vivjer) mossa, mellyen hattyuk uszkálnak, 's kies hattyuszigetke zölde, a' fehér madarak viritó fészke. E' hattyúk képviselői a' hollandi leányok fehérsége 's tisztaságának; 's képzeletem, midőn alkonyatkor arra sétáltam, szőke hajú, hófehér syreneket látott a' csöndes habokon lebegni, és hollandi nemzeti dalokat énekelni a' spanyol és belga háborúból. A' kis sziget árnyai-ban, hűs lugasban, szomorú füzekkel egészen befedve 's leskelődő szemek előtt elzárva, rózsákkal körülfont, édeslégű gyepágyakat képzeltem, hol a' bájos syrének szerelemjátékaikat tartják, 's piros esthajnalon, 's méginkább tündéri holdfénynél, a' szent hőseket, van Speykot és társait, minden fogalmon túl boldogítják, 's édes álomba ringatják — jutalmul a' hazának szentelt életért.

Kilépve a' Binnenhof rideg, történetdús udvarai-ból a' viritó jelen világába, a' kapu előtt azonnal szemünkbe szökött Prinz Móricz háza, az orániai csa-

lád egykori palotája, hol most a' muzeumok állanak, első emeletben a' képtár, földszint a' régiségek 's ritkaságok tára, mellyel most a' híres japáni muzeum is egyesítve van, mit Szieboldtol a' király vett meg. Az épület szabadon álló négyszeg 's ezért igen jól van világítva. A' ritkaságok cabinetje, mellynek igazgatója Van de Kastele, magában foglal mindent, mi a' népismerethez tartozik, tömérdek e' nemü gazdagsággal bír, 's japáni gyűjteménye legelső a' világon, mert a' hollandiak egyetlenegy nemzet, mellynek Japánba bejárása 's így alkalma van ottani tárgyakat szerezní. A' tárgyak száma 732, mellyek közt körültekinteni kellemes szobautazás a' távol ismeretlen népek közt. És ne képzeljük hiú európaiak, hogy csak mi tudunk valami szépet 's ügyeset előteremteni; ezen chinai és japáni porcellán, fa és szalma és elefántcsont mivek, bársony és selyem ruhák, piperé és házi szerek, arany ezüst 's gyöngyházból készült remek mivek, meggyőzhetnek, hogy ezekben a' chinaiak és japániak sokkal előbbre vannak. A' chinai tárgyak a' 4-ik számtól — 410-ig tartanak, 's láthatni itt az isteni ország hegyesfejú fiainak ruháin, házain, háziszerein, isteni tiszteletre, ünnepekre, piperére, háborúra 's katonaságra, vadászatra 's halászátra, zenére és játékra, háziéletre, lakodalomra, kényelemre 's divatra, írásra, rajzra és festésre tartozó tárgyak bőségen felül, a' nankingi porcellán torony mintáját, a' chinai császár arczképét egész diszöltözetben, 's csucsos fejbubján drága koronával, színházi torzképeket 's álarczokat, chinai

magnetűt, arithmetikai táblát, a' nagy láma képét, chinai asszonyláb mintáját, bábuss és porcellán székeket, chinai termékek 's gyümölcsöket. A' chinai öltözetek rangkülömbiségek szerint felöltöztetett személyeken vannak ábrázolva, a' császártól 's mandarintól kezdve lefelé a' háziélet legalacsonyabb szolgálataig; a' lakások szinte az ég fiának pekingi palotájától a' legapróbb pórlakokig. — Mondhatlan szép elefántesont sakkfigurákban, a' legelevenebb égő szünű selyem- és bársonyruhákban, két lábnyi területű visitkártyákban, selyemmel és gyönggyel kivarrott apró bársony cipőkékben, mikbe nálunk csak hatéves gyermek lába férne, fölséges theakészületben, szebbnél szebb legyezők, nap- és szélernyők, és szőnyegekben tűnt előnkbe a' chinai salonélet egész pompája. A' chinai porcellán utolérhetlen szépsége úgy is ösmeretes. — A' 410—457-ig tartó szekrényekben japáni tárgyak vannak, minden, mi a' japáni életre 's szokásokra tartozik, 's miknek becsét a' megszerzés nehézsége neveli; itt látni Jeddó és Miakó fővárosok terveit, Dairó főpap teremét 's udvarát, a' legpompásabb bársony és selyem öltönyeket, pánczélokot és sisakokat ijesztő szarvakkal, hadi, katonai, házi, földmivelési 's kézművesi, halászati 's vadászati eszközöket, piperéket 's kényelmi czikkeket, lakodalmi 's egyéb ünnepi tárgyakat, gyönyörű porcellán-, fa-, szalma-, réz, és zománcműveket, rajzokat 's arczképeket, japáni szentek- 's bálványokat, a' császár solyomvadászatához tartozó czikkeket, apró játékszereket, órát, Desina sziget 's a' hollandi factória

képét. A' theakészületek, porcellán, a' fegyverek markolata's aczélja sokkal felülmulja európai mester-ségünket. — Sziebold úr, élete veszélyeztetésével gyűjtötte e' tárgyakat az elzárkozott Japánban, 's hidegvérűségének, merész önfeláldozásának és ügyességének sikerült végre olly ethnographiai gyűjteményt állítani össze, mellynek meglepő 's páratlan érdekessége napokig sőt hetekig adna eledelt a' tudásváagnak. E' chinai és japáni tárgyakon kívül még keleti 's nyugoti India, Java, Summatra, Surinam, új Zeeland, Gvinea, Senegal, Island, Kapland, Hottentotia és Kafferia, Palenbang, Makassar's a' t. vad népeinek arczképei, lakai, ruhái, fegyverei és mindenemű halak 's termékek, csodálatos bálványok 's fővegek, indus napernyők és tömjénzők, wayangok vagy is színházi torzképek; a' diunkirai király széke, néger királyok tollkoronája és színes tollruhái, az otaheiti király Pomare, a' mexicói császár Montezuma 's a' t. arczképei, a' palembangi szultán diszruhája, Abbo Balker vasinge, jávai pénzek, macassari kártyák, beduin-lőszerek, török 's arab könyvek, 's útlevelek, gyönyörű török 's gyilkok, egy régi parthus király pálczája, régi órák 's elefántcsont művek, bambus kosarak, indus harlequin, druidák kései; európai tárgyak közül pedig spanyol és portugál öltözetek 's castagnettek, moskvai ház mintája, nápolyi lazzaronik szereai, török houkák és pipák, muszka korbács, a' világhírű szeretreméltó kancsuka's a' t. Vannak végre németalföldi történetekre vonatkozó igen nevezetes tárgyak: Hugó Grotius 's feleségének arczképe,

Tromp admirál sisakja, Barneveld karszéke, Ruyter hajónagynak ajándékozott ékes mivű álgú, ugyan annak öltözete, sisakja, fegyverei, IV-ik Vilmos haja, Jaqueline de Baviere haja 's karszéke, Valdez sör-pohara, Van der Werff óriási kardja, Van Speyk kardja és puskája, azon öltözet, mellyben 1-ső Vilmos Delftben agyonlövetett 's gyilkosának Gerard Boldizsárnak halálos ítélete. Nevezetes még egy nagy szekrény, mellyet Brand, amsterdami mester készített Péter czár rendeletére, 's minek belseje a' 17-ik század végéről gazdag hollandi kereskedő házat, szobáit ábrázolja, bútorokkal 's minden hozzávalóval. Még a' kicsiny könyvecskék is, mellyek a' kis könyvtárban vannak, valóban nyomtatottak 's olvashatók. Brand 25. évig dolgozott e' művén 's 30 ezer forintot adta el. A' Muzeumból annyira kiterjede Hollandra a' chinai és japáni művek kedvelése, hogy Haagban 's egyéb hollandi városokban több bolt van, melly kizárólag eféle, valódi 's utáncsinált czikkekkel kereskedik.

Ugyan azon épület emeletében van a' nagybecsű képtár, mellynek főosztálya 197 képpel németalföldi remekeket foglal magában. Ez osztály fő diszei: Rembrandt bonczteni leczkéje, Simeonja, Zsuzsánnája; Rubens Vénus és Adónisa; ugyanannak híres szépségű második neje Forman Heléna arczképe, nimfái a' bőség szarvával, 's Astolf álma, hol az alvó Angelica egy remete szerelmét fölgerjeszti; Snyders nagy szarvasvadászata; Weenix 's Potter állatdarbjai; Hendekoeter madarai, Berchem és Both olasz

tájképei, Breugel és Rubens paradicsoma, van Dyk arczképei s. a. t. Másik osztály a' német iskola 198-tól 212-ig, 's így 14 képpel, Dürer és Holbeintól di-cső arczképekkel. Harmadik osztály a' franczia iskola, csak 5 képpel, Claude Lorrain és Poussin táj képeivel. Negyedik osztály a' spanyol iskola, gyönyörű hat képpel, mellyek közt Murillótól felséges Madonna a' gyermekkel. Az olasz iskola 51 képet mutat, 's ezek közt Fra Barthalomaeo szent családja, Cignani Adám 's Evája, Giordánó Luca zenélő cselédei; Gvercino Szent Sebestyéne, Gvido Reni Abel halála 's Cupidója, Salvator Rosa Prometheusa és Syp-siphusa, barátjai barlangban 's tájképei, Tizian szent szüze Christus gyermekkel, Santafede szent családja. Van végre a' muzeumban mintegy 14 szobormű, többnyire hollandi fejedelmek szobrai Rombout Verhulsttől, Blomendael és Xaverytől.

Ebéd után kikocsiztunk a' Haagtol kis félórán-nyira eső schweningeni tengerfürdőbe. Az út itt is diszes kerti házak közt vezet, mikkel e' tengerparti sivahomok föl van ékesítve, 's ezek közt a' király-née is. Elöttünk vala a' természettől olly szomorú, de emberi szorgalom által annyira fölvidített sivatag, a' Dünen homokdombjainak végetlen sora; Dünennek nevezik a' tengerhabok 's tengeri szelek által össze-torlott homokot, melly az okos hollandiak által fával 's náddal beültettetvén, természetes védfallá lön az oceán ellen. Ezen oceán-teremtette fővénykoszorú az egész hollandi part hosszában végig nyulik, 's a' rajta végig tekintés valamelly magasb pontrol két-

ségbeejtő volna, ha a' hollandi szorgalom oldalára nem ülteiné kerteit 's virágait, 's ha a' tudalom nem vigasztal, hogy e' szomorú, végetlen homokbuczkák Holland életét óalmazzák örökös természetes ellensége, 's kényszerített és meghódoltatott barátja, a' tenger ellen. Schweningen 3000 lakosú tiszta falu a' Dünen hátán. —

Feljövén a' dombtetőre, ott terült szemeink előtt meglepő méltóságában a' nagy éjszaki oceán elláthatlan hullámival, mellyeken 100—150 látható vitorlás hajó járta széltánczait; és ajkamon önkénytelenül tört ki a' kiáltás: „tenger! tenger!“ Először láttam tengert; tengert, melly végetlen sovárgást költ fel a' kebelben valami távol, valami ismeretlen tárgy után, 's Vörösmarty Rablójának fiaként „csigákból hallgattam tenger zugásait.“ — Olly édes vala a' part homokjában lehevernem, 's keblemre bocsátani a' tenger nyugoti szelét, és hallgatni az örök mély zúgást, mellyet évezredek változatlanul hallgattak; e' nagyszerű, titokteljes eposzt iszonyú tengeri ütközetekről, elégiakat rémalakú phókák szerelmeiről, 's távol világok, messze szigetek üzeneteit. — Lehetett-é e' helyen, a' távolba pillantás, a' messze ürbe sovárgás nyughelyén kedves hazámra nem gondolnom 's álmokba nem merengennem multja, jelene 's jövője fölött?! A' tenger nyugotéjszak felé terült, hazám délkeletre feküdt, 's a' habokra bizott vágyaknak megkelle kerülni Európa nagy részét, és Fiuménél csókolni a' haza szent földét. — E' kis nép, XIV-ik Lajos dölýfös elméssége szerint „a' békák

és sajtcsinálók“ népe, három millió alig, a' tengertől iszonyü erőfeszítéssel elvivott homok's iszap-féskében, mellyet értelem, szorgalom's tisztaság által paradicsommá tett, hatalmas, gazdag, és boldog; gályái Kelet- 's Nyugotindia kincseit hordják Amsterdámba's Rotterdámba; e' kis nép a' világ legnagyobb hatalmának a' 16-ik századi Spanyolországnak jármát hősileg letudá rázni, 's Vander Werffeket, majd Ruytereket szülvén, fölösleg pénzével adósaivá tudta tenni a' külföldi nagy hatalmakat, 's uralkodni az oceánon és oceántúli világon, 's még 1831-ből is Speyki koszorúkat mutogat; e' kis respublica a' gondolat és szabadság menhelye volt századokig, 's keblébe fogadta Európa legjelesb bölcseit és művészeit, kiket az akkori udvarok keleti rendszere elriasztott; e' kis békanép sajtcsináló Ruytere megverte a' világ két leghatalmasb, ellene egyesült nemzetét, 's e' prózai nép, mellynek a' természet nem adott semmit, mi lelkesitse 's fölmagasztalja a' művész erejét, Rubenst, Van Dyket, Rembrandot szült. — Hazám ellenben, öt ezer négyszeg mért-földön lakó 14 milliójával, szegény provincia; a' természet dús áldásai közt, önsirjába fuldokolva koldus és nélkülöző; dicső Dunája, nem is említvén többi vizét, mai napig sincs szabályozva, és Pestje, egyetlen élőpontja, védtelenül kitéve az elemek dúlásainak, víztől fenyegetve, beültetlen homokpuszták pora által szennyesítve's gyilkoltatva; tengerének semmi hasznát nem veszi, 's ipar és kereskedés előtte ismeretlen dolgok. A' törökkel megküzdött ugyan egykor, az

elkorcsulás századai előtt, 's voltak Hunyadijai, Dobói, Zrinyiei, de valjon a' tizenkilenczedik században lenne-é a' régi honnak régi lelkesedéssel lángoló gyermeke, ki D' Arcoleal 's van Speykkal karöltve jelenhetne meg a' nagy Valhallában, hol a' nemzetiségek elenyésznek? Eféle 's még sötétebb, elbeszélhetetlen, álmok borultak reám a' fövenybe heverőre, 's markom ösztönszerűleg zúzta össze a' csigákat, melyeket a' parton szedegettem. 'S mintha a' szél Kölcsey szent bús hangjait zúgta volna:

Pusztaságban nyulnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már! — 's ismét
Multadban nincs öröm
Jövődben nincs remény! —

De az életnek gyógyító életereje van, annak tarka képei legjobb orvosság a' sötét álmodozás rossz betegsége ellen, 's a' parti nép zajgó zsibaja engem is felgyógyított a' lázas merengésből. — Csudálatos tengerihalakat árultak, mellyek szélesbek mint hoszszak valának, a' viznek éppen dagálya volt, 's vígan kiabáló gyermekek locsoltaták testeiket a' szemközt szökellő habokkal. A' hajók tánczot jártak, 's nyugtalanul akartak szabadulni horgonyaikról; a' vídám, mozgó életkép felvidított, 's nagy és szép rózsaszínű csigát vettem emlékül a' tengerre, mellyet először láttam, 's rózsaszínű reményeket hoztam vissza hazámba, mellyet bár Adria Tritonjai új és halhatatlan életre kürtölnének föl!

POLITIKAI VISZONYOK.

Haag levén a' németalföldi udvarváros, itt van helye rövid szót tenni e' kis erőteljes nemzet politikai viszonyairól, alkotmányáról 's törvényszékeiről.

E' kis nemzet legrégibb idők óta szabadságszerető 's jogaiért minden áldozatra késznek mutatkozott, 's ez, és helyzete Európa nagy hatalmai közt, okozák, hogy mindenkor nagyobb szerepet játszott a' történetekben, mint anyagi kiterjedése 's népessége hozhatá magával. Mert kiterjedése mióta Belgium tőle elszakadt, 's mielőtt ez vele egyesíték, alig nagyobb 600 négyszeg mérföldnél, 's népessége nem egészen 3 millió.

Németalföld alkotmányában kezdet óta nagy tényező volt a' tartományi elem, a' municipalis hatóság, mellynek magvát ismét a' városi hatalom képezé, határozó túlsúlyával a' nem-városi elemek fölött. A' kereskedő, tengerjáró országban már kora századokban gazdag és erőteljes városi élet fejlett ki, 's a' városokban demokratiai hatalom szigorú aristocratiai formák mellett, míg a' városok falain kívül a' nép hűbéri lánczokat viselt. 'S e' kétféle viszony

némi maradványai mai napig kiirthatlanok Németalföldön. — A' városi souverain hatalom a' maga elzárt-ságában 's elkülönözöttségében összeférhetlen volt az egész ország politikai nemzetiségének kellő kifejlésével, 's kirekesztett minden központosulást. — Németalföld mostani alkotmánya is még sok részben a' régi idők bélyegét 's hiányait viseli magán, noha 1840-ben hatalmasan reformáltatott. Ha alkatrészeit tekintjük, szembeötlő, hogy történeti alapon fejlett ki, hogy a' régi tartományi alkotmányon épült, 's azzal ügyekszik újabb képviseleti eszméket olvasztani össze, mennyire illy összeolvasztás lehetséges. Évrajzai bizonyítják, mennyi kárát látta e' félszeg munkának. — A' németalföldi kormányhatalom, mióta csak e' vitéz nép a' spanyol jármot lerázá, bár folytonos küzdelmek közt az orániai névhez pietási lánczokkal csatolt monarchiai elemmel, mindenkor a' general-statusokban volt kifejezve, mellyeknek fő 's csaknem kizárólagos eleme a' dúsgazdag városok valának. A' tartományokban a' városi hatóságok nevezték ki a' tartományi követeket, 's az ezekből álló tartományi gyűlés (Provincial-Staaten) volt a' tartományi ügyekben teljes souverain hatalommal rendelkező hatóság. A' folytonos háború szükségessé tette ugyan egy ember (Stadthouder) uraságát, de ezt csak úgy tűrte Holland, mint szükséges roszt, 's mihelyt e' szükség kevésbé éreztetett, a' Stadthoudert is fölöslegesnek tarták a' városi függetlenség barátai 's az 1667-ki „Edit perpetuel“ szerint a' végrehajtó hatalom is egészen a' városok-

nak adatott által. — 'S itt azon sajátságos jelenetet látjuk Németalföld történeteiben, hogy a' republicai pártot az ország régi aristocratiája 's a' városi családok, gazdag nagykereskedő-házak képezék, a' monarchiai (orániai) párt pedig a' köznépben találta gyámolát, azon köznépben, melly felingerelt dühe lobbanásán a' nemes de Witt testvereket, a' republicai párt vezéreit, kegyetlenül felkonczolá. — Ezen aristocrata 's egyszersmind republicánus párt, csak hogy ellenségeit legyőzhesse, szomjas vágygyal ragadta meg az ifju Francziaország szabadsági eszméit, mig ellenben a' népnél mindinkább megerősödtek a' monarchiai eszmék 's érzelmek. — 1795-ben „bataviai respublica“ nevet vett föl Németalföld, a' tartományi közfalak lerontattak, 's nemzeti képviselőt hozatott be. — 1806-ban Napóleon testvére Lajos vállalta fel a' koronát, mellyet 1810-ben ismét lett hatalmas testvére kezeibe. Ekkor Németalföldet Francziaországba kebelezé a' hódoltató, mi a' nemzeti érzelmet, 's az ősi büszkeséget kegyetlenül rázta föl rövid álmából, 's ez 1813-ban lerázta a' franczia jármot, 's ismét orániai főre tűzé a' koronát. Azon hatalom, melly akkor Europa sorsát intézé, jónak látta éjszaki Németalföldet a' délivel, Belgiummal, egyesíteni, 's megköttetett a' szerencsétlen házasság, méhében viselve a' későbbi elválás termékeny magvait. A' megsértett, lezuzott nemzeti érzelem, midőn alkotmány-készítés vétetett munkába, forró ragaszkodást fejtett ki a' régi nemzeti szokások — 's intézvényekhez, 's ez volt oka, hogy az új fran-

czia képviseleti eszméknek szűkebb tér jutott, mint talán különben történt volna.

A' németalföldi alkotmány alapja az 1814-ki 11 fejezetből 's 234 cikkelyből álló sarktörvény, melly eredetileg csak éjszaki Németalföld számára készült, azután erőltetett 's hamisított többség által Belgium számára is elfogadtatott. — Ezen sarktörvény a' Belgiumtoli véres elválás után, 1840-ben lényegesen módosítatott, 's fő hibáitól megtisztítatott. Szerinte: vallásgyakorlati és sajtószabadság, hivatalviselésben, kereskedési, 's egyéb hasznok — és előnyökben teljes egyenlőség van a' különböző tartományi lakosok minden osztálya számára biztosítva. A' 3-ik fejezet szerint a' nemzet képviselői: a' Generalstatusok, mellyek 2 kamrából állanak, 's a' törvényhozó hatalmat a' királylyal együtt gyakorolják. E' general-statusok azonban a' nemzetnek csak igen tökéletlen értelemben képviselői, mert indirecte (kettősen) választatnak, mi a' nemzeti képviselet jellemét természetesen igen megszűri és eleven színt elhalaványítja. Az országgyűlés tagjai ugyanis a tartományi gyűlések által választatnak, 's ezáltal a' tartományi alkotmány 's képviselet lesz az országos' alkotmány alapja. Áll pedig ezen tartományi képviselet a' németalföldi nép 3 osztályának, a' nemeseknek, városoknak és mezei lakosoknak követeiből. A' városok követeit (kiknek száma 's hatása legnagyobb) választja a' városi magistratus (regerce), ennek tagjait ismét a' választói képességgel bíró polgárok testülete. Képességet census ad, melly

előbb városról városra változék, de az 1840-ki reformtörvény által ezen hiányos állapot úgy javított ki, hogy a' szavazási jogot ne lehessen többé tartományi statutumak, hanem csak országos törvény által szabályozni. — A' falusi községek választó kerületekre osztatnak. Így állítatik össze a' tökéletlen nemzeti képviselő, mellynek két szitán átszűrt leve természetesen ki nem elégítheti a' nemzeti éhséget 's szomjuságot. Az első kamra tagjainak száma, Belgiumtól elválás óta 20—30 közt lehet, kik legalább 40 évesek, 's egész életükre nevezetnek a' király által olly férfiak közül, kik születés, gazdagság, vagy a' statusnak tett szolgálatok által kitűnők, kiknek tehát a' vagyont, születési nemességet 's érdemet kellene képviselniök. Azonban ezen első kamra kezdeményi joggal nem bír; elvetési joga, minthogy a' király által van kény szerint összealkotva, szinte csak a' 2-ik kamra ellenében képzelhető, és így jelentése 's hatása igen csekély. A' 2-ik kamra jelenleg 58 tagból áll, kiket a' tartományi Karok és Rendek neveznek. A' követeknek legalább 30 éveseknek kell lenniök 's azon tartományban lakniok, melly által küldetnek; három évre választatnak, 's évenként egy harmad rész kilép. Utasítás nincs, mielőtt azonban követi hivataloskodásukat elkezdenék, megesküsznek, hogy választatásuk alkalmával sem nem ígértek sem nem adtak semmit, 's hogy követség viselésük ideje alatt semmi adományt 's ajándékot el nem fogadnak. A' követek 2500, az első kamra tagjai 3000 fr. évdíjt húznak, 's utiköltségeik

visszapótoltatnak a' távolsághoz mért arányban. Az országgyűlés mellynek legalább 20 napig kell tartani, évenként legalább egyszer, (october hónapban) összeül. Az első kamra elnökét a' király nevezi, a' másodikét szinte ő választja, de a' kamra által elébe terjesztett három jelölt közül. Határozatra abszolút többség kívánlatik, a' szavazás nyilván, hangosan, névfelkiáltással történik. A' 2-ik kamra ülései nyilvánosak, az elsőéi nem! — A' király az országgyűlést bezárhatja, de fel nem oszlathatja, 's így nem bír a' képviseleti kormányok azon szükséges és lényeges jogával, hogy a' nemzetet ítélelhozásra szólílhassa fel a' kormány rendszere 's a' kamarák véleménye közt, 's így kénytelen vagy önmeggyőződése ellen is engedni, vagy minden, még erköcs-telen eszközhez is nyulni, hogy magának a' kamarákban többséget szerezhessen. Más részről a' követ kamra sem sokra mehet pusztá kezdeményi jogával mert az első kamra, mikor neki tetszik, chinai falat emel a' nemzet 's király között, 's egyéb joggal a' visszavetésnél 's ellentállásnál úgy sem bírván azt igen örömet gyakorolja. 'S így sok helyütt látszik a' félszeg munka, a' félénk közép-útkeresés, vagy hanyag figyelmetlenség, melly a' monarchiai elveket a' tisztán alkotmányosokkal össze vissza keveri. Kérelmezési joggal mindenki bír ugyan, de az csak egyénileg gyakoroltathatik. Hát még arról mit szóljunk, hogy szabad és alkotmányos országban az egyik kamra ülései nem nyilvánosok?! —

A' tartományok municipális élete, nem souverain hatalommal ugyan, mint hajdan, de mégis nagy erővel működik. Ezen tartományi gyűlések évenként legalább egyszer összejönnek, de többször is, ha a' király által összehivatnak, ki tartományi elnökül saját biztosát nevezi ki. E' tartományi gyűlések választják a' követeket országgyűlésre, tűznek ki jelölteket némelly tartományi hivatalokra, ezek hajtják végre a' törvényeket és szabályozzák saját tartományi költségeiket. Együtt nem létök idején állandó választmányt neveznek, melly mindenkor együtt van, 's a' törvények végrehajtásával 's a' naponkinti administratio gondjaival foglalkodik.

Ha nézzük a' törvényszéki életet, itt ismét csodálatos ellentétre akadunk. Eskütszékek semmi nyoma, de mind a' fő- mind a' tartományi törvényszékekhez a' nemzet jelöl bírákat, 's a' király csak e' nemzeti jelöltek hármassorából választhat. A' kijelölés jogát a' törvényszékekre nézve a' követ-tábla, a' tartományi törvényszékekhez a' tartományi gyűlés gyakorolja. — És a' törvényszékeken semmi nyilvánosság! a' tárgyalások zárt ajtóknál történnek, 's csak az ítélet hirdettetik ki nyilvánosan. A' bírák elmozdithatlanok, ki vévén, ha országgyűlés vádjára perbe fogatnak. Felebbvitel a' főtörvényszékhez történik, melly örökös az egész igazságszolgáltatási ügy felett, 's ítél minden státusvétekben, és minister-felelősségi esetekben. És így egy részről sajtószabadság, más részről törvényszéki nyilvánosság hiánya és semmi eskütszék; nemzeti bírák,

és titkos eljárás; meg annyi ellenmondás és következetlenség!

Tanuljunk Németalföldről szorgalmat, férfias kitartást 's állhatatosságot, vállalkozó szellemet 's tisztaságot: de politikai 's törvényszéki intézkedésekért jobb lesz túl menni a' tengeren. —

V.

HAAGTOL-ROTTERDAMIG 'S INNÉT ANTWERPENIG.

Alig találni valahol egynapi járóföld körében annyi nevezetes, derék 's népes várost, mint Németalföldön u. m. Amsterdam (220 — 250 ezerrel), Rotterdam (70—80 ezerrel), Haag (60—70 ezerrel), Utrecht és Leyden (30—40 ezerrel), Haarlem és Dortrecht (20 ezer körül), Amersfort, Gouda, Delft, Gorkum (10—20 ezerrel).

Elindulván Rotterdam felé, szokott tünemények, tiszta kertek virágzó sorai közt, a' Schic mellett fekvő, szép csendes Delften, Hugó Grotius születéshelyén keresztül, azon ház mellett, hol 1-ső orániai Vilmos, a' németalföldi szabadság megalapítója, a' bérelt gyilkos Gerards golyói alatt összerogyott, 's végrebegéseiben is hazájáért imádkozott, két óra alatt Rotterdamba, Németalföld második kereskedő városába értünk.

Mielőtt azomban tovább mennénk, Hugo Grotiusrol 's nejről kell egy csinos történetecskét elbeszélmem. Hugó de Groot Delftben született 1583-ban, 's 1619-ben, vallásos visszázkodások következ-

tében Hogerbeetssel együtt örök fogságra ítéltetett. Ezen fogságot Loevenstein várban, a' Waal és Maas vizek összefolyásánál kellett volna kiállnia, hova ugyan azon évben be is záratott. De 1620-ki martius 22-én már megszabadult. Szabadulása történetét így beszéli el életirója: „Hugo de Groot a' magány óráit tudományos vizsgálódásokkal tölté 's a' „jusbelli et pacis“ leginkább ekkor készült. Így telt el a' fogságnak 20 hónapja. Ekkor neje gondolkozni kezdett, mint szabadítsa meg szeretett férjét. Észrevévén, hogy nem olly szigorúan őriztetik, mint előbb, 's hogy az őrkatonák azon szekrényeket, mellyekben férjének ruhaneműt, 's könyveket szokott küldeni, nem olly gondosan vizsgálják meg: ezen körülményre építé szabadítási tervét. A' szekrényen tehát lyukakat fúrt, hogy lég jöhessen belé, 's e' titokba beavatott hű szolgálóját az elkészített szekrényvel férje börtönébe küldé, maga is oda menvén. Itt tudatá férjével a' tervet 's azt hosszas vonakodás után reá bírta, hogy a' kirakott ruhák 's könyvek helyébe üljön, 's maga helyett őt hagyja a' börtönben. A' könyvek, mellyeket de Groot már elolvasott 's vissza küldözött, Gorkumba szoktak vitetni, 's pedig csolnakon. Mihelyt Grotius a' ládában volt, az azonnal bezáraték, 's csolnakra téteték, a' hű cselédleánytól kísértetve. A' katonák azon megjegyzést tevék, hogy a' szekrény szokatlanul nehéz, 's a' tudós úr ezúttal igen sokat kiolvasott, de a' bátor szolgáló el nem vesztvén lélekjelenlétét, tréfálva felelé, hogy „az eretnek könyvek hihetőleg olly nehezek.“ — 'S a' láda

szerencsésen letételezt Gorkumban, Datselaernak, Grotius barátjának házában. A' hü cseléd kendőjével jelt adott aszszonyának, ki aggódva nézett a' loevensteini vár ablakából elszöktetett férje után. Itt ismét kétes fordulatot vett a' dolog, mert Datselaer megijedvén illy veszélyes vállalattól, nem akarta Hugót befogadni; azomban felesége, férjénél bátrabb 's nemesebb, mindenféle ürügyök alatt elküldözvén hazulról a' cselédeket, kiereszté férje barátját a' ládából, 's kömives ruhába öltöztetvén, a' ház hátulsó ajtaján elszökteté Brabántba. Az asszonyok illy esetben valódi védangyalok, bátrak, leleményesek, és feláldozók. A' tudós úr azon negyedfél óra alatt, míg a' ládában ült, egy kis ájulást is szenvedett, de komolyabb baja nem lön. Lelkes neje pedig a' loevensteini fogságban mindent elkövetett, hogy férje távozása egy hamar észre ne vétessék, estve gyertyát égetett késő éjfelig, mint férje szokott, 's a' várkormányzó megesküdt volna, hogy minden legjobb rendben van. Másnap fölfedeztetett a' csíny, de mit csináltak volna egy aszszonynyal Hugó Grotius helyett? Szabadon bocsáták, 's a' nemes nő nem sokára viszontláta férjét Párisban. 'S e' nemes nő neve Maria van Reigersberg, és a' németalföldi hajósseregnél egy fregatt mindenkor e' nevet viseli. A' hü szolgáló nevét is megőrzé Clio, 's ez: „Else van Houwening.“

Rotterdamban, ki már Amsterdamot látta, nem sok meglepőt talál. A' különbség csak az, hogy itt a' csatornák szélesbek, 's a' legnagyobb indiajárók, mellyek ott a' dokokban fekszenek, itt a' város ut-

czáin, a' csatornákon láthatók. Rotterdam és Java közt 70 nagy tengeri hajó jár, 750 ezer mázsányi teherrel. Egyébiránt itt, mint ott, az utczákon csatornák, a' csatornákon fehér felvonó hidak, a' partokon árnyas fasorok 's részint ezektől árnyékolt, részint egyenesen a' csatornába nyiló 's magokat a' vízben tükröző keskeny magas 4—5 emeletes házak; a' kikötőknél, hajókon, hidak körül veres és kék inges tengerészek. Itt azomban a' csatornapartokat nem „Gracht”oknak nevezik, mint Amsterdamban, hanem: „Haven” és ugyan a' legszebb 's legnagyobbak: Leuve haven, Oude és Nieuwe haven, Wijn haven, Sheepmakers haven. — A' Maas folyó, melly mellett Rotterdam, a' tengertől 5 órányira fekszik, dagály idején 10—12 lábbal emelkedvén, 's a' csatornákkal összeköttetésben levén, azokat megeleveníti, 's a' város ezen ereit mozgásban 's életben tartja. A' Maas partján, hol a' külömbféle irányokban járó gőzhajók kikötőhelyei vannak, 's hol gyakran 15—20 gőzöst láthatni egyszerre, — áll Amsterdam legszebb sorháza — unter den Bompjes — a' legjobb fogadókkal. Egyébiránt legszebb utczája Rotterdamnak a' csatornátlan Hoogstraat, melly egyenes vonalban metszi keresztül a' várost. Rajta az új városház, új izletű, de elrontott oszloptornáczos palota; oldalszárnyai igen nyomottak, kicsiny 's alacsony ablakokkal, homlokfalán a' szoborművek megannyi chinai 's bramin-istenek. — Főegyháza Rotterdamnak a' sz. Lőrincz, Cornelius de Witt, Kortenaer (a' Maas hőse) 's van Brakel János emlékeivel. Az egyházak-

ban az emberek föltett kalappal járnak kelnek, sz. Lörinczben fiatal leánykák nagy nevetve hármashatoskát futottak. Mert a' kor hite nem képes betölteni e' régi óriásépületeket 's közönségesen csak egy kis rész van isteni tiszteletre elrekesztve. Sz. Lörincz orgonája éppen olly nagy 's csaknem olly erős, mint a' hires haarlemi. — Nevezetes épületek még a' Doelen nevü törvényszékpalota; a' börze, mellyben könyvtár 's egyéb gyűjtemények tartatnak, az admiralitas roppant kiterjedésü raktárakkal 's hajógyárral; a' színház (Schowburg), hol egy már tizedszer ismételt gyarmati tárgyú darabban a' szerecseny sok erővel és szenvedélylyel játszott, 's a' németalföldi nyelvnek kellemetlen hatását tapasztalám füleimre 's a' t.

Rotterdamban született 1467-ben a' hires tudós Erasmus; a' ház, hol született, most pálinkakorcsma a' „breede kerk straaton“ ezen felirással: „haec est parva domus, magnus qua natus Erasmus,“ 's a' tudósnak domborképével az első 's második emelet közt. Emléke érczből, a' város közepén egy hidon áll; 10 lábnyi magas szobor 6 láb magas talapzaton, 's de Keiser műve.

Mig a' nép egyházakba tolongott 's a' vasárnap nyugalom az élet pezsgő mozgalmát megszünteté, kikocsiztunk Kortenoordba, hol Mynlyfe úrnak nagy terjedelmű téглаégetése van. Kortenoord Rotterdam és Gouda közt fekszik, az elsőtől egy erős órányira. Érdekeltek ezen köszilárdságú németalföldi téglák (Klinker) mikből olly óriási vizgátak, jó utak 's tö-

mör, szilárd épületek készülnek. A' téglakészítésigen egyszerű. A' Maas 's egyéb vizek fenekén több lábnyi magasságra gyűl az iszap, mellyből e' csengő, csak nem ezüsthangú téglá égettetik; ez iszap formába gyúratván néhány napig (az időhöz képpes) napon kiterítve áll, azután halmazokba rakatik ugyan, de még 2 — 3 hétig napon marad, hogy teljesen kiszáradjon. Illy napon száradt állapotjában már csaknem olly kemény és szilárd, mint égetett tégláink. Továbbá porral behintetik, hogy a' kemenczében össze ne folyjon 's olvadjon, 's tömötten és rendszeren 10—12 lyukon oldalrol fűtött kemenczékbe rakatván, ott nyeri csodás keménységét, 's üvegszerű pengő hangját. A' legalsók kékek vagy zöldek lesznek, ezek a' legkeményebbek 's útépitésre legjobbak (ezre 5 ft.); azután jönnek a' sárgák 's legfelsők a' veresek, mellyek házakra használtatnak (ezre 4 ft.). — Ha talán Tiszánk 's alföldi vizeink sarából hasonló jóságú téglá készülhetne, igen nagy nyereség lenne követlen 's utatlan alföldünkre, mert a' készítmódja igen egyszerű, 's egészen titoktalan, és az iszapba semmi más chemiai elem nem vegyítetik.

Reggeli 9 $\frac{1}{2}$ órakor gözhajóval hagyván el Amsterdamot, estve 9 után értünk Antwerpenbe. Többnyire a' vizek erőszakos kiöntései által alkotott szigetek 's félig elsüllyedt földek közt, ollykor elláthatlan habokon úsztunk. Egyetlen nagyobb hely, mellyet a' gözhajó érintett, Dortrecht, azon szigeten, mellyet szinte az 1431-ki nagy árvíz szakasztott el a' száraz földtől, Rotterdam alatt pár mérföldnyire. Itt tar-

tattak 1572-ben a' hollandi statusok első gyűlései, melyekből az egyesült tartományok köztársasága létre jött; 1672-ban itt kiáltatott ki 3-ik Vilmos Stadthoudernek, — 1618 — 19-ben itt volt a' híres protestans zsinat, melly az Arminiánusokat (Hugó Grotiust is) eretnekekké bélyegezte, 's itt születtek a' nemes de Witt testvérek. Dortrecht alatt jobbra hagyván a' Biesbosch nevű elláthatlan viz- és szigettömkeleget, különböző nevű vizeken, mellyek tengeröblöknek is beillenének (Hollands diep, Krammer, Oster- és Wester-Schelde torkolatjai) balra maradván Over-Flakkee, Schouwen, Nord- és Süd-Beveland szigetek, 's látván száz meg száz kisebb nagyobb tengeri hajót, mellyek a' dortrecht, rotterdami 's antwerpeni kikötők felé eveztek, és a' zátonyokon széles jó kedvvel heverésző 's játszadozó tengeri fóka-fiakat, végre ki értünk a' tulajdonképp úgy nevezett Scheldére (Escaut) és elhagyván Németalföld vizenyős, mocsáros, 's e' vidéken néptelen határait, átjöttünk a' virágzó, kikerekített, szép kis Belgiumba.

VI.

BELGIUM. VASUTAK. KÖZSÉGI RENDSZER.

Átlépve Belgiumba, egyszerre fel kell tűnni a' vizsgáló előtt a' belga 's hollandi jellem különbözőségének, 's tisztán kell látnia, hogy e' két nép egy kormány alatt nem maradhatott, hogy illy különböző elemek közt, anyagi és szellemi rokonságnak illy teljes távollétében politikai egység 's összeforradás a' legbölcsebb kormány által sem vala eszközölhető. A' társasági állapot minden elemei, hajlam és műveltség, nyelv és vallás, kereskedési 's iparérdek, közszellem 's politikai intézvények, egyenkint megannyi chinai fal, melly éjszaki 's déli Németalföld lakosait elválasztá. Belgiumban a' népesség catholicus, 's a' papi befolyás nagyon is hatalmas, Hollandban a' legszigorúbb, türelmetlenségig szigorú protestantismus; amott francia nyelv, szokások, intézvények, mellyek a' hosszas francia uraság alatt a' nép vérébe 's életébe mentek át, 's ezért francia rokonszenvek, itt ó német elemek, francia elleni gyűlölség, 's a' régi otthoni intézvényekhez, mellyek pedig sok részben igen tökéletlenek, annál buz-

góbb és ridegebb ragaszkodás, minél inkább erőködék Franciaország a' maga befolyását 's törvényeit Holland nyakára tolni; ott egészen különböző ipari 's kereskedési érdekek, mint a' tengerész Hollandban, mellynek ugyanazon kereskedési szabadság éltető levegője, melly Belgium anyagi érdekeinek gyilkosa 'sat. Olly természetesen látszik tehát, hogy Németalföld egész históriája 1814 óta 1830-ig a' különböző és összeegyeztethetlen érdekek keserű háborúja volt, 's a' rossz házasságnak utóbb is elválással kelle végződnie. És jobb is, hogy annak idejében válják el, mi össze nem fér, mit nem Isten, hanem ferde politika kapcsolt össze!

Belgium, e' kis Franciaország, francia nyelvvel, szokásokkal, életmóddal, főleg dicső községi rendszere 's egész Európában legtökéletesebb alkotmánya, és kifejtett, kész vasutrendszere által érdekes, melly az egész kis országot minden irányban áthálózza, 's az utast annak egyik végétől néhány óra alatt a' másikig ragadja.

A' belga vasutak, ezen egyenes és gyors közlekedési eszközök Németország, 's az antwerpeni és ostendei kikötők közt, az 1834-ki majus elsői törvény által teremtetek. Mecheln a' középpont, mellyből a' vaserek ki ágaznak Antwerpen, Ostende, a' porosz-német határ (Lüttich és Aachen) Franciaország és Heinaut felé. — A' kivitel Simons és de Ridder ügyes mérnökökre bízott. A' brüsselmachelni rész már 1835. maj. 5-kén, a' törvény hozatala után egy évvel, ünnepélyesen megnyitta-

tott. A' szerencsés kivített igen segíté a' föld lapos, egyenes természete, mellyen semminemű tunnellek, viaductok 's egyéb nagy költségű munkák nem válnak szükségesek, kivevén az egy lüttichi planum inclinatumot. A' közönség csak hamar nagy izlést, 's minthogy ennyi 's illy sebességű vasutakon éven át semmi szerencsétlenség nem történt, nagy bizalmat nyert a' vállalatához; mingyárt első hónapban 20 ezer utas fordult meg a' brüssel-mechelni vasuton, 's e' szám harmadik hónapban már 50 ezerre növekedett. Egy év alatt 563,210 személy utazott rajta, nyolczszorta több, mint mennyit ugyanazon távolságon a' közszekerek vontattak. A' tartományok egyenkint előléptek kívánságaikkal, 's az 1837. maj. 25-ki törvény eleget tett mindnyájoknak. — Előbb kereskedési czikkelyek olcsó 's gyors szállítása volt a' fő szempont, később személyes közlekedés lett az uralkodó eszme, mint ezt minden vasuti tapasztalás világosan kitünteti. A' mecheln-antwerpeni vonal 1836. maj. 3-kán nyitattott meg, 's így sorban a' következők:

1837. jan. 2. Mechelntől Termondig.

„ sept. 10. Mechelntől Löwenig (Louvain).

„ „ 21. Termondtól Gentig.

„ „ 28. Louvaintól Tirlemontig.

1838. April. 2. Tirlemonttól Ansig (Lüttich felé).

„ aug. 12. Genttől Brüggeig.

„ „ 28. Brüggetől Ostendeig.

1839. sept. 22. Genttől Courtrayig.

„ oct. 6. Tirlemonttól Saint-Trondig.

1840. maj. 17. Brüsseltől Tubiseig.

Folytattatnak 's részint már be is végeztettek a' vonalak kelet felé a' porosz, nyugat felé a' franczia, 's dél felé a' namuri és ismét a' franczia határra. — E' vasútrendszer tehát őszi-nyári Belgium minden jelentőbb városát, mintegy egy millió népességgel 's két helyen érinti a' tengert.

Az első vasut megnyitásától 1839-iki oct. végéig és így ötödfél év alatt több mint 6 és fél millió utazó fordult meg a' belga vasúton, kik több mint 9 millió frank jövedelmet adtak. 1840-ik év elejétől aug. 1-éig 140 ezer lieunyi utat repültek át összesen a' gőzkocsik, 's minthogy a' föld kerülete csak 9000 lieu, 6 hónap alatt 15-ször többet, mint a' föld kerülete.

1840 elején 309,291 metre vagyis körülbelül 62 lieu vasút volt megnyitva, 's ez 52,322,808 frankba, vagy is egy lieu (500 metre) 850 ezer frankba került. — A' költségek 1839 oct. 1-éig 6,442,071 frankot, a' jövedelmek 8,759,946 frankot tévén, ha a' költségeket levonjuk, marad 2,337,875 fr. tiszta jövedelem az 52 millió fr. kamatjaúl. Kereskedőnek kis kamat, országnak elég nagy; hátha még a' gyors és biztos közlekedés által előhozott óriási haszon, anyagi és szellemi haladás, gyarapodás, jólét számba vétetik. —

1839-iki oct. 1-éig 84 locomotiv volt munkában, 's ezek közül 50 Cocherill hires gyárából Seraingben, 3 brüsseli Micus-Briontol, 31 angol többnyire Newcastleből Stephensontol. — Összesen 123 locomotiv alkalmaztatik, 's egy közönséges loco-

tiv 30 ezer frankba kerül. Ugyan az említett időig 95 első rendű, 140 közép (char a banc) 's 157 közönséges waggon volt forgásban, összesen 392. kocsi, melyeknek mindegyike 2,400 — 3,200 ftba kerül; a' teherhordó waggonok (waggon a bagage) pedig 3800—900 ftba.

A' belga vasútakon, illy roppant közlekedés mellett ekkorig csak 13 személy vesztette életét, 's ezek közül 9 a' hivatal embere, mindnyájan saját vigyázatlanságuk 's a' szabályok meg nem tartása miatt. — Ezért jelenleg a' szabályok a' felügyelők által igen szigoruan tartatnak meg; így p. o. szabály levén, hogy indulni kezdő bár még lassan haladó kocsira többé felülni nem szabad, láttam, hogy a' felügyelő egy embert, ki e' szabály ellenére felhágni akart, miután intésének nem engedett, erőszakosan taszított vissza. Az ember hanyatt borult, magát kegyetlenül megütötte, 's könnyen el is gázoltathatót volna. Ezen szigorúság első perezben igen bosszantott, az emberi érzést fellázasztá bennem, de midőn meggondolám, hogy szigorú rendfentartás áldozatot követel, 's jobb egynek szenvedni szigorúság, mint százaknak hanyagság által, átláttam, hogy nincs okom neheztelni a' felügyelőre, ki csak kötelességét teljesíté. Az első rendű kocsikban (diligence vagy berlin) túlságos is a' kényelem és pompa. Az utak, kerítések, épületek lehetőségig gazdaságosak.

Az utazás igen olcsó; stacionkint 25 centime, vagy egy negyedrészt frank, 's Brüsseltől Ostendeig

az első rendű kocsik csak 10 fr., a második rendű csak a harmadik csak 6½ fr. — A belga vasúton tehát háromszor kevesebb a viteld, mint a liverpool-manchesterin, minek oka, hogy: itt az utazók száma két annyi, a felállítási költség pedig ötszörte kevesebb (ott 3,179 ezer fr. egy francia lieu, itt csak 579 ezer fr.). Ennyire tökéletesedett egy évtized alatt a vasútcsinálás, s hova juthat még rövid idő múlva az anyagi haladást annyira szíven hordó századunkban, midőn a legnagyobb erő művészi tehetségek ezen legfontos közlekedési eszköz művelését választák feladatukká.

Belgium nemes példája az, mely Francia országot s a német státusokat is egy roppant vasútrendszer létesítésére ébreszté. A fényes siker, melyet Belgium e részben előhozott, meggyőzé az embereket, hogy a nagyszerű remények, mik a vasútak következményeit illetőleg a képzelet előtt arany szárnyakon lengenek, nem hiú álmok, nem velőbeteg számítók öncsalásai. — S repülve a belga vasúton, én is sokat ringatóztam e szép jövő reményeiben, melyet egy egész Európát keresztül hálózó vasútrendszer teremteni fog. — Arany jövő! — mert a vasútak anyagi haszna, hogy t. i. olcsó, gyors, biztos és rendes szállítás által a termékek és gyártmányok árát leszállítják, s a közönségnek pénzbeli nyereséget adnak, és a jólétet általánosítják, igen alárendelt és csekélyes dolog azon szellemi következményekkel hasonlítva, melyeket a különbféle népeket s országokat összekötő vasútrendszer ho-

zand magával. — A' vasútügy, bár mennyit haladt is technikai tekintetben, a' newcastlei vaslapokkal fedett favonalak első alkalmazása óta, a' liverpool-manchesteri társaság kítüzött jutalmai által létre hozott találmányokig, 's ismét olcsóság tetintetében a' belga vasútakig, mostani felfejlettségében Liszt szerint csak bölcsöbéli Herculesz még; de ha érczkarjait egész erővel kiterjeszti, 's a' helyett, hogy most csak egyazon ország városait köti össze, távollevő nemzeteket fog egymáshoz közelíteni 's egymással egyesíteni, ha ezáltal Európa minden nevezetes városa szomszédja lesz egymásnak; ha az utazók roppant arányban növekedő száma, 's a' szállítás olcsóságát még inkább előmozdító felfedezések a' vitelbért méginkább lenyomják, mint az jelenleg van Belgiumban, úgy hogy 100 mértföldet lehetend átfutni néhány forintért, 's ha a' mechanikai javítások a' repülést méginkább gyorsítják, úgy hogy ama 100 mértföldet egy rövid nap lehetend végezni: — ám fussatok végig elmétekkel a' roppant következményeken, mellyek ebből az emberiségre származandnak. Háború alig lesz többé lehetséges, drágaság, éhhalál éppen nem; a' nemzeti gyűlölségek, elöitéletek, szűkeblü önzések jobb érzelmeknek adván helyet, végképp elenyésznek, a' tudatlanság, 's annak egész sötét rokonsága megszűnik, mert az ismeretek világ-szerte legrövidebb idő alatt terjednek el, a' legszegényebb embernek is módja lesz idegen országokat látogatni, ott munkát keresni, a' látottat eltanulni, 's haza vinni; az utazás örömeit 's hasznait, melly je-

lenleg csak a' gazdagabbak 's szerencsésbek ugy szólnán aristocraticus mulatsága, élvezhetni fogja mindenki; könyvek, röpiratok, hirlapok, levelek hihetetlen sebességgel repülnek egy országból másikba, a' parisi 's londoni eszme párnap alatt moghonosul Bécsben 's Pesten is; a' tudós, a' művész, az orvos 'sa't. legtávolabb városokra is kiterjesztheti hatását, Hahnemann eljöhet a' tiszamelléki betegeket meglátogatni, 's Babbage és Arago a' pesti egyetemen 's debreczeni collegiumban leczkéket tarthat; a' düsseldorfi 's antwerpeni festőiskola hősei elrándulnak Kolosvárra, Erdély lelkes hölgyeinek arczképét venni; Macready egyik estve Parisban lép föl, 's magához vévén Rachelt és Lemaitret, 's talán útközben valahol elcsalván Lablacher és Grisit és Ceritöt is, másik estve Münchenben 's harmadikon ismét Pesten játszik; ügyesebb 's vállalkozóbb mesteremberek, ha új haladások-'s találmányokról fognak olvasni, mellyek történtek p. o. Glasgowban vagy Hamburgban, elfutandnak oda, és sajátjokká tévén az „improvement“et (mert hiszen ángolul minden jóra való csizmadia fog beszélni) 5—6 nap alatt ismét itthoni műhelyeikben lesznek; a' gyártó 's kereskedő távol földeken keres magának új vásárt 's állít rakhelyeket, a' tehetséget mutató ifju a' külföld egyetemeit, gyárait, müintézeteit könnynyü szerrel fölkeresi sat. sat. 'S nem látjátok-e lelki szemeitekkel, hogy a' tiszai ember az ángol földmivelő 's állattenyésztő legújabb találmányait használja telkein, a' debreczeni csizmadia a' mailandi Cagnolával vetélkedik, a' hor-

tobágyi csikós nehéz zsíros bundájától megválva, makintoshban jár! szóval az ember világszerte boldogabb, tökéletesb 's hatalmasb lénynyé lesz, mint jelenleg.

A' belgiumi példa nagyszerű. E' kis lelkes ország, olly jól, gondosan, 's annyi sikerrel üzi e' vállalatot, melyet legelőször ő kisértett meg, hogy nagy kamat után sovárgó magánosoktól se lehetne több erélyt, ügyességet, takarékossgot kívánni. Belgium e' gyönyörű vállalatát, status-adósság csinálás utján létesíté; 's az illy productiv, gyümölcsöző status-adósságoktól egy felvilágosodott nemzet se irtózik. És minthogy a' vasútügy ollyan, hogy abban egy nemzet a' másik mögött nem maradhat öngyilkolás nélkül, szabad legyen reményleni, hogy kelet népe is, mellynek a' nemzeti jólét 's polgárosulásnak a' gyors 's olcsó közlekedési eszközök általi nevelésére, 's népjólét- 's népműveltség- mozgonyokra (mert ezek a' vasútak) még nagyobb szüksége van, mint Európa bármelly nemzetének (talán a' törököt kivéve), nem fog fösvénykedni az e' nagy célra szükséges milliókkal, és szinte tehetsége szerint járulni az emberiség nagy munkájához. A' nemzetek a' vasútak által tizszer, százszor erősbek 's virágzóbbak lesznek, ezért ha más szomszédországok vasúttal ellátvák, az önmegtartási kötelesség is parancsolja, hogy az erő 's virágzás ezen eszközeit szinte megszerezzük. — Minden mértföld vasút, melyet más nemzet épít, mig mi tespedünk, új túlsulyt ad annak felettünk. Tekintsünk olly országot, hol vasútak vannak, 's hol

azok nincsenek. Amazokban a' vasúti gyors 's olcsó közlekedés által kifejtett ipar- 's kereskedési élet, a' természetök és emésztők folytonos szaporodása, rop-pant mértékben neveli a' nép adófizető képességét, — itt örökös restantiák, 's panaszos nyomorúság! — ott a' status-jószágok jövedelmei évrőlévre növe-kednek, a' jövedelmek forrásai tágnak, a' költségek pedig p. o. katonaszállítás, 's élelmezés, közigazga-tás, középületek emelése költségei tetemesen leszál-lanak, hivatalos utazások kevés időt, költséget, fá-radságot kívánnak, 's a' statusgép kerekei vigan fo-rognak — itt ólomszárnyakon, nagy lustán és unal-masan mozog a' régi schlendrián! ott a' képviselők az ország minden részéből néhány óra alatt összejö-hetnek, itt hetek kellenek, míg a' m—i követ nyak-törés veszélyei közt, 's a' szónoki erőt nem különö-sen emelő porfellegeket bőven szedve tüdejébe, az országgyűlés helyére felvergődik. Alig van nagyobb külömbség egy egészen vad nomád népfaj, 's egy európai polgárosult ország közt, mint egy vasúttal bíró, 's azokkal nem bíró nép között! Midőn külföl-dön némelly institutiónk jelességét magasztalám, 's a' magyar szabadágról beszéltem, mindig azt kelle hallanom: „hiszen nincsenek közlekedési eszközei-tek!“ Azért, csak siessünk mielőbb összekötni ha-zánkat nyugattal, Debreczent és Temesvárt Pesttel, Pestet Fiumével. Hiszek annyit nemzetemben, hogy bármilly nagy legyen is ősi ellenszenve a' fizetés el-len, e' célra nem fog vonakodni adózni, 's hiszem, hogy pár év múlva debreczeni bíró uram, ha ugy

tetszik neki, Pesten fog ebédelni 's otthon vacsorálni, és peleskei notárius uram ő kegyelme a' helyett, hogy more patrio utazván, bikák és vasasnémetek által üldöztessék 's haramiák kezébe jusson, 5 óra alatt fogja folyamodását a' janitorságért benyújthatni; és a' bécsi német kalmár a' debreczeni vásárra elmehet a' nélkül, hogy: „tengeri kalandja legyen az alföldön.“ — Így hihetőleg notárius uram a' janitorságért nem jöne olly későn, 's a' német kalmár olcsóbban adná Debreczennek áruit. — Debreczen diákja pedig könnyen 's olcsón jöhetne Pestre életmódot tanulni, 's a' tisztes bundás civis megfordulhatna olykor az országgyűlésen, míg ellenben Pest olcsón és hamar küldhetné meg szellemi szüleményeit Nyirnek 's Hortobágnak, 's a' Pesti Hírlap kevés óra alatt tudósíthatná a' marmarosi gyűlést, mi történt Vasban és Zalában. — A' vasútak szellemi eredményei még sokkal fontosabbak, mint az anyagiak, 's ezt gondolják meg a' vasútak mellőzésével csupán csatornázni akaró urak! A' csatornák ugyan igen derék, olcsó, hasznos terehhordók, 's nagy terjedelemben kis értéket képviselő árúk szállítására nagyon alkalmatosak, de soha és sehol sem teszik fölöslegessé a' vasútakat, ha szinte télen be nem fagynának is. A' vasútak rövid látkörü ellenségei sok tetszőleges igazságot mondanak ugyan, de el ne hagyja magát a' nemzet vakítatni. Mondják, hogy vasút csak népes és szorgalmas országnak való, hogy főképp személyes közlekedés által tartatván fel, nálunk nem fog kamatozni. De építse hát az ország, számba véve az

anyagiaknál sokkal fontosb szellemi 's erkölcsi kamatokat. Mondják, hogy a' sivatag, pusztá, népetlen alföldön keresztül nem is képzelhető biztos vasúti közlekedés, 's féltő, hogy az út vasát cigányok és n—i 's m—i nemes urak elfogják lopni, mielőtt a' waggon kereke megfényesitené, vagy annak őrzésére sűrű fegyveres őrköt kell állítani. De állítsunk hát, ha meg kell lenni, mert éppen azon utat őrizzük meg, mellyen a' népnevelés, a' műveltség sugarai hihetlen gyorsasággal terjednek szét az ország minden szögletébe. Mondják, hogy a' vasútak becse főképp ott érezhető, hol az idő igen drága, hol a' kereskedőnek kész kincs és tőkepénz 10 óra alatt Londonból Liverpoolba, vagy Köllnből Antwerpenbe érkezhetni, de nem nálunk ázsiai népnél, kik rendszerint nem tudjuk, mit tegyünk felesleg időnkkel, 's hasra vagy hanyatt forduljunk-é az ősi gubán? De éppen, mert illyes hajlamaink vannak, mulhatlanszükségünk van az eszközre, melly robogásával álmunkból felverjen, melly magával ragadjon. A' gőzmozgónak saját szelleme van, melly mindenütt, hol keresztül zúg, életet önt a' sivatagokba, 's a' lusta, aluszékony tömegekbe. Tehát vasútakat minél előbb, 's minden áron!

Másik, mi a' kis virágzó országban figyelmemet főképp leköté, a' jeles községrendszer, melly az 1835-ki heves vitákba került törvények nyomán jött létre. Belgiumban is, mint nálunk, hosszas és tüzes

harczot viselt a' központosítás, 's a' provincialismus; ez utóbbi, a' mennyire csak lehet, függetlenné akarván tenni a' községet a' középponti hatalomtól (mi felelős kormány alatt szükségtelen túlság), amaz pedig a' községek szabad életét 's mozgását egészen megakarván semmisíteni (mi ismét túlság). — Az eredmény igen ép és jeles községrendszer lőn, mellynek fővonalai következők: választó a' községekben minden teljeskorú községlakos, ki a' lakosszámhoz képest változó census szerint 15 — 100 frank adót fizet. Ezen választók (kik egyszersmind kizárólag választhatók) választják a' községtanácsot, melly, lakosszám szerint, legalább 7 — legfeljebb 31 tagból áll, 's mellynek kebeléből a' király nevez polgármestert, és 2—4 „schöfföt.“ Ezeknek szorosb tanácsa hja össze a' községtanácsot, mellyet rendkívüli esetekben is össze kell híni, ha a' tanácstagok egy harmada kívánja. A' tárgysorozatot maga a' tanács határozza meg; szavazás nyíltan történik, kivéven személyes ügyeket; ha pénzügyi 's a' község anyagi helyzetét illető tárgyak vétetnek fel, az ülések nyilvánosak. — A' fizetéssel ellátott polgármester és schöffök collegiuma gyakorolja a' végrehajtó hatalmat, teljesíti a' középponti kormány, a' tartományi tanács és községtanács határozatait, kezeli a' község jövedelmeit, közmunkáit, törvénykezési ügyeit; ez tartja fel a' rendet 's békét, melly célra fegyveres erőt is kérhet; évenként számot ad kezeléseiről, melly számadás 's a' községbudget a' községháznál letétetik, és mindenkinek nyitva áll. A' községtanács pe-

dig tanácskozó és szabályhozó testület mind a' felett, mi a' községet érdekli; ha azomban olly tárgyakban hoz határozatot, mellyek a' község vagyonát nagyban 's lényegesen illetik, határozata a' tartományi gyűlés 's a' király helybenhagyását igényli. A' belső administratio 's helybeli rendőrség szinte körébe tartozik, szabályai azomban nem ellenkezhetnek az országos törvényekkel, 's a' tartománygyűlés általános végzéseivel. Szabályait büntető sanctióval is erősítheti, de csak egyszerű rendőri büntetéssel. A' budget- és számadásokat vizsgálja 's helybehagyja vagy elveti, az adót saját választmánya által vetteti ki, a' községi hivatalokra egyéneket nevez. Ha körét túl hágja, végzése a' tartományi kormányzó által függesztetik, 's illy összeütközési esetekben első ízben a' tartományi tanács, második 's utolsó felebbvitelben a' király ítél.

A' községek tehát önálló, saját érdekeiket szabadon 's függetlenül intéző, autonóm hatóságok, mellyek csak annyiban rendeltetvék a' középponti hatalom alá, mennyiben végzéseik az ország általános érdekeivel összeütköznének. A' kormány csak illy esetben avatkozhatik a' községek dolgaiba, külföldben nincs azokra egyenes befolyása, 's a' községtanácsot fel nem függesztheti.

Másik foka a' hatalomnak Belgiumban a' tartományi tanács, melly a' tartomány fővárosában évenként rendszeren egyszer július hónapban ül össze 15 napra, melly idő 8 nappal meghosszabbíthatatik. Rendkívüli esetekben a' király hija össze. A' tartomány-

tanács tagjait ugyan azon választók választják, mint az országgyűlési követeket; (20—100 fr. közti censussal.) — Elnöke a' király által nevezett kormányzó. A' tanács tagjainak született belgáknak 's legalább 25 éveseknek kell lenni. A' tartománytanács saját kebeléből 6 tagú állandó küldöttséget választ. A' tagok 4 évre választatnak, 's két évenként felé részben kilépnek, gyűlés idején 5 frank napidíjt 's egy órára 1½ fr. úti költséget kapnak, az állandó választmány tagjai pedig 3000 frank évdíjt. A' tartományi tanács ugyanaz a' tartományra nézve, mi a' községtanács a' községre; határozatait a' kormány megsemmisítheti, ha körét túl hágtá volna, de ennek 40 nap alatt kell megtörténni. Az állandó küldöttség pedig, mint amott a' polgármester és schöf-fök tanácsa, végrehajtó hatóság, mellyben szinte a' kormányzó elnököl. A' tartományi tanács ezen állandó küldöttsége a' községekre nézve első felebbvitel, különösen olly pénzügyekben, mellyek 1000 frankot túl nem haladnak. A' tartományi tanácsot a' kormány szinte fel nem oszlathatja.

Most már nyíltan áll a' hasonlítás nemes megyéinkkel, mellyet kinek kinek szabad ítéletére hagyok. Csak azon egyet jegyzem meg, hogy Belgiumban a' középponti hatalom felelős, 's a' községi és tartományi tanácsokat nem egyes kaszt, 's aristocrata néposztály választja, hanem a' qualificált lakosok egész özszesése.

VII.

ANTWERPEN.

Megérkezvén a' Schelde partjára, a' „Hôtel des Etrangersbe“ szállánk, melly Quai van Dyken, a' gőzhajók kikötőjénél épült. Antwerpen (Anvers) hasonnemű belga tartomány fővárosa, említett, itt 450 metre (2160 láb) széles 's 10 m. mély folyó jobb partján fekszik, ennek torkolatától 25 lieu távolságra. Első, mi Hollandból jövet, Antwerpenben kellemesen lepett meg, az iható víz, a' Schelde ugyanis, melly Lillo várírig meg sósizü, itt kezd iható lenni. — A' nyelv leginkább franczia, 's a' flamand nyelvü köznép is tud francziául. A' hollandinők szöke szépsége eltűnt, a' belganők már barna tüzes faj, mint a' franczia, szép kis lábakkal, karcsu csinos növésel 's igen sok élénkséggel. A' hollandi forintok és stüwerek helyébe franczia franc és centimes, a' csatornák helyébe pedig vasutak. De semmi nem olly meglepő, midőn az ember egy országból másikkba lép, mint az épületek különböző arczulata, és semmi nem lehet külömbözőbb, mint a' hollandi 's antwerpi házak. Antwerp házai, kivévén némelly újabbakat 's palotaszerü középületeket, többnyire

egy alaku, csipkés homloku, keskeny magas házak, a' kor izlését és színét viselve, mellyben épültek. Ha végig eszmélek Salzburg, az uj München, az ó Augsburg, Schweicz, a' frankfurti Zsidóutcza, Köln, a' sinórra vett Carlsruhe, Holland és ismét Antwerpen építésmódján, korok és nemzetek egész jelleme, szelleme 's története lebben el emlékezetem előtt. — Legfeltünőbb épülete Antwerpennek, egyházain kívül a' nevezetes városház, (mellynek megnézését, mint általában a' régi német és németalföldi városházakét, egy idegen se mulasztja el, minthogy ezeknek minden köve és zuga történettel van megjelölve, 's mind valamennyi erőre, hatalomra, és gazdagságra mutat). 1560-ban épült Corneille Floris rajza szerint, 's leégvén 1581-ben újra épült; homloka 250 l. hosszú, 's öt sor egymásra emeletezett architectúrát halmoz magában össze. Most szent szűz szobra őrzi, hajdan azon óriás ült rajta, kitől Antwerpen eredetét származtatja a' régi mese, ki t. i. a' Schelde habjain tanyáztván, a' kereskedőket kifosztogató 's kezeiket elmetélvén a' folyóba hányá. Innét Ant (Hand) werpen (werfen). Azon vitéz, ki ez óriást megölte, alapítá e' helyen a' várost, melly már a' 9-ik században emlittetik. E' mese emlékezete maig is él a' város czimerében, mellyben két kéz is látható, 's ünnepélyes processiókban, hol a' mesének óriása foglyokat vezetve sétálgat, kiknek kezeik eltakarvák, mintha el volnának metszve. A' városház előtti téren melly 1713-ban 28 ház lerontása által megnagyobbított, csodálatos alaku, spa-

nyol arczu házak vannak a' 16 's 17-ik századból, 's ez a' város legérdekesebb része. — A' színház, mellynek építése 1834-ben fejeztetett be, ha nagyságára nem is, de szépségére 's fölékesítésére nézve egy a' világ legszebb színházai közül, 's építő mesterének Bourlának ugyancsak becsületére válik; félkerek, mint a' majnczi, de ennek félkörét szép oszlopsor is diszesíti; homlokát Terencz és Eschyles, Lopez de Vega, P. Corneille, Racine, Moliere, Gretry és Mehul, Schiller, Mozart és van Vondel nevei ölelik. — A' márvány oszlopokon nyugvó szép börzeépület udvarát, melly 200 l. hosszú 's 160 l. széles, 1—2 óra közt látogatják. Körüle vannak a' telegráfok, mellyek Brüssellel közlekednek. — Antwerpen utczái feltünőleg üresek, lakosai mostani száma (80 ezer) nem tölti be az egykori 200,000 számára épített paloták tömegeit. — Kereskedése most is eleven ugyan, 's a' Scheldén és két bassinjában sok nagy tengeri hajó horgonyoz, de nem is hasonlítható a' 16-ik századihoz, midőn e' város egy volt a' világ leggazdagabbjai közül, midőn 500 hajó evezett naponkint a' Scheldébe, 's 2000 horgonyozott a' város körül, midőn Daems nevű kereskedője ugyanazon drága udvariasságot üzé Vik Károlylyal, mint az augsburgi Fugger, t. i. a' nála ebédlő császárnak két millióról szőlő adóslevelét veté tűzbe, azt mondván: „je suis trop payé par l'honneur que votre Majesté m' a fait aujourd' huit.“ A' scheldei kikötőn kívül két szép bassinja van a' városnak, a' kisebbben 12, a' nagyban 40 hajó fér el. E' vízmedenczék a'

Scheldével vannak öszszeköttetésben, 13 mil. francba kerültek és zsilipek által kiüríthetnek 's ismét megtölthetnek. Itt lelni fel csupán az egykori nagy és dús, most kiürült kereskedő város pezsgő életét. A' két bassin közt van a' roppant, 230 l. hosszú 's 200 l. széles „Maison hanseatique“ mellyet a' hanzé-városok 1564-ben építettek áruik rak, — 's consulaik lakhelyéül, 's vele szemközt a' nagy rakhelyek, 1829-ben karókra építve. — Éppen itt létemben rakodott a' Scheldén az 580 lóerejű, 's nagyságára nézve a' világon második amerikai gőzhajó „British Queen“. Az óriási épület gyomrában egy kis világ van, erőműve maga nagyobb helyet foglal el, mint egy dunai egész kis gőzhajó, több emelete van, a' teremek veres bársonnyal 's a' kényelem és pipere minden nemével gazdagon ellátvák, egyes utasok számára külön ékes szobácskákban elkülönözött nyughelyek. 14 nap alatt végzi utját Amerikába.

A' mozgás Antwerpenben igen olcsó; egy lovas bérkocsik (vigilantes) ára két személyre első órára 1 fr. 25 cent. többi órákra kereken 1 franc. Minden illy alkalommal boszankodva kell emlékezni a' pesti goromba és huzavona bérkocsisok telhetetlenségére, kiket a' városi felsőség, az egyébkint olly sokra képes, mai napig sem tud rendbe szedni. — A' kicsinyes gazdálkodás, melly nagyobb városokban a' kocsinjárást 's kalauzt mellőzni akarná, igen rosszul számolna. Mind kettővel élve, képesek valánk egy hosszú nyári nap alatt kimerítőleg végig nézni Antwerp nevezetességeit 's műkincsét. Min-

denek előtt érdekelt a' fellegvár, melly az újabb hadi történetben olly nevezetes ostromot állott ki 1830ban, Chassé tábornoktól oltalmazva, Gerard francia tábornok által ostromolva.— Chassé bombáztatni kezdé a' belga érdekekben lázzadozó várost, 's a' fellegvár felé eső utcza épületei maig is romok, az arsenal pedig ujan épült. A' várba csak különös engedelemmel lehet bemenni, ezt megnyervén, a' conciergerie, egy élénk belga, mindent megmutogatott, 's érdekesen beszélt el az ostrom eseményeit. Láttuk a' Toledo bástyát, hol a' francziák a' nagy rézst lötték, a' vitéz Chassé pusztá, szomorú bástyaszobáját, hol őt az ostromló francziák hadi fogolylyá tévék, de vitézsége miatt tisztelettel üdvözlék. Az ostrom idején öszszelőtt épületek 's várkápolna mind el vannak hordva, 's jelenleg a' várban katona ujoncziskola van. Egyébiránt a' fellegvár, mellyet a' spanyolok 1568-ban, 's különösen Paciotto mérnök építettek — árkoktól körülvett ötszeg, öt bástyával, mellyek nevei: Hernandcz, Toledo, Paciotto, Alba, és Du Duc, még a' spanyol idökből.

Antwerpent sok szép és gazdag egyház ékesíti, 's ezen egyházakat a' németalföldi művészeknek, különösen Antwerpen halhatatlan fiának, Rubens Péter Pálnak, gyönyörű művei. — Rubens háza, hol e' nagy művész született, Rubens utczában fekszik, 's legnagyobb részben újra van építve; a' régi épületből csak némi tornác áll még fen, de ez is zárandok művészek hódolatos látogatásának tárgya, kik, mint muzulman a' szent koporsóhoz, járnak Ant-

werpbe, Rubens születése és működése helyére. 'S e' művészi szellem úgy kifejlett Belgiumban rég idők óta 's úgy fenmaradt mai napig, hogy Antwerpen, Brüssel, Gent, sőt a' kisebb belga városok is, Löwen, Courtray 's a' t. teli vannak művészekkel, kik a' kormány által is pártoltatva, részint igen gazdagon élnek; a' flamandi iskola ma is teljes díszben virágzik, 's az évenkénti műkiállításokban fényes jeleit adja életének. — E' művészi teremtmő erő elárasztá gazdagságával az antwerpeni egyházakat. Főegyház a' (névszerint, de 1802 óta valóban nem) cathedrál (Notre dame) 480 l. hosszú, 240 l. széles, 360 l. magas gyönyörű góthépület, mellynek a' karzattal együtt 466 l. magas tornya a' világon hatodik magasságu. Legfelső karzatára, honnét egész Brüsselig ellátni, 622 lépcső vezet, 1422-ben kezdték építeni Amelius építőmester alatt, 's 1518-ban végeztetett el. Nekem ugyan a' köllni kövirágok után durvának tetszett, de általánosan könnyűségéről dicsértetik, 's Napoleon brüsseli csipkéekkel hasonlító lukacsos kőmunkáját. 1825 óta folytonos javítás alatt van. Harangjátéka 99 harangból áll, nagy harangja pedig, mellynek Vik Károly a' kereszt atyja, 600 mázsát nyom, 's 16 ember szükséges megmozgatására. — A' torony lábánál igen érdekes Quentin Messys híres festő sirirata.

„Connubialis amor de mulcibre fecit Apellem“
 Quentin kovácslegény volt, 's mint mondatik az egyház melletti öreg kút góthalaku vASFedele kezeinek. műve; — a' mindenható szerel em tette művészsze

Kedvesének atyja ugyanis azon szeszéllyel birt, hogy csak művésznak akarta adni leányát, 's a' szerelmes ifjuban így pattant fel az isteni szikra, mely nevét halhatlanítá. Az egyház hajója, mely alatt II-ik Fülöp 1555-ben az aranygyapjas rend gyűlését tartá, óriási nagy, oldalhajói mind kétfelől kettő kettő, összesen négy, 's 125 oszlop által emelt 230 boltozatos arcadból állanak. Nagy számu remek festvényi közt első helyen áll Rubens hires „keresztlevétele“ melyet e' termékeny lángecsetnek annyi fenmaradt remeke közt is első rangunak tartanak min a' teremő erő nagyszerűsége 's a' kivitel tisztasága a' tárgy méltóságával dicső egészé olvad, 's mihez a' világ művészei zárandokolnak. E' képnek sok anecdotája van. Midőn Rubens rajta dolgozott, pajkos fiatal tanítványai otthon nem létében, birkózás közben, eltörlék Mária már elkészült állát 's karját. Altalános volt a' heves és szigorú mestertől félelem 's a' tanítványok ijedtsége. Tanakodtak, mitévők legyenek: végre egyik önként vállalkozott az eltörlött résznek kiegészítésére. A' kép csakhamar ki lön egészítve, Rubens haza jött, végig nézett rajta, 's önelégültséggel mondá: „Mária állát 's karját csakugyan meglehet ám nézni, az már tökéletes“ a' fiatal festő, ki Rubenst így rá szedheté, van Dyk volt. — A' keresztlevétel szekrényféle ajtóablakkal fedezhető, melyek ismét Rubenstől vannak kívül 's belől teli festve: Mária teherben, karjain a' Christusgyermeket emelő Simeon 's a' t. Szóval, mind olyan tárgy, hol a' Christust „viszik

vagy emelik.“ Rubens ugyanis, mint az anecdota tartja, ezen képet egy vele pörben álló antwerpi czéh számára festette, perbeli egyesség útján, melly czéhnek szentje sz. Kristóf (Christophorus, Christus vivő) volt. 'S e' név adott alkalmat Rubensnek a' tréfára, hogy a' czéh által tőle kívánt „sz. Christophorust“ illetén allegoriában fesse le, miből ismét új per lett. — Ezen műhöz méltó mellékdarab ugyan Rubenstől a' keresztre emelés. Tőle van még Christus feltámadása, 's a' fő oltárkép, Mária menybe menetele, hol a' sz. szüz, angyalseregtől környezve, ragadtatik égfelé. A' carnatio azon vastag 's igen hű természetessége 's valódisága, melly Rubens's iskolája képeit minden egyebek közt bélyegzi, e' képen helyet enged a' legnemesb, legégibb 's légibb költőiségnek. Rubens Máriáiban csaknem mindig földi alakokra, különösen második neje Forman Heléna szőke, gazdag bájaira ismerhetni; itt nem, itt azon meggyőződéssel dolgozott a' művész, hogy a' föld nem ad eléggé méltó előképet az isteni szüzhöz; az angyalok is nem vaskos, husos, egészséges földi gyermekek csupán, hanem valódi angyalok. Az egész képen, ezen elragadó méltóságon felül, teljes öszhangzás uralkodik; 's a' legmelegebb 's legerélyesb kifejezés a' legédesb és szelidebb színekkel olvad össze, a' perspectiv tökélye legmagasb fokig van vive; a' rajz hibátlan, a' diszítés gazdag és nagyszerű. E' képet Rubens 1642-ben 16 nap alatt festé 1600 forintért, mert egy napi munkájaért 100 forintot szokott fizettetni. Mindezen képeket elvitte

a' franczia 's a' Louvrebe helyezé, de a' restauratio 1815-ben ismét viszszaadá.

Szent Jákób egyházában Rubens kápolnája leg-érdekesb, hol ő maga 's egész családja nyugszanak. Az oltárkép, melly a' szent családot ábrázolja, töle van, szent Györgyben önmagát, sz. Jeromóban atyját, Márhában 's Magdolnában saját nejeit, az idő alakjában öregapját, egy angyalban kis fiát ábrázolá a' művész. Ezen kép is Párisba 's vissza utazott, rendesen szőnyeggel van fedve, mellyet az egyházfi emel föl. Az oltár felett sz. Mária a' hires belga szobrász Duquesnoitol. Itt nyugszik Antwerpen nagy fia, Rubens, ki, mint a' felírás mondja: „non sui tantum saeculi, sed et omnis aevi Apelles dici meruit;“ a' márványtábla, mellyet lábaink tapodtak, czimerével 's hosszú felirással van ellátva. Megholt 1640 mart. 30. 64-ik évében. — Szent Pálban, mellyet 3-ik Henrik brabanti herczeg alapított 1247-ban, 's melly 1679-ben menykö által lerontatván ujra épült és mai napig szomorú zárdái alaku — hol a' bejárás mellett durva faragásokkal rémletes calvária ijesztget — nevezetes 15 kép van egy sorban a' leghiresb hollandi művészektol, Kristus ostromoztatása Rubenstöl, kereszthordása van Dyktöl, megfeszítése 's feltámadása Jordaenstöl; balra az ablakok alatt pásztorok imádása Rubenstöl. — Szent Andrásban Stuárt Mária mausoleuma áll, scót hölgyek által emeltetve, a' szerencsétlen szép királyné arczképével 's felirással. — Mindezen egyházak szép goth emlékek, a' padló mindenütt elboritva

sirtáblákkal 's felirásokkal. Emelő 's megrázó érzet a' belgára nézve itt, ősei hamvai felett, nagyjai sir-emlékeitől körülvéve, imádni istent. — Csodálatosak az antwerpi (sőt általában a' belga) egyházakban a' kimondhatlan dús vésőmunkájú szószékek, különösen szent Andrásban van Cool műve, Gheel figuráival ékesítve, mellynek tárgya Jézus, midőn Simon Péter és Andrást elhívja a' hálótól emberhalászatra. — A' nép Belgiumban, már a' spanyol uraság ideje olta, igen buzgó catholicus, a' papok befolyása erősebb, mint bárhol a' világon, 's még inkább erősödött a' protestáns hollandiak urasága alatt; az egyházban mindenütt számos ájtatoskodó népet, 's ezek közt buzgón imádkozó fiatal férfiakat is találunk. De hiába! a' 19-ik század hite be nem tölti e' roppant téreket, mellyeket a' középkor ájtatossága emelt. — Nevezetes még sz. Boromé Károly (jezsuiták) egyháza, melly a' 17-ik század czifra terhelt izlésében, Rubens rajza szerint épült; továbbá sz. Agoston, Sz. Antal, mindnyájan kincseket bírók Rubenstől, Van Dyktől.

A' hires antwerpeni muzeum régi zárda épületben van felállítva, hol Rubens gazdag művein kívül vallásos tisztelettel őriztetik a' szék, mellyen ülni szokott. Igen természetes, hogy a' helyen, hol született, Rubens műveinek nagy sokasága van. Összesen 254 kép függ a' muzeumban, 's ezek közt Rubenstől 18; (72-től 89-ig) Quentin Messystől 8 (2—9-ig), Jordaens Jakabtól 6 (105—110) Otto Weentől 7 (66—71) Cornel de Vostol 5 (97—101)

Snyderstől 2, Coxietől 4 (14—17) Titiantól 1, de Crayertól 1 's a' t.

Figyelmet érdemlők végre Antwerpen 's általában a' belga városokban a' kórházak 's jótékony intézetek, mellyek többnyire önkényes adakozások által tartatnak fel, 's jeles szerkezetük által hasonló intézeteknek példányul szolgálhatnak. — Antwerpnek 3 ispotálya van, a' régi sz. Julián 's sz. Ersébet, és az új „Atelier de charité“ hol mind két nemű 's minden koru 300 szegény talál élelmet 's foglalatosságot.

VIII.

BRÜSSEL. BELGA ORSZÁGGYÜLÉS.

Esti 7 $\frac{1}{2}$ órakor hagyván el Antwerpent, másfél óra alatt, a' homályban csak sejtett Mechelen keresztül, lapos, egyenes vidéken Brüsselbe értünk. A' sebes haladás szép dolog, de alig van egy egy kellemetlenebb érzés, mint sötétben a' gőz- és tűzokádó lidércz által, szabadságból kivetkeztetve, a' waggon börtönébe zárva, mintegy ördögösen ragadtatni. A' vidéket sötétség borítván, a' figyelem nem szórakozhatik el, csillag és fellegvizsgálás, e' kedves tárgya az ábrándozó uti melázásnak, e' sepes repülésben 's tűzszikrák és gőzgomolyok közt lehetetlen, 's a' percek negyedórákká lesznek. Különben 5 állomás van, mik közt legnevezetesebb az érseki Mecheln, melly a' belga vasút rendszernek közép pontja. Hires góth cathedraléjának 348 l. magas tornyát csak némileg sejtethők a' homály szürkületében.

Az első benyomás, melyet reám a' nyájas élénk Brüssel tett, ellent nem állván az esős idő, igen kellemes volt. Nagy elevenség, ragyogó világítás, ékes boltok, tömött fényes kávéházak, szóval: kis Paris. A' Rue de la Cour 's Rue Madelaine boltjai, a' Place

de Monnaie fényes kávéházai, a' Mille Colonnes, Suisse 's a' t. a' parisiakkal vetélkednek. — A' város azon részén, hol szállva valánk (Place royale, Hôtel de l'Europe) semmi sem emlékeztet, hogy Belgium virágzó, divatos, élénk fővárosa olly régi város, melly már a' 8-ik század okleveleiben említetik, 's hol már az 1405-ki tűzvész 1400 házat emésztett meg. Ellenben szent Gudula egyháza számos góth társával 's a' hires városház a' körüle fekvő épületekkel a' közép századoki hit 's dicsőség emlékezeteit ébresztik fel. — Szent Gudula főegyháza tisztes arczu kéttornyú épület, de még ennek tompa tornyain is ki van fejezve a' parishozi hasonlatosság 's mintegy a' Notre Dame tornyainak utánzása. A' város keleti részében fekszik Molemborg nevű dombon 's 1010-ben alapítaték; szent Gudula ereklyéi belehozatvan, e' szentnek neve összeházasított sz. Mihállyal az egyház addigi védszentjével 's lön: Mihály és Gudula. Egyszerű de nagyszerű mű a' góth építészet korábbi szakából, szigorú nehéz és éktelen oszlopok emelik a' boltozatokat, de régi ablaküvegze gyönyörű. Az oltár mögötti új ablakok üvegeit a' hires Naves rajzai után Capronier készíté 1842-ben, a' bejárás feletti régi ablak üvegzetét, mint felirása tanusítja 1557-ben ajándékozta Mária magyar királyné, mohácsi Lajos felesége. Színes üvegek nélkül a' góth épületek igen szegények, ezek adják meg a' varázs fényt 's világítást, melly ezen épületekhez annyira illik 's illyekben sz. Gudula igen gazdag. De annál szegényebb képek dolgában. A' már említett belga

modorban faragott szószéke, min több a' phantazia mint az izlés, Adám és Évának a' paradicsomboli ki korbácsoltatását ábrázolja; a' szószék tetején sz. szüz áll, megzúzva a' kigyó fejét, melly az egész szószéket kinos vonaglással fonja körül. Nevezetes emlékek az egyházban 2-ik János brabanti herczegé 's neje angliai Margité, Erneszt főherczegé, 's gróf Merode Fridrik új emléke Geefs művészi vésőjétől egy oldal kápolnában. Az 1830-iki forradalom haldokló hőse egyszerű polgári ruhában, sőt a' köznép ruhájában (Blouse), kezében pisztolyt emelve fekszik; de a' művész mesterileg diadalmaskodott a' költőietlen ruha nehézsége fölött, 's megtudta adni faragványának a' kellő méltóságot. Az oszlopokhoz támaszkodott apostol szobrok közül több a' hires Duquesnoy vésőjétől van.

A' városház négyszegű, egészen spanyol arczú, a' városházzal egykoru, eredetnél eredetiebb házakkal körülvett téren fekszik, góth 's lombard izlés keveréke, 's csodálatos alakja által igen meglepő. Könnyű és cifra tornya, melly egész csucsáig likacsos munka 's nem éppen a' homlokfal közepén lévén, az épület symmetriáját megöli, 's 364 lábnyi magasságában egy az építő művészet szebb gondolatai közül, sz. Mihálynak a' város védszentének 17 l. magas aranyzott rézsobrát hordozza, melly 1445-ben készült. Udvarán két szökőkút. Megnéztük a' góth teremnek nevezett nagy tanácsteremet, gyönyörű plafondjával, hol V-ik Károly 1556-ban fia II-dik Fülöp kedvéért a' koronát letette; a' kisebb teremnek hol a' polgári összeházasítások történnek, mellyeknek

Belgiumban mint Franciaországban mindenkor meg kell előzni az egyházi összeadást 's áldást; és a' többi teremek sorát, mellyek pompás régi szőnyegekkel és spanyol királyok, burgundi hercegek, osztrák fejedelmek arczképeivel vannak ékesítve. Ez ablakokból nézte a' vérszopó Alba midőn 1568-ban Egmont, a' Göthe által halhatatlanított, és Horn grófok a' városház előtti téren lefejeztettek. És ugyan ezek a' halálukat megelőző éjet a' városházzal szemközt eső érdekes arczu ó épületben tölték, melly a' várost pusztítani megszünt éhség 's döghalál emlékezetére e' felírást viseli: a peste, fame et bello libera nos Maria pacis.

Brüsszel régiségeiről lévén szó, nem lehet elmelölőzni annak egy saját, bár apró nevezetességét. Mint majd minden régi városnak Németföldön Schweiczbán és Németalföldön, úgy Brüsszelnek is megvan saját szeszélyes és kedélyes kedvencze. És ez az úgynevezett: „Maneken Pis,” melly a' Rue de l'Etuve és du Chene szögletén áll, közel a' városházhoz. E' kis pajkos kedvencz érczből van öntve, Duquesnoy vésője után 's 1648-ban állítatván fel a' kútra, hol mai napig őrzi Brüsselt, azóta folyvást és fáradhatlanul üzi azon ártatlan és naiv munkát, mellytől nevét vevé. A' brüsszeliek meleg vonzalmat éreznek e' kis érczurfi iránt 's mintegy palladiumnak tekintik, mellyhez városuk sorsa kötve van, és nemhogy neheztelnének rá neveletlenségéért, sőt „le plus ancien bourgeois”nak nevezik, 's kirmes (vásár) alkalmával szép ünnepi 's különösen az 1830-iki lázadás olta polgári

ördíszruhába öltöztetik. 1817-ben oct. 13-án valami részegnek eszébe jutott Brüssel legöregebb 's legparányibb polgárát helyéből leemelni 's elorozni. Nagy lön a' siralom, eltünése köz csapásnak, publica calamitásnak vétetett, 's újra megtaláltatván 1818-iki dec. 6-án nagy ünnepélylyel állítatott vissza régi helyére. A' kis Maneken Pis valóban sokat is látott már Brüsselben, ha nem szundikált. Látta, midőn Villeroi marechal 1695-ben Brüsselt ostromolván, 14 egyházat 's 4000 házat felégetett, látta 1700 után a' spanyol örökösödési háboru iszonyait, 1717-ben VI-ik Károly koronáztatását, 's nagy Péter czárt, ki azon évben meglátogató. Mária Terézia kormánya alatt jól aludhatott, de 2-ik Józsefnek keményen opponált. Látta, mikint foglalák el 1792-ben Dumouriez, 1794-ben pedig Jourdan Brüsselt az osztrákoktól, mint lön ez Dyle franczia departement főhelye. Látta 1814-ben a' porosz foglalókat, 1815-ben a' restauratio győzedelmét 's orániai Vilmos koronáztatását, végre 1831-ben a' fellázadt Belgium nemzeti congressusát. Nem csoda tehát, hogy illy sokat tapasztalt 's érdemdús kis fiút külföldi fejedelmek is ilendően megbecsültek; XIV-ik Lajos 1747-ben, hogy azon megbántást, mellyet egy franczia katona a' kisfiún elkövetett, helyre hozza, számos vitézrend lovagjává nevezé, 's tollas kalpaggal, karddal, 's ékes köntössel megajándékozá.

Brüssel újabb épületei 's emlékei közt legnevezeteseb a' Place des Martyres nemzeti emléke, mellyet Belgium az 1830-iki lázadásban elesett áldozatok

tiszteletére állított. A' tér neve előbb szent Mihály volt; a' régiszent azonban visszavonult az ujak előtt. Rajta, az elesettek sirjai felett, virágkertek zöldellenek, közepén catacomba vágatott; ennek oszlopos és mozaik padlóju folyosóin vannak a' fekete márvány táblák, az elesettek nevei- 's születéshelyeinek följegyzésével, köztök Merode Fridrik gróf. Egyazon sirban látni itt egyesülve különböző nemzeteket. A' catacomba udvarkájának közepén emelkedik magas talpazaton 's a' tér színére magasan kitünve, a' szabadság fehér márvány szobra, a' hires élő szobrász Geefs M. műve. A' szép istenné oroszlánynon nyugszik, 's négy angyal szelid kedves alakjaitól vétetik körül az emlék négy szögletén, kik történeti rendben a' reményt, győzelmet 's a' t. képezik. Vezetünk, 's az emléket őrző altiszt, sok egyes adatot beszélt el a' revolutióból, melly noha Belgiumra nézve legfontosb következésü, igen kisszerűen és minden nagyobb jelenetek nélkül ment végbe, mintegy miniatúr-képmása a' megelőzött parisinak.

Szép tere továbbá Brüsselnak a' Place royale, mellyen legszebb fogadói feküsznek, 's a' szent Jacques de Coudenburg, szép, görög izlésü egyház, melly 1785-ban Gvimárd terve szerint épült, valamint az egész tér. Szomszédja e' térnek a' park, mellyet Brüssel legnevezetesb épületei téres négyszegben vesznek körül; a' Place royale felöli oldalon az egyszerű két emeletes 's oszloptornáczos királyi palota; ezzel szemközt eső félen a' nemzet palotája, melly ismét Gvimard terve szerint készült

Mária Terézia alatt, 's a' ministerségek egyforma, öszhangzó palotái; harmadik oldalon az orániai herczeg most már kiürült kastélya; negyedik oldalon végre Belliard tábornok emléke, ezen egyszerű felirással: „il fut à Castiglione, Austerlitz, Heliopolis, Moscova, et consacrait à la Belgique les derniers jours de sa vie.“ — Az egész park mintegy akkora, mint az újtér Pesten, melly hasonló szép zölddel vidithatná a' várost, mellynek közepén fekszik, ha ennek izlése, jó akarata, 's szép iránti vonzalma volna. Benne van Brüssel kis színháza, vasárnapi előadásokra, egy chinai kioszk zenészetre, kávéház és sok márványszobor az árnyékos fasorok közt. A' fák sok helyütt az 1830-iki golyók sebeit viselik.

Brüssel, Antwerpennel 's a' közel eső belga városokkal, mint Mecheln, Löwen, Brügge, Gent, Tournay 's a' t. a' flandriai, ekkorig Rubens idejétől soha ki nem halt, örök elevenségű művészet fészke. Nem csoda, ha e' helyen a' világ egyik legszebb 's legérdekesebb műkiállítása van, melly évenként auguszt, september 's october hónapokban nyílik meg, 's némelly napokon ingyen, másokon, csekély díjért nyitva áll mindenkinek. Alig tudtam megválni e' vonzó, bájoló friss művektől, mellyek ha itt ott rajzban, és színezetben hibásak is, annyi teremtmő erőt 's ügyességet mutatnak, mennyi bőven is elég egy szerény dilettans lelkét 's phantasiáját lelánczolni. Ez uttal 686 tárgy, kép és szobor vala kiállítva, többnyire flamand, de részint parisi, hollandi és német festőktől is. A' szép művészetek palotájában 350 kép, 150 ezer

könyvből 's 16000 kéziratból álló 's naponként 10—2 óráig nyitva lévő könyvtár, természettani 's physicali tár egy helyen látható. — Fő ágai továbbá a' brüsseli iparnak, bár kevésbé nemesek, a' franczia könyvek utánnyomása, ezen a' parisi írók 's kiadók epéjét felzavaró, de a' világnak igen hasznos tolvajintézet, 's ezzel együttjáró roppant kereskedések, betüöntések, nyomdák. A' nagy könyvárus társulatok közt legfőbb a' „société belge,” mellynek rakhelye tömve a' föld minden részének olcsó elmeszüleményeivel, hol néhány száz frankért gyönyörű franczia könyvtárt állíthatni össze. A' divatvilág előtt pedig nem kevésbé érdekesek a' híres brüsseli csipkék. Veszedelemnek tartanám új menyecskét, kinek kívánságait nem lehet megtagadni, azon csipkegyárba vezetni, hol egy szerencsétlen fiatal férjnek arczvonzalmaiban némi kárörömmel gyönyörködtem, mert a' csipke röfe 10 forinttól 50-ig megy pengő pénzben.

Mindezeknél azonban inkább érdekelt a' követkamra, mellynek épen ülései valának. A' Palais de la Nationban tartatnak, a' de la Loi utcán, félkörded, fehérén márványozott, oszlopos teremben, hol az elnöki szék felett az ország zászlói lengenek. Az elnök mellett a' ház titoknoka, alatta középett a' gyorsírók ülnek; körben, osztályozott, zölddel bevont asztalokkal ellátott padokon a' követek közönséges polgári ruhában. A' karzat teljes nyilvánossággal fogad be mindenkit, de csendesen ülni 's hallgatni kell, különben a' felügyelő csendőrök által rövid úton kiűzetik az alkalmatlankodó. A' követek jártak 's keltek,

beszélgettek, olvastak 's aludtak, kinek hogy tetszett; ha a' zaj nagyocská lett, az elnök asztalra vert a' kezében lévő kalapáccsal, mellynek tompa kellemtlen kopogása pár perczre csöndet okoz ugyan, de csak pár perczre. A' tiszteletérdemlő kis kamara, melly Belgium függetlenségének kikiáltása oltá annyi jeles törvényt hozott, 's meddő és külső politikát illető haszontalan viták helyett lényeges, a' törvényes rendet, az ország jóllétét, az alkotmányban felállított elvek életbe léptetését 's kifejtését czélozó intézkedésekkel foglalkodott, most Brüsszel városának némelly a' lázadás következtén szenvedett kárai 's az országnak átengedett középületei miatt kért kárménstetését tárgyalá. A' viták elég élénken folytak, a' francziáknak saját fürgeségével 's tiszta, pontos és szabatos beszédével. — A' szavazás hangosan történik, 's minden törvényjavaslatnak minden egyes pontja felett külön kell szavazni.

Belgiumban a' Nothomb és Devaux előmunkálatai nyomán készült jeles alkotmány harmadik szakasza szerént, minden statushatalom a' népből ered; 's a' törvényhozó hatalmat, a' királyon kívül, a' követkamra és senatus gyakorolja, melly elemek mindegyike fel van ruháva indítványozási joggal; de adó 's katonaság megajánlása, 's minden a' statusjövedelmeit 's kiadásait illető törvényjavaslat kizárólag a' követektől indul ki. A' követek nem csak azon vidéket képviselik, mellynek küldöttei, hanem az egész belga nemzetet szabadon 's utasítás nélkül. Mindenik kamra bir verificálási joggal saját tagjaira nézve,

Mindkét kamra tagja egyazon időben senki sem lehet. Ki a' követek közül fizetéses hivatalra neveztetik a' kormány által, képviselői helyezetét azonnal elveszti 's csak új megválasztás után foglalhatja el újra. — Határozathozásra abszolút többség 's a' kamrai tagok többségének jelenléte kívántatik. — Mindenik kamrának joga van saját hivatalnokait megválasztani, magát, eljárási módját 's jogainak gyakorlatát elrendezni, vizsgálatokat rendelni, a' miniszterekhez kérelmeket nyújtani, 's azoktól értesítést kívánni. Senkit a' tagok közül véleménye vagy szavazata szabad kinyilatkoztatása miatt üldözni vagy perbe fogni, sem más tetteiért a' kamra engedelme nélkül elfogni nem szabad, kivévn, ha büntetten kapatik. — A' követeket a' meghatározott adómennyiséget fizető polgárok egyenesen választják; ezen adómennyiség 20 és 100 frank közt van. 98 követ választatik 48,853 választó polgár által, kik közül 14,835 esik a' városokra, 33,018 a' többi községekre. 1000 városi lakosra 16 választó, 's 1000 falusira 11 választó esik, 40 ezer lakosra 's 480 választóra egy képviselő, 's egész Belgiumot véve 85 lakosra 1 választó, míg Franciaországban 177-re; Angliában pedig 29-re jut egy választó, 's ott 70,980, itt 36,520 lakosra egy követ. — Hogy valaki megválasztathassék, semmi egyéb nem szükséges, mint hogy belga polgár, 25 évet túl haladott, 's Belgiumban lakó legyen. A' követek 4 évre választatnak, fele rész két évenként kilép. A' királynak joga van felosztatás által a' nemzetre hivatkozni, 's ekkor egész

kamra megújíttatik. A' követek havidíja 200 frank (nálunk 450 fr.), de a' kik az országgyűlés helyén laknak, semmi fizetést nem húznak. — A' senatus tagjait ugyanazon polgárok választják, kik a' követeket, minden egyes tartomány lakosszáma arányában, 8 évre, 's 4 évenként fele részben kilépendőket, Belgiumban lakos, legalább 40 éves és legalább 1000 fr. egyenes adót fizető polgárok sorából. A' senátorok fele számmal vannak, mint a' követek, fizetést nem húznak; ülést a' követkamra ülésidején kívül nem tarthatnak. A' kamrák rendszeren évenként egyszer (nov. elején) ülnek össze, ha előbb a' király által össze nem hivatnak 's legalább 40 napig kell együtt maradniok. Ha a' király feloszlatja a' kamrákat, 40 nap alatt új választásnak kell történni; 's két hónap múlva új gyűlésnek tartatni. — A' ministereknek csak ugy van szavuk a' kamrákban, ha egyzersmind azoknak választott tagjai, de bemehetnek azokba, 's ha szólni akarnak, kihallgattatnak, valamint a' kamrák is követelhetik, hogy megjelenjenek. A' kamrának van joga a' ministereket vád alá fogni 's a' cassatio szék elébe idéztetni, kik ha elítéltetnek, kegyelmet a' királytól csak egyik kamra kérésére nyerhetnek. —

De a' politikai próza után egy kis költészetet! A' párisi nagyszerű színházi életnek némi előérzetét 's előízét tapasztalánk a' nagy brüsseli színházban, melly a' Place de Monnaïen fekszik 's 1817-ben emelt, 1,450,000 frankba került, nehéz épület, görög oszloptornácczal. Diszítvényei, nagy csilárja, belső

elrendezése gyönyörűek, mi nem is lehet másképp itt a' művészek országában, hol minden utcán seregestől lakik a' festő és képző művész. — Többek közt a' „Villik“ czimű tánczjátékot adák, mellyhez a' zenét Adám készíté, a' tánczokat pedig parisi mesterek után Petipa balletmester hozta színpadra. Valami költőibbet, mint e' tánczjáték, képzelni sem lehet. Tárgya azon szép mese, melly a' villikről hazánk éjszaki részeiben is kering. A' villik menyegzőjük előtt elhalt menyasszonyok, kik nem maradhatnak sírjok nyugalmaiban, mert elhamvadt sziveikben 's holt lábaikban fenmaradt a' táncz dühös szerelme, mellyet a' rövid életben ki nem elégíthettek. Éjfélkor kikelnek mohos sírágyaik fenekéről, összegyűlnek nagy seregekben az országutakon, 's ha férfit megragadhatnak, halálra tánczoltatják, mert lengő arany- 's holló-fürteikkel, virágkoszorúikkal ragyogó fehér homlokaikon, csábító mosollyal hideg ajkaikon, ellen állhatlanok. Lehet-e a' tánczköltészetnek illőbb tárgya, mint illy csábos, ingerlő, lenge éjjeli bachansnők szerelmei 's holdvilági tánczai? A' villikirálynét Varin asszony, Gizellát pedig a' ballet hösnéjét Page k. a. tánczoló sok kellemmel. Régolta nem hatott valami olly erősen 's bájolva phantasiámra mint ezen előadás. — Albert herczeg kedvese 's eljegyzettje a' kellemes 's tánczsovár pórleány Gizella, irígy áskálódás miatt kedvesét hűtelennek hívén, rögtön meghal, 's minthogy menyasszony korában halt meg, villivé lesz. A' második felvonásban a' villik tánczai jönnek elő. Megnyílnak a' virágok 's a' hűs lombozat-

bol Myrrha a' villikirályné átlátszó, halvány, lenge, nemes alakja tűnik fel, fehér vállain csattogó 's remegő azúr szárnyakat viselve. A' kézzel foghatlan, kísértetes alak egy perczig sem maradhat egy helyben, majd virágbokrokra szökik 's a' rózsaszálakon hintálja magát, majd eltűnik 's ismét előjön és át meg átlebegi éjjeli birodalmát, fürdik a' kristályviz habjaiban, repdes szökdös és játszik. Rozmarinszálat szakasztván, megilleti azzal sorban a' bokrokat, virágokat és lombokat 's a' tündéri illetésre megnyílnak a' bokrok lombok és virágok 's mindenikből egyegy szép villi búvik elő, kik mint dongó röpke méhek sergelenek királynéjok körül. Ez kiterjeszti azúr szárnyait 's jelt ad a' tánczra. A' tánczsovár szellemek dühösen hódolnak kielégíthetlen szenvedélyöknek. Gizella mint újoncz villi felszenteltetik. — Albert a' holt kedves után búsongó szerelmes herczeg, a' villi tanyára vetődik 's találkozik Gizella lenge bájalakjával. 'S most elkezdődik a' legtündéribb villijáték. Albert ölelni akarja a' testetlen kedvest, de ez mint könnyű játszi lepke leng virágról virágra, rózsákat hint Albertjére, csókokat hány felé, megjelenik 's ismét eltűnik. És a' néző valóban együtt szenvedí Albert kínjait 's epedéseit. — A' villisereg boszút állva ragadja meg azon vadászt ki Gizella halálának rágalmái által oka volt 's halálra tánczoltatja. Hasonlót akar tenni Albert herczeggel is. De Gizél szellemkebelében él a' mennyei, halhatatlan szerelem kedvese iránt 's mindent elkövet megmentésére. Előbb távoztatni akarja 's midőn erre rá nem veheti, a' szerelem

örültet, márványkereszthez vezeti, hol menedék helyet találjon. — Megújul a' phantasticus villitáncz 's Gizella hő szenvedéllyel vegyül abba mint kötelessége és sorsa kívánja. Albert elhagyja a' keresztet 's tánczolni kezd kedvese szellemével, ki előbb ijedve tartóztatja, de azután enged új természetének. 'S kezdődik egy szenvedélyes phreneticus bachánsi táncz, melly vérfagylaló hatással van a' részvevő nézőre. A' táncz perczekre megszűnik; szegény Albert halálos fáradságban tántorog 's minden perczben várni lerogyását. Gizella szép szemei könyekben fürdenek, de a' phantasticus zene új hévre gyújtja 's a' kegyetlen villikirályné intése új tánczra parancsolja őket. Albert már félholt a' fáradság miatt, midőn a' nap első sugárai feltűnnek 's a' villik országa egyszerre megszűnik. — Mint éjvirágok bezárkoznak a' napsúgárin úgy ők is sírjaikba süllyednek, tántorogva 's leroskadva. Gizella is érzi az elválasztó erőt 's virágágya felé vonul. Valami szívrehatóbb nem lehet, mint ezen elválás. Vadászkürtök harsognak 's a' herczeg kísérete és Bathilda szép herczegnő megjelennek. A' nemes villi utolsó kérése az, hogy Albertje fogadja el a' szép 's őt szerető Bathilda kezét; és édes bús, örök istenhozzádótt mondván elsüllyed a' virágok közé. És nekem nagyon fáj, hogy Albert vele nem megy. Én ezt így gondoltam magamnak, édes halál egyesülését a' szomorú, rideg élet helyett. A' költőnek franczia könyelműsége másképp akarta; Gizella jelleme sokat nyert ugyan ez által, de az egésznek költőisége sokat veszített.

Ki a' Rajna bal partján esküdszéket nem látott, el ne mulassza meglátogatni a' törvényszék palotát, előbb jezsuita zárdát, hol most sötét cselszövények helyett törvényszéki nyilvánosság áldásiban részesül a' belga nép; ki pedig művészetbarát, keresse föl az Orániai herczeg 's Aremberg herczeg palotáját (ez utóbbi Place Petit Sablonon); a' történeti emlékezések barátja kocsizzon ki a' Brüsseltől négy órányira eső waterlooi csata színhelyére 's emeljen kalapot a' 150 l. magas halmon álló colosszi ércz-oroszlány előtt; — végre a' jótékony intézetek vizsgálója nézze át az öregek számára szolgáló tiszta „Grand Hospice“ot, 's Brüsselnak egyéb jól rendezett kórházait.

Elhagyván Belgium nyájas és eleven fővárosát, a' vasúton elindulánk Mecheln 's onnét Gent felé. Az út előbb éjszagnak megy a' willebrocki csatornával párhuzamosan 's átvezetvén Senne folyam felett, a' montplaisiri nagy rónán teljes erővel kezd rohanni. A' jobbra eső halmokon csinos mezei lakházak ülnek; balra marad a' laekeni kir. palota 's kert. Vilvordehoz közel van a' 2000 fogoly számára helyet adható középponti börtön (maison centrale de detention). Az első állomás Vilvorde, kis város; azután jö Mecheln (Malines) a' Dyle folyam 's a' löweni csatornya mellett. Elönkbe tűnt S. Rembaud szép bazilikája, de a' vasut lidérce csakhamar tovább ragadt. A' vasutak ezen középpontjáról nyugotra fordulva, Gent felé, utban esik Malderen, hol Brabant végződik és Flandria kezdődik, 's Termont v. Dendermonte, erősített

kereskedő város a' Dendre és Schelde vizek összefolyásánál hol Teniers Dávid háza áll.

Flandria régi nagy fővárosa, az öreg Gent (Gand) a' Schelde, Lys, Lieve és Moere vizek összefolyásánál 26 apró szigeten fekszik, mellyeket mintegy 80 kő és több fahidacska köt együvé.

Először is St. Bavon cathedrálét néztük meg, mellynek nyolcz szögű 272 láb magas tornya 1464-ben kezdett épülni 's melly egy a' leggazdagabban díszített egyházak közül, ércznek 's márványnak roppant bőségével és nagy becsű festői művekkel elárasztva. Ez egyházban mellyet II. Fülöp spanyol király különösen kedvelt, az arany gyapjas rendnek négy ülése tartatott 's a' lovagok czimerei a' chorus körül maig is felfüggesztvék. A' chorus és földalatti rész már 1228-ban épült egy még előbbi egyház helyén; a' hajó 1533-ban építettett újra, de belső feketé márvány ékesítése fehér oszlopokkal, csak a' mult századból való, 24 kápolnájában sok jeles kép van Rubens, Honthorst, de Crayer 's egyebektől. Leghiresb azonban ezen egyház kincsei közt Van Eyk Hubert 's János festő testvérek 's az olajfestés feltalálóinak remeke, a' „bárány imádás,“ — melly korra nézve minden létező olajfestvény közt második, de mai napig olly eleven 's fris színezettel bír, mint-ha tegnap festették volna. Ugy látszik Van Eyknek valamelly vele kihalt titka volt az olajfestésben, mert képeit nem barnítja meg az idő, mint újabb festőkéit. E' meglepő szépségű, örök ifjúságú képet nemcsak azon érdek ajánlja, hogy olly régi (400 évesnél több)

's az olajfestés feltalálójától való, hanem valódi belső érdeme is. A' bárányt imádó apostolok képei közt vannak a' festők arczképei; Jerusalem távol kéklő tornyai pedig Maestricht után másolvák, melly a' festők szülőhelye. Van még egy másik nevezetes kép, „St. Bavon bevételése a' st. amandi apátságba,“ Rubenstől. — A' chorus alatti üregben, hol most vásárnaponként gyermekek taníttatnak vallástanra, kihalt családok sírjai közt, Van Eyk Hubert a' nagy festő emlékére akadtunk, ki itt nyugszik hugával. — E' sötét rémes üregekben felélednek a' képzelet előtt a' hatalmas középkori Gent polgárháboruinak véres emlékei 's háttérben a' meggyilkolt nemes Artevelde halvány alakja vonul keresztül. E' nemes hős, ki 1290-ben született Gentben, elvált a' nemességtől, mellynek tagja volt, 's a' polgárok ügyéhez csatlakozván és a' serfözők nagy czéhébe állván, ruwaért (kormányzó) lett, sokáig vezeté polgártársai nyugtalan szellemét, 's politikai nagyságra és hatalomra emelé szülő városát. Az Arteveldek háza a' Place de Calandre-on feküdt, most Verplancke úré 's egyszerű felírást visel: „Ici perit, victime d'un faction, le 17. juillet 1345 Jacques van Artevelde, qui éléva les communes de Flandre à une haute prospérité.“ Ellegegett előttem az 1432-diki forradalom, austriai főherczeg Max házassága, a' burgundi 's flandriai örökösne Máriával, mi által Flandria 's Gent osztrák uraság alá jutott, V-dik Károly hatalmas alakja, ki itt született 1500-ban; a' spanyolok elleni gyakor lázadások, Alba dühös arczolata, ki e' várost földig

tanácslá rontatni 's lakosait mind egyig kiirtatni, de kinek V-dik Károly azt felelé: ugyan hány spanyol bőr lenne szükséges „pour faire un gant (Gand) de cette grandeur;“ — Egmont és Horn grófok, kik itt ültek fogva; 's ismét 1570-ben a' spanyol uraság elleni nagy revolutio és legújabb időkben a' Parisból megfutamlott XVIII-dik Lajos, 's az ismeretes „homme de Gand.“

Csodálatos emlék Gentben a' hires városház, Belgium egyik legérdekesebb, de szépnek éppen nem mondható épülete. Három emeletén 3 különféle oszlopsorok vannak egymásra téve, dóriai, joniai és corinthusi: a' Haute porte utca felől pedig góth épület van 1480-ból, a' már akkor kisérteni kezdő renaissance czifraságaival; a' térre néző szegleten végre tornyocska; az egész bevégzetlen. A' trónteremben, hol Napoleon ült, most nyilvános ünnepélyek, vigalmak 's mű- és iparmű kitételek tartatnak. — A' városházhoz közel van a' régi Belfroi-torony, négyszegű durva épület öt tornyocskával, mellyeknek középsőjében nagy lármaharang függ. A' régi történetdús őrtorony tetején óriási rézsárkány áll, melly ünnepi alkalmakkal megvilágíttatik. Történeti nevezetességű még Marché de Vendredi, a' hajdani Gent középpontja 's a' polgári háborúk vérjeleneteinek mezeje, mellyen Uytenhove család régi háza 's Gent legrégiebb egyháza sz. Miklós feltűnő. A' régi tér élete most a' Marché aux Grains-ra szállott át. — Tovább a' Gravensteen roma egykor a' flandriai grófok lakhelye, később börtön 's gyárépület.

Az újabb kor nevezetességi közt első helyen áll a' hies börtön, egyik a' szárazföld e' nembeli legjelesb intézetei közül; a' művészakademia 's muzeum Sz. Margit utczán 600 tanulóval 's 150 szép képpel; az egyetem classicus szépségű palotája, hozzá tartozó gyűjteményei, könyvtára 's egyéb tudományos intézeteivel; Schamp úr hies képgalleriája (Rue des Champs) Huyvetter régiség gyűjteménye 's egyéb gazdag magánosok műkincsei. Középületei közt, melyek legszebbjeit Roelandt építé, a' casino, játékszín 's egy most épülő középület, a' világ legszebb házainak egyike, több nemű komoly és mulatsági köz célokra szánva, hol a' törvényszékek 's egyesületek ülései de tánczmultságok is fognak tartatni. A' Place de Vendredi közelében áll szabad ég alatt Europa legnagyobb 's egyik legrégibb algyuja, mellynek hossza 18, kerülete $10\frac{1}{2}$ láb, 336 mázsát nyom. Neve „dulle Griete“ (dühös Margit) 's genti csodának is szeretik nevezni.

Egész Belgiumon át elvan terjedve a' középkori vallásosságnak „Beguinage“ nevű virága. A' Beguin-ek egy csak Belgiumban létező szerzet; a' hely hol laknak, saját elválasztott városrészt képez 's gyakran falakkal is kerítettik. — Minden Beguine-nak saját kis háza van, melly valami szentnek nevét viseli 's mellyet csend, egyszerűség, anachoretai némaság 's mélézás bélyegez, feltűnő ellentétben a' városok egyéb részeinek világias zajával, főoglalkozásuk betegek 's nyomoruak ápolása. A' brüsseli Beguinage 12 kis utczából áll; ezzel együtt legnagyobb

a' genti, hol a' nagy Beguinage a' brüggei utczán van, 1234-ben alapíttatott, 's 600 taggal bír, a' kisebb Beguinage pedig 400-al.

Estvefelé elindulván Gent ösfalai közül, a' reánk borult félsötét miatt csak alig láthatám a' régi hires és hatalmas Brügge (formosis Bruga puellis) tornyait. 'S három óra mulva megérkeztem a' vasuton Ostendebe, a' Nordsee partjára, a' naponkint szépülő 's nevededő kikötő- és tengeri fürdő városnak már angolul nevezett Ship hôtél-jébe, hol a' tenger örök zúgásai mellett a' szabadság azon zöld hazájáról álmodám, melly a' hullámozó tengeren túl fekszik, azon legnemesb s' legokosb nyugoti fajrol, mellytől, bármennyit rágalmaztatik is könnyelmű nemértők 's túlságos francziaimádók által, a' szegény keleti faj annyi jól és szépet tannlhat. És mintha előmbe zengtek volna a' nemzeti büszke dal hangjai:

Uralkodjék Britthon a' habokon!

Britt nem leend soha rablánczokon!

FÜGGELÉK.

I.

UTAZÁSMÓD. ÁLLOMÁSOK.

A' Rajna bevezet Hollandba. Emmerich az utolsó porosz város. Pannerdennél a' Rajna két ágra szakad, melyek mind egyikén gőzhajók járnak. A' jobb ág neve Leck, melly Arnheimon keresztül vezet Rotterdamba, a' balé Waal, melly Nymwegen 's Dortrecht felé visz ugyan oda. Arnheim mögött egy mérföldnyire van a' Drusus csatornya, melly az Yssellel egyesül, 's így a' Rajna 3-ik ágát alkotja, melly a' Zuiderzeebe folyván, a' Rajnát Amsterdammal egyenes összeköttetésbe hozza. —

Egyébiránt Kölnből Amsterdamiig a' szárazon következő állomások vannak :

Dormagen	. . .	$2\frac{3}{4}$	mérföld.
Neuss	. . .	2	„
Crefeld	. . .	$2\frac{1}{2}$	„
Antenkirch	. . .	$2\frac{1}{4}$	„
Geldern	. . .	$1\frac{1}{2}$	„
Weeze	. . .	$2\frac{1}{4}$	„
Cleve	. . .	$2\frac{1}{2}$	„

Nymwegen	3	mérföld; összesen $18\frac{3}{4}$ m.
Amerongen	$4\frac{1}{2}$	„
Utrecht	$3\frac{1}{2}$	„
Nieuwersluis	$2\frac{1}{4}$	„
Amsterdam	$3\frac{1}{2}$	„ össz. $13\frac{3}{4}$ németalf. posta.

Hollandnak csak egy vasútja van, Amsterdamtól Harlemen keresztül Leydenig, $6\frac{1}{4}$ mérföldnyi hosszú. — Legolcsóbb utazás neme a' csatornyákon, Treck-schuitokkal, vagyis: vontató hajókkal. —

Belgium egészen át van szegve különböző irányokban kisugárzó vasutakkal, melyek középpontja Mecheln. — Mechelntől Brüsselig 3 mérföld, Antwerpenig $3\frac{3}{4}$ mérföld; tehát Antwerpentől Brüsselig $6\frac{3}{4}$ mérföld; Mechelntől Genten és Brüggen át Ostendeig vagy a' tengerig $18\frac{1}{4}$ mérföld; Mechelntől Löwen, Tirlemont és Lüttich felé Verviersig szinte $18\frac{1}{4}$ mérföld, Brüsseltől Mons és Quiévrain felé Valenciennesig $14\frac{1}{2}$ mérföld. — A' második osztályu kocsik (Char à banc) elég csinosak 's alkalmasok; egyébiránt a' tariffa az első osztályu kocsikra is igen olcsó. — Az ország keleti szélétől annak nyugoti széleig, a' porosz határtól Ostendeig, a' különböző kocszi osztályokhoz képeest $17\frac{1}{2}$, $13\frac{3}{4}$, $8\frac{3}{4}$ francaba kerül az utazás; a' porosz határtól Antwerpenig $11\frac{1}{2}$, 9 és $5\frac{3}{4}$ francaba. — Mielta az Aachen és belga határ közt eső kis földdarab roppant nehézségei szinte legyőzettek, azolta Németország vaskapocscsal van a' külföldhöz kötve, 's hihetőleg legtöbb utazó erre veendi útját. Most már az összefüggő rajnai, belga 's francia vasutak úgy vannak rendezve, hogy az utat Köllntől Ostendeig, vagy a' tengerig, egy nap alatt végezhetni, 's estve azonnal hajóra ülhetni London felé. A' belga vasutokon — kevés részeket kivéven — mindenütt ket-

tős vasutvonal van, mit az élénk járáskelés 's a' rep-deső vonatok sokasága szükségessé tesz.

A' mehelni középponton, hol naponkint 4 traine jön keletről, 4 nyugatrol, 4 éjszakrol 's 11 délről, összesen tehát 23, 's 19 traine megy el hasonló irányokban, nagyon kell a' localitást nem ismerő idegennek figyelmezní, hogy máshova induló kocsiba ne üljön, mint a' hova szándékozik.

II.

F O G A D Ó K.

Amsterdam: Amsterdami czimer; hôtel du grand Doelen; hôtel des Pays Bas (német tulajdonos).

Haag: Hôtel de Bellevue, hôtel de Turenne, Heerenlogement.

Rotterdam: Hôtel de l'Europe, de Pays Bas, Café français.

Utrecht: Hôtel de Pays Bas, Chateau d'Anvers.

Arnheim: Zwijnshoofd, Gouden Arend.

Leyden: Arany oroszlány, arany nap, Burg, amsterdami czimer, 's a' t.

Dortrecht: Bellevue, amerikai czimer, Valk.

Egyébiránt a' hollandi fogadók igen drágák, 's az élet olly költséges, mint Angliában.

Antwerpen: Hôtel d'Angleterre, du grand Laboureur, du Parc, St. Antoine.

Brüssel: Hôtel de l'Europe, de Flandre, de Bellevue, de France, Britannique.

Mecheln: St. Jacques, la Coure imperiale, la Grue.

Gent: Hôtel royal, de la Porte, arany oroszlány, hôtel de Flandre.

Brügge: Hôtel d'Angleterre, du Commerce, Fleur de Blé.

Ostende: Cour imperiale, hôtel des Bains, de Waterloo, arany oroszlány, Ship hôtel.

Belgiumban mérsékelt költséggel jól élhetni. A' fogadókban pompás franczia koszt 3 — 4 frankért. A' bérkocsi Brüssellen első órára 2 fr., a' többire 1½ fr.

III.

PÉNZEK 'S MÉRTÉKEK.

Belgiumban a' franczia frank- és centime-számitás. Egy frank egyenlő a' mi 23 pengő krajczárunkkal, tehát 1 krajczárral kevesebb, mint váltó forintunk. Egy frankban 100 centime; egy sous = 5 centim. Vannak 40 és 20 frankos aranyak; 5, 2, 1, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ frankos ezüstök. — Mértékek szinte a' franczia rendszer szerint. Egy mètre egy földmeridiánus quadransának 10 milliomad része, az az: $3^{164}/_{1000}$ láb; ez ismét elosztatik decimètre, centimètre, millimètrekre; mindegyik következő az előbbinek tizedrésze. Tíz mètre tesz egy decamètre; ezer egy kilomètre (3163 $\frac{1}{2}$ bécsi láb). — Centiare egy $\square$ mètre; are = 100 $\square$ mètre; hectare = 10,000 $\square$ mètre.

Hollandban a' forint a' dél német-országgal egészen egyenlő, 's a' mi ezüst forintunkhoz úgy áll, mint 6 : 5-hez (17 porosz garas). Egy forintban 20 stüwer van. Ezüstpénzek: 3 forintos; Reichsthaler (Rijksdaalder) = 50 stüwer; daalder (tallér) = 30 stüwer, forint és negyedforint, 12 és 8 stüwerdarab; dubbeltje = 2 stüwer. Aranypénzek: 10 forintos Wilhelms-d'or, ennek fele; ducat = 5 fr. 12 stüwer (4 ft. 35 kr. p. p.); ryder = 12 fr. 11 kr. 's fél ryder.

Hosszuság mérték: A' rajnai láb ($0,^{3139}$ mètre, vagyis $0,^{993}$ bécsi láb), egy Ruthe = 13 láb; öl = 6 láb; amsterdami Morgen = 600 $\square$ Ruthe; hollandi mérföld = 5857 méteres = 18,529 bécsi láb.

42

DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI
TESLA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
5396 /1937
gyűjtőedényi naplószám.